

ВАЛЕРІЙ
ШЕВЧУК

СОН
СПОДІВАНОЇ
ВІРИ

ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК

**СОН СПОДІВАНОЇ
ВІРИ**

ГОТИЧНО-ПРИТЧЕВА ПРОЗА

ББК 84.4 УКР
Ш 37

Нова книга Валерія Шевчука – тематичний збірник оповідань та повістей, написаних із використанням притчевої та готичної поетики, часом ужитих у класичному вигляді, а часом модельованої в алегоричні твори з поглибленим мислительним наповненням. Особливістю книги є те, що вона писалася автором, починаючи з початків літературної творчості, проздовж усього її часового простору дотепер. Оповідання та повісті цього типу ніколи досі не виходили книжковим виданням (за винятком «Жінки-змії») і складають окремий блок у творчості письменника.

Ш 37 Шевчук В. Сон сподіваної віри: готично-притчева проза. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 416 с.
ISBN 978-966-441-007-3

Видавець Василь ГУТКОВСЬКИЙ

Літературна агенція «Піраміда» зберігає за собою всі права, зокрема й позакнижкові.
Будь-яке використання тексту чи уривків із нього, а також художньо-технічного оформлення без письмової згоди літературної агенції – заборонено!

ISBN 978-966-441-007-3

© В. Шевчук, 2007
© ЛА «ПІРАМІДА», макет, 2007

ДЗЕРКАЛО

Євгену Концевичу

Мати дивиться уважно, але сльози туманять її погляд. Вона відводить погляд. Валько ж має такий вигляд, ніби осуджує, мовби це вона винна у тому. Підходить до сина, бере за плечі, хоче зазирнути у вічі.

– Синочку! Ну, синочку!

Вона не вміє сказати того, що хоче. Що мати для доброти створена. То не від злості, хотіла утішити – ось і маєш! Хіба вона знає, як казати? Хотіла обергати його, хотіла...

Крізь відчинене вікно вливаються пахощі. Повітря густе, як старе, добре вино: приклади вуста й напивайся. Там, за вікном – гай квітів, кущі квітів і трава з квітами. Всі вони посаджені її руками, можливо, тому так пахнуть.

Валько лежить, відкинувшись, перебирає материні слова, ті, що сказала ще вчора. Але ті слова не пристають йому до серця й душі, бо вони чужі. А коли чужі, то їй непотрібні. Невже мати не розуміє, що є добро гірше зла? І чому він не може одружитись?

Гнівався, бо не розуміла його. Але хвиля образи плеснула на нього, обмила чорно, сколотила, спінила, а тоді вгамувалася. Принаймні можна думати спокійніше. Можна навіть щось пригадати, хоча пригадувати йому не хочеться, бо тоді росте у грудях отой чорний клубок, від якого важко дихається.

Мати постояла, постояла, але він лежав, міцно стисши повіки. Зітхнула й відійшла, власне, відпливла, бо того не почув. Почув пізніше: стукнула дверима, дзв'якнула дужкою відра.

Кімната налита спокоем, але якимсь дерев'яним. За вікном дихають квіти, ніби також схвилювалися, отож через те й густішає тут, у хаті, їхній дух чи видих.

Все-таки розплющується. І перше, що бачить – у глибині налите чи мороком, чи сірістю велике холодне, пожовтіле, ніби хвора людина, дзеркало. Дзеркало, котре сьогодні не збирає сяйва дня, а лише оте темне, що чаїться в закамарках дому.

– Ось він, мій ворог, – думає Валько.

Повернувся боком і задивився, трохи іронічно всміхаючись назустріч його, отого дзеркала, безжальності...

...Мати несміливо зайшла, сіла утомлено, простягла на колінах руки. Вона мовчить, мовчить і Валько, хоч обоє знають: вона має йому щось розказати, пояснити, з'ясувати, а він зважити ці слова на шальках: з одного боку – образа, а з другого – бажання почути правду. Але мати здається не розуміє такої цікавості. Бо хіба буде краще, коли розповість правду?

Отож він дивився на дзеркало, відчуваючи його холод і лиху наладрованість, а мати сиділа із провислим, примороченим поглядом, який губився десь за вікном, саме там, де сьогодні так несамовито розливали пахощі квіти. І це були три іпостасі, загнані в цей вузький простір: він, мати і дзеркало, яке також, мов людина, може щось присолодити, щось спотворити чи сказати гірку правду. Хоча ні, люди більше солодять, більше викривлюють і менше говорять правди.

Дзеркало розташоване зручно. Воно скероване якраз на двері, і Валькові видно всіх, хто заходить. Отож

коли чекає, то й дивиться в нього невідривно. Зараз він чекає, тому також дивиться невідривно. Мати знає, кого він очікує, але її ставлення до того – в погляді, який провис у повітрі, наче шнурівка для білизни.

А за вікном – сонце. Роздольне, щедre, несамовите. Кидає промінням у праве вікно, і воно досягає ковдри, де, здається, лежать його ноги. Ні, він не підводиться й не мацає їх, він добре й без того відає, що вони – не його. Він навіть уже сумнівається, що колись ганяв, наче вітер, наввипередки із тим сонцем.

Валько переводить погляд на матір.

– Ти їй щось казала?

Мати глянула полохливо. Відвела очі, і він увіч відчував, як вона шукає слів, обережно, намацуючи.

– Не хочу, – витисла спроквола, – щоб ти... мучився.

І в ньому знову спалахнув вогонь, викресаний тими обережними, тими такими безкровними, кволими словами.

– І ти хочеш, щоб я отут закис? Без людей, без руху, без нічого?

– То вже воля Божа, – відсторонено сказала мати, – Хіба ми в силі щось зробити... Чи ж потрібно тобі це? Лікар казав...

Нервував, аж зуби кусав. Відкинувся на подушки, дихав важко.

– Казав... казав, – викидав коротко з себе, ніби стріляв. –

Все нє можна. Те не можна, се... Нічого в цьому житті... не можна... Тоді навіщо воно?

Мати не розуміє, бо дивиться розширеними голубими, вже трохи побляклими, але все ще чистими очима. І він ще більше від того сердиться, бо це в неї така форма жалю до нього. Гріх сказати: що б він був без отого її жалю, але часом його розривало, ніби гранату.

І хоч вона нічого йому не оповіла, він уже знав, що відбулося. Зрештою, навіть розіграв: і той ворог, а може, й приятель, оте чортівське дзеркало стало екраном того, чого він не бачив, а про що відав, як воно діялося.

Звісно, мати попросила Марту, аби та не приходила.

– Не каламутьте йому душі, – тихо попросила мати, бо вона все робила й казала тихо. – Так буде краще для нього, зрозумійте. Ви молода, гарна, чи ж то для вас?

– Знаю, – Марта не дивилася на співрозмовницю, а кудись повз неї. – Але ми трохи зав'язли... І коли я... боюсь, що тоді... скаламутиться його душа... Бо він чекає...

– Почекає й перестане, – трохи немилосердно сказала мати, як це часом з нею траплялося.

– Так просто? – спитала Марта.

– Ліпше, щоб спершу було просто, як потім складно, – гостро мовила мати, що в неї траплялося аж зовсім рідко.

– Я подумаю, може, ви й праві, – відказала Марта.

Тобто згодилася не приходити. Тобто все-таки згодилася...

Валько не відає, чи саме так все відбувалося і чи казалися саме такі слова, але саме так показало йому це кіно дзеркало і проголосило ці слова. І йому в грудях зчавило, в грудях заболіло, і звідкілясь із глибини виплило якесь кошлатисько, яке покрило його всього, ніби всмоктало у своє нутро.

– Так буде краще, так буде краще, – чув він пошепт дзеркала.

Тоді був вечір. Сутеніло. Захід розплескував по шибках барви і заливав кімнату червоним світлом. І в тому світлі, в тому вечорі ішла від його дому одна жіноча постать, а в червоному світлі, що налилося в дім, стояла безсило постать жіноча інша. І він був певний,

що в цієї принаймні так само, як і в нього, в грудях чавило, в грудях боліло, але чи чавило й боліло в тої, котра звідси відходила?

Думки й видава змішалися. Не міг вловити думки. Мати все ще сидить на стільці біля нього, а з ока – сльозина на хвартушину. В риму так, у риму: сльозина на хвартушину!

Але він усе-таки дратувався. Розумів, що може, й справді, не він має рації, а вона; тямив, що бажає таки йому добра, так як його розуміє, але це добро... Господи, невже їй неясно, невже їй неясно, що добро одного – іншому зло і навпаки. Ні, не навпаки, навпаки нема.

Глянула на сина, і тому здалося, що вона його думки, може, й не відгадала, може, й не прочитала, але відчула. Знову відкинувся на подушки і задивився на стелю – порожнє біле поле, ніби засипана й вирівняна снігова пустеля. Двері зачинилися тихо-тихо. Валько знову дивиться у дзеркало. Воно мовчить, холодним і жовтуватим мовчанням, ніби стара карга. Із міцно затиснутими вустами, але знає тільки одну правду в цьому світі, ту, яка вирослась у її мозку. Тепер Валько почуває до нього неприязнь. Бо воно таке: може присолодити, може спотворити, може сказати правду, але ніколи не буває сентиментальним, а от йому, тому, супроти якого це дзеркало й поставлене, часом хочеться побути й сентиментальним. Бо інколи хочеться, щоб тебе... пожаліли. Відає, що це не достойне бажання, що воно кволить душу й тіло, що воно підступне, але там, у глибині ества, такий черв'ячок – живе. Живе, бо він знав і інше життя, до хвороби, коли був звичайнісіньким лобурякою, який ганяв голуби, бив сусідам вікна, лазив у чужі сади по яблука та груші, хоча вдома їх було більше ніж досить. Власне, був тим, для якого світ – не лабіринт, а чиста несписана, вирвана зі шкільного зошита сторінка.

Валько криво всміхається. Щось із ним сталося – не лише це зовнішнє, зв'язане з каліцтвом, а щось у внутрі зрушилося, перемістилося, принаймні певні рівні розташувалися інакше. Його приятель Владислав Баранченко був точнісінько такий розбишака, як і він. А тепер часом зайде, а більше не зайде, бо розмови перестали клеїтися. Попитають те-се, а тоді... прагнуть швидше розійтися; власне він, Валько, відійти не може, отож і чиниться так, що відходить Владислав, а з кожним разом все далі й швидше. Звичайна історія людей, котрі вирости, але Валько бачить тут інше. Баранченко – це образ кривого дзеркала, те, чим Валько міг би стати. Бо Баранченко – здоровий, гарний, сильний і... дурний. І він, Валько, дивуючись сам на себе, раптом починає розуміти, що йому не хочеться подобати на оте криве чи не криве зображення у дзеркалі – Владислава, а ще й Баранченка. Не хочеться і край!

Але тут ідеться про інше. Чому вона не йде? Адже приходила завше десь у цей час. Гостро бажає її бачити, гостро. Щоб мигнула в дзеркалі у дверях, які відчинилися, пройшла легким кроком, сіла навпроти. Він усміхнувся б до неї так, як міг усміхатися лише до неї. Вона також уміє всміхатися, але миліше за нього. Мабуть усі милі всміхаються мило, адже вони милі...

Щось він розквашується. Це, певне, від надто довгого споглядання в темні безодні дзеркала, бо воно чимось дорівнювалося до того почуття, яке називають довгим чеканням. Отож починає трохи ненавидіти це дзеркало, бо воно сьогодні осоружне. Бо не просто байдуже, а по-злостивому крижане.

Стеля ж над головою, – як виглажене снігове поле, вкрите загрубілою кіркою, по якій колись любив гаяти на лижвах. Що вона чи воно, тобто стеля і поле, нагадує? Ну звісно, лікарню, Він весь білий, постіль

біла, стіни білі, білі постаті лікарів та сестер, навіть відвідувачі вдягаються в біле; йому навіть здавалося, що й звуки тут білі: якась вакханалія зими, але тут не мете, не рушиться повітря, а тільки витворюються снігові подоби, холод же такий самий. До нього нахилиються очі, бо решта лиця покрито білою пов'язкою:

– Згодні?

Він киває головою, а може, щось і говорить: хай роблять усе, аби тільки міг стати на ноги. Аби міг зрушитись і пройти хоч би з кутка у куток. Він не бажає, щоб кутки залишались у своїй непорушній протиполозі.

Потім сиділа біля нього біла постать, а ще – біль, котрий, напевне також білий, адже це такі близькі слова: «біль» і «білий»! Одноманітний, постійний білий біль. Але біль не може бути звичний, як, наприклад, холод чи гарячота, біль, а особливо цей, білий – це якесь повільне викидання матерії чи плоті. Вслуховується у себе: чому саме це почуття називають болем і чому воно вважається неприємним? Хіба приємність не є умовне почуття? Ні, то не біль, а приємне, переконував себе, приємне, чорт забирай, та ж приємне!

«Це не біль, а приємне, не біле, а барвисте, – твердив подумки, а часом і шепотів. – Приємно, але ні – жах!»

Жах – це стогін, котрий розриває ілюзію на сотні білих клаптиків. Тоді й приходила до нього Стеля. Смішно казати: приходила стеля, але коли писати Стеля з великої літери, то не смішно. Бо та таки й справді може прийти.

Біла постать нахилилася над ним і питала стурбовано:

– Тобі погано?

І він забував про Стелю. Лежав із заплющеними очима, мовчав і вдавав, що дримає чи спить. Хитрував

отак, бо хотів, щоб її голос, оті два слова, зовсім не білі, а швидше рожеві чи голубі, ні, таки рожеві, не зникали так раптом, аби насолодитися ними вволю. Хай би сказала щось іще, бо йому так любо слухати той м'який і тихий голос. Знав, що звуть її Мартою, і в тих хвилях, коли мозок розм'якшений, коли думки спалахують, як іскри, і гаснуть (так буває і в півсні) йому здавалося, що ім'я «Марта» дуже близьке до слова «мати», є в ньому лишень оте грубе, ніби сокира, «р», яке розрубє його навпіл.

Пам'ятає, як було, коли вперше її побачив. Власне не її, а зелені, невеликі очі, ніби нагад про зелений світ, кирпатенький носик, такий якийсь ніжний, трохи кумедно задертий і довжелезні віі, що разпораз опускалися, що робило її обличчя трохи здивованим. Так, це було перше чудо, яке він побачив, повернувшись після небуття у цей світ.

– Як вас звать? – пошепки спитав.

Тоді він пізнав друге чудо, коли почув її голос, А ще ім'я, яке таке близьке було до слова «мати».

Невідь од чого вона зашарілася. О, як чітко побачив він той тонесенький червінець її щік. Ну а потім? Потім почала снуватися нитка, ота невидна, нематеріальна, тепла, але й нерозривна.

Була й боязнь. Може, й не боязнь, а тверезе остереження. Це почуття існувало весь час. Розумів свій стан, вона розуміла його також. Залишаючись сам, не раз питав себе:

«ЯК ЦЕ ПОЯСНИТИ? ЦІ ВВІЧЛИВІСТЬ, ПРИЯЗНЬ? ЧОМУ ВОНА НЕ СТАВИТЬСЯ ДО НЬОГО СУХІШЕ? І, ВРЕШТІ, ЧИ МАЄ ВІН ПРАВО НА ТАКЕ ПОЧУТТЯ?»

Заливала хвиля протесту. Так, тіло його, мізерне, напівзнищене, волало, воно бажало того почуття, як спраглий води і як голодний їжі. Виступало на поле, оголивши шаблю свого доказу, проти іншого войов-

ника, котрий народився в мозку чи з мозку і також оголяв свою шаблюку. Тіло бажало вбити Тверезий Розмисел (так звався отой вояк із мозку), а Тверезий Розмисел – Тіло; власне, те почуття, якого хотів, а не міг дозволити.

– Треба вбити! – горлав йому Тверезий Розмисел.

Тоді закушував губу і намагався подолати інший голос, який волав: «Хочу!»

Марта мала такі м'які руки, в Марти були такі лагідні очі. Марта вміла так ніжно всміхатися, що його Тверезий Розмисел, змучений від хвороби та лежання, починав втрачати на силі. Власне, він спробував примирити тих противенців, тобто дозволив собі любити таємно. Бо він все-таки й справді немічний, бо йому не легко тримати цей бран, бо його мучить ще один вояк, цього разу напасник і на Тіло, і на Тверезий Розмисел – білий отой Біль із гострим списом у руці. Ось навіщо йому стало потрібно таємно любити, адже хотів досягти хоча б того, щоб кутки його дому не були назавжди один із одним у роз'єднанні...

Валько отямився. Щось ніби сталося. Так, звісно: зникло сонце. Котра може бути година? Годинник у такому незручному місці... Прийде вона чи не прийде?..

А нитка між ними продовжувала сукатися, міцнішати, і обірвати її – це все одно, що викликати біль, тільки цього разу не білий, а червоний. Він намагався ховатися від себе, від неї, від тієї нитки, але це було десь так, як у дитинстві: дитя ховається і гукає тому, котрий його шукає, про місце сховку. Але боязнь не зникала, вона була підступна, хитра, немилосердна, часом стаючи сумнівом, а часом страхом. Навіть коли порозумілися, засторога не зникала, варто було Марті сказати холодніше слово чи повестися не так. Він бурхливо реагував, правда, не перед нею, а тоді, коли залишався сам, один на один із тим темно-жовтим своїм

ворогом, котрий іронічно за тим усім спостерігав, ніби й справді був живою істотою.

Валько ворухить пальцями рук, пильно до них придивляючись, смикає головою, пускає рух на туб, але далі, в ноги, він не йде. Думає про те, однак, спокійно. Там лежать приточені, вже не твої колони. Твої і не твої.

Вона принаймні мала знати, чи він ходитиме, бо лікарі не люблять казати пацієнтам правди. Він прямо про те запитував, але вона опускала голову, адже також була із того брехливого племені, і говорила про квіти, погоду і книги. Тоді він знову звертав погляд на дзеркало – воно б так не чинило. Може, ще більше скривило б, може б, спотворило, але свою правду ховати не стало б. Жорстокої, різкої, безжальної правди.

А, може, ті брехливі лікарі мають рацію? Адже правду важче витримати як неправду. Бо правда ніколи не буває солодка, хоча іноді й тішить, як і дзеркало – її образ. Тому ж бо він часом ненавидить дзеркало, його байдужу і черству кригу.

Валько чує від кухні повільні чалапкі кроки – так ходить тільки мати. Що це, вона несе вечерю? Так і є, тихенько ввійшла, поставила тацю, почала завішувати на ніч вікна. Отже, Марта таки не прийде, зрештою, як не приходила вчора й позавчора – цілий уже тиждень. Цілий тиждень! І його маленьке сподівання поволі гасло в серці, як лампа, коли повільно прикручувати гніт. І тільки спалах відчаю знову підкидав і побільшував того вогника. Тоді груди заливала стара знайома боязнь, сковуючи думки.

Останнього вечора, коли були разом, нитка поміж ними відчутно скоротилася. Розмовляли мало, більше зустрічалися очима, які важко ставало розвести...

Мати пішла, залишивши тацю з вечерею і з питвом. Їсти Валько не хоче, але в роті в нього сухо.

Бере склянку, але та вислизує й падає на підлогу. Який гострий і розпачливий звук!

Тьху, що це з ним? Коїться казна-що! І тут раптом, як отой дзеньк розбитої склянки, розбиваються в мозку слова:

«ВОНА НЕ ПРИЙДЕ!»

Вуста його кривляться, тіло ціпеніє, він намагається забути ті слова, переконати себе, що це лише омана, причулося чи що! Але знову те саме:

«ВОНА НЕ ПРИЙДЕ! ВОНА НЕ ПРИЙДЕ!»

– Що в тебе, Валику? – мати стоїть на порозі, очі розширені.

– Та он! – киває на підлогу.

– Це нічого! – мирно каже мати. – Зараз приберу, подумаєш, склянка!

Йде на кухню, щоб принести лопатку та віника. Цього часу йому досить, щоб зібратися на силі. Ні, він має спитати в матері навпрямки, а не гратися у ці хованки. І він питає, як тільки знову з'являється:

– Чому не приходять Марта?

Мати ніяковіє. Дивиться вбік, ніби підбирає слова, а їй так тяжко буває їх підібрати. Але і він, і вона чудово знають, що колись має надійти той момент, коли ховати їх, уже видобуті, стане не в силі.

– Та, здається, поїхала, – неохоче й розтягло каже мати.

– Поїхала? – питає твердо. – Куди поїхала?

Мати ще раз кидає очима, як злякана сарна.

– Та начебто до своїх родичів... У Дніпропетровськ...

Не могла витримати його погляду. Почала замітати скалки, і вони якимось безпомічно дзвеніли, нагортаючись на лопатку.

Валько ж відчуває, як знову з'явилася ота, схожа на хмарку, потороча, чи мряковиння, яке наплинуло на нього. Відкидається і заплющує очі. Він уже знає, що це має значити, бо хоча ота розмова матері з Мар-

тою привиділась йому за допомогою того холодного пересмішника, дзеркала, ні... не може бути.

– ПО-Ї-ХА-ЛА, ПО-Ї-ХА-ЛА! – вистукує кров, неначе колеса поїзда. – Так-Так-Так! ПОЇХАЛА!

І нема матері, нема кімнати. Лише широко розплющені очі, якесь безсилля і плач. Не ридання – внутрішній безутішний плач, який гучить у ньому, ніби в пієті.

Вгрився в подушку. Так різко повернувся! Ці ноги, дві мертві колоди, пришиті до його тіла!

Втишується помалу і відпускає подушку. Матері в кімнаті нема. Зате є дзеркало, і в ньому напіврозмитий, ніби потойбічний образ. Образ жінки із запнутим обличчям, а може, і його власний. І Валькові здається, що воно насміхається з нього, оте темно-жовте крижане дзеркало. І хоча Валькові жахливо не хочеться вірити йому, затуляється від нього, ховається...

Світло можна вимкнути. Хочеш скреготнути зубами, хлопче? Будь ласка! Легше стало? Ні? Тоді дивись у ніч і думай! Можеш думати про мене, тобто дзеркало, а можеш і про людей. І не намагайся, Бога ради, зрозуміти світ!

Літо, 1960 р.

ВОНИ ЗАВЖДИ БУЛИ РАЗОМ

Степан та Григорій, два діди, два товариші, на яких поглядають трохи скося, бо вони надто поміж себе близькі й надто відторгнуті від інших, а язиката Тоська здивовано зводить брови: «Воно, конешно, старе як мале!» – і тяжко вгадати, що хотіла сказати, можна хіба здогадатися, бо жіночий розум більше закручений як прямий; а мала вона на увазі, можливо, те, що це діти схильні так дружити поміж себе; Степан та Григорій, двоє друзів, які товаришують, як сказала їхня найближча сусідка, «від малства до малства», чим підкріпила свою мудру гадку, що у старості люди дитиніють. Але ця пара особлива, бо не переставали дружити ще відтоді, коли носили штанці на шлейках – Степан носив одну, а Григорій дві шлейки; може тому, що вони вже все переговорили, що можна, й не говірки, мовчки йдуть через вулицю, бо навіть що їм слова, коли інколи їх чудово заміняє погляд, а інколи не зовсім розбірливе: «Еге ж!» Сусіди дивляться на них (це коли простують вулицею) кожен чи кожна зі свого обійстя і то не з особливого до них інтересу, а через те, що треба кудись дивитися, але Степан та Григорій не зважають на них, відтак сприймають як стовпців чи якесь інше одоробло.

Вони заходять до пивниці, де пахне кислим пивом, цвілими сирками, тютюновим димом, людським потом та зіпсованим повітрям. Тут за столами сидять персонажі Брейгеля, тільки перевдяглися зі старовин-

ної в одержу теперішню; вони й ведуть себе, мов персонажі Брейгеля: махають, звівшись, кухлями, сучать один одному кулаки чи дулі, жлуктять пиво, мочачи в ньому носи; зрештою, виразів обличчя вони не скинули, – як старовинні, отож вирази обличчя в них тотожні, гротесково-потворні, але принаймні виразні. Отож Степан та Григорій долучаються до них, вони люблять пиво, і кухлі, які тримають шкарубкими п'ястями, і тютюновий дим, хоча Степан курить, а Григорій ні, і оцих персонажів Брейгеля, бо це чудовий живопис. Діди сідають у кутку, бо саме там люблять сидіти, люблять слухати навколишні розмови, вигуки, крики, пісні, коли персонажі Брейгеля розчулюються. Часом Степан виступав тут за орателя, бо його голова була не просто скринькою, а скринею, в якій було напхано анекдотів, які зібралися там за весь час, який прожив, а це таки немало, при тому він переконував Григорія, що не забув із того, які йому траплялися, жодного. Але Степан сам анекдоти не розповідав, тобто зі своєї ініціативи, а тільки тоді, коли персонажі Брейгеля до нього причепляться: «Давай, старий, розкажи пару солоненьких!» Тоді він прокашлювався і починав витягати із тієї скрині один за одним, коли просили солоненьких, то й солоненькі, а часом і дуже, а коли просили просто, то й простих. Тоді персонажі Брейгеля вилуплювали очі, розтуляли верші і геготали, але ні Степан, ні Григорій не сміялися: Степан тому, що був орателем, а Григорій усі ті анекдоти знав, а відома річ: смішне, раз почуте, уже й не-смішне. Оповідав Степан тонким фальцетом із дивовижною мімікою, так ніби кожне слово ставило на його лиці печатку, відповідно до зображення тієї печатки воно й корчилось, а що слово було не одне, то й корчилось по-всякому. Їм усім було тут добре, хоч пиво не раз бувало кисле і схоже більше на помій, ніж смаковитий напій, хоч сирки були завжди несвіжі

і пахли цвіллю. «Це я спиціяльно, – казав буфетник, коли хтось йому на те вказував. – Пі-ні-ці-лін! Пойняли?» І хоча, може, й не усі петрали, але пояснення всіх задовольняло, отож Брейгелівські персонажі забували про цю малу прикрість і починали знову вести себе так, як вели на знаменитих полотнах великого художника. Гойдався сивий димовий серпанок, часом лунали покрики, ніби ляпаса, часом вибалушувалися очі, розверзалися роти, хтось тицяв рукою чи хихотів, а Степан із Григорієм після того, як перший із них видобув зі своєї скрині жмут солоненьких, ніби відгороджувалися від того тлуму, від розмов, покриків, а сиділи один супроти одного й неквапно ковтали пиво, а часом позирали у вікно, біля якого сиділи – тоді про них усі забували, а вони купались у меланхолійному тускові.

Потім виходили з пивниці, залишивши там розгулялих Брейгелівських персонажів, які, здавалося, ніколи того закладу не покидали, адже насправді вони тільки й існували, що на полотні, а як можуть покинути полотно намальовані? Мовчки простували вулицею – це могло бути і ввечері, ні, таки переважно увечері; на ганках, виставлених просто на вулицю, збиралися купками жінки на теревені, і це були жінки не з картини відомого чи невідомого художника, і не намальовані, хоч шкода, бо обличчя мали не менш виразні, як їхні чоловіки, зібрані зараз у пивниці. Від річки пахло прохолодою і голосно кричали качки; Степан зирнув на Григорія, ніби щось безсловесно запропонував, а Григорій ствердно хитнув головою. А качки продовжували кричати, і діди мимоволі вслухались у той крик – **ВОНИ КРИЧАЛИ, БО БУВ УЖЕ ВЕЧІР!**

Так кінчався один із днів, про це й кричали качки. Діди заходили в Степанову кімнату, було темно, але світла вони не світили. Вогник Степаневої цигарки вививав із темряви шматки кімнати, ніби вони були роз-

кладені на кубістичному полотні: там де шафа, і де стіл, і де вікно, і де застелене сірим ліжко, при тому і шафа, і стіл, чи вікно й ліжко зміщували свої пропорції і стояли радше навкоси, аніж прямо, і це, можливо, тому, що швидко зникали, тонучи в темряві, та й вогник то розпалювався, то примеркав. Коли ж Степан задумувався, вогник цигарки пригасав надовше. Але не раз під цю пору і в цій ситуації Григорій починав кашляти – це в нього було хронічне, отож бухав і бухав кашлем, не мігши зупинитися, тож здавалося, що це працює захований у тьму молотобієць: бух, бух, бух! Тоді спалахував сірник у Степанових руках, жовто розчахалася темрява – все захиталося й попливло: шафа, ліжко, стіл і графин на ньому, склянка, рука, котра наливає воду, – чувся глухий булькіт води, яка зливалася до склянки й ніби застигала в повітрі. Сірник погасав, чути ставало, як Григорій п'є, а випивши віддихує. І знову тиша. І знову спалах цигарки.

Потім вони розходяться. Степан роздягається, не запалюючи світла, при тому чинить це напрочуд повільно, охайно вішаючи одержу на бильці стільця. Тоді, вже роздягнений, витягає з-під ліжка нічного горщика, якого називає в розмовах лише нічною вазою – чути тонкий мелодійний дзюркіт, ніби це в домі почав текти дзюрливий струмок. Степан слухає його, аж доки не висякає – оцей момент йому найбільше цікавий – звук сповільнюється, тихне, никне і нарешті зникає. Тоді рипить ліжко, Степан шумко видихає повітря, і тільки тоді вловлює цокіт годинника, бо досі той існував ніби поза свідомістю. Степан слухає його, і це ніби сигнал для його вечірнього думання чи напівмарення перед сном, коли перед заплющеними очима починають промигувати кадрики. З темряви впливає образ жінки з чорними очима, і йому здається, що оцей тих насправді нема, а є лише два отвори з налітою в них

темінню. Але жінка не може довго втриматись у його визорі, хитається, ніби перебуває у пласкій розрідженій плоті, і крізь її прозоре тіло проглядаються руїни будинків, порожні вікна без рам, крізь котрі світяться якісь очі, вулиця, закидана цеглою, яку вже подекуди зібрали в купки. Спалахує яскраво картина із Брейгелівськими персонажами, і друга – гурток жінок, зібраний на ганку, виставленому на вулицю, вони повертають до нього голови і дивляться. І серед них та ж таки жінка із очима, повними тьми. А ще він бачить залізну почвару, таку високу, що сягає неба, складену із поруйнованих стін, воріт, жерел гармат, танків, бруку, погнутої бляхи, але без голови та обличчя. Добре знає назву тієї почвари – ВІЙНА. Йому не хочеться на неї дивитися, але вона стоїть перед ним і стоїть, навіть росте, як тісто, вона переповнює своєю плоттю його очі – це в ній цокає годинник, ніби серце, і це в ній знову з'являється образ жінки, але цього разу із дитиною, яку тримає за руку: ці дві постаті ніби чорні силвети, вирізані із чорного паперу. Вони виходять із тіла потвори через залізні, вкриті численними заклепами, двері й простують вулицею, де все таке незнайоме: обличчя людей, що стоять на хідниках і мовчки дивляться, не виявляючи жодних ознак життя, і поруйновані стіни – це не руїни його міста, а якісь чужі; двоє із тих манекенів на хідниках тримають транспаранта, і він, Степан, силою уяви наближає його до очей, аби прочитати. Але те слово ніяк не хоче наближатися, транспарант ніби пручається, а може, його шарпає вітер, через що літери зміщуються. Але прочитати слово йому вдається, і воно просте: «НЕМАЄ». Уже він сам стоїть на тій вулиці, довкола гойдаються сірі постаті із сірого дня, також у пласкій розрідженій іпостасі. Хтось стоїть побіч, хтось несміливо торкає його за плече, ну звісно – це Григорій. Григорій, який притуляє холодні уста до його

вуха і розповідає дивну історію про вояка, може, то був німець, може, мадяр, може, словак, а може, хтось із тих, що з ними воювали. Еге, той забрів у річку, спершу по коліна, по пояса, підніс до скроні пістолета й вистрілив. Тоді стояв якийсь час, ніби востаннє озирає білий світ і різко звалився у воду. Потім прийшли інші вояки і потягли самовбивцю за ноги. Григорій розповів йому, що стояв там близько і бачив голову вбитого, що глухо стукалась об брук. Але Степанові ця історія зараз чомусь нецікава, бо так він втратить із зору ті дві постаті у формі силует, вирізаних із чорного паперу, а цього він не хоче. І він покидає Григорія і біжить повз людей, що й досі нерухомо стовбичать на хіднику, повз тих двох із транспарантом, на якому написано те чудне слово «НЕМАЄ». Ні, жінка з дитиною не зникла. Дивиться на нього із п'їтьми, п'їтьми, як головний біль, очима, в яких завмерли клапті тієї п'їтьми, незорої і безмежної п'їтьми. «Збери наш дім!» – каже йому жінка пошептом вуст і повторює: «Збери, Бога ради, наш дім!» І він сідає в червону пилюку, бо й цегла навдоділ червона, і починає перебирати грудки цегли, складає їх на купки, а тоді починає вірити в те НЕМАЄ. Біля нього стоїть Григорій, власне, його ноги в запилених патинках, знову торкає його за плече, але мовчить. Глухо, важко мовчить, бо для того, що хотів йому сказати, слів нема...

Вранці вони знову зустрічаються і знову йдуть вулицею. Але цього разу скерунок у них інший: туди, до школи, потім під кам'янисту гору, на якій сплячуться й дивляться на чудовий краєвид: дві річки, що зливаються в одну, заросла деревами глибока долина із скелями, скеля й тут, під ногами, де стоять, посеред більшої річки – острів, також порослий деревами. Саме тут вони сідають, розкладають шахівницю, розставляють фігури й починають неквапливу гру. І їм

обом здається, що та гра – це і є їхні стосунки впродовж довгих років від часу, коли носили штанці із шлейками, дотепер, коли вони ніби підвішені під цим небом і на цій скелі на невидних поворозах. Грають завзято й самопоглиблено, і кожен бажає виграти, бо в них є таємна домовка: той, котрий виграє – в цьому світі залишиться, а другий – піде. Це жартівлива домовка, але кожен із них знає, що не жартівлива. А ще кожен знає, що ніхто із них не знайде засобу, аби всі зіграні ними партії звести до купи, відтак і визначити переможця. Однак відають вони інше: там, над ними, існує око, яке те вчинить. Око, яке часом малюють на мальовидлах, око, управлене в трикутника – воно бо ніколи не помиляється і йому за іграшку зібрати водно результати їхніх численних, схованих у глибині часу, партій.

По тому знову рушають до пивниці, де все повторюється, може, з малими одмінами: інші анекдоти розповідає Степан, і трохи змінена може бути компанія Брейгелівських персонажів.

І ще раз – вечір. І знову кричать качки на річці, їх гукають тонкими, також пташиними голосами жінки у білих хустинках. І качки покійно скоряються тому покрикові, підпливають на берег і незграбно вилазять на нього, а тоді пливуть, похитуючись, по траві й через дорогу. В них також є свій лад: попереду зеленоголовий качур, що хрипко покрякує, а за ним низкою – качки, можливо, вилаштувані в міру того, наскільки подобаються своєму повелителю. Юрмою проходить у парк молодь, і качки затримуються в траві, чекають поки перейде цей білозубий, гамірний і розвеселений гурт. А вони, Степан та Григорій, на те мовчки дивляться. Тоді заходять до Григорія і довго сидять у темряві. Степан курить улюблений «Прибой», і їм здається, що вечір за вікнами – це неосяжне море, яке котить свої прибої на їхню мізерну забіч. Вогник

вихоплює з темряви їхні обличчя, і вони, ті обличчя, наче машкари із трагедії масок.

Григорій також нешвидко засинає. Закладає руки під голову, часом змінює позу, від чого ліжко рипить. Але видження, що навідують його, зовсім не такі, як у Степана, бо в нього ніколи не було отих чорних силует, витнутих із чорного паперу, завжди – сам і завжди, як любив казати «при собі». Через це йому бачаться порожні дороги, хоч так само, як і Степанові – зруйновані будинки. І на тих порожніх дорогах, власне одній, йому ввижається самотна постать із палицею в руці, яка йде і йде, часом зупиняється і дивиться з-під козирка долоні. І завжди бачить ворота. Коли ж підходить до них, то ворота самі рипливо розчиняються, відтак бачить Смертельну Тінь. Це щось із туману, замішаному на світлі, щось порожньооке, щось скалозубе. «Ходи, – сказала Смертельна Тінь. – І перейди кладку!» І він побачив греблю, складену з каменю, не просто складену, а змуровану, а далі – шлюз із кладкою-дошкою, в якому вирувала, шалено закручуючись, вода. І він став біля кладки, невідривно дивлячись на ту воду, бо та вода й була образом його життя.

Тоді побачив жінку. Якусь неземну, осяяну сонцем чи, може, була вдягнена в надто білу, надто накрохмалену і виварену одержу. В неї на голові – складені вінком коси.

– Може, допомогти перейти? – спитала жінка.

Він усміхнувся і сказав, що просто став собі й дивиться на воду.

– ЖИТТЯ ТЕЖ ЯК ВОДА! – сказав він і раптом здивувався від виразу обличчя жінки: було воно невимірно гарне, невимірно печальне, невимірно покірне і повне того, чого він, здається, в житті не зазнав, але про що конечно відав.

І йому стало легко від того обличчя та усмішки.

– Ще не хочете переходити? – спитала жінка.

– Ні, – відказав. – Бо я все життя був сам і до цього звик. Але в мене є друг, – мовив він, – який не знав, що таке самотність. Отож мені ще треба його навчити.

– Навчити чого? – спитала жінка.

– Бути самотнім, – сказав Григорій. – Інакше він пропаде!..

Григорієві стисло у грудях, він перевернувся на другий бік, бо лежав на лівому. Потім у слух увірвався цокіт годинника, бо і в нього на стіні висіли такі ж ходики, як у Степана. І цей цокіт аж дзвенів у тиші кімнати – Григорій довго його слухав. І думав про цей дивний сон, про той шлюз і кладку, і про жінку, обличчя якої його схвилювало.

Легкий сон знову покрив тканкою його мозок, і той мозок перетворювався у воду, живу воду, мисельну воду, що безконечно точить і точить свою вирливу течію. І через ту воду проклалася одна із найосновніших його думок – кладка. А над ним горіло чорне і спокійне небо, а десь збоку тахкотіли колеса – металевий, розмірний, золотий якийсь цокіт. Здається, це годинник котився на своїх коліщатах у ніч, і безмірний жаль почав заливати Григорієве серце. Він міцно заплющив очі і злякався, що до нього прийде третій сон, у якому вже не буде тієї жінки. Тож вуста його ледь чутно прошепотіли:

– Ще одну партію, будь ласка! Лише одну! Бо я хочу своєю приятелю програти!

23. XI. 1961 р.

Я ДУЖЕ ХОЧУ ПОДИВИТИСЬ...

«Я – мертвий рибалка, лежу на дні моря.
Не знаю, як і від чого я помер».

*Густаю Мухіна. Початок оповідання
«Білий корал»*

Я лежу в землі. Наді мною чорний пласт. Не бачу сонця, бо коли помер, сонце вибухнуло чорнотою, яка покрила весь світ, і через яку й доводиться мені тепер дивитися. Тож лежу я під землею, скорчений, із завернутою назад головою. Але я дивлюся, я вмію дивитися. Дивлюся крізь грубезний шар землі. Ні, ні, мертві не мають майбутнього! Мертві – це закінчений день, про який забувають, переживши його. Але я дивлюся, бо я вмію дивитися.

Знаю, що біля мене лежать інші, такі, як я, вони також повернулися обличчями вгору і також дивляться крізь земну товщу. Ми різні люди, добрі й лихі. Ми стріляли один в одного, ми обіймали один одного, ми ненавиділи й любили. А зараз нас немає. Зараз ми вже не стріляємо й не обіймаємося, не ненавидимо, але й не любимо. Зараз ми тільки дивимося крізь товщу землі.

Це в мій час було. Йшли ми у лавах, кричали з трибун і бочок, з возів і тачанок, когось переконували, а найбільше себе. Показували рукою вперед, і нам марилися ясні світанки, нам марилася умита сонцем і рососою земля, нам марилися ясні палаци і білі у хмарах стіни. Навіть коли лягали спати, нам снилося сон-

це, велике, соковите, а не те, що палить і висушує. Сонце, яке творить життя на землі.

Саме тому ми й говорили про революцію. А потім, билися й убивали. Вбрєдали у землю люди, винні й невинні, добрі й лихі, а я думав про добрих і невинних – вони вбрєдали в землю і вкладалися на її дні із сонцем у погляді. Хотіли вони щастя, і не тільки для себе й роду свого, хотіли вони золотої омани людства – за неї ж бо воювали. А в них стріляли, а їх убивали, та й вони убивали – на те і війна. І лилися червоні ріки, і вливалися у них червоні струмки. Вони ж вбрєдали в землю, винні й невинні, із заплющеними очима, але із сонцем у них. А там, на землі, все ще запально говорили, так гарно говорили, а ті, хто залишався живий, наставляли вуха, щоб слухати. Блищали очі, а навкруги цвіла революція.

Були між нами благі, були жорстокі, були довірливі, були недовірливі, були з ясними очима, були і з темними очима, одні закликали, другі шепотіли: «Розберися!»

Ми поспішали, бо не було в нас багато часу, ми поспішали, щоб не спізнитися, ми стріляли один в одного, бо нам снилося вночі сонце, що сходить, – не те, яке спопеляє, а яке родить, а ті із нас, кому приходив час, мовчки вбрєдали в землю і лягали на її дні.

Був, біля мене один хлопчик, я й зараз пам'ятаю його гімназичну форму й дитяче обличчя. Якось після бою, серед порубаних і постріляних, він сів на землю в своїй гімназичній шинелі і гірко заплакав: «Хіба не можна не вбивати?» – плакав він, і сльози рили рівчачки на його бруднім юнім обличчі. Я хитав головою, а над нами співав жайворон, трусив синіми небесами. Я сказав: «Ходімо, хлопче, в поле, ходімо жайворонків послухаємо». І ми пішли в поле, лягли в соковиту холодну траву і почали дивитися в небо. Зараз ми також дивимось у небо, але не бачимо його, бо над нами

грубий шар землі, але й зараз ми дивимось, все-таки дивимось. А тоді ми дивились у небо і бачили синій шовк, і срібні хмари, як кораблі, що повезуть нас у майбутнє. «А чи обов'язково вбивати?» – спитав мій юний друг, бо сльози все ще котилися по його юних і брудних щоках.

Тоді я оповів своєму другові казку, яку знав. Я розповів йому, що ми воюємо, щоб не вбивати, що добро саме на землю не приходить, а світлі стіни, про які мріємо, самі не побудуються. Він же дивився у небо й слухав жайворонка, а я розказував йому про найяснішу із воєн – революцію, і мій юний гімназистик перестав плакати, сів, сперся на коліна і дивився мені в рота.

«І нарешті прийде час, коли не будемо вбивати, і нарешті прийде час, коли говоритимемо, що думатимемо...»

Кипів бій. Ми лежали в соковитій траві, гімназистик прикладався до рушниці, заплющував очі і стріляв. І в нього було при цьому натхненне обличчя, ніби він пісню співав. А потім він зойкнув тоненько, скочив на ноги, схопився розчепіреними пальцями за повітря і впав на рушницю – кров тоненькою цівкою потекла по обличчю, а уста скривилися в останній, смертельній усмішці...

Ми брели шляхами, бур'янами, якими позароста-ли поля, ми брели степами, переходили ліси, збивали чоботи, рвали одержу, ми перебредали річки, червоні від крові, і перестрибували так само червоні струмки. А жайворонки над нашими головами дзвонили ту ж таки пісню, оповідаючи нам про мир та любов. А потім усе скінчилося, і ми прийшли додому. Були хати наші занедбані, і не мали ми чим поживитися. Різали ми дерева, щоб обігріти себе і ходили на базари з мішечками, щоб прогудувати себе. Лягали спати голодні, але вночі нам снилося сонце, не спопеляюче, а те, котре родить і приносить добро. Біля мене росла мала подоба моя – мій син, і я сказав йому якось:

«Вже прийшов цей час, ми перестали вбивати, вже нарешті прийшов цей час, ми можемо говорити, що думаємо...»

Син дивився на мене широко розверстими очима. Він не бачив революції, тому й не розумів мене до кінця. Я його переконував, і він мені вірив. Бо й він, лягаючи спати, мав ув очах своїх сонце.

А потім прийшла ніч. Чорна, кошлата ніч без зірок, місяця і без сну про сонце. Ходили по вулицях слуги тієї ночі, люди в шинелях. Вони схопили мене й кинули в машину. Я бачив їхні очі, їхні зуби, але я не бачив їхніх облич. Вони підсовували мені папір і вимагали, щоб я підписав те, про що мені й не снилося. Вони тупотіли ногами, кричали й били мене. Вони розповідали мені, який я лихий у цьому світі, і які лихі в цьому світі мої друзі. Я дивився в очі цим людям. Вони носили форму революції, на грудях були ордени, вони мали очі, носи, зуби і вуста, але в них не було облич. Мене били й калічили: «Признавайся!»

Не знав, у чому мені признаватися. Не знав, що мій син відрікся від мене так само, як і моя жона. Не знав, що і це їх не врятує, як не врятує мене ні те, що я признаюся, ні те, що не признаюся. Сонце вже не снилося мені вночі, і не дзвонив над головою жайворон. Бо прийшла ніч, чорна, кошлата ніч без зірок, місяця і без сну. А люди в революційній формі лаяли й били мене. Я мовчав, бо знав, що це зрада.

А потім прийшла ніч остання. Ніч остання – це щось таке, як чорне небо без дна. Ніч остання – це маленький промінець у тому небі без дна, який поступово розгоряється у вогнище. Ніч остання – це довгий-довгий коридор, якому немає кінця, і в якому горить електричне світло, а здається, що тільки одна свічка. Ніч остання – це криваві плями на стінах, які, мов оте світло в ночі без дна розгоряються в пожежу. Я йшов по довгому-довгому коридорі й прикривав рукою очі – бо той вогонь спалював мені їх. Я йшов по довгому-

довгому коридорі і знав, що справжнього вогню ще не було. Що справжній вогонь іще спалахне, і то так, що спалить і небо без дна, і цей довгий коридор з червоними вогнищами на стінах, і мої очі. Так воно й сталося: блиснуло полум'я, спалахнула чорна ніч без дна і погасла в довгому-довгому коридорі остання свічка. Стіни з гуркотом розпалися на безліч кам'яних уламків, а я побачив себе перед повноводною рікою часу, яка котила в сині степи червоні хвилі. Повільно скидав із себе одягу, бо в ріку часу не входять одягненим. Скидав закривавлену сорочку, яка була колись біла, скидав порвані штани, які також колись були білі. Роззуватися мені не довелося, бо прийшов сюди босий, отож і вступив у ріку, щоб омити себе...

Тепер я лежу й дивлюся крізь чорну землю. Її не раз розкопували, і до мене прибрєдали люди. Прибрєдали і лягали на дно земне. На землі чулися вибухи, і я зрозумів, що люди знову воюють і знову вбивають. Біля мене лежить мій юний друг, той самий гімназистик, з яким колись творили ми революцію. Він дивиться вгору як і я, але ми ніколи з ним не розмовляємо. Бо ми можемо тільки дивитися.

До нас прибрєдали солдати. Свої й чужинці. Прибрєдали й лягали на дно землі. До нас прийшла мати. Обіймала дитину, і в неї були випиті очі. Вона не лягла, а сіла. Пригортала до грудей дитину свою і чи співала, чи плакала. А люди йшли і йшли, військові й у цивільному, жінки, чоловіки, діди, баби і діти. Йшли колонами, виснажені, випиті, не люди – попіл. І цей попіл лягав мені на груди. Цей попіл ставав, зрештою, ще одним шаром землі, що покривала нас. Ми ж усі були спокійні. Бо не вміли розмовляти, а тільки дивилися. Бо єдине, що ми можемо, – це тільки дивитися. Прибрєдали до нас і люди в генеральських мундирах. Прибрєдали і лягали, одні догори лицями, а інші лицями долі. Мені ставало страшно, бо я нічого не розумів. Не розумів, що відбувається на землі, а люди все ще воювали.

І настав кінець. Все знову заспокоїлося, і до нас приходили вже ті, хто мав прийти. Я дивився крізь землю і майже нічого не бачив. Але я дивився, бо знав, що, це не той кінець прийшов, якого я чекав. Знав, що ще довго треба буде дивитися і довго думати, бо хоч і мертвий рибалка я і на земному дні, мені доведеться ще багато думати. Я довго пробуваю в чорноті. За цей час навіть зневіра в мені зародилася, я обростав нею, хоч і не хотів. Бо я розумів – зневіра – це не той спокій, якого я прагну тут, на дні земному. Мій спокій – знову уздріти сонце.

Я виростав із землі травою. Я прикладався оком до капілярів коріння. Я сам ставав корінням і пнувся зеленим зелом у білий світ. Але не міг зазирнути в живе життя – от чому зневіра мене обплітала, мене і гімназистика, мого юного друга, котрий лежав поруч. Ми дивилися вгору, ми – це всі люди, які прибрели сюди, це мати з дитиною, гімназистик і я. Наші погляди проростали квітками, але й так не вдавалося нам щось побачити.

І ось тоді земля здригнулася. Ми побачили, як вбредав в землю чоловік із залізним обличчям і залізним тілом. Із залізними руками й ногами, залізними очима і зубами. Ми дивилися на нього, як могли, але не дивився він на нас. Ступав залізним кроком, і це від того здвигалася земля. Ми перелякалися, але він був спокійний, цей залізний чоловік. Він вбредав у землю, як і всі ми, і як і всі ми поклався. Але не догори обличчям, а долі. Отак упав, як падає скинутий пам'ятник, – і все затихло. Тоді ми ще спраглише потягли крізь землю свої погляди. Ми дивилися очима трави і квітів, і квіти ті з травою били барвами в небо. Що там робиться на тій землі? Що там думають на тій землі? Чи вбивають один одного люди? Що це за дивні велетенські гриби з чорними шапками виростають там вряди-годи? Хто садить ті, гриби, і хто їх збирається збирати? Чи мають змогу люди говорити те, що думають? Чи будують між собою стіни, чи їх ламають?

Ми дивимосся: гімназистик, мати і я. Біля нас лежать мільйони: розстріляних, спалених, замучених, просто вмерлих. Ми пробиваємо поглядами землю, поглядами – це значить травою і квітами. Ми запитуємо про те, що нас цікавить у вітра, хмар, навіть у тих білих з чорними шапками грибів, котрі вряди-годи виростають на землі. Ми запитуємо, але не дістаємо відповіді, бо вітер на те і вітер, щоб колошкати наші душі, а не пояснювати нам незрозуміле.

Тоді я, рибалка із дна земного, прошу, щоб пробігли наді мною босі дитячі ноженята. Я прошу, щоб руки мого онука зірвали квіти мого погляду. Я хочу, щоб діти мої – внуки, принесли ті квіти у свій дім і поставили у воду. Я хочу подивитися, який він, той їхній дім, і послухати їхню щоденну балачку. Що тривожить їх, мучає, а що веселить і радує. Я хочу побачити батьків отих своїх внуків: чи сильні вони і чи вільні? Сміються вони а чи плачуть. Що вони думають про нас і про внуків своїх? Еге ж, саме тих внуків, які ще не народилися...

Біля мене лежить гімназистик – це з лівої руки, біля мене лежить мати з дитиною – це з правої руки. «Хіба не можна, щоб не воювати?» – шепоче гімназистик, і це єдина фраза, яку він тут, на дні землі, промовляє.

Я ж лежу мовчки. Я – мертвий рибалка із дна земного. Наді мною чорний пласт. Я не бачу сонця, бо коли я помер, воно вибухнуло чорним, і ця чорнота не покинула мене. Але я дивлюся, я пробиваю землю травою і квітами, – ось вона, моя мова; я сподіваюся, я прислухаюся, я придивляюся, я тягнусь корінням, я німо волаю, аби почули мій безмовний голос, і єдиний мій страх – щоб це не був голос волаючого в пустелі.

ХМАРИ

Якісь кошлаті уривки, барвисті смуги, що розкручувалися, ніби нитки; в глибині того місива проступали обличчя, надмір витягнуті, перекошені чи власне, переливні, ніби були витворені не з тіла, а води; обличчя, які всі були йому знайомі, але не менше твердо знав, що ні з ким із них насправді не зустрічався, хіба в снах; а може, сни – це також частина якогось буття, тільки іншого; частина іншого світу, а може, часом думав він, ми в цьому світі живемо на дві половини: сьогодні в хаті білого світу, а завтра – чорного. З другого боку він твердо знав: коли йому щось подібне видиться, наступний день буде сутінний, тоді й на душі ставатиме сутінно, ніби він не добув свого у хаті чорного світу і трохи того світу переніс у день.

А день і справді приніс хмари. Стіни здавалися побляклими, власне, сірими, листя за шибою немічно повпускалося, безживне й безвільне, а паркани – це коли вийшов на двір, коли перекидав ногу на велосипеда й кинув поглядом на вулицю – ніби ще більше почорніли. Їхав на велосипеді, і хмари лягали йому просто на спину, тяг їх за собою, як полотно плаща, і трохи поколювало в карку: чи погано лежав, чи потягнув у шиї якусь жилку. Порипувало сидіння, коли спускав ногу з педалею, повітря натікало на обличчя сивими, вільжистими потоками, а вулиця ніби втягувала його в розхилену хащу...

Він у цій хаті, звідки щойно виїхав, недавно – прибився до Тоськи, часом, шевцював, стукав молот-

ком, припасовуючи до чобота підошву, аж виляски голосно били в стіни; часом, усе покидав і вимагав у жінки горілки. Тоді вона якось дивно лякалася, скидувала на нього очима, але завжди бігла й ту «заразу» приносила; взагалі, годила йому як болячці; це його похмуро втішало, але милостивіший до неї не ставав; понуро кидав накази, аби подала те чи те, і вона виконувала те з якоюсь запопадливою поспішністю й покірністю.

Хмари затягли небо, пливли розірваними клаптями, низькі, скаламучені, ніби аж дерев торкалися, – через те й дерева, й хати, й паркани, й лавки біля них, і дорога, по якій їхав, ніби порозбухали, посіріли чи почорніли й нагнали лихі почуття...

Тоська годила йому як болячці, щось солоденько до нього заговорювала, а він мовчав, лише сопів. Сидів і натужно їв, вряди-годи його лохмата рука протягувалася по пляшку, булькала рідина, вливаючись у склянку, а потім ту склянку махом заливав до горла. «Зараза» булькала вже у горлі, він ковтав з якимсь дивним прихлепом, а Тоська стояла в кутку сірою тінню, з розширеними очима, печально скривленими вустами, з руками, сціпленими на хвартусі, і тужно думала, що на нього знову найшло, а коли на нього знаходить, всього можна чекати; може, навіть, і з хати погнати, хоч це хата її, а не його, хоч він тут тільки приймак, і навряд, думала вона, він у неї затримається, бо ні в кого не міг затриматися, а перекочовував від удови до вдови – і скрізь було, це вона знала достеменно, так само, як оце в неї. Але коди прийшов до неї з вулиці, коли лагідно забалакав, збудив у душі приспаний щем, і вона, хоч усе недобре знала про нього, пустила до себе, а відала: добра від того не чекай. Отож і стояла отам, у кутку, не так людина, як тінь її, майже непомітна, бо зливалася зі стіною чи з шафою, бо таке вже призначення в неї в цьому

світі: бути комусь тінню, послужливою й покірною. І вона з того не ремствувала...

Це було тільки вчора, коли знову запив. Оце вчора подавала йому й підносила, що просив, годила як болячці, а він вряди-годи зводив на неї сиві очі, й там засвічувалося якесь моторошне світло, аж у неї все тіло ціпеніло – починала боятися його, адже вже кілька разів, хоч як недавно у неї поселився, й кулаків його спробувала, і то за те, що надто йому годила.

– Думаєш, чо я запив? – спитав хрипко, – Коти отутечки! – вдарив себе в груди. – Шкребуть і деруть, а чого?

Вона мовчала, бо що могла знати про тих котів. Утуплював у неї сиві, як у гада, очі, і це був майже непритомний погляд; може, він ненормальний, цей Дмитро, – спалахувала думка. Він же рипко реготав.

– А я знаю, шо думаєш. Думаєш, шо я малахольний.

Це була правда, вона й справді так думала, і те, що він по-чародійському вгадав її негарні думки, ще більше лякало її.

– Думаєш, шо я приблуда й п'яниця, – недобре ошкірювався, і це вже була неправда, бо саме так у цю хвилину й не думала.

– Лягав би спати, – сказала з серцем. – І не молонь би дурниць!

Це треба було сказати, бо він уже здається, втомився. Взяла його під пахви й підвела, він обхопив рукою її за шию, і вона потягла його до ліжка, волочила, ніби лантуха, бо й був він під цю хвилю лантухом; безвольний, обм'яклий, сипко дихав перегаром, і, наче лантуха, жбурнула на ліжку, хоч він пробував ще й лапатися; і одразу захріп, а вона підійшла до вікна й дивилася на шматок дороги, що звідси проглядає, на сусідське обійстя, де копав картоплю безногий сусід, і так чудно він копав: на нозі в нього була

дерев'янка із набитою на кінці набойкою, і тим вузьким кінцем дерев'янки він натискав на лопату; їй здавалося, що бачить вона навіть піт на його обличчі, що стікав мутними потічками, а може, це стікали краплі по її обличчі – тихо плакала, бо колись до війни любила цього сусіда, був він приятелем її загиблого чоловіка і мав тоді ще обидві ноги, і мав пишного кучерявого чуба, веселі очі й білі зуби. Він часто приходив до них і жартував так, що вона шарілася й запалювалася, наче квітка. Він чудово знав, що вона до нього не байдужа, не знав тільки цього тюхтій її – чоловік, а потім прийшла ота завірюха, змела зі світу її чоловіка, а в його приятеля забрала ногу, і він уже не дивився на неї отаким веселим, гарним поглядом, бо й сам погас, став сірий і ніякий, і в ній також погас вогонь, хіба часом зустрічалися вони очима і щось собі пригадували, хоча ніколи нічого між ними так і не вив'язалося. Вона ледве не застогнала від таких думок, бо чому, чому так у світі буває? Відійшла від вікна, зирнула на Дмитра, той виставив неголене підборіддя й хропів. Тоді вона тихенько наблизилася до неприбраного столу, ще тихіше націдила собі чарку, випила, і по її обличчі ковзнула світла й загадкова усмішка.

– Падлюка я, – сказав крізь сон Дмитро. – Де ти там лазиш?

– Я тут, – сказала вона, наче прілу нитку обірвала.

Але він її не чув, хропів і висвистував носом, а по його неголеній шиї ковзав борлак, ніби щось там у тій чорній хаті сну випивав, а може, він і не спав, бо його сиві очі розплющувалися отак на щілину і звідти лилося моторошне світло.

– Спи, чорте! – казала Тоська, безсило впускаючись на ослінця і скулюючись на ньому у грудочку.

І він спав, власне, заходив у чорну хату, розчиняючи чорні двері, і в тій хаті сиділи всі ті жінки, які

прогнали його від себе, всі чорнолиці й червонооки, сиділи за столом і трапезували, і про щось балакали вискученими, тонкими голосами, а він стояв у кутку, як стояла оце щойно Тоська, й дивився на них, і відчував, що і в нього чорне, як смола, обличчя, а ще відчував хмари, що котилися над головою, бо в цій чорній хаті ночі не було стелі, ті хмари й творили котів; сірі клубасті, хижачи зіскакували з тих хмар, залазили йому хто в голову, хто в груди, хто в серце й почали там дряпатися і скавчати. Тоді він тихо каюся, що міг би бути добрий, а бував лихий, міг би любити цих чортиць, але ненавидів їх, міг би стати хазяїном у котромусь із домів, де його приймали, але ставав тільки приبلудою й п'яницею. І від того розпачу, що на нього находив, чи від тих котів, що вщерть заповнювали йому тіло, чи від отих чорнолицих бенкетниць, що й уваги на нього не звертали, а й досі, ніби кішки, пронизливо кричали одна до одної, він застогнав тяжко, бо чомусь подумав – це приходить, остання його година.

– Мо', тобі погано? – схилилася над ним Тоська.

Тоді він розплющив очі, але побачив не Тоську, а вишкірену котячу морду, але та морда до нього не так шкірилася, як усміхалася, а може, й співчувала йому.

– Це ти? – спитав він. – А мені таке чудне наснилося. Такі цвіточки в нас біля стежки вирости, одне умиленіє.

– Да! – сказала вона, – красіві цвіточки!

Заплющив очі, і його загоїдала хмара. Свідомість плуталася і сама ставала хмарою, і пливли в тій хмарі чорні клапті сну. Пливли й барвисті смуги, а в глибині виринали обличчя, які він напевне знав, але які не жили ніколи в цьому світі, і не з тіла вони були створені, а з води, через це переливалися і перекошувалися. Він був підвладний отим хмарам, бо заповняли

собою увесь простір, поглинали повітря і котились у глибину ночі й сну, де танули й гинули і звуки, і барви, і обличчя. Тоді починався дощ і приходили тіні. Загортували й колисали і вели між накопичення сивих косм, в яких і жили оті водяні обличчя, котрих він напевне знав, але в цьому світі не зустрічав. Сон був наче хмари, хмари – наче сон. Важкота перетравленої їжі разом із хмелем – теж хмари, які вивертали зі своїх нутер барвисті чи й чорні міражі...

Тоська розбудила його серед ночі саме тоді, коли виїжджав перевіряти сторожу. Дмитро виїхав розхитаним велосипедом на вулицю. Ще патлались у голові шматки сну, а в грудях плескалася, як завжди на похмілля, каламутна хвиля. Хрумтіла під колесами галька, важко долав важкі метри пологої вулиці. Нога йшла донизу, педалі повискували, тоді натискала друга нога і йшла знову-таки донизу. Починали мліти м'язи, переднє колесо ходило зигзагом. На горі спинився й глянув. Між два ряди руїн, безмовних і мовчазних, котилася порожня неосвітлена дорога. На мокрих лобках бруківки танцювало гостре проміння місяця й зір – і місяць, і зорі повільно гойдалися у проміжках важких тупоносих хмар, наче срібні човники. Ці човники стрибали в його остекленілому погляді і ніби поколювали промінням шкіру обличчя. Ніч загусала над ним, біля нього і в ньому на кисіль, а коли вітерець несподівано налетів і штовхнув його в спину, Дмитро здригнувся. Дивно йому стало під цим небом: самотно, але й радісно...

Біля продтоварів сиділа майже кругла, замотана в свиту і хустку жінка. Дмитро прихилив велосипеда до стіни.

– Дрімаєте, Йванівно?

– Чого це дрімаю? – несподівано голосно озвалася стара. – Та за такої роботи, коли б і заснула, то нічо не зробив би. Другі суткі, скільки можна?

– Не кричіть, Йванівно, – Дмитро присів навпочіпки. – Нема людей. І ви заболіть можете, де вже діться? Спіть удень.

– А вдень у мене роботи нема чи сімні?

– У всіх робота і сімня...

– Трасця вашій матері з такими порядками! – буркнула стара.

– Це на які ж ви такі порядки намікаїте? – раптом підозріливо спитав Дмитро. – Може, вам наша жистзь не наравиться? Ви б потримали язичка, бо можете залетіть?

– Та шо ти, Мить? – злякано викруглила очі стара. – Та ти мене не так пойняв?

– Я вас харашо пойняв! – сказав, встаючи Дмитро. – І шоб це було встатній раз, пойняли? – сказав суворо.

– Та я шо? – засмикалася стара. – Та я ж нічо! Коли тра, то й тра! Хіба я шось кажу!

– Ну да, не кажете, і я нічо не чув. Шоб мені порядок був!

– Буде, Мить, буде порядочок! Я то шо! Ходи здоровий.

Він поїхав, мнучи колесами дорогу, – широко всміхався, бабу налякати зумів. Тепер у нього з нею клопоту не буде, бо вона в нього на гачку. «Це все та клята погода! – думав він, упиваючись поглядом у глибину ночі. – Дихати нічим од тієї погоди!»

Клубок між серцем та легеньми ніби обмотався дротом і аж дихання заступив. Дмитро виплюнув густий злиток слини, матюкнувся на повний голос і помчав униз, де бовванів димар водогону.

Біля водогону пахло річкою, і він на хвилину зупинив велосипеда, аби нюхнути того любого запаху – нагадало йому риболовлю. На небі все ще товклися хмари, заслонюючи зорі, і ті тремтливо прослизували разом із місяцем крізь волохаті оболонні тіла, ви-

падаючи в густосині ополонки. Хмари тяглися аж до обрію, наче отара, лягали на горби і, наче отара, спали. Дмитрові раптом захотілося повернути велосипеда до затишної Тосьчиної хати, розбудити її, зазнати втіхи, а тоді втомлено й спокійно, відчуваючи вмиротворення, заснути. Але він учинив те, що мав: підійшов до контрольки й постукав у двері. Малишевич, як завжди, сидів у будці і пихкав цигаркою. Густо помережане зморшками обличчя мружилось водянистими кружальцями очей, брунатні, потемнілі, також сильно поморщені руки лежали на колінах – старий міг так сидіти годинами. Вряди-годи його груди проривала глуха злива кашлю. Малишевич кашляв, обличчя червоніло, аж здавалося, що між зморшки затікає кров.

Малишевич вийшов до бригадира на вулицю – посідали на лавку. Старий витяг кисета й туго загорнув нову цигарку. А коли засвітив сірника, обличчя його було наче кора столітнього дуба.

– Покайшлюєте, дядьку? – спитав Дмитро, закурюючи й собі. – Вам би під периною з бабою вигріватися.

– Коли б було шо кусать, то й лежав би, – буркнув Малишевич.

– То ви, може, хочете сказати, що в нас життя нехароша? – примружив очі Дмитро.

Від річки тягло вологою, йодом і багном.

– Як болячка, – сказав Малишевич.

– Ти таво, дядьку, лучче не таво!

– А мені вже все-одно, – сказав старий. – Не сьогодні, то завтра дуба вріжу. Спати я не можу, того й кажу, що життя як болячка. Бо воно болячка і є.

– А я думав, – показав зуби Дмитро, – тобі наші порядки не наравляться.

– І порядки як болячка, – незворушно сказав дід. – А чого? Бо світ – бардак! Чи не?

– Ну, я на такі розговори не підую, – Дмитро випу-

стив дим. – І вам такі розговори не совітую вести, як начальник ваш, пойняли, дядьку?

– Да, пойняв, – смиренно згодився Малишевич. – Кашель мене заїв.

Сидів згорбившись, підняв гострі горбики плечей і тримав між них голову.

– Все у вас в порядку?

– Хай йому трасця! – буркнув старий.

– Не пойняв? – звів брови Дмитро.

– Це я про свій кашель!

Він знову закашлявся. Звук розбивався об прибережні скелі і гучно хляпав по долині.

– На звалку мені вже пора, – сказав дихавично між приступами кашлю.

Дмитро кинув очима в небо, а тоді знову блимнув на старого.

– З вас хороший сторож, – сказав, криво всіхаючись. – Злодій здалеку почує, що не спите. Ви – як собака!

– Хай йому трасця! – повторив старий, віддихуючись.

– Курить вам нельзя, – наче й співчутливо мовив Дмитро. – Кидайте це грязне діло.

– Коли ж не кидається, – сипко прошепотів старий. – Сорок год смокчу ту заразу, то вже й смокта-тиму, поки мене не висмокче. Чортяче зілля – це курево!

– Да! – сказав Дмитро. – Чортяче! Всі ми чортячі!..

Підвів з пилуки велосипеда й скочив у сідло. На небі вже не було світлих ополонок з зорями. Хмари вже затягли весь його простір. Дмитро піддер голову і зиркнув угору – небо видавалося дивною мішанкою розшматованого клоччя. І він раптом здивувався сам на себе, на ту свою фразу про те, що всі ми чортячі, вона вирвалася з нього, як злиток слини, а що означає? Може, й справді, подумав він, люди Бога забу-

ли, а чорт залишився?.. І йому під серце раптом підтисся якийсь невідомий жах, ніби хтось чорний і невидимий підкрався до нього й дихнув йому зимним віддихом у потилицю...

Гупав підлогою чоботищами, рипнув дверима і з гуркотом їх причинив. Тоді випив кварту води, сів на стільця й подивився туди, де спала Тоська. Уявив, що бачив не раз: долішня губа відвисла, а обличчя немолоде, помережане біля очей і вуст зморшками. Тоді здалося йому, що хмари наповзли й сюди в цю хату, забили її по вінця, і це від того так важко тут дихається. Чорний, кошлатий настрої і досі його не покидав, – він подумав про недавню розмову з чортом. Чорт був у військовій одежі і з міліцейським кашкетом, мав холодні, майже неживі очі, і не так говорив щось йому, як наказував. Наказував, бо Дмитро все-таки якийсь начальничок, а раз так, то при потребі і коли щось не те почує, то має прийти за такою-то адресою і все, що почує, розкаже, бо це його, Дмитровий обов'язок, раз вліз він у начальнички. Отоді він уперше відчув, що починає божеволіти.

– Чорти, чорти, – сказав він, мотаючи головою. – Чорти мені в душі колотяться.

– Га? – схопилася Тоська.

– То я, – мовив він.

Роззувався і з гуркотом кидав чоботи під стола.

– Не відійшло тобі? – сонно спитала Тоська, позіхаючи.

Він стояв біля неї – дихала теплом. Бліде світло наливалось в кімнату, очевидно, вийшов із хмар місяць. Дмитро стяг із Тоськи ковдру, Тосьчина сорочка блідаво в тому місячному світлі засяяла. Простягла його руки, і він, падаючи на неї, відчув кислуватий дух її пахов. Увійшов у неї, і йому невідь-чого здалося, що цього мало. Отак би вплисти в неї цілком, усім еством, схватися в глибині її нетр, зачі-

тися, зменшитися і зникнути. Забитися в той чорний, солодкий, неозорий світ, щоб потім колись, в іншому часі знову вийти в цей світлий.

– Хороша ти баба, – сказав відкидаючись на подушку.

Тоська заблищала усмішкою, а він побачив, що навіть у темряві вона немолода.

– Хоч, оженимося, – мовив хрипко. – А то чоловік без баби, що валянок без калоші.

– Хочу! – тихесенько сказала Тоська.

– І пацанів заведемо, – мовив він. – Двоє. Чо в тебе не було дітей з тим першим?

– Молоді були, – шепнула вона. – Й чоловік не хотів. А тоді – завірюха.

– Да-м, – сказав він. – Діла!

– Полегшало тобі? – спитала вона, пригортаючись.

– Може, й полегшало. Це все чорти...

– Які чорти? – здивовано спитала.

– Хвостаті й рогаті. Лізуть у душу й колотять...

І знову важка хвиля затопила його. Ні, хмари ще не перейшли, та й не швидко іще перейдуть. Хмари жили в голові і в серці. Хмари були як сон із тими барвистими смугами і з обличчями, вилитими із води, що міняються і зломлюються. А може, й справді винуваті в усьому чорти, хвостаті й рогаті, котрі, наче смола, затікають у душу чи лізуть у неї, ніби таргани, і починають там творити казна-що. Починають свої скоки і геци, і людина не знаходить собі місця під сонцем, і людина зводить раптом до неба голову, і їй хочеться кричати, заволати туди, щоб спитатися, чому воно в світі так і як од того звільнитися? Чому людину раптом починає щось гризти, щось її з'їдає, і не має сили вона з тим боротися? Тоді вона й не бореться, а тихо починає опускатись у твань власного

безсилля – ось що значить, коли чорти в душі коло-
тяться...

Вранці вони лежали й перемовлялися. За вікном
все ще колотилися хмари, навіть трохи дощем у шиб-
ки посікло.

– Ти б скінчив чоботи, – сказала Тоська.

– Сьодні кінчу... Не, завтра.

– Обносився ти, хочу тобі нові штани купити.

– Штани в мене не таво, – засміявся. – Їсти хо-
чуть.

– Я тобі й нового піджака куплю.

– Ще цей добрий, – мовив він, потішений її ува-
гою. – Треба піти березових чурбанців нарізати.

– А то нащо?

– Шпильок нема.

– Залежалися ми, а сніданку й нема, – Тоська вис-
лизнула з-під ковдри, при сірому світлі її сорочка була
несвіжа й також сіра, мнута. Він ляпнув її по задниці.

– Ну, чого ти такий некультурний? – засміялася
вона, грайливо скошуючи в його бік око.

Він подивився на шибку, на ній тремтіли сірі крап-
лі від недавнього дощу. Тоська підійшла до вікна, від-
слонила фіранку й визирнула на вулицю. Підвелася
навшпиньки й оголила темнуваті, вже далеко не пруж-
жкі стегна. Він помітив це й відвів очі...

Тоді побачив, що й цей день приніс хмари. Стіни
здавалися побляклими, власне, сірими; листя за ши-
бою немічно повпускалися, безживне й безвільне, а
паркани – це коли вийшов надвір, коли перекидав
ногу на велосипеда й кинув поглядом на вулицю – ніби
почорнішали. Їхав на велосипеді, і хмари лягали йому
на спину, бо мав таке враження, ніби його хтось узяв
на повідка і тягне за собою. І він не має власної волі,
навіть ноги його, що натискають і натискають на пе-
далі, не мають також своєї волі, бо його заведено
якимсь ключиком, бо він їде туди, куди й не збирав-

ся їхати, бо на нього дивляться з глибини цього на-сурмленого дня холодні, сірі неживі очі, і ці очі, ніби простір, втягують його в себе, ніби вуж жабу, і він у цьому світі таки жаба, і їде, їде, його волочить, тягне, всмоктує, його веде – і він піддається тому нагальному потягові звіра а чи чорта, а чи бозна-чого, але такого, що існує реально в цьому світі, і що ним по-веліває, бо інакше, коли б він збунтувався, коли б він запротестував, сталося б якесь чорне, жахливе лихо, і він би по тому не тільки не був би начальничком, але й ніколи не оженився б з Тоською і не завів би двох пацанів, хоч чудово знав, що й тим пацанам він передасть у душі відчуття цих хмар і власної безси-лості. І він сильніше натискав на педалі, і вже мчався вулицею, мов оглашений, відчуваючи невідомий жах, бо його тягло до тієї хати, номер якої назвав йому Чорт, і він так поспішав, що ледве не проминув тієї хати, а коли затормозив, то клопоть болота вирвався з-під шини і так нещасливо, що ляпнув йому в облич-чя. Витяг носовичка, втерся і подзвонив. Відчинила йому баба Яга. Вона солодко всміхнулася й провела його в хату, де за столом сидів Чорт. Чорт подивився на нього неживими очима і показав на стільця навпро-ти. Він сів.

1963 р.

СУТІНКИ

Старий сидів біля столу у вишитій сорочці й усміхавсь у пишні сірі вуса. Він був задоволений.

– А ми вже гадали: по-старечому сядемо, вип'ємо по чарці та й полягаємо.

– Може, щось допомогти, – кинулася вона до господині.

– Ні, ні! – стара замахала руками. – Ти гість у нас! Хто б подумав, що нам така радість сьогодні. Треба було б хоч написати, то якось мо' й лучче приготувилися б.

Ольга роздивлялася стіни. Відверто кажучи, приїжджала сюди тільки раз, коли побралася з Миколою. Пахло любистком і чебрецем, так само висіли по-сільському обрамлені фотокартки, так само стояли стіл, мисник, широке дерев'яне ліжко із грудю подушок.

– Сідай краще та розкажи, – старий поклав лікті на стола. – Як ти? Як онучка? Все ще сама?

«Цього не варто було питати, – подумала вона, – бо інакше навряд чи була б тут!»

Але болючу тему було порушено, у свекрухи на очі вибилися сльози; вона стрималася, тільки гірка складка запеклася між губів. Ольга зробила вигляд, що розглядає вивішені на стінах фотокартки.

– Це наші хутірські, – пояснив свекор. – Отой малий, стрижений – Микола...

Вдивлялась у знайомі й незнайомі обличчя. Малий стрижений хлопчак сидів на траві, схрестивши ноги.

Мав трохи злякане обличчя і широко розплющені очі – чогось був злякався. І все-таки це був він, її Микола, тобто ще недавно її, ще недавно такий величезний, який любив примружено розглядати світ і з усього добродушно кпити.

Але якась незбагненна сила раптом увійшла у їхній світець і владно відсунула його в сутінки, де він змішався з тінями і сам став тінню; абсурдності того, що сталося, вона й досі не могла збагнути, хоч здавалося, всі знають і сприймають оцю призначену кожному приреченість. Ну, хоч би й оці жінки на фотокартках, вив'язані білими хустинами, із сапками на плечах – дивилися на неї неживими, але й урочистими обличчями, між них знайоме, зморшкувате – свекрушине: хто, питається, із них ще топче ряст, а хто ні?

– Це мій брат, – сказав свекор, коли розглядала повоєнну вицвілу фотокартку. Молодий хлопець із великим, задьористо вигнутим над лобом чубом, весело дивився, ніби готувався пожартувати, та ще й так, щоб усі вибухнули сміхом. Ольга згадала, що цю фотокартку помітила ще тоді, коли була тут отой перший раз, чимось вона приваблювала.

– А це знову Микола, – сказав старий, він пильно стежив за її рухами і вчасно коментував. – Ще школяр.

Тут більше було від Миколи, якого знала, але тільки віддалено, бо й Микола, й ці люди жили в якомусь іншому житті, їй незнайомому й недоступному – ось чому стільки незнайомого в них. І мимохіть подумала, що кожна людина по-своєму творить свій фільм життя, з якого й залишаються оці химерні, застигли кадри; їх і розвішано ретельно на стінах у рамах, у які втулялося по десятку. Силою випадку, один із дітей цього фільму заскочив на короткий час у життя її, і хоча дочасно й вийшов, але раптово й фотокартки, й кімната, звідкіля він до неї прийшов, й меблі,

навіть запах любистку, чи чебрецю, чи якогось іншого зела набрали таємничого значення і особливого змісту. І її пронизав гострий біль. Закусила губу, а на неї попливла тиша дому, складна і рельєфна, жива і предметна, із якимсь притамованим диханням; вона жила і в рухах свекра, у дрібних зморшках обличчя його маленької дружини, яка зносила на стіл страви, у складці ковдри на ліжкові, в рушникові, довкола ікони та портрету Шевченка, в теплих запахах давно обжитого мешкання, де вмерли батьки цих людей, а може, й діди.

– Сідай, дочко, в ногах правди нема, – сказав старий.

Вона присіла до столу, який все ще заповнювався стравами: холодець, голубці в сметані, пухка іскриста картопля, самогонка в зеленій пляшці, квашені огірки й капуста. Ольга сплеснула руками:

– Чи ж ми це поїмо?

– Чим багаті, тим раді, вибачай, коли що не так, – сказав свекор, він так само нерушно сидів за столом. – Горілка наша, три гички, та й коли казати по правді, то все наше.

Його очі в сітці зморшок заблищали, але намагання бути веселим було ніби награне – Ольга, однак, вибачила йому це.

– Ото носить, носить ті тарілки, – сказав тим таким тоном свекор, – а тут кишки марша грають, святої водички просять.

– Часто вони тобі грають, – сказала стара й моргнула легенько Ользі. – Йому тільки дай!

Повітря наповнювалося настроєм, який буває тільки під Новий рік. Ользі здалося, що пахне ялинка, хоч ніякої ялинки в хаті не було, світяться свічки, які весело потріскують гнотиками, хоч і свічок не було, але відчула, що хотіла саме такого вечора. Якого такого? Гарзд не відала, можливо, захотілося відчути

повільну врівноваженість людей, які нікуди не поспішають, і тиші, яка не тремтить у кутку зляканою мишкою. І ось вона в кімнаті, напрочуд затишній та охайній, із тінями забутих і незабутих предків на стінах чи в закамарках, із завмерлими кадрами бозна-якого ігрового фільму, із малою печаллю, яка тут порядкує чи ховається в очах та руках. Так, все тут нагадувало про минуле, адже й ці добрі старі також були від минулого, але не того, про яке не хочеться думати, а того, що викликає щем у душі, а може, просто затишок.

– Сідайте, мамо, – сказала Ольга. – Будемо прощатися зі старим роком.

– Вип'ємо й пом'янемо тих, що не з нами, – урочисто сказав свекор і взявся за чарку. Стара споважніла також, витерла хвартушиною руки й присіла коло столу. Затихли всі на мить, дивлячись одне на одного: три обличчя, такі різні й кожне окремо, а світло якимось так на них падало, що вони видавалися ніби з дерева витесані. Троє людей, химерно з'єднаних у цьому світі, адже всі троє кривими не були. І жовтий вогник лампки над головою, що аж розсідався, так лив на них світло! – один із тих, на яких задивляється самотній подорожній.

– За Миколку! – тихо сказала стара. – Пухом йому земля!

Годинник зашипів, як кішка, щось звелось в його механізмі і пролунав мелодійний удар, що погнав по хаті круглий мідяний звук...

І вона згадала дім, звідки приїхала, сірі бетонні сходи, кроки на яких гучно відлунювали. Тут усе по-інакшому, ніби перемістилася з одного часу в інший, але вона хотіла такого переміщення. І подумала про Новорічні свята, які бували раніше; згадала й Миколу, адже він її сюди сьогодні й привів; однак згадала, як повзає довкола ялинки з дочкою на спині і в нього якесь

жалюгідно-веселе обличчя – аж дивитися не могла! Зате Галинці було весело, ой же було їй весело: закинула голову й реготала, піддаючи батька закаблукми: «Но, моя конячко, но!» Шумно, весело, повно людей, котрі багато п'ють, багато їдять, багато сміються і створюють галасливу й непотрібну метушню, яка збуджує, п'янить, але... така порожня! Цього року все не так: дочка подалась у компанію однолітків, і Ольга опинилася сама. Лежала на улюбленій канапці, і їй раптом стало страшно. За стіною, на виступі стіни борсались у снігу горобці. І можливо, ці горобці, а може, й сніг, пухкий, легкий і чистий, збудив у душі біль, від якого вже була вигоїлася. Саме в цей час і пролунав телефонний дзвінок: друзі її не забули, й запрошували до себе. Але вона відмовилася, щось там вигадавши, відтак встала, одяглась, накинула пальто, сіла в тролейбуса і, щоб не сталося неймовірного (хоча що неймовірне може статися, але мала саме таке почуття, втікала від чогось *неймовірного*), ввійшла до приміщення автовокзалу, купила квитка й поїхала сюди. Чому саме сюди? Твердо знала: їй належало приїхати саме сюди. І квит! Годинник ударив удруге. І знову схрестилося трое поглядів. Ольга всмінулася привітно. Старий підніс чарку в заскорузлих, темних пальцях з потрісканими пучками; свекруха трималася за скляночку також темними від роботи пальцями, її обличчя ніби розпрявило зморшки, а очі зблисли вологою. Навколо стояла дивовижна тиша, тільки годинник хитав маятником, великим, важким, схожим на старовинного медальйона (де взявся у цій селянській хаті такий коштовний, старовинний годинник?), знову вдарив молоточок – чистий звук провис між стінами. І вона, Ольга, подумала, що друзі, може, телефонуватимуть їй ще, а може, стурбуються з її відсутності, не більше; швидко про неї забудуть, бо мало де може опинитися в новорічну ніч, а там, у молоде-

чий компанії, дочка також мимохіть згадає про неї, а може, й не згадає, бо в них, молодих, свої захоплення й інтерес; їм, молодим, досить самих себе, власної незбагненної для старших відстороненості, а своєї юної поєднаності. Ні, вона, Ольга, непогано вигадала, коли й справді вигадала. Бо тут справжній спокій, і ці люди, про яких два дні тому, може, так само не згадувала, як тепер не згадує про неї її дочка, зараз раптом стали по-справжньому їй дорогі. Годинник ударив ушосте, Ольга наче знову побачила голі снігові поля, що одноманітно тяглися вздовж дороги. Подекуди блідо й прозоро стриміли тонкі берізки й осички, дивилася, як вони біжать, розкручуючись, за вікнами автобусу. Пахло бензином, мокрим взуттям; розтирала пучками пальців круглі відталіни на шибках, які відразу ж запливали фігурками й візерунками, а поля стелились і стелились до небокраю, а берізки чи осички світлили назустріч, як вигнані на мороз діти. Тулилася до круглих проталин, дихала на них, візерунки танули, краєвиди чіткішали – щось конче хотіла на них побачити, але не відала що. Якась хата простягала стовпа сивого диму, і той губивсь у вицвілому небові, в якому мертво царював місяць; якісь люди вихоплювалися з темряви й зникали. Здавалося, все наповнюється дивним містерійним настроєм, живим, але не до кінця збагненим змістом, бо далечина, в яку вдивлялася, зваблювала і немов поглиблювала світ. Знову з'явилася хата: білий дах, утеплені до вікон сухим листям стіни і знову – високий, сивий дим. Саме тоді Ольга й відчула ті незвичайні сутінки: сухуваті, драглисті, тремтливі, що текли звідусіль білими потоками, злегка забарвлені чистою синькою. Постає людини в кожусі затрималася на мить у прогрітому в шибці очкові й заколивалася, велика й мирна, як і настрій цієї сніжистої зими. Далеко попереду текла асфальтова стрічка, і авта на них здалися іграшковими; і все навколо

здалося також іграшковим, ніби весь світ – міражна сцена, на якій грають різдвяне дійство, і всі навколо речі й люди – іграшкові, бо всі грають виділену їм містерійну роллю. Відтак і панує над усім цей дивоглядний сутінок, бо саме він творить оце дивне й небувале чудо в світі і всіх так химерно антропоморфізує. Ті іграшкові авта на шосівці налітали на автобуса, шурхотіла жорства під колесами – коротка мить, яка змінювалася звичним гуркотом машини. А сутінки доєднувалися до тону березової кори, зливаючи прозорі гілки в один пласт, голубувато-білий на колір, як і небо. Темний обідок небокраю часом оживав, наповнюючись квадратиками будинків, потім мерк. І поля знову закручували повільні кола. Виривалися чорні плями лісу: темна зелень ялин, притрушена пухнастим снігом; очка в шибах знову запливали тоненькою плівкою, і крізь неї все начебто змінювалося, затоплюючи лінії, роблячи світ неправильно округлим та примарним. Ольга відкидалася на сидіння, м'яко погойдувалася й приплющувала повіки, – їй хотілося такого руху, відчуття сутінку, що неспокійно наростає, що осідає на обличчя, ніби маска з павутиння; все її ество наповнювалося щільним протяжним настроєм, у якому жив і спокій, і не до кінця пережитий біль. І хоча була відділена від живого світу шибою, їй відчувалося, що сніг за вікном наповнювався тремом тільки-но осілих сніжин і втягував у себе далекий запах глиці. Берізки чи осички вже розчинились у повітрі, ніби з'їдені, а хати засвітилися спершу нечіткими, а потім усе яскравішими вогниками, напрочуд мирними й закличними. Промені відходили у сутінок золотими нитками й провисали, начебто замерзаючи. Довкола дримали люди, важко вгрузнувши у зимову одіж. Лисий чоловік чомусь скинув шапку, впиравсь підборіддям у груди: голова хиталася, поблискуючи світлобрунотною шкірою – ніби череп. Ольга обдивилася свої глазуровані

світлим лаком нігті і їй хотілося, щоб цей мент продовжився якомога довше.

Годинник ударив удванадцяте, вона незчулася, як це сталося – свекор допивав чарку.

– Доброго щастя тобі, дочко, – сказав. – Дякуємо, що не забула за нас.

Вона встала з-за столу, поцілувала спершу його, а тоді стару. Тепле зворушення розлилося по тілу, очі зволожилися, Ольга швидко сіла на місце й почала накладати їжу. Випили знову, а тоді ще.

– Кажу старому: кіт умивається, – говорила високим голосом свекруха. – А він мені: «який тобі, з біса, кіт!» А потім ложка впала. Кажу старому: «Ложка впала!» – а він мені: «Що ти, стара, як не з себе верзеш! Не вірю, в бабські прикмети.» А тепер віриш, віриш? – дзвінко спитала вона.

– Е, баба, – добродушно сказав свекор, заїдаючи, – то створення таїнственне. Чорт їх поймає! Але случаются серед них і хороші, от як, приміром, моя! Та й ти хороша! Шкода тільки, що Микольця наш... – свекор махнув рукою і за столом зависла гнітюча тиша.

– Неспокійний він був, – раптом заговорила якимсь сталевим голосом господиня. – Ще з дитинства – все йому кудись іти!

– Ото було йому п'ять, став та й пішов – до містечка добрався, не, ви бачили таке! Я з ніг збилася, а потім сусід привозить золото: сидить на возі зарюмсане, а побачило хату, то як засміється!..

І знову запала незручна й негнучка тиша, кожен копирсавсь у своїй тарілці й ніби в скляну оболону увійшов.

– Взимку я у вас не була, – сказала Ольга.

– Взимку тут все поспати любить, – примружився старий. – Ото і я: встав, поправ те-се, та й на бокову!..

З-за столу звелися пізно. Ольга повільно роздягалася, навколо, як і раніше, стояла тиша, тільки цього разу глухіша, квадратніша, ніби трохи притомлена. Все позастигало, перетворюючись у чорний, густий холодець, вражало нерухомістю. Щось подібне відчувала лишень раз, коли її, ще малою, батьки повезли в село до родичів. Але тоді було літо, і за вікном аж розривалися цвіркуни. І вона притислася обличчям до шиби й побачила, як у зеленому сутінку паслися на широкому зеленому лузі коні. І хоч як не було це безглуздо, вона й тепер прихилилася до скла, покритого химерним узороччям, і їй здалося, що там, за шибамі – так само зелений сутінок і так само зелені на зеленому лузі коні. Сну не було, відчувався легкий хміль, хоч випила чимало, і вона добре знала чому: час робив несподівано різкий стрибок. Знову подумала, що її дочка, може, зараз шаленіє в молодечій компанії, але цього разу тільки всміхнулася: не було ні ревностів, ані роздратування. Бо час таки справді робив у цю ніч стрибка. Ще живе інерція писати, не задумуючись, останні дві цифри минулого року, але межу перейдено, і це остаточно.

– Межу перейдено! – прошепотіла вона, лягаючи й відчуваючи в душі холоднуватий мінор. Бо все на світі доходить рубежу, а тоді, можливо, спиняєшся коло великого мосту...

Знову згадала Миколу, саме він колись говорив їй щось про ті мости, дивні символічні мости, яких треба перейти в житті ряд... Але ні, сьогодні не такий вечір! Сьогодні не хоче про те думати, сьогодні вона прагне сутінків, і сутінки волею долі, їй подаровано.

У сусідній кімнаті перемовлялися старі, вони також були зворушені й не могли заснути. Зрештою, в такі ночі люди марно не сплять, подумала Ольга, такі ночі марно гасяться шумливими, навіть безумними гулянками, адже кожному перед очі кладеть-

ся межа. Так щороку, але кілька разів за життя це трапляється по-особливому. Саме тоді й приходиться справжня ніч – широка й нескінчена, немилосердна й нещадна – *ніч межі*. Ніч, що заступає світ, повільна й неперехідна – серце сутінків, тлінна, бо й тлінність стає раптом несподіваним началом. Це може жажнути, особливо тоді, коли воюєш із цією ніччю, а перемогти не можеш. Бо вона сильніша бажань та спромог, вона – вступ на міст...

Ольга відкинула назад руки, постукуючи по металевому бильцю твердими пальцями. І виник звук, немов далекі барабани наповнювали тривожним своїм звучанням простір. Але ні, то були не барабани. Вона раптом напружилася й завмерла. Здалося, що за вікном хтось ходить: у глухій і глибокій тиші виразно чулося: «Рип! Рип!» Холодний жах облив Ользі серце, і вона закоцюбла в холодному ліжку, відчуваючи, як на спині дубне шкіра.

– Хто там? – спитав з глибини старечий, тремтливий голос свекрухи.

Відповіді не було.

1965 р.

ХОВАНЕЦЬ

Ніч була важка, налягала на жінку, аж здавалося: хтось невідомий загасив бліде світло неба. У кімнаті до болю темно й парко; на якусь мить здалося, що ніби осліпла; боліли повіки, і не могла вона заснути, хоч не мала сили дивитись у чорний щільний морок. Поставали вряди-годи видіння і тут, у горах, де не було ні душі (господарі хати, дід і баба, родичі її приятелів, поїхали в село на весілля), відчувала, що стає безпорадна.

Потрапила сюди, бо запрагла великої тиші, щоб вийти із каруселі щоденщини, а більше зі свого болю та відчаю, щоб менше розмовляти, менше думати і хоч так розтерпнути душею. Адже й справді: як чудово сидіти біля хати й дивитися на сірі чи зелені німі гори, що дишуть так умиростворено.

«Було б добре вам пожити в горах», – сказав їй приятель-лікар.

«Витримаєш?» – спитав чоловік, авторитет приятеля-лікаря подіяв і на нього, хоч за тими словами й стояло невимовлене: «А як же я?» Отож вона й поїхала сюди, до родичів отого приятеля-лікаря, і її прийняли тут, мов рідну. Було незвично й дивно, адже, коли подумати, – ні разу не залишалася сама чи на такому безлюдді; зрештою, старі ніби відчули це й запрошували поїхати на весілля із ними, але щось її застерегло, а може, з'явився дивний інтерес: це ж бо й справді небувала ситуація – сама в горах.

Пів дня відчувала тихий затишок, навіть якусь музику, ходила й помугикувала, ходила й поспівувала,

а потім сиділа біля хати із книгою на колінах. До неї прилітали метелики й кружляли над головою, а нерушні гори сприймалися як замислені й теплі. Від того ставало радісно й печально, а ще й дивно з усього: тиші, трави, квітів, дивоглядної безлюді; коли йшла стежкою, трава торкалася литок, а як розкішно вигнав її вітер! Назбирала букета, гірські квіти у збиранці ніжно світилися, коли поставила їх на столі. Потім знову сиділа біля хати й упивалася безмежним спокоєм. Гори накладалися горбами один на один, – сонце світило гаряче, аж пекло, хоч вітер повівав свіжий, а повітря навколо тремтливе й чисте, і жінка вдихала його з тремливою осолодою – це оновлювало її та збуджувало.

Тут, у горах, їй перестала нарешті боліти голова, хоч досі боліла безперервно, тут нарешті вона почала більш-менш спати.

«Але це було, – подумала вона, – коли поруч клопоталися старі». Тепер же, коли вони поїхали, жінка з тривогою подумала про ніч, яку доведеться провести насамоті: чи не повернеться до неї її біль та ураза?

А ніч випала безпросвітня й парка. Дихали нагріті за день стіни, і жінка скинула із себе ліжника. Лежала в чорній тиші й слухала хрипкий хід годинника. Навколо, в окраї десяти кілометрів, не було ні душі, однак засунула всі засувки – хотіла відчуватись у безпеці. Намагалася ні про що не думати, найбільш про те, що боліло й пекло і що там, у місті, майже до руйнувало її.

Прийшли до неї обличчя її батьків, десь далі стояв чоловік і всміхався, а може, намагався їй поспівчувати – були вони ніби з дикти вирізані і намальовані художником, котрий творить кінорекламу. Ні, то дивовижа: лежати самій і щоб в окраї десяти кілометрів не було ні душі; маленька тривога вже починала бриніти біля серця, як вступ до темної музичної

симфонії, і їй здалося, що кімната, в якій лежить, стає геометрично кругла.

Хотіла встати й підійти до вікна, щоб виглянути, але в цій темені її пройняв ляк, що, вставши, не знайде потім ні ліжка, ані стін. У неї затремтіли пальці, які почали обмацувати власне тіло, бо на мент здалося, що й тіла у неї нема. Так, усе починалося знову, тривога вийшла з кутка у формі кошлатого згустка темряви, і простягла до неї, жінки, широку лапасту руку, і жінка загойдалася на солоних хвилях – попливла, а може, це ліжко здійнялося в повітря і почало помалу кружляти. І в глибині мороку промалювалося ще одна тінь, а, де вона з'явилася, трохи провітліло – звісно, була то дівчинка в голубому, зараз синьому, платтячку з синюватим обличчям, руками й ногами. Дівчинка стояла в повітрі, яке раптом стало перламутрове і тремке. І ця мацюпенька істота в платтячку, що нагадувало крила метелика, рушила до неї, перебираючи ноженятами, на обличчі в неї світився усміх із здивуванням.

– Це я, мам, я! Не пізнаєш?

– Як ти мене тут знайшла? – спитала жінка, важко хвилюючись.

– О, це просто, – сказала дівчинка. – Я ж літаю. Не могла тебе не знайти.

– Господи! – прошепотіла жінка. – Господи! Невже це знову починається?

– Що починається, мамо? – дзвінко спитала дівчинка...

Жінка різко прокинулася, ніби випірнула з чорної ями. Хоч було парко, тіло покритися холодним потом. Там, де стояла, висвітившись, дівчинка, твердів густіший кавалок темряви. Але тепер вікна були світліші, не так щоб дуже – ніби запнуті сірим вкривалом, крізь яке світло ледве сочиться. Жінка торкнулася пальцями скроне: дивно, голова не боліла. Поду-

мала, що добре таки встати, підійти до вікна й визирнути. Але тоді її сон напевне не повернеться до неї, а того не переживе. І їй стало чогось гірко шкода: виходило, ніби сама прогнала видіння рідної дитини. Видіння, котре завжди кликала до себе, і яке приходило не так уже й часто, а коли приходило, отоді й починалася її хвороба.

Заплющила очі й закліяла: «Прийди, прийди!» – але сни таки рідко повторюються, а ще рідше приходять на замовлення чи заклинання. Отож побачила інший.

Лежала в якійсь залі, повній чужих людей, зовсім оголена, на розкиданій постелі, люди підходять до ліжка, всі вони в білих халатах, і пильно її розглядають. Всі вони – чоловіки й дивляться на неї чи похитливо чи зневажливо. Вона ж лежить і не має сили й пальцем кивнути, зіщулившись і тільки відчуваючи, як на карку дрібно тремтить шкіра.

– Це вона? – спитав великий, неймовірно роздутий чоловік.

– Вона! – хором відповіли інші.

– І досі марить своєю вмерлою дитиною?

– І досі!

– Тоді їй капець! – кляпнув пальцями товстелений чолов'яга й почав раптом роздуватися й роздуватися, перетворюючись у велетенський пухир. І цей пухир раптом тріснув з оглушливим громом, і розлетівся кавальчиками гуми, а біля ліжка жіночого впало горличко того пухиря, перев'язане ниткою...

Вона розплющилася: темрява була так само неоглядна; жінка стрепенулася, бо здалося їй, що за вікнами хтось ходить, однотонно й важко, окрім того, в кутку щось зашкреботало, а може, й писнуло. Сіла на постелі, і все в ній затрусилось, закалатало серце, а обличчя облилося гарячою кров'ю. Крутила головою: де це ті просвітлені вікна? Ні, їх знову не було: ні вікон, ані дверей, тільки тьмяно блимнуло і

немов застогнало велике дзеркало, яке стояло в цій кімнаті, – єдина міська річ хати. І їй здалося, що в глибині дзеркала засвітився вогник. Вогник, затулений ледь-ледь прозорою хусткою.

Зашкряботіло знову, але цього разу звук був реальний і зрозумілий.

«Миша, – подумала вона. – Фу, дурна! Це ж миша!»

Полегшено передихнула. Але їй здалося, що не сидить, а таки висить у чорній густині, так само, як недавно дівчинка, що вона розчиняється в темряві і хтозна, як звідціля вибереться. Адже все почало повторюватися, все, від чого тікала і що не давало жити вдома. Не оповідала навіть чоловікові про свої важкі ночі, про видіння свої і жахи, бо після того, як дівчинка вмерла, вони не спали разом – надто була неспокійна, кидалася й стогнала, а чоловікові треба було відпочити. Отоді й починала боліти їй голова.

«Ой, як мені болить голова, уявити не можеш!» – скаржилася вона чоловікові й похитувалася, ніби маятник. – Піди до лікаря, – сказав їй чоловік. – Або ж я покличу Денисюка».

Денисюк і був їхнім приятелем-лікарем, і саме він приписав їй як лік спокій і тишу. Врівноваженість і безтурботність, розваги, екскурсії, що завгодно, аби лишень змінити обстановку. Зміна обстановки – це і значить щось у собі забути. Забути те, що не забувається.

«Я таки вийду з хати, – подумала жінка, – бо тут нічим дихати».

Але за стіною знову хтось пройшов, і вона прикусила злякано губу. Чи не кінць це відв'язався і блукав в темряві довкола хати?.. Знову лягла, і безсонні ночі прийшли до неї всі разом, а їх вона не доспала стільки, що бачилося чорне поле із сірими постатями тих ночей. Заплющилася: далеко-далеко на небокраї, ніби

чорний жучок, стояв її чоловік, звів руку і, здається, вітав її. Але між нею і ним стовбичило безліч сірих постатей, безліч безсонних ночей, тих, коли так важко боліла їй голова, коли з сусідньої кімнати хропів чоловік, коли вона вставала і відчиняла вікно – не було, як і тепер, чим дихати. І вривалися в помешкання нічні шуми міста, гуркіт автомобілів і далекий дзенькіт самотнього нічного трамваю. Ще далі тахкав поїзд, мчав у ніч, намацуючи дорогу гарячими очима прожекторів, а жінка вдихала сухе повітря зі слабким присмаком бензинового перегару і не могла надихатися...

Раптом пожаліла, що не пішла зі старими на весілля, там грають музики, розпалені трунком люди сплелися в обіймах і шалено трусяться у танку – там веселе безсоння й радість, пристрасні погуки, жарти і сміх. Чому ж не пішла?..

Вечорами сідали разом на ганку, дивилися на німотні гори, і жінка з упоенням слухала повільні й химерні оповідини діда. Коли ставало прохолодно, клала на коліна коца, і її не вражав страх, яким віяло від розповідей старого. Ну, хоча б про хованця. Про мале страховисько з великими очима і з гострими вухами. З довгими руками, які вміють витягуватися, в торбі у нього безліч золотих горішків, якими він часом грається, а часом розкидає їх по світі. Було затишно сидіти і все це слухати, бо гори тоді дихали м'яко, все густіше сповиваючись у серпанкове вкривало, а на устах у жінки тоді лягала іронічна всмішка: чи ж може таке бути?

– Часом він стає вужем, – розповідав дід, – і жодні засуви й двері не перепинять його. Він проходить через стіни, як через воду, часом він – як тінь, часом шарудить мов миша, але його треба стеретись.

Старий чомусь засміявся, може, подумав щось своє: хіба не можна розповідати, а думати про своє? Вона

також розсміялася, хоч відчула легку тривогу. Бо щось увійшло тоді в неї, як подих леготу.

«Звідкіля все це знаєте?» – спитала наївно, а дід загадково звів брови. Було тихо й спокійно, перед цим жінка безтурботно прожила день, ходила горами, збирала квіти й афени і, як ніколи, мала на душі мир.

«Такі це милі-милі казки!» – сказала задумливо, накручуючи на пальця торочку із коца.

«А може, й не казки!» – сказав багатозначно дід...

Її знову пробрав морозець, хоч у хаті було парко. Здалося, до скронь підлізло мале, закуте в доспіхи, з зеленим мосянжовим молоточком чудисько. Підіймало того молоточка й било – ось він, образ годинника! Годинник жив десь глибоко в темряві, дихав на всі свої залізні груди, і серце його дерев'яно стукотіло.

«Хай буде як є, – подумала жінка, відчуваючи, що її знову захитало на ліжкові. – Хай мучають мене сни, тільки б спати!..»

Не бажала повертатися додому зі своїм невитравним болем та безсонням, бо й чоловікові її нелегко, бо й він перестраждав важко, як і вона, хоча ні, не так. Він змирився швидше і, здається, вже давно заспокоївся, а те, що не може заспокоїтися вона, його трохи й дратує і вибиває з колії. Тому останнім часом між ними й пролягла тінь: вона ніби мстилася йому за забудькуватість болями й неспокоями, а він, ними переболівши, хотів миру.

Щось хвилювало її, і вона зирнула туди, де ховалось у темряві дзеркало. Онде воно, ледь-ледь світиться, п'є темряву і відбиває її від себе, дише, як живе, ховаючи в своїх глибинах образ її неспокою. Дзеркало пульсує на неї біострумами, здається, їх посилають до неї рідні її. Може, чоловік зараз стоїть біля розчиненого вікна й пускає в ніч сірі пасемка диму? А може, він у глибині душі радий, що вона поїхала,

бо скільки це може тривати? Подумала, що дзеркало – дивне вікно, а може, єдиний вихід із цієї кімнати, її ненадійний, але реальний збавлювач. Але що це там? Дзеркало промалювалось у темряві, ніби двері, розхилені навстіж, в них видно стало круглий, як тунель метро, сутерен. Сутерен освітлено блідим, ніби місячним, світлом, долівка поросла травою, через яку бігла стежка. Трава ж у сутерені росла синювата з жовтим відливом, а може, на ній розцвіли кульбаби? І справді, – кульбаби, жовті зірки. І в коридорі, в глибині його, жінка побачила хованця – мале страховисько з великою головою, з гострими вгорі вухами і з довгим кульчиком, що звисав із одного вуха, а замість камінця у кульчику – золотий горішок. Мав хованець великі очі й плаского носа, широчезного, розсунутого від усміху. Ступав рахітичними ніжками, власне, дибав, в одній руці тримав торбину, а другою впиравсь об патеричку. І був без одяжі; ні, тіло його обтягнуте лискучою, впритул пригнаною до тіла, тканиною, і вона, чи й тіло його, поблискували іскрами. Дибав і дибав, але залишався на місці, наче ноги його вгрузали в болото, а він тільки й того, що їх витягував – чорні босі ніжки. які ненастанно те болото місять. Хованець невідривно дивився на жінку, а вона на нього, й не могли відірвати одне від одного очей...

За вікном знову затупало – а може, кінь її охороняє, подумала жінка. Вірний і щирий охоронник, який єдиний у цій ночі її береже. Вона ж не розбирає: чи спить, чи марить, ні, вона, здається, спить. Вона мусять спати, а для цього треба небагато. Тільки встати, зціпити кулаки, пройти у дзеркало й рушити у глибину сутерену, по якому йде до неї і не може прийти отой малий і чудний хованець. Вона ж хоче спитати в нього про ту, про яку думати не перестає, ту, яка не хоче її відпустити, а тримає біля себе, ніби хоче до себе забрати.

Але звестися жінка не змогла. Натомість упала в темну яму і почала падати довго й повільно, прокручуючись розпластаним тілом з розкиданими руками й ногами, і від того, що падала повільно, не було їй страшно, мала бо над собою не так парашут, як велетенську парасоллю, до якої була прив'язана: до кожної спиці по нитці, а до ручки – вірьовка, другий кінець якої охоплював її за стан, ніби пояс. А ще вона подумала, що цей сутерен, який побачила у дзеркалі, може і є яма, в яку вона падає, тільки на цей мент поставлено його сторч...

І опинилася на оглядовому майданчику поблизу Андріївського узвозу; внизу розкидав дахи Поділ, під одним із тих дахів довго знаходила свій затишок і її родина, там напевне зараз хропітливо спить її чоловік. Здається, він випив, бо чоловіки, коли залишаються без жінок, відразу ж напиваються, а можливо, й сам блукає в червонолистих нетрях сну. Знизу повно тремтливих, неспокійних вогнів; чомусь одурманливо пахло полином, і їй раптом стало радісно, що повернулася додому, що в голубому світлі, який розливався довкола, вона може знайти справжній спокій – знову заживе, як трава чи дерево.

Там, де стояв їхній будинок і де спав підпилий її чоловік, не було ні трави, ні дерев. Голий брук, голі стіни, поіржавлені ринви, вікна видовбані у глухих стінах, запах столітніх помешкань. На лавочках біля парадних сидять і озирають світ каламутними очима старі жінки, всі ніби давно померлі, а тепер ожилі. Вона ж стояла на горі, овіяна вільжистим вітром із ночі, з розвіяною одежею, сперлась об вологий од роси стовбур і зорила туди, де тремтіли вогні і розляглося бляшано-цегляне море...

Жінка на хвилю опритомніла. В паркій тиші знову почулося, як ходить довкола хати кінь, це таки справді кінь, бо попірскує і похропує, вона навіть почула гос-

трий запах його поту. Часом кінь зупинявся, стояв, шумко вдихаючи повітря і, здається, тремтів усім тілом. Ні, вона хотіла повернутися назад, на ту гору над Подолом; ну звісно, вона знову заснула, бо повітря знову стало сине і драглисто-перламутрове. Мерехтіли вогні, і вона подумала: кличуть її. І справді вабило до розсипаних вогників туди, де спав її чоловік і де потріскували чи покректували столітні, пропахлі людським потом і запахами їжі та відхідників столітні будинки.

«Йди, мамцю!» – сказав біля неї голос дівчинки.

Пішла, відчуваючи, що її коливає, наче на хвилях, що вона не йде, а пливе, що їй не сила ані спитися, ані звернути із прозорої стежки, котра висить у повітрі. Вже входила між будинки, і ті вражали її своєю безживністю. Та й вулиці були не теперішні, а з того часу, коли була дитиною сама. Вже входила в них, ліхтарі загорілися яскравіше – все залилося синім світлом. Щодня бігала тут, спершу у школу, а потім на роботу, й на базар, і в магазини, впізнавала покриття хідників, кожному на них вищербину, поворот, ріг, вибоїни, сліпі, заслонені фіранками й завісами, вікна. Голими вулицями гуляв вітер, а вона уже поспішала, як звикла. Майже бігла з порожньою сумкою, щоб устигнути щось підкупити до роботи, а тоді й наварити, а ще й поприбирати – в неї багато зібралось прання, але це – на вечір; треба ще пошити доньці костюма для маскарадного свята: чи не костюма хованця їй зробити? Навколо гуляв вітер, сухий, паркий, ганяв куряву і шмат газети порожньою шосівкою, бив у двері, налягав на шибки; ще один поворот, подумала вона, і буде базар.

Базар теж був нетеперішній, критий, а колишній, цілком мертвий, ніде ані душі. Німо стояли торгові ряди, вітер грався сміттям, ганяв шматки паперу й пір'я. Вона сіла на червоного ящика для піску, щоб

віддихатися. І знову хтось тонко її погукав, здається, був то доньчин голос. Скочила й нервово прислухалася. А онде і вона, сидить на лаві рундука, розклала перед собою якісь торбинки: чи з сушеним зіллям, чи з квасолею та горохом і ніби продає. Вітер бив жінку в обличчя, шматки паперу летіли, наче голуби. Дивилася на порожні торгові ряди з однією дрібусінькою торгівкою, на горби, що витиналися за базаром, їй здалося, що хованець визирає до неї з-за повітки й широко розтягує широкого рота.

«Йди сюди, мам! – сказала донька. – Чого не хочеш у мене купувати?»

Вона підійшла ближче.

«По чому ваші горох і квасоля?» – спитала.

«Ну, мам, – сказала обурено дівчинка. – Хіба ти не бачиш? Це не горох і квасоля, це ж полин»...

Прокинулася з перестрахом. «Я таки спала, – подумала. – А може, знову бере мене одур?»

Заплющилася й побачила Дніпро. Воду піднято на кілька метрів над землею, але краї було ніби обрізано, вода світилася зеленкуватим сяйвом, потіненим де-не-де великими, риб'ячими тілами. Отже, річка була ніби акваріум, і вона пішла до черги, щоб купити риби, яка задихалась в тій річці-акваріумі. Перед нею зигзагом викручувалася черга, і їй здалося, що вона, черга ця, – тіло безмежно довгого ества, котре має людські очі, а вміє ставати вужем.

«Хто крайній?» – спитала вона.

Крайньою була малесенька дівчинка у синьому платтячку, що нагадувало крила метелика. Дівчинка повернула голову і сказала серйозно:

«Крайня я, мам. Але не раджу тобі купувати цієї риби, вона отруйна».

«Чого ж ці люди за нею стоять?» – спитала жінка.

«Ну, чого! – відказала, смикнувши плечиками дівчинка. – Їм це не зашкодить, бо вони мертві. А ти ж, мамо, жива!»

Тоді вийшов із черги хованець, шаркнув ніжкою і по-старомодному вклонився.

«Чи таке ви, шановна мадам, – сказав він, – хотіли побачити в своїх, вибачайте, снах?»

«Риба – це поганий сон», – сказала жінка.

«Звісно, – мовив хованець. – Препоганий. Але це триватиме доти, доки ця мала негідниця вас, мадам, не відпустить.»

«Хто це, мала негідниця?» – здивовано спитала жінка.

«Та ота!» – ткнув пальцем убік хованець.

І жінка побачила залитий сонцем, але чомусь мокрий ганок, а на ганкові сиділа, натягши на колінця платтячко, що мов крила метелика, мала дівчинка, і та дівчинка поклала голівку на власні колінця і дивно її завернула, дивилася і погляд її був сумніший від сумного, як і тоді, в останні її хвилини у світі цьому, і на великих віях у неї тремтіли сльози.

«Що він таке каже? – спитала обурено жінка. – Чому він назвав тебе негідницею?»

«Бо я така є, – сказала печально дівчинка. – Бо я й справді тебе не відпускаю, через це ти й недужа. А негідниця я тому, що хочу, аби ти прийшла до мене й ніколи вже мене не покидала. А він, цей гицель, мені того боронить. Але я йому не вірю, що я негідниця. Бо хіба це зле, коли хочу бути зі своєю мамою?»

«Зле! – гукнув хованець. – Бо ти мертва, а вона жива!»

І він знову повернувся до жінки, шаркнув ніжкою, по-старомодному вклонився і розтяг в усміщці рота.

«Чи ж хочете вмерти, мадам? – спитав він. – Зрештою, можете мені не відповідати. Ліпше заграймо в піджмурки. Коли знайдете мене й затракаєте, помру я, коли ж ні – помрете ви. То як?»

«Грайся, мам! – радісно закричала дівчинка з ганку. – Я тобі підказуватиму!»

І вони пішли, а може, попливли порожніми вулицями: попереду хованець, а за ним, ступаючи слід у слід, дівчинка, а за нею, ніби тінь, і вона. І дійшли до гори, в яку було вставлено велике дзеркало, хованець витяг із кишені стародавнього ключа, всадив його у дзеркало, і дзеркало-двері відчинилися – побачила вона безконечний, круглий сутерен, як у метро, і синю траву з протоптанною стежкою на ній, і жовті квіти кульбаб, наче зорі.

«Жмуріться, мадам!» – сказав хованець.

Вона замружилася, а коли розплющилася, хованця в сутерені не було, стояла тільки дівчинка у платтячку, як крила метелика, і мовчки показувала пальчиком на стіну, хоч пройми у стіні й не було.

Жінка взялася руками за стіну, і розсунула її як завісу, і побачила наповнену паром залу, а в ній безліч голих чоловіків із тазиками, які милися. І дзюрчали там струмені води, що лилися, розсипаючи краплі, зі стелі, і чути було гострі покрики. В жінки запалало обличчя і вона рвонулася назад, відпустивши завісу-стіну.

«Не бійся, мам, – дзвінко сказала дівчинка. – Там тільки голі чоловіки, а він поміж них заховався. Зайди, візьми його за вухо й виведи. А тоді затракай.»

Вона відчула, що їй паморочиться голова. «Стривай! – сказала дихавично. – Коли затракаю його, помре він, а не я. А ти хочеш...»

«Але ти ж тоді виграєш, мам!» – дзвінко сказала дівчинка.

«Тра-та-та! – почула вона за собою. Обернулася й побачила усміхнену пичку хованця. – Ви програли, мадам!»

«Так нечесно! – закричала дівчинка. – Нечесно! Грайте ще раз!»

«Гаразд! – сказав хованець і підсьорбнув носом. – Жмуріться, мадам, але не підглядайте.»

Жінка зажмурилася вдруге, а коли розплющилася, дівчинка показувала пальчиком на стіну протилежну. Жінка розхилила і цю стіну, ніби завісу, і побачила кімнату з величезною ванною, в якій кипіла вода, і плавала в тій ванні здоровенна жаба, роздуваючи пухирі на щоках, і рот у жаби був надмір широкий, і розсувався в усміху.

«Не можете мене затракати, мадам, – сказала жаба. – Бо я вже не хованець, а самі бачите хто. Ха-ха-ха!»

І той сміх страшно розлупився в порожньому сутерені, і жінка побачила, що він, цей круглий коридор, починає звужуватися, стискатися і стягуватися. І вона злякано почала відступати назад, щоб ці стіни її не розчавили, тим більше, що й дівчинки в сутерені вже не було. І вдарилася спиною об дзеркало, і те розчинилося. Тоді побачила вона, що сутерен тягнеться не горизонтально, а знову став сторч, і зробився тут, у кімнаті, ніби цямриння криниці, горішній край якої й покривало дзеркало. Жінка зирнула в нього і побачила, що труба зовсім вузька й довжелезна, а по той бік приклалося до неї велетенське око, ніби дивилося у трубу підзорну. І те око на дні криниці стало диміти і сльозоточити, й уздріла вона чоловічка в зіниці ока, який ніби в болоті провалювався однією ніжкою чи другою, а може, те болото місив. І впізнала вона хованця, бо хто ж то міг бути іще?

«Не мучте мене, не мучте!» – закричала жінка в трубу, і її голос раптом розбився на скляні і лискучі кавалки, які почали падати, б'ючись об сині, ніби хованцева одежа, стінки...

Було парко. Жінка лежала на ліжку, безсило розкинувши руки й дивилась у стелю, якої не було. Поруч тахкотів, наче маленький трактор, годинник, горло їй чавила спазма. Сльози розсипалися по щоках, і вона знову подивилась на дзеркало. В нього входив, як крізь двері, хованець.

«Оп-ля, мадам! – сказав він, шаркнувши віжкою і по-старомодному вклоняючись. – Програли, шановна, егеж? Кінчимо гру?»

«Як?» – спитала самими вустами.

«Просто, – сказав весело хованець. – Дивіться, що з мене буде».

І в нього почали витягатися, ніби гумові, руки, дотяглися до її тіла, пробігли по ньому, як дві миші, дотяглися до горла і зчавили, аж не могла вона дихати. Тоді попливло чи полізло їй спершу по нозі, потім по животі до грудей довге, слизьке, шарудяве тіло, і присмокталося холодним ротом до перса з лівого боку, де було серце, і серце почало кидатися, як зловлена пташка! Тоді вона закричала від жаху, вискітливо, безумно і страшно. «Не чіпай мами! – почувся дитячий зойк. – Відпусти її!»

«А ти її покинеш?» – спитав глухий голос хованця.

І тут почувся дитячий плач, невтішний, важкий зі схлипами. І цей плач почав даленіти й тихшати, ніби дівчинку відносила якась темна хвиля. І дзеркало спалахнуло вогнем, вогонь стрибав по його лискучій, як вода, поверхні, і дитячий крик із плачем уже перетворився на тоненьку золоту нитку, яка ось-ось обірветься. Зрештою, вона й обірвалася, при цьому почувся звук, ніби тріснула струна на гітарі.

Жінка відчула, як розтислися в неї на шиї липкі руки-кліщі, як холодний рот відпустив її персо. Перевела очі на вікно – воно поволі проявлялось у її зорі, мов фотокартка у проявнику. Знала, що так народжується ранок, тож сльози її попливли в той ранок, бо приносили їй звільнення. Ще не прокинулася дорешти, ще їй було лячно, але морочна ніч закінчилася.

Повіки їй упали, і попливла вона на хвилях свого безсилля все далі й далі туди, де розгорялося світло, де засвічувалося небо і де прокидалися птахи і трава.

Її ество затремтіло від святого видження пробудження світла, а коли це сталося, відчула, що з тіла її злізло і зіскочило на підлогу щось важке. Затупало ратичками – щось непримітне, наче тінь, і, наче тінь, прудке. Погнало із таким спритом, як женеться над землею перше сонячне проміння, і раптом ударилося грудьми об мертве дзеркало. Дзеркало дзенькнуло й налилося по вінця ранком. Жінка не прокинулася, але усміхнулася світлу і стала молода й гарна.

Тоді заіржав біля хати кінь, він уже побачив, як далеко-далеко беруться під гору його господарі – дід і баба. Здається, вони були підхмелені, бо, пройшовши трохи, зупинялися, а дід незграбно намагався танцювати. Баба його сварила, дід же усміхався на весь рот, щось бабі веселе відказуючи. А тоді тицьнув пальцем, де стояла їхня хата. Однак обоє хати не побачили – її розчинило в промінні, як грудку цукру в склянці окропу, сонце. Сонце ж сиділо на одній із гір і вмивалося. Кінь витяг прозору шию і заіржав вдруге. Хтось невидимий пішов стежкою і почав розкидати навдокіл золоті горішки роси.

1965 р.

ВУЛИЦЯ

Житомирські оповіді під сурдинку довгого дощу

ОПОВІДКА ПЕРША

ПРОЇЗДОМ НА КОРБУТІВКУ

АКТ СОРОК ВОСЬМОГО РОКУ

Олексій уже з годину пив разом із дядьком, що пристав до нього в компанію у цій брудній приміській пивниці. В дядька були виставлені наперед зуби, які він ховав за пухкими вустами, а коли всміхався, зуби вилазили назовні – дядько тоді подобав на бобра.

– Дивлюся, бра, оце на тебе, – дядько присунувся й дихнув несвіжим ротом. – Наравишся ти мені...

Олексій уже відчував хміль. Було йому затишно в цій напівпорожній пивниці, куди заїхав велосипедом, а їхав він аж із Коростищева, де жили його батьки й де тепер працював, – із жінкою тут, у Житомирі, розгиркався і, вважалось, покинув її.

– До пацанчика їду, – сказав він. – Пацанчик у мене шо нада! Баба в мене хрінова, вік би її не бачив, а за пацанчиком скучаю – своя кров!..

Дядько вискалив бобр'ячі зуби.

– В мене тої крові немало! П'ятеро!

Олексій ще раз подумав про сина, і солодка липкота залила груди. Дивні бувають речі, подумалося йому, отак взяло й потягло до сина, аж не міг утри-

матися. Ну, просто його ніби на шнурку потягло! Скочив на велосипеда й чухранув сюди, відкрутивши всі двадцять вісім кілометрів. У нього таке бувало, оці напади розчуленості, особливо коли бував під чаркою; зараз його мозок так само плавивсь у хмелі, а відтоді, як прийшов із війни, він, здається, й не просихав. Сидів за столом і німо дивився: за вікном куріли від недавнього дощу горби, земля розквасилася, і він вкотре подумав, що, може, через ці випивки й життя йому не склалося?.. Жінку свою зустрів випадково, приїхавши до Житомира, вона мала свою хату на Корбутівці, з Олексієвими батьками разом жити не захотіла, була-бо крутого замісу, отож він і перебрався до неї. Ще рік – і подвір'ям їхнього, власне, жінчиного, двору уже лазило маленьке створіннячко з великими сірими очима, яке протягувало до нього маленькі долоньки і цілком серйозно називало його татком. Олексій отямився, підвів очі від вікна й раптом здивовано вдивився в свого компаньйона.

– Ти хто такий, дядьку? – поставив до старого сиві очі. – Щось я тебе не признаю, да! Ми що, були раніше знакомі?

– Хе-хе, – сказав дядько. – Набухався, братуха. Друзяки свого по познаєш. Давай ще вип'ємо, мо' тоді й познаєш.

Вони урочисто буцнулися й випили.

– Канхветки пацанчику везу, – мрійно сказав Олексій, розвалюючись на стільці – тепло прискало, наче з пульверизатора, йому в мозок. – Мо' й ти хоч канхветку, старий?

Дядько гигнув, розсовуючи вуста і виставляючи бобрячі зуби.

Тоді Олексієві захотілося якось виставитися перед цим хитрим лицем і хижо виставленими зубами. Він все ще лежав, розвалений на спинці стільця, і в ньому прокинулася п'яна пиха:

– Ей, слюш! – гукнув він буфетникові. – Одкрий ще півлітру, хай мій друг зна, що до пацанчика їду.

За прилавком цвіло байдуже обличчя огрядного буфетника. Був одягнений у старомодну камізельку і полотняну сорочку. Фельдфебельські вуса загиналися вгору і вряди-годи посмикувалися. Він неквапно приніс розкорковану пляшку і недбало поставив її. На брудній цераті столу, за яким сиділи, плавали смердючі калюжки пива, і Олексій з дядьком возяли по тих калюжках рукавами піджаків. У пивниці сиділо ще кілька чоловіків: висів протяжний гуд, ніби залетів сюди рій бджіл; Олексій знову був очима у вікні, він думав, як прийме його жінка: вижене чи мо' поставиться милосердніше, та й чи допустить його до пацанчика. Не, чоґ вона не допустила б його до пацанчика, коли він законний його батько?

– Да, нагулявся я у світі, – сказав дядькові. – До оскоми!..

Ковтнув зі склянки і знову задививсь у вікно. Розмиті шибки вливали в приміщення сіре світло, уже тиждень ішли дощі, і земля перетворилася в твань. Було важко їхати велосипедом навіть по битій дорозі, бо на узбіччях, куди його вряди-годи заганяли вантажівки, стояли величезні калюжі, і він немало з них обляпувався. Жінчине обличчя видніло по той бік скла, і він не захотів на нього дивитися – недобре було. Та й розкаєння плеснуло йому в груди, якийсь такий спалах чи розлив, щось гірке й солодке водночас; не, він недаремно приїхав, бо тут у нього таки була хай не своя, а жінчина, оселя, хай і розгиркалися вони, хай і вважалося, що він сім'ю покинув. Працював у Коростішеві на шахті, а зараз утік; ну не так, щоб з роботи утік, за це й посадити могли, а в нього вихідний, і себе відчував, ніби все набридло, а може, це діяв на нього дощ. А дощ ішов, а дощ сипав і сипав дрібними краплями, і не було тому сипанню кінця; в такі часи

він завжди безумів, отак і зараз; бо його, перш ніж пристав до жінки, трохи й по світу поносило. Батьки також гризли його за випивки, а що він може зробити, коли душа в нього розламана, коли в нього в нутрі повно чорного хробацтва, яке жере його й жере, – туга серце йому їсть, і ніхто в світі не хоче його зрозуміти. Не хочуть утямити, що він не може призвичаїтися до мирного життя, що його не покидав невідомий відчай. Отож і вчинив сьогодні: кинув себе на велосипеда, натис на педалі й майнув сюди. Але до жінки й пацанчика не доїхав, страх якийсь його заїв, тож і опинивсь у цій пивниці, з якої безсилий уже вибратися, хоч твердо знає: звідси ні жінка, ні мати його не забере.

– Да, це ти дійствітельно сказав про пацанчика, – мовив дядько, хоч Олексій уже цілком забув, чи й говорив він таке. – Давай за нього вип'ємо, трастя його матері...

Він глянув на Олексія, той і досі зирив у вікно.

– Чо прикис? – спитав. – Прикисать такому парнязі не полагаїця, бо ти прийшов сюди не прикисать, а кисляк з душі виганять, го-го-го! – дядько зареготав.

Знову булькнула горілка, а за вікном, здається, пішов знову дощ, бо шибка обляпалася більше.

– Слиш, старий, – присунувся до компаньйона Олексій, – а ти у відьом віриш?

– Я? – здивовано викруглив очі дядько. – Неприменно. От моя баба, в неї даже хвостяра росте. Та ти про неї чув: бабою Пуцею дражнять. Хто про неї в Житомирі не чув?

– А думаєш, конечно має бути хвостяра? – серйозно спитав Олексій.

– Неприменно. Ну да! – сказав дядько. – В моєї баби є. До них розверталися білі плями облич, розтягували гуму вуст, і ті обличчя були якісь нереальні, а

може, й неживі, а може, й шинку насправді цього нема, а може, він спить у себе в Коростишені після важкої роботи, а може, в нього й пацанчика, й жінки ніколи не було; ні, він починав заплутуватися й забув, про що була тільки-но розмова. І він почав мугикати якусь пісню, слів якої не знав, але яка сиділа в ньому, як у землі корінець, а може, вона сиділа ще в його дідах і через тих дідів він її й знає.

– Ге, та ти артист! – сказав дядько і кинув комусь з-за сусіднього стола. – От дає!

Олексій похилився до старого й дивився на нього каламутними сивими очима. Дивився й муготів, туга його ще більше почала з'їдати – якийсь чорний звір улазив у душу – почвара із сімома рогами і сімома ногами.

– І чо, думаєш, приїхав? – сказав він чи дядькові, чи самому собі. – В моєї баби хвоста нема. Вона насто-яща, верещить, правда, сильно, але всі вони верещать – порода така. Да про що це я?

– Про те, що твоя баба не має хвоста, – відказав дядько, дивлячись на нього майже співчутливо. – А моя от має!

– Діствітельно, – сказав Олексій. – Знаю: до хаба-ля вона не піде, крепко я її взяв у руки. Я оце в мамані був, але не, думаю: маманю уважать тра, а бабу можна й не уважать. Правильно?

– Ну да, – сказав дядько, облизуючи пухкі вуста майже білим язиком. – Коли не слухає – в морду її, в морду, я так всіда делаю, го-го-го! Тіко в мене така баба, що ти її – в морду, а виходить – себе.

– Не, ти неправильно кажеш, – мотнув головою Олексій, – Тра не так, мнякше, пойняв! До речі, хто ти такий?

– Кориш! – сказав дядько. – Забув? Чи вже пабу-харився до чортиків?

– Да, ти мій кориш, – покірливо згодився Олексій. – Діствітельно. А як ти думаєш, прийме вона мене?

– Прийме! – впевнено сказав дядько, наливаючи у склянки. – Послухай мене, я до баб спец. А не прийме, то котись вона покотьолом. Що тобі, баб у світі мало? Та я тобі таку бабу знайду, що хвостяра буде не на півметра, а на метр, го-го-го!

Біля них уже мостилося двоє типів у помнутій одежі і з понурими фізіономіями. Один штовхнув дядька під бік:

– Ти де його підчепив, Родя?

– Хороше чмо, – моргнув дядько. – Причалуйте!

– Два года вдома не був, – сказав Олексій, відірвавши погляда од вікна, – а більше не можу. Безу пацанчику матроський бушлатик, канхветок... А це що за кореша?

– Ну й памнять у тебе! – здивувався дядько. – Ти ж їх присогласив.

– Я? – вирячив очі Олексій.

– Ну да, а я твій кориш? Чи й мене, може, забув?

– Все він забуває, все він забуває, – затрусився один із типів, коротший на зріст. Другий меланхолійно всміхався до співтрапезників.

Олексій плеснув долонею по мокрому столі.

– Жизня в мене бурда! – сказав він, – Не можу в ній місця загрить... Бере мене, – він схопився за груди, – й тягне, тягне! Але вам цього не пойнять!

– Може, ти больний? – спитав дядьковий приятель і знову меланхолійно всміхнувся. – Коли так, є хороший рецепт. Закажи іщо бутельку.

– Слиш, Вова, – повернувся до буфетника дядько. – Альоша заказуваїть іщо бутельку.

Буфетник цмакнув, вуса його смикнулися, видер картонного корка й нехотя пішов до завсідників. Презирливо бацнув денцем по столі й так само неквапно відійшов.

– Да, рецепт порадошний, – зареготався, аж затрусився, перший із типів.

Буфетник уже стояв за шинквасом.

– Пусть деньги заплатить! – сказан з самоповагою.

Олексій вийняв з кишені тридцятку й недбало кинув на стіл.

– Він дума, що я без грошей, – підморгнув дядьку. – А в мене їх кури не клюють. Хороших людей мені вгостить не жалько. А ви хороші люди? – спитав раптом з підозрою.

– Замічательні, – сказав дядьку. – Давай свої канхветки на закусон.

Олексій завагався, але махнув рукою, витяг торбинку й висипав цукерки на стола.

– Пацанку віз, – сказав. – Но в мене тих канхветов вагон.

За вікном текла негода. Хмари спустилися аж так низько, що нижче й бути не могло. І згадав він раптом, чого це туга його тепер заїла. Зрізав він на хазяйському обійсті сосну, височезну й гарну, – щоб города не затуляла. І та сосна почала падати, повільно якось, нехотя, тоді затріщала; він дивився, як рвуться волокна, а тоді почала падати, ніби підтята з кулемета людина. Треба було від того дерева тікати, і він побіг, бо навколо засвистіло повітря, троцилися гілки інших дерев, осипалася хвоя, а тоді гахнуло об землю, аж здригнулася й застогнала. А він раптом пізнав, що й сам ніби те дерево, без кореня, з потрощеним гіллям, що з'єднане з коренем цурпаллям – маленькою недорізаною й недоламанною часткою. Отож упорав те дерево, пообрізав гілки, розрізав на колоди, а туга в ньому все росла й росла. Так росла, що не міг дати їй ради, тож і сів на велосипеда й подався шосівкою сюди.

Дядьку налив собі й приятелям, забувши наповнити Олексієну склянку. Вони випили, голосно заковтнувши, і одночасно понесли до рота по цукерці.

– Замічательно, що ти нас устретів, – сказав дядько, перемелюючи цукерку. – В житні не стрічав лучшого кориша, як ти.

– Да, це правильно сказано, – сказав той, що меланхолійно всміхався.

Олексій і собі кинув до рота цукерку, і його обличчя розповзлося від п'яної усмішки... Ну да, малий уже певне добре бігає, бо покинув його років за два. Певне, щодня виглядає татка, а татко ось рукою, хе-хе, подати, зараз він вийде звідси й поїде до нього, па-цанка... Але чи зможе?

За вікном ще більше посіріло, але дощ ніби й перестав. Біля вбитого коло пивниці стовпа стояв Олексій велосипед, і зграйка хлопчаків мовчки скупчилася пообіч, з повагою розглядаючи машину.

Великі іржаві пальці лізли до купки цукерок і здирали обгортки. Намацували липкі тіла і вкидали до рота.

– А що? – сказав дядько отому низькому, з облізлими, як після линяння, носом. – Дають – бери. Ми, конешно, люди дорослі, но і нам солоденького часом хочеться, го-го-го!

– Хороші конфетки, – сказав другий приятель і меланхолійно всміхнувся. – Замічательні! Закусувать такими само вдовольствіє. Не, Гриш?

– Да, – сказав короткий з облізлими носом і зареготав, аж затрусився.

– Я своїм пацанам трошки візьму, можна, Альоша? – спитав дядько, набираючи цукерки обома руками. – Дають – бери! – моргнув він приятелям.

Але Олексій не чув його й не бачив. Дивився у вікно, жінчине обличчя все ще стояло за склом, і він оце й позирав на нього. Зараз він встане й піде – засидівся уже тут. Ще година – і ступить за поріг дому, де живе мала людинка, в якій тече у жилах його кров, і де, може, й прийме його, хоч на ніч, жінка,

хай яка вона пащекувата й немилосердна, хай і вигнала була кілька років тому з хати. Але він її все-таки любив, може, й дивно це виглядає, але відчув це найгостріше саме тоді, коли зрізав сосну – жовтого, золотолуского стовбура – той стовбур невідь-чому здався йому живою істотою жіночого роду. А коли підіймав сокиру, коли зблискувала вона і рубала гілля, йому по-дурному здавалося, хоч зовсім не був він п'яний, що це він дерево свого роду рубає. Їдке лезо в'їдалося у жовтокоре тіло, гілка відвалилася від стовбура, відкривши білу рану, а він, вдихаючи свіжий сосновий дух, виразно й гостро відчув тугу за жінкою, за її теплим солодким тілом і за доброю ласкою та домашнім затишком. А найбільше затужив за сином, адже був од нього відрубаний, як і ота гілка (ну, зовсім по-дурному тоді думав), і чекав на нього, і виглядав свого загуляного в світі батечка, отож і спалахнула в ньому ясна, як і отой золотолуский стовбур, печаль, якій не умів дати ради...

Хлопчаки за вікном підійшли до велосипеда зовсім близько, але ще не зважувалися чіпати. Лиш осягали поглядами, і в тих поглядах замішувалися захоплення й пожадність.

Лишилися в пивниці самі: оці троє співтрапезників та й він, Олексій. Байдуже стовбичила за шинквасом фельдфебельська фізіономія буфетника, а троє приятелів допивали горілку, не забуваючи заїдати цукерками, зрештою, їх тільки кілька й залишилося.

– З вербовки? – строго спитав Олексія короткий з облущеним носом. – Що, дієвтільно кури твоїх грошей не клюють?

– Не, я з Коростишева, – наївно сказав Олексій. – А грошей у мене, що вам і не снилося.

Гроші, які узяв із собою, мали піти жінці для сина, були вони невеликі, але ще були. Зирнув підозріло на співтрапезників і механічно почіпав внутрішню кише-

ню: хто його зна, що за люди оце причепилися. Три пари очей миттю застерegli той рух і знерухоміли.

– Ну, нас ти можеш не боятися, – сказав дядько. – Можеш хоч мішка грошей собі тримать, нам воно не нада... Да, нам харашо, бо доброго чоловіка стретіли, а всьо другое неінтересно. Правда, Гриш?

– Да, – сказав короткий і затрусився від реготу.

– Як пить дать, – відгукнувся другий і меланхолійно всміхнувся.

А на Олексія вже покотилися зелені хвилі, ніби збирався він купатися в зеленководому морі. Вони повалили звідтіля, де стояв, ніби з картини чи фотокартки, буфетник, непорушний і мертвий, тільки вуса його раз у раз смикалися; вони котилися з вікна, били об стіни, розбиваючись об них, як об скелі, вони хитали трьох співтрапезників, і ті стали ніби з паперу вирізані; дув вітер, і вони хиталися. І не було в них облич, а якісь машкари, ніби збиралися грати в театрі: один тримав на напіврозмитих вустах меланхолійну всмішку, другий чухав облущеного носа, а дядько виставив бобрянні зуби, і вони вирости, а може, ширше розсунув в усміху рота.

– Це на якій вулиці я сиджу? – спитав Олексій, бо все-таки хотів сьогодні дістатися додому.

– Ха-ха! Де ти такого чудика підхопив, Родя? – засміявся короткий. – Наш паря зовсім обухарився! Вовик! – моргнув він буфетнику. – Ми тут хочем трішки саменькі побуць. Альоша дасть тобі виручку, правда, Альош?..

Але Олексій його не слухав – дививсь у вікно. Там і досі стояло жінчине обличчя. Воно усміхнулося, хоч досі дивилося осудливо, і йому стало несподівано тепло від тієї усмішки. «А як малий?» – подумки спитав він. – «Та добре! – відповіла лагідно жінка. – За тобою скупає, все питає: коли буде папка, коли буде папка?»

Співтрапезники майже одночасно штовхнули дядька:

– По-моєму, про гроші він набрехав, – сказав той.

– Ти ж казав, що він з вербовки, – майже вголос мовив облущений ніс.

– З Коростишева він, – сказав дядько. – Хіба не чув?

– Не спорте, – спокійно обізвався другий і меланхолійно всміхнувся. – Ми це проверим. Купив – не купив!

– Да! – сказав короткий і затрусився від сміху...

А за вікном хиталися дерева, хиталися віти, бо вітер раптом знявся й подув сильно; навколо стояло розчахнуте небо, а з нього випадав торохкий дощ. Дзьобав землю, цюпав її, а вітер рвав гілля; а він знову думав про ту зрізану сосну і навіть чув, як пиляє пилака дерево. Як їла вона стовбура, випльовуючи смоляну тирсу. І навколо Олексієві й справді запахло живицею, зрізаною старою сосною, золотолускою й могутньою. Валилося дерево, а йому здавалося, що його руки приклеїлися до стовбура, і він валиться разом із ним, від землі до підшов тяглися, мов веселки, жовті витяги живиці, які відразу ж застигали в золоті обручі. І він був управлений в цю дугу, бо не міг відірвати рук від сосни, падав разом з нею, бо й сам був підтятим деревом, його чуприна стала короною й шуміла, аж голова поболювала. Чув навіть, як лопотять біля вух листки, і він уже стрімко падав у глибину жахливої згуби...

І йому раптом захотілося вирватися із тієї дуги, вирватися із зелених хвиль, що накочувалися на нього, отверезіти, знайти добрий глузд, покинути це сіре, п'яне місце і цих підозрілих людей, що пильно на нього зорять, йому захотілося струсити із себе той накип, яким обріс, бо він же має добре серце, бо він же хоче, щоб все було в світі добре, бо недаремно

кинув тіло своє на велосипеда і промчав двадцять вісім кілометрів. І він підхопився на ноги, щось крикнув чи рывкнув, закликав і цих підозрілих співтрапезників і раптом затанцював посеред пивниці, тупаючи по заплъованому, закиданому недокурками помості. Гатив закаблуками, кидав руками й ногами, тупотів підборами, спливаючи потом, а на нього дивилися нерушні й мертві очі буфетника і трое пар очей його співтрапезників, які також були мертві, тільки біля одних цвіла меланхолійна всмішка, а біля других випинався полущений ніс, а біля третіх – бобрячі зуби. А він стрибав і хекав, хекав і стрибав, рот його розтулився, по скронях текли струмки поту, а очі витріщилися. Хилляв тілом, змахував, як кінь, головою, і в тиші, що огорнула пивницю, чути було, як стогне й порипує неметена стара підлога.

Хлопчаки біля пивниці осміліли і вже крутили велосипеда, хапали за кермо, повертали в багні колеса, тисли на педалі, лізли одне за одним на сідло, багажник чи раму...

– То що, – сказав голосно короткий з облупленим носом. – Хай ще потанцює чи почнемо? По-моєму, він уже готовий.

Дядько сховав зуби, примружився й кашлянув.

– Починай, трасця ного матері!

Той, що меланхолійно всміхався, голосно висякався у брудні пальці й метнув шмарклі під стіл. Встав, підійшов до Олексія, який ще й досі дригався серед пивниці, зовсім змучений і облитий потом, зупинив його, взявши за плече отими зашмарканими пальцями, і раптом лупнув його лівою так, що Олексій звалився безтямно на підлогу...

Його викинули з пивниці, і він плеснувся руками в болото. Навколо порозкидалися калябури, загороджуючи вузькі проїзди на вулицях, вода хлюпала біля колін, і він раптом отверезів. Небо спустилося зовсім

низько, він стояв у багнюці навколішки, і голову йому заливав сірий туман. Спадали перші сутінки і вже плели сині мережі між дерев, парканів і хат. Хмари спустилися вниз настільки, що між небом і землею могла б пройти людина. Олексій впав руками в болото й поліз навкарачки. Небо лежало в нього на карку, отож тільки й міг, що повзти, і він поповз, як велетенська жаба, ляпаючи долонями в bagno і воду. Потім упав, але не хотів заспокоюватися, тому знову поповз. Між небом і землею залишився тільки вузький пролаз, у який утягував своє немічне тіло, тримаючи в очах смужку небокраю; у тому світлі й досі малювався дім із жінкою його й сином.

Знову звівся навколішки й почав молитися, невміло хрестячись; зрештою, це й не молитва була, бо молитов він не знав, а якісь п'яні, наполовину здеформовані слова.

– Сину, – сказав він. – Я йду до тебе, синку!

По його брудному обличчі текли сльози, і, може, через ті сльози видиво хати з жінкою й дитиною зникло.

– Ти ж мене не виженеш, сину, не виженеш? – п'яно мурмотів він. І тільки тепер помітив, що зовсім голий, у самих тільки здоровенних чорних трусах...

Хлопчаки біля пивниці похапцем волочили кудись велосипеда. Вони сварилися, а часом зупинялися й билися: велосипед тоді падав у болото; по тому хлопці знову хапалися за нього і знову кудись тягли. В них були замацьорені руки й обличчя, і вони подобали на малих чортенят. Тільки великі очі палали жадобою, а зверху і їх, і голого чоловіка в молитовній позі, і хати, і розгрузлу дорогу, і пивницю із глухо зачиненими дверима, і шосівку без жодної машини, і безлюдні обійстя, і голі дерева, адже вже заходило на осінь, обливав і обливав безконечний, марудно дрібний дощ. Зникла навіть світла крайка на заході, і десь голосно гор-

лав півень, ніби хтось бігав за ним і ловив. Ішла на землю темрява і йшла впевнено великими, семимильними кроками. Світ зі світу пропадав.

Але зі світу пропало не все. Із найбільшої на цій вулиці калюжі виринула, раптом невеличка постать лагідненької бабусі, і та бабуся пішла поверх води ніби по льодові, бо й трохи не мочила свого взуття. І повернулася вона до Олексія, і засміялася раптом, війнувши на нього яскравим спалахом очей, ніби блискавка небо розірвала. Він чекав грому, але грому не було; зрештою, зникла й та стара, а залишився великий білий пес, який також озирнувся на Олексія і тим-таки голосом засміявся.

ОПОВІДКА ДРУГА

ПРИТЧА ПРО ІВАНА ПОХОДЯЧОГО

Частина перша

АКТ П'ЯДЕСЯТОГО РОКУ

Було воно так. Жив-був Іван, що його пізніше сусіди назвали Походячим, а жив на околиці міста, тобто і не в селі, і не в місті справжньому, а десь посередині; і, може, через те, що жив він посередині, кисло дивився на світ, і на хату свою мізерну, і на сусідів, і на довкільні краєвиди, і на матір свою постарілу, а батька він, здається, ніколи й не мав. Зрештою, батько в ті часи була не така вже й мала розкіш, бо чоловіки майже вигибли: хто на війні, хто поза війною, хто на своїй землі, а хто на чужій, хто на волі, а хто у неволі. Отож стало нудно Іванові жити на своїй околиці, у мізерній хаті, біля постарілої матері, бо коли дивився у вікно, бачив він той-таки краєвид, і якусь річечку нікчемну, і нікчемні вербози біля неї, одних і тих рибалок на річці, і одних і

тих-таки людей навколо, та й дерева були ті ж таки й трава. Отож він і сказав матері, як кажуть усі дурні Івани в казках перед тим, як рушити в мандри; а в усіх дурних Іванів така вже поведенція: вони конче мають покинути рідний дім, бо їм у ньому нудно ставало, отож брали торбу на плече й рушали у світ.

– Піду-но і я, мамо, у світ! – сказав наш Іван, що його потім назвуть сусіди Походящим.

– По дурного голову? – злякалася мати.

– Нічо мені тут робить, мамо. Тож я й завербувався.

Мати подивилася на свого одинака, і в неї закипілися сльози. І побачила вона, що в її сина майже нема обличчя, а тільки якась машкара, що очі в нього порожні та холодні, і немає в тих очах ані її образу, ані будь-якого, хіба лишень сіра і темна вода, як на болоті, – стати ж отаким, як став Іван, очевидно, й значило «завербувався». І не було в нього на обличчі шкіри, а тільки якась пластмаса: пластмасовий був у нього ніс та лоб, а уста не рожеві, як це буває в молодих хлопців, а сині, як у хворого на серце, – такий собі, знаєте, вербовий манекен. Отак стояв у сутінках хати пластмасовий син і вербовий манекен (адже *завербувався*) і мертво дивився кудись поверх матеріної голови, ледь-ледь розсунувши сині губи, але то й не усмішка була, а просто розсунуті губи.

– Що ж, зберу тебе, коли так, – покірно зітхнула мати і озирнула свою хату, бо подумалося їй: поселиться тут пуста.

І вона почала складати йому білизну і шкарпетки, сорочки і штани, і топтала це у благу валізу, а він ходив біля неї й невдоволено бурчав, що не збирається тягти з собою цього мотлоху, і дещо з валізи викидав, кажучи крізь скривлені губи:

– Не треба мені цього!

Валіза стояла із відкинutoю покришкою на стільці, і вже не було там місця, аби щось покласти, а мати

тулила й тицяла в неї те чи те. Він же пішов до умивальника і забрав звідтіля мило й мильницю, зубну щітку й порошок, рушник і бритву. Відсторонив владно матір, порився в манатті, знову повикидав те чи й те, а вмонтивав, що приніс.

Мати стояла німо збоку й дивилася. І таке темне, мов кора, було її обличчя, ніби вона старіла не по роках, а по хвилинах і вже сягала віку сторічної баби. Темне лице облямовувала темна хустка, а очі стояли на тому темному тлі, як два синіх озерця, пронизливо ясних і світлих, ніби самі вони були тихим джерелом світла. Син замкнув валізу і зважив її в руці.

– Ще б їжі взяв, – сказала мати.

– Хіба на дорогу, – відказав син і подививсь у вікно, але нічого там не побачив, бо вікно було заслонене, як бильмом, фіранкою. І здалося йому, що це вже не хата, а купе поїзда і той поїзд тахоче рейками, і від того ніби просвітліло йому, Іванові, пластмасове лице. Мати це миттю помітила і відразу ж заговорила. А говорила вона речі звичайні й буденні про те, що йому ліпше не лізти нікуди на дурну голову, бо вдома – це вдома, бо там тільки добре, де нас нема, а насправді свій дім – це свій: вдома є кому й сорочку випрати, і їсти зварити, й те, та й се. А там, у світі, кому він буде потрібен?

– А кому потрібен тут? – спитав кисло. Зрештою, він і не вислухав гаразд того материного гдирання, бо поїзд уже давно віз його у світ, ще відтоді, коли на таке зважився, у бозна-куди, у простір, якого не знав, і між людей, яких не бачив і не відав, та й дерева й трава були там інакші, як ці, що ростуть на околиці. І околиця засипалася в його очах попелом, і той попіл сипався, як дощ, а може, й був дощем, а може, цей попіл виникав від материного гдирання, яке ніяк не могло спинитися. Тоді він стис вуста, глянув порожніми очима на матір і викинув із себе, ніби виплю-

нув, жорстко й різко, щоб припинити той потік слів, попелу чи дощу:

– Чо' це ти завелася? Всьо вже решено – і нікаких!

– Господи! – зойкнула мати. – Та ж ти там про-о-падеш!

– Многі їдуть і не пропадають! – сказав холодно син. – І я, коли хочеш знать, у розвалюсі твоїй не збираюся сидіть. Світа хочу побачить. Пойняла? Сині далі!

– Він же тебе зжере, той світ, – тихо сказала мати, дивлячись на сина своїми осяйними озерцями-очима.

Тоді Іван усміхнувся, і це вже була всмішка справжня, зверхня, бо в цей час подумав, що не він, Іван, – дурний у цьому світі, а вона, і то через те, що стара, а коли стара, то й нерозумна, а коли дурна, то чого її й слухати, та й чого гаятися, тим більше, що в нього під ногами давно потахкують рейки, везучи його в сині далі, – і де це він видер ці дурноверхі слова? Отож, його давно вже не було в цьому світі, ані в цій хаті, бо в серці його і цей світ, і хата давно померли, а може, й серце було в нього пластмасове чи вербове, як і обличчя.

Мати про це знала. Через це й завмерла серед хати, німо дивлячись осяйною синню очей на сина: був він уже вищий за неї, худий, із отим дивним пластмасовим обличчям, ніби мильниця, яку щойно поклав у валізу. Тоді раптом злякалася своєї мовчанки, бо її мовчанка – щось ніби упоминки їхньої недавньої спільності, прожитих тут разом днів та ночей. А ще вона подумала, що це прийшов такий урочий час, який мусів прийти. Колись носила його в своєму череві, і їй було так добре, що він був у ній, гатив п'яточками, повертався – жив у ній. Але прийшов час і йому треба стало вийти зі своєї першої домівки. І от

зараз він відбув своє у череві рідної хати стільки, скільки треба, і мав народитися з неї, хати, як колись народжувався із її черева, і їй стало страшно, що так само, як ніколи не повернеться він у її череву, так ніколи не повернеться у череву рідної хати – вже прийшов, подумала, такий урочий час.

І вона заговорила, щоб він стерігся, що по тих гуртожитках усяко буває, що можуть і гроші вкрасити, і хуліганять; що береженого Бог береже; щоб син не забував ні її, ні дому рідного. Говорила, але сама відчувала, що ці слова сиплються з неї, як полова чи як горох по стіні, а Іван тепер ніби й не син її, а Котигорошко; що цих слів йому непотрібно, як непотрібною ставала й сама вона, коли надійшов час його народити. Тепер же він виходить із черева рідної хати, ще кілька хвилин, і хата народить його для світу: мати фізично відчула, як вона тужиться, ця хата, ніби породілля, і який страшний біль відчуває, як котиться піт по її шибах, піт, чи попіл, а чи дощ.

Іван також роззирнувся. Все тут було до чужого знайоме: і стіл, що розставив ноги і завмер серед хати, і ліжка з подушками, застелене ковдрою, що принішкло, ніби жива істота, й важко дихало, і до чужого знайомі стіни та стеля, схожа на ребра людини, а сволок – хребет, а годинник з привішеними ножицями біля гирі хрипко цокав – і було то серце цієї хати, яке кільканадцять років гнало кров часу між цих стін, хребта і ребер – нутра хати. Подивився на шафу із заксленим верхом, шафі цій більше років, як йому, і він любив ховатись у ній, уявляючи, що там його власний дім, який подумки будував у домі цьому, матірньому. Тоді він хотів утекти у світ, менший за хату, а тепер його повабив світ великий. Зрештою, там у шафі, було тісно, пахло нафталіном, злежаним одягом, тож просидіти довго не міг і виривався з шафи, як із черева звіра, котрий хотів його пожерти. Над

ліжком висіла картина: на човні плинуть одягнені в зелені сукні дівчата, і то були неприродно гарні дівчата, які хвилювали його хлоп'ячу душу, оті відьми-чарівниці, що наливали в його тіло темного вогню, і, дивлячись на них, він палав, як купина, зносячи своє незгасне полум'я до стелі, що ніби ребра, і до сволоку, що ніби хребет. А потім вони приходили в його сни, оті зелені дівчата, одна лягала з одного боку, а друга з другого, і цілували його, й пестили, і він заходив у них і блукав по їхніх червоних коридорах, а вони шепотіли йому про оманне щастя жіночого ества, про загадковий світ істот, котрі в усьому були не такі, як він, однак кликали його до себе і в себе. То відбувалося у снах та мріях, а тут, у приміському світику, він дівчат ще жахався, тож вірив, що у світі великому, куди його народить зараз оця хата, викинувши зі свого лона, він таки зустріне цих зеленотілих дівчат у живому тілі й попливе з ними по річці часу у справжньому човні. І вони розплітатимуть для нього коси і мило зазиратимуть через борти у воду, а вода буде під його веслами бурунити і грати та й понесе його у світ таємниць, про які не раз так палко шепотіли йому вві сні дівчата. Так, він хотів тих дівчат, хотів того нового світу, саме тому, зрештою, цей дім він і покидав.

Подивився на віника, який стояв біля порогу, стільки років цей віник гуляв підлогою в материній руці; був він тут замість господаря, цей віник, – один із духів цього дому, як і оті дівчата в зелених сукнях, але цей – чоловічий дух. Мати теж подивилася на віника, і їй здалося, що в цьому акті, який оце відбувається, і віник також виконає свою роль – вимете з черева дому цього вже чужорідного йому чоловічка, викинувши його в білий світ, як сміття чи насіння бур'яну. І їй знову заболіло, до стогону душі не хотілося, щоб це сталося, але відала, що безсила, що руки

в неї безвільно опущено вздовж тіла, бо тіло заціпеніло, і їй так тяжко від того, що відбувається. А хата напружилася, стислася, німо заволатала від болю, і, може, той біль народився в материному серці, адже й вона сама в цьому домі – дух, а може, й душа його (недаремно слова *дух* і *душа* одного кореня), адже все віддала для нього, дому цього, і цього такого зчужилого в цей урочий мент сина, і все для того, щоб він од неї пішов. Їй хотілося плакати, але вона не плакала, бо знала, що плач тут нічого не зарадить, тож відчай її став не плачем, а безмовним погуком у порожнечу, адже порожнеча, на її відчуття, – це й був отой світ, куди вирішив вирушити її син.

І вона втретє заговорила про речі потрібні й конечні: щоб він дому таки не забував, щоб приїжджав, навідувався найчастіше, щоб писав; але знала, що всі ті слова – пісок, який сиплеться, ніби дощ чи попіл, сиплеться зі стелі, що мов ребра, і зі сволюку, що ніби хребет.

– Думала, – завершила вона втомлено, – що приведеш сюди жінку і бавитиму тут онуків.

– Е, мамо, – сказав він серйозно – і це вперше очі його перестали бути, як сіра вода. – Тепера такий світ, що всіх кудись жене вітер... Всі тепера кудись ідуть, а дома сидіть не хочуть.

– Під дурного хату! – сказала сердито мати.

– Е, ні, мамо, – так само по-ідіотичному серйозно мовив він, і його очі знову втратили розумний блиск і знову стали, як сіра вода. – Кожен свого щастя шука... А хіба щастя отуто!?

Вона здивувалася, що він заговорив так розсудно, але нутром, не розумом знала іншу правду: він народився із неї, щоб жити в цій хаті, але, коли народиться з хати, його й справді пожене вітер, бо це друге народження не народження, а виродження, і ні долі, ні щастя він не знайде, бо ті, що ганяються за вітром

у полі, ніколи його не зловлять та й не можуть зловити. Але вона не могла так категорично мислити чи сказати, тому вдруге зітхнула й мовила:

– Добре там, сину, де нас нема!..

Та Іван знову став нашорошений: їжачкастий, стис вуста й ніби постарів і сам, тоді зирнув порожніми очима на матір і витис, як у форму тісто:

– Дурне таке кажеш, мамо! Все вже рішено!

Вона раптом уразилася від приреченої конечності цього його слова: все вже рішено... рішено... Хто ж це вирішив, Бога ради?

– Сідай поїж на дорогу, – сказала вона покірно.

І відбувся акт, що тут відбувався безліч разів. Іван, що його потім сусіди назвуть Походящим, сів до столу з тупою серйозністю, а мати пішла на кухню і винесла миску вермішелі з котлетою. Іван насумрився, схилився над тарілкою й почав пожадно їсти, чвакаючи і спазматично вряди-годи ковтаючи, як бусол, котрого годують жабами, а коли ковтав, очі його на мить вирячувалися і спалахували, а тоді знову гасли і ставали, як звичайно, – сіра вода. Мати стояла віддалік і стежила за ним. А він трохи сердився, що вона так настійно вліпила в нього очі, бо це чомусь перешкоджало актові споживання їжі; він же загортав вермішель виделкою, жбурляв її до рота разом з кавалком котлети, перемелював усе те зубами, ковтав і вирячувався, голосно сопів – ніби гасив бозна-який голод, і його пластмасове обличчя, ба навіть тіло, ходило ходором, виделка дзвонила об тарілку, а тоді дзвякала об зуби; вряди-годи позирав роздратовано на матір, яка виливала на нього з очей ясно-синє світло, і ще ніколи так вона для нього, а він для неї не були відчужені. Але це був тільки чорний мент у їхньому прощанні, бо материне серце миттю злякалося отієї хвили чужості, і в голові в неї попливли думки м'якші: ні, він був хороший у неї, вся чоловіча робота лежала

на ньому, і він давав їй лад. Не змогла свого часу втримати його у школі, він покинув навчання і пішов у ремісниче училище, де йому видали форму: військового зразка картуз і пасок з літерами «РУ» на блискучій блясі. Йому видали і взуття, і це була неабияка догода, але, коли вперше з'явився до неї в тій чужій формі, вона вперше відчула, що менше їй належить, а більше тим, чию форму натяг. А взагалі, дивна історія з тією формою: Іван їй скаржився що й хлопці на вулиці від нього відійшли, ніби, натягши на себе цей напіввійськовий панцир, він одяг на себе нову шкуру і через це перейшов у інший вид живих істот, отожд, коли виходив на вулицю, завжди ту форму скидав. Тоді вона думала, що й цих форм розвелось у житті так багато, щоб людей від людей розділять.

– Запити щось є? – спитав він.

– Є, є, – похопилася мати й заспішила на кухню. Коли ж несла склянку з компотом, побачила, що він сидить за столом, відкинувшись на спинку стільця, й дивиться на вікно. Вікно було подзьобане краплями, які сіро поприклеювалися до скла й тремтіли. Але вона, вразилася не з того, а з холодного, майже мертвого обличчя сина, а може, і з того, що їй здалося: хата їхня рухнулася стінами, а десь у глибині почувся чи удар вітру, чи затамований стогін, ніби дім і справді переживав передпологові спазми. Іван звів обличчя і насторожено прислухався.

– Чула? Що воно? – спитав глухо.

– Мабуть, вітер.

Тоді Іван поставив перед собою склянку з компотом і, тримаючись за неї, сказав тим-таки глухим голосом:

– Часом мені чудне ввижається. Чи мені з головою щось, чи не, а ввижається мені, що ми ото, як комахи, і що є ото хтось над нами, як то ми над комахами – простяг руку чи наступив та й по комасі, да! А ще

мені ввижається, – сказав глухо Іван, – що наша хата стара і от-от розвалиться. І я боюся. Не хочу, щоб ти думала, ніби я покотиполе якесь, але тепера таке времня, і всіх од своєї хати жене. Глянь на пацанів із вулиці, що я гуляв із ними: ні одного на вулиці нема. Я спеціально проверив, таке дурне чи страшне мені в голову впало: людей в наше времня щось у світ жене, і вони з того невинуваті. І це тому, мені кажиця, що тепер іде нове перемішеніє народів.

– Що це ти таке говориш? – скрикнула вражено матір. – І хто тобі таке сказав?

– Ніхто мені того не казав, – мовив тим-таки мертвим голосом Іван. – Я сам не сліпий бачить. Через це, коли все мішається, то і я хочу перемішатися з усіми. Але ти цього, мабуть, не поймеш...

– Це ти мене за дурну маїш?! – знову скрикнула мати.

– Не за дурну, а за нетеперішню, – сказав, дивлячись на те ж таки закраплене вікно, обличчя його ще більше нагадувало пластмасове. – Я отак розсуждаю, що всі оці розвалюхи, як хата наша, тра к ногтю! А замість них постройть хороші бетонніі дома з квартирами. Ото я колись таку квартиру і буду мать.

І знову хата ніби двигнула стінами, а десь у глибині почувся чи удар вітру, чи затамований стогін. Іван замовк і сторожко прислухався.

– Слиш, мам, чи не здихає це наша хата?

– Як це здихає? – злякано перепитала мати.

– Ну, я хотів сказати: зітхає, но по-рускі хотів.

– Але для чого ти до мене по-рускі? – спитала мати.

– Вже вам казав: перемішеніє народів іде. А язик буде в усіх рускій.

– Таке тут мені наговорив, – сказала мати. – Чи ж ти здоровий, чи на умі, синку?

– О, я здоровий! – самовпевнено всміхнувся Іван. – Я все в цьому мірі пунімаю, за мене ти не безпокойся, я не з тих, що пропадають...

Похапцем випив компот і почав натягати на плечі плаща.

– Не проводи мене, мамо, ні к чому це! Сам дорогу знайду. Та й дощ іде...

– Дивись! – спроста сказала мати. Краплі густо і зі стуком ударили в шибу, і вони на мить повернулись у той бік. Стояли одне навпроти одного. Мати відчула, як сльози душать її, але стримувалася. Підійшла до сина й поцілувала.

– Може, я й справді нетеперішня, як ти сказав, – мовила вона, – але одного, синку, бережись: не стань походячим...

– Що значить походячим? – звів він брови.

– Ну, ти ж сам сказав: як покотиполе.

– Не безпокойсь, мам. Я знаю, що мені в житті нужно достать.

– Ну, то дай Боже! – зітхнула мати. – Коли що – вертайсь...

«Це вже навряд», – подумав він, дивлячись по верх її голови, а очі його знову стали, як сірий кисіль.

І тут він відчув раптом, що вже довше не може бути в цій хаті, що йому душно тут, нема чим дихати, що душить тут його щось, випихає. І тут якась велетенська рука взяла раптом від порогу віника, і той віник дивно почав виростати, доки не став високою в людину. І та незнана велетенська рука махнула тим вирослим віником – шалений вихор підхопив Івана, зі стуком розчинив двері і вижбурнув із них Івана в болото. Сам же він відчув, що зробився зовсім маленьким, якимсь ліліпутом чи що, і валізка його стала ліліпутська, і форменний картуз, до якого було прикріплено значок: перехрещеного молотка з гайко-

вим ключем; і він, Іванець, побрів через болотяну річку, намагаючись швидше вирватися із двору на вулицю, де принаймні був брук. Але щось його зупинило. Він озирнувся й побачив, що прив'язаний до хати якоюсь прозорою, але міцною ниткою, ніби пуповиною. Рубонув ту нитку рукою і відчув звільнення, тож побіг, тягнучи валізу із двору геть. А там, на вулиці, він також змушений був зупинитися, бо щось понутило його обернутися. І те, що він побачив, змусило його скрикнути: не хату свою, розвалюху, він уздрів, а щось схоже на велетенську жінку в одязі, загорнутому під груди. Та жінка лежала, широко розставивши в колінах ноги, і замість лона в неї були відчинені двері – саме ті, в які так немилосердно вимів його у світ велетенський віник.

Падав дощ і змивав прозору кров із породіллі і новонародженого. Дощ мжичив, повиваючи горби холоднуватим сірим туманом. Річка лежала в руслі, ніби нежива, а по ній витанцьовували негритянського танка дощові чоловічки.

Іван вийшов на шосівку, в одній руці тримав валізу, а в другій – авоську із загорнутим у газету сидором. Дощ заморошував йому очі, іще більше наливаючи на них сірої води, а по пластмасових щоках текли патьоки. Формений картуз на голові набрякав, мов гриб, і чавив на голову, ніби спресовував у ній мозок. Новонароджений ішов не озираючись, його помалу забибрала із собою далеч, покривала дощовим туманом, і здавалося, що ця дрібненька постать – ніби блукаюча в часі патериця – сама патериця без подорожнього.

І був вечір, і був ранок – день восьмий...

ОПОВІДКА ТРЕТЯ

ПРИТЧА ПРО ІВАНА ПОХОДЯЧОГО**Частина друга****АКТ ШІСТДЕСЯТОГО РОКУ**

Ніхто із пожилеців околиці не міг сказати, де носило Івана, що його вони кликали Походячим, і чи вітри його ганяли з місця на місце, чи поїзди; мати ж його не любила говорити про те, хіба що заявляла, зітхаючи: «Носить його нечиста сила!» Ніхто із пожилеців околиці не знав до ладу, що воно таке, ота «нечиста сила», бо в ті часи, про які оповідається, в нечисту силу не дуже й вірили, а існує один непереступний закон: коли в нечисту силу не вірять, то вона не з'являється, тобто її тоді, може, й нема. Вірила в ту нечисту силу, але зовсім не вважаючи її нечистою, хіба одна тільки бабця, яку звали Пуця, і то через те, що вона, зустрівши дітей, часом лоскотала їх під підборіддям і казала лагідно: «Пуцю, пуцю!», – і та бабця інколи хворіла на світовий смуток, а раз так, то, щоб той смуток її не з'їдав, треба було їй щоденного влиття в себе гаряченького, що вона робила напроцуд старанно, ніколи про те не забуваючи. А коли вона в себе вливала, в неї замість крові починав текти в жилах вогонь, ото він і спалював на певний час її світову скорботу. Так от саме до цієї бабці й приходили вряди-годи «гарні хлопці», як вона декому з сусідів признавалася, чорні тілом і з червоними очима, і ті «гарні хлопці» мали тільки одну ваду: у них замість ніг були ратички, а ще й другу ваду – ззаду в них висіло по хвостярі з китичкою. Але ті «гарні хлопці», здається, поки що до нашого Івана стосунку не мали, і я розповідаю про них тому, щоб наперед читача зінформувати, що нечиста сила таки є. Отож та нечиста сила

року 1960-го принесла на околицю і поставила у вуличне болото, а творилося те восени і в дощ, чоловіка у плащі і в кепці із пластмасовим обличчям та пластмасовими руками, і дощ відразу ж застрибав по його плечах та й по спині. Кепка в нього низько насувалася на обличчя, великий із горбинкою ніс відразу ж став мокрий, а сині уста розсунулися, але то зовсім не була сентиментальна усмішка від зустрічі із рідними місцями. Дощ бився об кепку, об козилок, заляпував обличчя, але це зовсім не дратувало Івана – лице його й очі були незворушно спокійні; а погляд тих очей, у яких було налито сірої води, обнишпорив усю вулицю: ряд будинків під бляхою, в одних – червона, в других – брунатна, а в третіх бозна-яка, а ще лискуча від багна дорога вулиці. Ті хати розкладалися в один ряд, з другого – круча до річки, заросла бур'яном та дерезою, а річка була десь такої барви, як Іванові очі, бура від стічної води, збухла і на позір холодна.

Іван засунув руки в кишені і сплюнув. А тоді пішов болотом, не вибираючи стежки, – мав на ногах міцні кирзяки. Небо низько пливло над землею, пахло розмоченим ґрунтом, мокрим замлілим деревом і ще чимось кислим. І треба було саме в цей момент статися, щоб на вулиці опинилася і згадана бабця, яку називали Пуцею, – маленька, як жучок, і, як жучок, чорна. І от коли та бабця глянула на Івана, то їй стало весело й радісно, аж вона оголила беззубі ясна і безгучно засміялася, а того було дві причини: по-перше, вона вже влила в себе сьогодні гаряченького і в її жилах нуртував вогонь, а по-друге, їй увіч здалося, що цей чоловік хоч і невідь-де взявся, але зовсім із неба не падав, а радше виліз з-під землі, розгрібши її, як воду, ніби той нурець, що сховався у річку, а тоді вистрілив собою в повітря. А ще здалося бабці Пуці, що цей чоловік трохи схожий на отих «гарних хлопців», що

до неї приходять, хіба що одне було несхоже: приходили не менше як по два, а тут він був лишень один, та й хвоста в нього не було примітно, але ту річ можна було б якось і сховати. Тож бабця Пуця стала серед болота вулиці, очі її щасливо засвітилися, зробилися хитренько-лагідні, і вона сказала сакраментально:

– То це ти до мене чи по мене? – Але побачила вона зовсім не червоні очі, а ніби сіру воду, а з тих очей полив на неї крижаний вітер, хоча від «гарних хлопців» крижаний вітер ніколи не виходив» тільки теплий чи гарячий. І сині вуста прояви на пластмасовому обличчі розтулилися і сказали зневажно:

– Що ви таке говоріте, бабушка? Ідіте свайой дорогою і не чіпляйтеся до прохожих. Стидно, бабушка, у вашом возрасті...

І ці зневажні холодні слова були для бабці Пуці ніби відро крижаної води, і вона аж стріпнулася і була б підскочила над землею, коли б ноги її не були приліплені до багна, і химеру про «гарних хлопців» миттю видуло з її дрібунької голови, і в тій голівці закипіло ріденьке молоко, а радше сивушна олійка:

– А я тебе й не познала, – мовила вона вже без хитренької лагідної усмішки. – Це ж ти, Походячий?

Але Іван сьогодні не мав настрою розмовляти чи балакати з такими бабцями, приклеєними підошвами до болота: він, правда, подивився в той бік, де стояла ота чорна подоба людини, але не уздрів її, бо нічого там було бачити. Отож пішов повз неї, мов то була не бабця на прізвисько Пуця, а кіт чи пес, тримаючи незрушне пластмасове лице і зневажно змруживши очі.

Зупинився біля пивниці, зирнув на широке вікно, і його кирзяки ступили на сходинку ганку, відклавши на кожній по масному кавалку болота, а бабця Пуця, дивлячись на ці кавалки, щасливо здивувалася, бо

це саме такі кавалки, залишають по собі живі істоти, в яких є копитця-ратиці. «А може, це й не Походячий, – зварилася в її сивушній олійці думочка, – а може, це начальник отих «гарних хлопців»? Всі-бо начальники сердиті!»

Іван різко розчинив двері пивниці і сміливо туди зайшов, а бабця Пуця подибцяла слідом, бо вже не належала собі, радісно помираючи з цікавості.

У пивниці було порожньо, лише колишній бухгалтер Стрибун цмулив жигулівське, а за прилавком на ослінци сидів схожий на Будду чи фельдфебеля вусатий буфетник (це, правда, ми тільки знаємо, бо ні колишній бухгалтер, ні сам Іван, ні бабця Пуця, яка стала в дверях і розтулила беззубого рота, ні сам Будда-буфетник у житті не чули про якогось там Будду).

– Драсте! – сказав Іван. – Пиво свіже?

– У мене всіда всьо свіже, – відказав незворушно Будда-буфетник.

– Як учорашній дощ, – по-філософському мовив колишній бухгалтер і потяг із кухля пива.

Іван зняв мокру кепку й обтрусив.

– Драсте і вам, дядьку Стрибун, – сказав. – Дивитесь на мене, мов не познали. Разві я змінився?

– Це ж Походячий, – сказала від порогу бабця Пуця.

– Щось воно наче знакове, – сказав колишній бухгалтер. – Це, може, ти той, що був ремесленік? Не, наче начий!

– Не начий, – сказала від порогу бабця Пуця. – Я тоже спершу подумала, що наче щось добре, а потім побачила: так і є – Походячий.

Іван підійшов до шинквасу. Будда ані поворухнувся.

– Букал пива, – сказав Іван. – Коли, канешно, свіже.

Будда й тепер ані рухнувся.

– Ви шо, не пойняли?

– У нас спершу платять, а тада беруть, – сказав, блиснувши золотими зубами, буфетник і знову став як неживий.

– Можеш і мене вгостить, – сказала від порогу бабця Пуця.

– А це з какой кстаті?! – ревнув Іван, повертаючись до бабці.

– Ну, хоч би за те, що я тебе познала, – тонюсінким, як нитка, голоском сказала бабця. – Тебе оно тут десять год не було, а я познала.

– Иди, бабка, своей дорогой, – сказав Іван, лізучи в кишеню за гаманцем.

Буфетник узяв кухля, неохоче простягнувши руку, поклав його на мийницю, а очі його стежили за рухами гостя. Іван витяг гаманця, розкрив його – рука буфетникова крутнула мивницю, і кілька тоненьких струменів бухнуло вгору, тоді як дно кухля покритися бульками й піною. Відтак рука буфетникова крутнула мийницю назад, зупинила воду, але наливати буфетник не поспішав. Бабця Пуця нечутно перейшла до стойки й урочисто зупинилася біля Івана. Іван поклав гроші, тоді буфетникова рука підставила кухля до крану. Цього разу пиво полилося і кисло запахло, ніби то не пиво було, а сеча.

– А тобі шо нужно, бабка? – спитав буфетник.

– Та він же угощать мене покликав, – невинно сказала бабця і раптом хапнула поставленого на шинквас кухля і приліпилася до нього сухими, як у п'явки, губами. Колишній бухгалтер реготав. Тіло його за столом двигтіло, як мішок із салом, вуса на обличчі смикалися, а очі ледве не вискочили із очниць.

– Та ти шо!? – закричав Іван, хапаючись обома руками за кухля. – Ти шо, з міня насмешку робиш?

Бабця напрочуд легко відпустила кухля, в ньому пива залишилося тільки на денці, і кинулася панічно навтьоки, кудкудахкаючи, як курка, яку сполохали,

а колишній бухгалтер реготав уже на повне горло, але, як тільки бабця Пуця вдарила ручками в двері, відразу змовк, обтер вуса пальцями, бо на вусах тих висіла піна з пива, і сказав:

– Кіно! Та ще й безплатне!

Іван сердито поставив кукля на шинквас.

– Іще налить? – спитав незворушно Будда.

– Чого тут порядку не наведете? – закричав Іван.

– Шо ето у вашом завіденні делаїця!?

– По-моєму, ти сам її з собою привів, – сказав незворушно Будда. – Я й подумав, шо вона твоя приятельниця.

Колишній бухгалтер уже не реготав, а повискував, очі його стали, як щілиночки, і з них віялами, як недавно вода в мийниці, сипанули сльози.

– Ккі-і-но! – сказав він, задихаючись. – Ще й безплатне!

– Дикарі! – гримнув Іван сердито і двинув з пивниці геть.

Буфетник знову перетворивсь у Будду, а колишній бухгалтер вийняв із кишені хусточку, досить-таки брудну, сказати по правді, і вимочував сльози з очей. Вдарили двері, аж струснулися, ніби вони були театральною декорацією, стіни; Будда показав колишньому бухгалтерові всі свої золоті зуби і мовив досить байдужно:

– Чудак! Розсердився! Даже здачі не взяв.

– Навар, Вова, – відказав колишній бухгалтер і підморгнув буфетникові. – За кіно!

Була осінь. Угорі текли сиві хмари, дрібно обсіваючи і землю, і хати докучливою сірою січкою; багнюка перемішана з леглим листям, яке розлізалось під ногами; навколо ані душі, тільки якась кішка пробиралася під парканом, і Йванові чомусь подумалося, що та кішка і є бабця Пуця, бо де б могла інакше та дітися? Здається, його здогад був не без підстав, кіш-

ка раптом повернулася до нього, освітила золотим полум'ям з очей і засміялася, показуючи зуби. І сміялася вона зовсім голосом бабці Пуці – тонюсінько і ледь-ледь хрипко. Тоді Іван вихопив з болота камінця і метнув у кішку, кішка раптом підскочила на метр, зашипіла, вчепившись об паркан, а за момент мчала вже в тому дворі – і то з такою швидкістю, що й видно її по стало.

– Дикость какая-то! – сказав Іван, витираючи об паркан замащену болотом руку. – Чого мене принесло в ці дикі страни?

А замість неба висів помнутий, набряклий сіряк і трусив, трусив краплями. Розбухла річка, важка й сіра, котилася між верболози, голі гілки глянуватоблищали в потоках непевного світла, яке все-таки проціджувалося крізь ці хмари. Невідь-чому пахло грибами, хоч він добре знав, що гриби тут не ростуть. І Йванові раптом здалося: біля нього йде хтось невидимий, що той невидимий зовсім не має радості від того, що доводиться брести в цьому багні, і той невидимий зітхає і плентає обіч із ним, повторюючи його рухи, ніби дзеркальний відбиток, але відбиток невидимий-таки; а, може, й кпив із нього, передражняючи, бо з самого початку, відколи ступив на цю вулицю, із нього кпили. Ні, не відчував він щастя від того, що повертається додому після десятирічної перерви, але й повертатися йому не було куди більше – це він знав напевне. Тим часом вулиця наблизилася до річки, зашуміла вода, що перевалювалася через кам'яну греблю, запахло рибою й гнилими водоростями. Мокрий пісок жовтів плямами біля води, яка його злизувала й несла, закручуючи в розбурханій течії, – там далі річка вливалася у більшу, а та більша також була барви кави з молоком. Чорно випиналися мокрі горби з того боку більшої ріки, і все це було завішено нескінченними потоками повільно спадаючих кра-

пель. Ці потоки й витворювали драглистий хиткий серпанок, у якому розм'якали, і розкисали, і ніби драглистими ставали хати, і паркани, і дерева. Невідьчому в нього виник дурний страх, що все це раптом пропаде, розпавшись і розплившись, як той-таки серпанок, у якому розм'якали, й розкисали, і ставали драглистими хати, паркани й дерева, і цей страх з'явивсь у ньому тому, що цей краєвид у його мандрах не раз поставав перед очима, хоч він його свідомо й не викликав, і розвіювався, будучи міражем.

Пішов травою біля паркану, тут, принаймні, не було болота, і мокрі віхті стирали з його чобіт багнюку. Земля чвакала під кирзяками, цвиркала жовтиста водичка. Зазирнув через паркана: блищало віття голих яблунь, а зібране в купу картоплиння стало чорне, так само почорніли стовбури соняшників із давно скрученими головами, і там, де росла колись пишна квітка, теліпалися сірі перемочені клапті стебла.

– Скоро ти пива напився, – почув він раптом тоненький голос і стрепенувся: біля їхнього двору стояла бабця Пуця і приязно вишкірювалася беззубим ротом. – Як коли мене вгостив, побігла скоренько твоєї мамі сказати; ото, подумала, зрадіє!

Іван тупо обдивлявся стару, йому здалося, що стояла вона поверх болота, як водяний павук, зовсім у ньому не потопаючи, – якесь страхопуделко із сонних привидь, чорнолице, зморщене, одягнене в лахи, зате з живими іскорками в очах, по одній у кожному, а на ногах невідомо як стародавні шкраби. «А може, це мені сниться? – подумав він. – Ще один міраж на чужій землі, як це не раз траплялося?»

– Ви все время перед носом у мене крутитесь! – скрикнув він. – Коли думаєте за мій щот випить, то не полуциця!

– А це ти бачив? – хитренько спитала бабця, виймаючи з-під пахви порожню пляшку, заткнуту гумовим

корком. – Мене твоя мама послала по самограй для тебе, о!

Згорнула на грудях руки, ховаючи назад пляшку під пахву, згорбилася і сміливо пішла повз нього, Іванові й тепер здалося, що йде вона болотом, як водяний павук, бо зовсім у нього не вгрузає. Плюнув їй услід, і йому раптом захотілося перехреститися, хоч ніколи в житті не хрестився. Іван відхилив мокру, перекособочену хвртку і ввійшов в обійстя: ось вона, його домівка, яка колись вимела його із себе, як сміття, і від якої пішов без жалю та сентименту. Здалося, що за ці десять років вона поменшала, всохлась і частково ввійшла у землю. Дощ лопотів об старий бляшаний дах, глухо похлепувала вода в поїджених іржею ринвах, виливаючись у майже цілком зруйновані риштатки. Посеред двору стояла велика, вкрита бульбашками, калюжа. Зирнув на мур за хатою, який відділяв підняте терасою сусідське обійстя, – цей мур у кількох місцях завалився. Парканчик квітника теж був розхитаний і щербатий, на ньому мокла забута шмата для миття підлоги, а гранітна плита біля входу вкрилася іржавими патьоками. І з ним раптом учинилося щось дивне, несамовите: гарячий клубінь підкотився під горло і перехопив його дихання, його пластмасове обличчя ожило, а сіра вода в очах заграла, і він раптом відчув, що перестає бути вербовим манекеном; що в тілі в нього не тирса, а гаряча кров; що все, що було поза цим домом та двором, – міраж, і коли є щось справжнє в житті – то це вона, оця хата, яка беззастережно прийме його в своє лоно, і він стане в ній, як серце чи легені, – чимось необхідним і натуральним, а не відкиненим. Але то була тільки мить просвітлення, бо він одразу ж погас, ще й посміявся із себе, що таке чудне може відчувати.

«Ето всьо та ведьма зо мною граїца», – подумав незвідь-чому він і озирнувся, бо раптом здалося, що

бабця Пуця нікуди не пішла, а стоїть за його спиною і шкіриться беззубим ротом. Але бабці Пуці насправді в дворі не було, зате в розчиненій хвіртці стояв рябий пес і справді шкірився до нього лискучими, ніби вставними зубами, блищав до нього золотими очима і привітно помахував напівобрубаним хвостом.

– Пішов вон! – крикнув Іван, і пес ображено мотнув головою, погасив усмішку і золотого погляда, підтис півобрубаного хвоста і, понурившись, подався під парканом, вряди-годи озираючись.

– Чорті-шо какое-то! – сказав Іван, відчинив двері й ступнув до сіней. Тут пахло гасом і старою одежею, стояло відро з водою, а друге порожнє було перекинене. Біля шафки на підлозі розсівся баняк, повний чорної редьки, а на шафці – миска з яблуками, деякі з них починали гнити. Відхилив хатні двері й став на порозі: мати біля плити саме розпалювала вогонь. Випросталася, тримаючи в руці поліно, на щоці була смужка сажі. Поліно з гуркотом упало на підлогу, і мати пішла до сина, а з очей у неї посипалися сльози.

– Господи, це ти, Іванку, Господи!

– Да, ришив навідять, – сказав він холодно, тільки на мить дозволивши їй прихилитися до нього й відсторонивши її.

– Ох, ти весь мокрий! Розбирайся, сушиться будемо! – заклопоталася мати. – Зараз розгориться в плиті.

– Да, погодка дряна, – сказав він, розглядаючись. – Іду, а у вас тут ніякої цілізації, як було болото, так і осталося.

– У нас усе по-старому, – сказала мати.

– Хуже, – мовив він, скидаючи мокрого плаща і струшуючи кепку.

На ньому були вимнуті й брудні китайські штани, всунуті в кирзяки, блаженський потертий кортовий піджачок, з-під якого виглядала несвіжа сіра сорочка, а

там, де тупцювався, натекло води й наклалося болота. І він, топчучи те багно й розмішуючи з водою, що натекла, почав кострубато й сердито розказувати, як до нього приліпилася ота бабця Пуця і як вона вихопила в нього кухля з пивом.

– Це вона пошуткувала, – сказала мирно мати.

– Не люблю таких шуточок, – мовив він сердито, і його пластмасове обличчя аж червоне зробилося. – Хороші мені шуточки!

– Нещасна вона й покинута, – тихо сказала мати. – Ото по людях і побирається. Не доведи, Боже, дожить до такої старості. Вона як побачила тебе, зраділа й до мене прибігла по такій негоді.

– Прибігла, бо хоче випить за дурнячка! – сердито буркнув він.

– Хоче, – зітхнула мати. – Бо що їй, бідашці, остається... Роззувайсь та прохось у хату, а я тут швиденько сображу.

І тільки тепер він побачив свої кирзяки й багно, що його наніс.

– Нічо, нічого! – помітила його погляд мати. – Я зара прибору!..

Вогонь у грубці вже розгорівся і весело гув. Мати зняла з плити кружальця, що прикривали отвір, накладаючись одне на одне, і поставила сковорідку. Кинула смальцю, і жир поплив, тягнучи за собою мокрий слід, Іван звільнився із мокрих і важких кирзяків і вступив у капці, а тоді підтяг ослінця до плити, бо весь був просяклий вологою та холодом, розчинив дверці – гаряче тепло дихнуло йому в обличчя, і те обличчя, освітлене нерівними червоними спалахами, закостеніло, ще більше подобаючи на пластмасове.

– Довго ти їздив, синку! – журно сказала мати. – І що виїздив?

– Шо виїздив? – перепитав. – Може, й нічо!

– Чи ж я тобі не казала?

– Не, што-то виїздив, – мовив він, карбуючи слова. – Кої-шо пойняв, а кої-шо не!

Смалець на сковороді почав шкварчати – мати розбивала яйця. Шкарлупка тріскала, мати розламувала її, і яйце розпливалося на сковорідці, світлячи сонечками жовтків. Іван поставив лікті на коліна і простяг розчепірені пальці до вогню. Жовто-червоні виграви грали на його обличчі.

– Пойняв, мам, що ти правильно казала: добре там, де нас нема, – мовив він. – А ще пойняв, що мір наш – бардак і навозна куча. А ми в тій купі – черви. Да, багато я пойняв. А не пойняв одно: зачем усьо ето?

– Шо це ти кажеш? – здивувалася мати.

– Простие вещи, – відповів він. – Мір, кажу, – бардак, а люди – звери. І пожирають друг друга, і світ пожира їх. От шо я пойняв...

– Недобре тобі жилося? – скрикнула мати.

– Укалував, як раб, і довкалувався, що оце на мені, – він показав на піджачок і штани.

– А мені сьодня сон був, – сказала мати, поливаючи кислу капусту з кришеною цибулею олією. – Все таке біле, наче зима прийшла. І я вся в білому, а назустріч мені по стежці ти ідеш. І тоже в білому, веселий такий. І жінка за тобою йде, гарна така, і дитя... Я встала – кіт умивається. Потім ніж падав. По тому бабця Пуця прибігла.

– Це коли шо сниться, то в житні буде наоборот, – сказав він.

– А, може, й не, – мати полила в його бік синявою поглядом. – Ти назовсім додому?

– Не знаю, – сказав понуро. – Розсмотрюся...

– Шо ж ти нічо не писав?

– А що писать? – зирнув на неї холодно. – Не пишу, значить, жив-здоров. Коли б щось случилось – напи-

сав би або тобі сообщили б... Тяжкий я до писання, льогше мені машину дров нарубать.

Рипнули сінешні двері, щось у сінях завовтузилося, тоді повільно, обережненько розхилилися двері хатні, в них просунулося ошкірене личко бабці Пуці.

– Можна зайти? – спитало личко.

– Принесла?

– Канешно, – вступила в хату бабця Пуця. – Я така, що з-під землі достану, коли тра. Ото я з-під землі й достала. О!

І вона, як фокусник, вихопила з-під пахви пляшку, заткнуту гумовим корком, і врочисто виставила її перед собою, збовтуючи сиву рідину. А тоді й засміялася, і Йван, скосивши око, подумав по-дурному, що зовсім так само сміялися до нього й кішка, і собака, що їх він перестрів. Тоді перевів очі на ноги бабці Пуці і побачив, що її шкраби зовсім чистенькі, хіба трохи було болота біля підошов.

– Коли ви такі проворні, – сказала мати, – то сідайте з нами поснідайте.

Іван на те слово скривився, бо йому зовсім не хотілося снідати в товаристві цієї відьми, але бабця Пуця на його скривлену фізіономію не зважила, вискочила зі своїх шкрабів і пішла, м'яко ступаючи порваними простими панчохами, з яких вилазили зовсім чорні, ніби скручені із жилля, пальці із несподівано білими нігтями.

– Спасибочки, – заспівала вона тоненько. – Така ви добра жінщина, Марусю, на вдівленіє! Не вам мені казать: я мов та коза-дереза – піду через гребельку, ковтну якусь крапельку, піду через місточок, зірву листочок. Отак, бідолашка, я й живу!

І вони обоє, мати Йванова Марія і бабця Пуця, скрушно зітхнули в той час, як Іван зирнув на них з-під лоба: зовсім не подобалася йому ця бабця Пуця – ніяк сьогодні від нього не відчепиться.

Сиділи втрьох за столом: Марія дивилася з любов'ю на свого сина, який світив мертвим пластмасовим обличчям; бабця Пуця так само з любов'ю дивилася на пляшку, заткнуту гумовим корком, в якій завмерла сива рідина – згусток оцього дощистого й туманного дня, – і в неї нервово тремтіла нижня губа, та й руки ледь-ледь. Іван же сидів за столом поважно й незворушно, дивлячись у вікно, за яким царював дощ у тумані, і цей туман уціджувався у хату й розмивав у ній такі знайомі речі, які за ці десять років ані зрушили з місця, ані позмінювалися, хіба шафа мала більше шашелевих дірочок, та й менші дверці в неї не зачинялися, а ще годинник не цокотів, маятник його і стрілки мертво позавмирили, а до гирі вже не чіплялися ножиці, бо ні для чого це було. І йому здалося раптом, що час і справді зупинився в цій хаті, і ця хата зупинилась у часі, і мати його Марія, і ця несподівана їхня гостя, бабця Пуця; тож він, коли тут залишиться, також зупиниться в часі, а саме це колись його застрашило, тому й рушив у світ, але й там, у світі, раптом збагнув, що не хата і не люди в ній і довкола зупинилися в часі, а світ, і саме цей зупинений у часі світ і жахнув його найбільше, тому й кинувся він сюди, адже це було єдине місце, куди міг повернутися.

– Чо' це ми позавмирили? – сказала весело бабця Пуця, яка перша вийшла з цього дивного заціпеніння, в яке всі позападали. – Наливай, хазяїн, і не журись...

– А я й не журуся, – сказав Іван, витягаючи гумового корка із пляшки.

– Не, журишся, – ошкірила беззубого рота бабця Пуця. – Я ж не сліпа. Щось там у тебе в серці нехароше.

Зирнув на бабцю й побачив, що та світить до нього золотими очима, і що ці очі просвічують його, як

рентгенапарат, і що він сидить перед нею зовсім незахищений, із висвітленими нутрощами та кістками, адже побачила на дні його серця того важкого камінця, який уже до нього навіки приріс, бо не вмів він у цьому світі ані сміятися, ні веселитися, ані радіти, ні жартувати, а міг тільки виливати понуро із себе сіру воду меланхолії та незадоволення.

– Це зілля чортівське, – сказала бабця Пуця, підіймаючи повну чарку. – Недаремно я його з-під землі дістала. Хай наші вороги журяться, о! о! – скрикнула вона тоненько, ухнула й пережилила чарку і не відірвала її від рота аж поки з неї не витекло все до крапельни. Тоді голосно стукнула денцем чарки по столі, вдихнула зі свистом повітря й захитала головою:

– Ух, яке воно гірке! Хай би ми таке гірке пили й не припиняли!

Марія випила свою чарку так само хвацько, й Іван здивовано на неї подивився, адже не було такого з нею раніше: чи ж бо не причастилася за ці роки й вона до чарки, і чи не ця відьма, часом, її напарниця і спокусниця? Він понюхав трунок – той пах болотом. Ні, здається-таки, – смолою, а може, болотом та смолою водночас. Заплющив очі й почав цідити те пійло, відчуваючи, як у його тілі починає запалюватися чорний вогонь. Той вогонь струмками розтікався по жилах і гаряче поймав його тіло.

А за вікнами густішали дощові сугінки. Випливали із надрічкових заростей верболозу – верболіз густо пах розімлілою від вологи корою, і тяглися ті зарості од розбурханого плеса річки, де вони й народилися, до хат. А хати вже миготіли вогниками вікон, і ті вогники блимотіли, ніби засвічувалися й погасали. Мовчали навіть пси. Лише дощові чоловічки гуляли по калюжах, по розмочених болотистих стежках і ще більш розгрозлій вулиці, занурюючи в те болото сині водяні ніжки і вихоплюючи їх звідтіля. Небо колоти-

лося, ніби хтось закинув туди дріжджі – пінило, сходило, роздималося, корчилося хмарами, начебто починавсь у тих хмарах новий акт світотворення, і звідти вилітали й висівалися, як зерно того світотворення, міради крапельин, котрі осідали на втомлену почорнілу землю. Від дубів, що стояли край дороги і ще єдині не покидали листя, віяло густим осіннім шепотом.

Був ранок і вечір – день восьмий!

ОПОВІДКА ЧЕТВЕРТА

МОКРІ ПАРКАНИ

АКТ ШІСТДЕСЯТ ЧЕТВЕРТОГО РОКУ

1.

Вальдемар Шкурко, на прізвисько Шкурка, лежав поверх ковдри і сонно дивився у вікно. За шибками не вгавав дощ, і Вальдемар, а коротко Вальдусь, із тугою думав, що сьогодні він не піде на Михайлівську вулицю, де сотні таких, як він, дівчат та хлопців стоїчно вичовгували підошвами асфальт, і то з однієї причини: хлопці пожирали очима дівчат, а дівчата вдавали, що вони того самого не роблять. На Михайлівську Шкурку, як і всю ту молодь, гнав незбагнений неспокій, якого вони, може, й не розуміли, хоч усе так легко пояснюється: надійшла для них усіх пора. Але Вальдемар Шкурко, на прізвисько Шкурка, був трохи не такий, як усі, отже, й неспокій у нього був глибший, і переживав свою бентежну пору він трохи особливо.

Ну от, лежить на ліжкові, і йому здається, що тіло обростає роговим покровом, який накладається лусками, ніби був він риба. І ніби риба, викинута на берег, він розтуляв маленького кругленького рота, і очі його лили на задощене вікно синю печаль, а тіло

терпло й чесалося, а роговий обріст густішав і твердів, аж Вальдусь відчував, що його ноги склеюються, перетворюючись у риб'ячого хвоста, і що йому, Шкурці, майже несила лежати на ковдрі – досить ворухнути отими злиплими ногами (чи хвостом), і він попливе у світ мокрих парканів, байдуже, що там переїщить дощ, та й чи розумно боятися води риби. Біля вуха у Вальдуса лежав транзистор і тихо вив, як пес на покійника, і те виття вужем влазило в одне Шкурчине вухо, а з другого виповзало змією. І через це голова його спазматично дригалась у ритм того собачого виття.

Зайшла мати, одягнена у плаща та гумові чобітки, і в поролоновій хустині на голові, отак дивно опоролонена й прогумована; Вальдусь знав, що вона йде на нічну зміну, власне, чергування, і оце зайшла попрощатися. Звів на її честь руку і горланув, щоб перебити собаче виття: «Пока, ма!» – а вона всміхнулася йому м'яко і щось почала казати, але він того чути не міг.

– Та виключи це чортове радіо! – крикнула мати.

Він вимкнув і сів на ліжкові. Зараз вона почне розповідати, що йому їсти і де що стоїть. Ну, так і є. Але він їсти не хотів, бо обростав лускою, бо всередині нутра власного відчув поселеного їжака, той згорнувсь у клубок і напружив голки: так завше бувало, коли доїдала Шкурку нудьга.

– Усе харошо, мам! – сказав він. – Все з'їм і все знайду!

– Будь розумничком і ніде сьодня не лазь! Дощ як сказився!

«Це вона гарно сказала, – подумав він, лягаючи і вмикаючи транзистора. – Дощ сказився!» Лле на паркани і дахи, і вони помаленьку собі гниють. І хати гниють, і міст, і всі речі, й вони з ними і між них. Саме про це й вило радіо голосом трухлявоносого співака, очевидно, десь на пацючка схожого.

Матері на вступі до кімнати вже не було – розчинилася і зникла, мов видіння. Тоді Шкурка відчув, що їжак із грудей сповз донизу у лівий бік живота і там почав повертатися – мати мала рацію, поїсти тра! Вальдемар устав, захопив з собою транзистора і поволочився на кухню, хоч добре знав, що там зараз варить собі юшку квартирантка Зоня; він же лежав на тій ковдрі і лупивсь у вікно, і слухав трухлявоного пацючка, щоб дочекатися, поки Зоня з кухні піде.

Квартирантка стояла до нього спиною в червоному у велику квітку халаті, більше брудному як чистому, у капцях із стоптаними задниками, на одній із п'ят колготок прорвався, і з дірки визирала п'ята – не зовсім принадний шматок рожевої плоті. Волосся в Зоні було стягнуте в курдульку, світло-сіре, ніби попелясте, але якесь цілком неживе. Ні, тут не було на що дивитися – від неї несло запахом юшки, яку варила, та юшка нудко й глухо побулькувала.

– Красива в тебе музика, – сказала Зоня, повертаючи до нього профіля, який нагадував листка кропиви.

– Як болячка! – буркнув Шкурка і чомусь пошкодував, що сюди прийшов.

– Чо' це ти? Погане настроєніє?

– Дош, – сказав він, підіймаючи покришки каструль і зазираючи, що там наварено.

– Розігрить тобі?

– Сам можу, – знову буркнув він.

– Ну да, – байдуже сказала Зоня. – Як собі хоч... Твоя мати просила...

– Що просила?

– Коли що, казала, розігрій.

Поставив транзистора на стола й сів.

І відчув, що від цієї розмови ще більше обріс лускою. Що вона, луска, росте на тілі і росте. А очі починають невідь чому приплющуватися – вже як щілини, і кризь ті щілини дивиться на Зонину п'яту в дірці

колготка, і та п'ята починає перед його зором рости й мінятися і стає мов лице без очей, носа і рота, ніби хтось його прогладив праскою.

«Так далі не можна, – подумав приречено він. – Хай йому біс!»

Зоня повернулася до нього, несучи тарілку із вермішелью та котлетою, і він побачив, що і лице її було, ніби п'ята: без очей, носа і рота. Ні, там, де рот, намальовано помадою сердечко.

– Не тра було трудиться, – сказав. – Я б сам...

– Е, що то за труд. Їрунда! – сказала Зоня.

Тоді він раптом зробив те, чого чинити й не збирався, і в думці не мав – його рука незалежно від власної волі простяглася і пальці вгрузли у м'яке, як шматок рідкого тіста, персо. Зоня вражено відскочила.

– Ти що, сказився! – обурено вигукнула.

– Це я тобі замість спасибочки, – ошкірився Шкурка. – Хіба неприємно?

– Ну знайш! – здається, Зоня й справді була обурена. – Я того не люблю!

– Да? – спитав він, дивлячись на неї крізь щілиночки. – Тоді більш не буду.

– Ти якийсь малахольний сьогодні! – все ще сердито сказала Зоня.

– Да, – сумно згодився Шкурка. – Доц. Іде, як сказився. А я збирався прошвирнуться. Оддохнуть збирався!

– Подивись телевізора, – сказала цілком мирно Зоня.

– Од телевізора мені головочка болить, – відповів Вальдусь і подумав: те, що він лапнув Зоню, може, й справді сталося поза його волею, але приємності це йому не принесло. Ні їй, ні йому. Шкурка всадив між зуби цигарку.

– В хаті не кури! – сказала, ніби вона була тут господиня, Зоня. – При матері ж не куриш?

– Канешно, – мовив Шкурка і сховав цигарку.

– Їж! – наказала Зоня.

Але в нього голод зник. Їжак із лівого боку живота поповз угору і знову застряг між грудей. Ріс там і набухав. А ще нудко пахло Зониною юшкою – Зоня саме поміщувала її ложкою. Та й сама пахла юшкою, і весь світ пах юшкою, а Зоня стояла до нього спиною і мирно світила п'яткою крізь дірку в колготку.

– В кіно піти чи що? – сказав Вальдусь, з нехиттю наминаючи вермішель із котлетою.

– Як собі хоч! – обізвалася Зоня.

Знову показала йому профіля, і той був ніби листок кропиви. Виходило, наче питався в неї дозволу: йти у кіно чи ні? І вже напевне знав, що треба йому з хати вшиватися, бо вона через те, що він її мимовільно лапнув, може казна-що забрати в голову, може, для неї це перша ниточка, яка б їх пов'язала, – досі старанно дбав, щоб таких ниточок не сукалося. Отож треба якнайшвидше обірвати цю гнилу, дурну ниточку, бо вона вже між ними є. Адже й обурилася проти нього Зоня цілком формально.

– Будеш чай пить чи кампот? – спитала домашнім голосом.

– Кампот, – відповів він, дометуючи те, що було на тарілці.

І коли принесла компоту у склянці, ставши точнісінько в таку саму позицію, як перед тим, він зумів стримати неслухняну руку, що й цього разу рвонулася, аби втрапити не туди, куди треба. Чи помітила вона це?

Обличчя її було пласке й холодне, без очей, носа, тільки із самим намальованим на ньому помадою сердечком.

– Спасибочки! – сказав він, коли вихекнув після компоту.

– Та чого там! – пріло озвалася Зоня.

Тоді він побачив її очі, які проявилися на обличчі: якісь випиті, сухі й печальні. І саме ті очі й посилили його тривогу, і голос від того їжака, що все ще товкся йому між грудей, наказав йому вшиватися, хоч це був його дім, а не її, і не він тут квартирант, а таки вона.

Зашнурував туфлі й натяг плаща. Спустив кепку до очей і відчинив двері.

Сіре небо кошлатилося брудними отарами, блищала дорога, а над річкою і над калюжами підіймався серпанок. Тхнуло мокрими парканами, які простягалися з одного боку їхнього завулку і з другого у глибину того туманцю, і там пропадали, ніби туман їх поїдав. Пахло ще травною й мокрим листям; брудні хмари хиталися й вигинались, погойдуючи вкритими вологим болотом спинами. Вальдусь стояв на чисто вимитому ганкові, жовті смоляні жили в дереві тяглися золотими змійками між потемнілого м'якушу. Шкурка ступнув на стежку, і багно цвиркнуло навсібіч. Бачив материні сліди, ще не зниклі зі стежки: гумова візерунчаста підошва чобіток – пішов між ті сліди, кладучи на розмочену землю свої широкі та пласкі. Мокрі паркани хилиталися довкола, і по них спливали дощові краплі.

І тут із ним сталося те, чого ніколи не бувало: світ став безбарвний, власне, все ніби виблідло, вицвіло: і листя, і трава не були зелені, а ніби водяні; паркани і стовбури не були темні, а ніби складені із згущених водяних брил; хати довкола не мали білих стін, а опрозорилися, ніби стуманіли, і та спрозореність була та кож тверда й непроглядна. І хмари не були сірі, а такі ж, як стіни, паркани чи дерева. Відтак, барва залишилася одна – щось близьке до сіро-синього, і сіро-сині висіли на деревах яблука та груші, і алича, і сливи, і горобина, і калина, а коли вийшов на шосівку, такими ж стали й людські постаті й авта: легковики,

вантажівки й автобуси. І лица людей в автобусі, що проїжджав повз нього, цвиркаючи навсібіч віялами води. Все було з води й водяне, і він сам був із води й водяний; і він не так ішов, як плив, ніби корч, що його несе потік, але нешвидко. І перша дівчина, яку зустрів, була водяна, хоч очі мала прегарні – очі зляканої сарни, що раптом уздріла небезпеку. Вони різнули Шкурка, мов вогнем, мовби перерізали навпіл його водяну плоть, і, минувши дівчину, Вальдусь раптом зупинився: а що, коли проходити повз цю дівчину йому не потрібно? І він озирнувся, але дівчини вже не побачив – вона пропала, як і автобус, котрий щойно проїжджав, і Вальдемару стало дивно й печально, бо справді: що це з ним сьогодні діється? А може, й справді стає малахольний, як визначила те Зоня, і Шкурку раптом запекло в пальці – ті, які нещодавно так легко вгрузли в жіночу плоть, ніби зробив він це не зі своєю нецікавою квартиранткою Зонею, а з цією незнайомкою, в очах якої запалав до нього закличний вогонь. І Вальдусь вирішив наздогнати дівчину, бо раптом повірив, що це була та, яку шукає. І він цілком по-малахольному повернувся і кинувся туди, де вона зникла. Але швидко зупинився: навколо порожньо. Жодного авта, жодного автобуса, жодного перехожого, ніяких дівчат, а тільки оцей чудний безбарвний світ, складений із водяних брил, де втримується одна барва і де німо висять за сіро-синіми мокрими парканами сіро-сині плоди. Все – вода, і він сам – вода, і душа його – вода, і нікого навколо, нікого! Тільки пальці, що недавно вгрузали в жіночу плоть, нестерпно пекли.

2.

Вальдемар Шкурко, на прізвисько Шкурка, стояв, кутив і дивився на Михайлівську вулицю. Нормальне сприймання барв до нього повернулося, через це він уже чітко фіксував, як чорно вилискує ас-

фальт. По ньому пробігали поодинокі постаті, одягнені різнояко: хто в сірому, хто в чорному, хто в синьому, жовтому чи червоному. Зачинені магазини мертво світили вітринами, в них стояли манекени і лежали мертві речі. Біля кінотеатру по стіні невпинно бігла вервечка електричних ламп, які гасли й спалахували, освітлюючи незграбно намальованого актора з козячою усмішкою і притулену до нього акторку, яка побожно на свого героя дивилася, розтуливши наваксовані малинові вуста, – здається, це було те, що могло Шкурку зацікавити. Вальдусь допалив сигарету і, виплюнувши недопалка, зайшов до каси, де у віконечку дрімала жінка із напрочуд великим, ніби розбухлим від надміру вологи в повітрі обличчям. Він подумав, що таке обличчя зробиться з роками і в Зоні, бо вона на касирку чимось подобала. Купив квитка, зупинився біля входу, бо дощ почався знову, перед тим трохи переставши, і став дивитися, як відбиваються у мокрому асфальті миготливі лампочки реклами.

І тут він побачив істоту, яка так само нікуди не поспішала, як і він. Ішла неквапно серединою вулиці, по очі закутана у пластикового плаща, а з-під її розтоптаних брунатних туфель симпатично цвиркала вода.

– Ну, ви не намокнете! – показав зуби Шкурка.

– А тобі що? – спитала істота.

– Інтересно! – мовив Шкурка. – Можна, я вас проведу?

– Проведи свою бабушку, – відказала істота.

Але Вальдусь таки пішов слідом, вона ж бо для розмови не зупинилася.

– Далеко вам іти? – спитав підхлібно.

– Під дурного хату, – відповіла істота.

– Це тоже интересно, – мовив Шкурка. – А на якій вулиці та интересна хата?

– На Безназванній, – сказала істота, йдучи попереду, а він, наче кіт, ступав за нею майже впритул.

– Ну, ту вулицю знаю. Сам недалеко живу. Нам по дорозі, дорога.

– Пес тобі дорогий! Відстань!

– Чо це ви така нелюбезна? – обурився Шкурка.

– Бо не приставай до людей, – сказала цілком бай- дуже істота.

– Да, вас не прошибйош! – зітхнув Шкурка. – Кре- мінна!

– Котись! – так само безпристрасно сказала істо- та. – Тоже мені кавалер!

Це вже була образа, і Вальдемар зупинився.

– Ти мені ще встретишся! – рикнув він загрозово.

– Пошов ти! – востаннє повернулася істота, але кроку не прискорила.

Ішла повільно й ліниво, а краплі зграйно скочува- лися їй під ноги.

Шкурко стояв серед вулиці, як старий, розмок- лий гриб. Він таки був ображений до глибини душі. Особливо тим, що істота так грубо зневажила його чоловічі достоїнства. Ну, справді, він був невисокий; ну, справді, ніяк не подобав на актора з конячою усміш- кою, незграбно намальованого на рекламі, але й вона не така вже писана красуня! Та й не вища за нього. Що це вона, зараза, так носа дере? Він, здається, проказав уголос ці слова, і фраза йому сподобалася, шкода, що пізно було гукати її услід істоті – її вже на вулиці не було, певне, завершила на Гоголівську.

Відчув, що обличчя йому палає, а в грудях уже не їжак сидів, а кіт, чорний, мов ніч, з жажкими па- лаючими очима, зеленими, як його ураза, і жовтими, як його самотність.

Повернувся до кінотеатру і знову побачив рекла- му: бездарно намальованого актора з конячою усміш- кою і притулену до нього акторку, яка побожно на свого героя дивилася, розтуливши наваксовані мали- нові уста. І Вальдусь раптом зненавидів і актора, і ту

акторку, йому зовсім перехотілося дивитися, як вони крутять між собою фіглі-міглі – хай вони горять вогнем! З другого боку, ще більше не бажалося повертатися додому, де самотньо сидить, як рибалка на березі ріки, утупившись у телевізора, як у поплавок, їхня квартирантка Зоня в червоному, більше брудному, ніж чистому халаті, з порваним на п'яті колготком, із мертвим сіро-білявим волоссям, яка напевне думає, що коли він її сьогодні лапнув, то має вже на нього право. Ясна річ, у кіно він не піде, але куди?

І знову в його очах повигасали і повицвітали всі барви, і знову все стало складене із драглистих брил води; в повітрі висіли водяні пелехи і глухо стугоніли ринви, з розтулених ротів яких біля асфальту вивалювалася вода. Шкурко залишався сам на сам із цим раннім вечором, Михайлівська – порожня, і тільки кілька постатей бовваніло в глибині. Доц мжичив, засіваючи дрібними краплями йому обличчя, і так само блищав асфальт, нерівно віддзеркалюючи ліхтарі й мертві вітрини – дивилися на нього непорушні манекени, і йому, Шкурці, здалося, що не такі вони й мертві, – в очах у них світиться глум.

– Тоже мені кавалер! – сказала манекен-жінка до манекена-чоловіка, і той презирливо всміхнувся.

Стрілка великого електричного годинника біля пошти показувала восьму, отже, весь вечір попереду, а чорна кішка в нього у грудях, що перетрансформувалася із їжака, дерла йому лапами серце. Із найближчого під'їзду вимивався цегляний пил із розмочених будинків, і калюжа, куди витікав цеглистий струмок, стала червонувата, ніби налилася кров'ю, – і це була єдина барвна пляма, яку він побачив. Жовті кулі свічників тремтіли під ногами, коли він ішов, наче місяці, так щедро розмножені, аж було їх, місяців отих, дві вервечки. Ішов між них, і йому до болю в душі захотілося, щоб у цьому світі, вечорі і в собі щось зламати,

розчинити або зачинити, щось змінити, аби не бути бездомним блукачем на порожніх вулицях, інакше і його розміє дощ, як розмиває старі будинки; і від нього, Вальдуса Шкурки, зрештою, у цьому світі залишиться калюжа, налита його дурною кров'ю, і він, та й світ, пропаде, бо де дітися людині, яку гризе непояснима тривога чи неспокій, котрих він таки збагнути не може, а з душі його світить зеленими очима чорний кіт.

Ж

І тут його просвітило. Видить Бог, мав сьогодні Шкурка наймирніші настрої: піти в кіно, повернутися додому вичерпаним і втомленим, а тоді поринути у світлі хвилі сну. І зовсім не думав він відвідувати Шумеїху, чи, як прозивають її, – бабцю Пуцю, але кілька речей стали до цього початком: спершу оте мимовільне лапання квартирантки Зоні, потім зустріч із дівчиною, що подивилася на нього, обвіявши принадним вогнем, потім спіткання із тією загорнутою у пластик чортицею, що грубо образила його, відкинувши нечемно його найневинніше залицяння. Через це Вальдемар не пішов у кіно, хоч пропав квиток і гроші, через це він збридив любовною кіношною історією, від якої, де гріха таїти, сподівався ліку на свою самотність. Отже, начебто нічого особливого із Шкуркою не відбулося, але й відбулося, сам став не свій, а коли молодий хлопець стає не свій, це свідчить про його уразливість, тобто на його нормальне ество, на його кнопки управління (те, що в школі називали умовними й безумовними рефlekсами), починає щось натискати, а ество уражене, кволе, знічене, отже, аж ніяк не доброносне. Ось чому Шкурку просвітило, коли він згадав бабу Пуцю, чи Шумеїху, бо до неї кілька разів уже приходив. Уперше завів туди його Борис, колишній його однокласник, тепер шофер вантажів-

ки, торохкотливої та старої як світ. «Це така баба, сказав йому Борис, – що, здається, народилася бабою, мої старі її теж знають тільки як бабу. А ще у неї хвостяра на півметра. Вона всі на світі хвороби лічить...» Вальдемару ж Шкурку чи просто Шкурці, полікуватися конче було потрібно, а передусім вигнати з душі отого kota із зеленими очима – вирвати, викинути з себе, а тоді з тупотом ніг і з криком: «Гутюга!» – погнати, щоб дременув у світ, перелякано поставивши трубою хвоста і з диким нявкотом, а він, Вальдусь, щоб від своїх дрібних та дурних наваджень вилікувався. Тобто відчув у душі волю й радість і зміг би задержати носа і дивитися навколо з півнячою, поблажливою зарозумілістю, збивши в кутка рота сигарету, як і належить певному себе чоловікові. Отоді й випогодиться, бо в глибині душі Шкурка чомусь був переконаний, що дощ розійшовся не тому, що там розв'язалося щось у небесах, а через те, що він сам зрушений з колії, а це значить знічений, ослаблений і чомусь зовсім сторониться товариства, хоч друзів він мав, а отже, ніби кинутий у якусь чорну криницю, в якій брьохається, щоб не втопитися.

Саме в такий критичний момент Вальдемар Шкурко й подумав про бабу Пуцю, або Шумеїху, подумав і глянув угору із чорної криниці, в якій брьохався. І побачив вірвовку, що поволі до нього спускалася, а побачивши, зрадів і схопився за неї обома руками, як той, що топиться, за соломину. І вгорі зарипіла корба, і його потягло вгору, як відро, наповнене водою, і з нього, як з відра, стікала вода і льопала в глибіню, а корба рипіла й тягла його; і він був ніби щупак, зловлений за губу, якого витягують спінінгом; і зазмер, майже битий правцем, а тіло ж мав із лускою, щільно притиснутою до шкіри зі страху, а рота розтуляв, а очі вирячав, бо вгорі стояло світляне коло, і те коло бачилося йому ніби рот хижішої істоти, ніж

він сам. І в того світлого, розтуленого рота його невідворотно втягувало – ось як Шкурку бідного, просвітило! Вальдусь уже почав боятися, що руки його злютувалися з вірьовкою, і що та сила, яка витягає його із чорної криниці, зараз накрутить його на корбу разом із поворозом. Але нічого такого не сталося, Шкурка від вірьовки вчасно звільнився, схопився за цямриння, підважився і вискочив із криниці. І опинився серед двору, в якому стояла посеред калюжі, але зовсім у ній не поринаючи, а зверху, ніби на кризі, крихітну й охайненьку білу бабусечку із схиленою на бік головою і з жалісливими очима. Тоді й пролунав тонюсінкий голосок, як біла шовкова нитка:

– Шось хотів, синку?

Вальдемар відчув утому й присів на мокру лавку під мокрим парканом, і побачив, що весь двір оточений з трьох боків мокрим парканом, а з четвертого – стіна хати, і цей двір був знову таки, ніби колодязь, але неглибокий, бо води в ньому тільки що та калюжа, чималенька і сита, бо видувалася пухирями й булькотіла, а поверх неї стояла в капчиках бабця Пуця і дивилася на нього милостивенько й лагідненько, ніби й справді його жаліла.

– Я, бабцю, щось так як больний, – сказав Шкурка. – Щось так, бабцю, в мене, як кіт, знаєте, душу дере...

– Кіт? – тонко вигукнула бабуся.

– А мо', їжак, – сказав Шкурка. – Але більше – кіт. І дере мені, бабцю, душу пазурями, понімаш. А чом, біс його зна...

– Ну, ката ми проженемо, – лагідненько сказала бабця. – Їжак має сам вийти. То в тебе їжак, чи кіт, чи все разом? – гостренько спитала вона.

– По-моєму все разом.

– А-а, це любашне, – мовила бабця Пуця. – А гроші маєш?

– А скільки тра?

– Стільки, як у тебе, ото, в кишені, ото, як у гаманці.

– А коли в мене в гаманці вітер? – хитро спитав Шкурка, йому з тією бабцею вже ставало веселіш.

– То вітром і заплатиш, – мирно сказала бабця. – Але то дорога ціна!

– Чому ж, бабцю, дорога? – аж вигукнув Шкурка.

– Бо вітер усе добро тобі видує, – серйозно повіла бабця Пуця. – І нікада нічо не надбаєш.

Тоді Шкурка витяг із кишені шкіряного гаманця.

– Ловіть, бабцю! – сказав і кинув гаманця. І бабця Пуця його коротким порухом руки зловила, а де потім він дівся, того Вальдусь не побачив.

– Ну й розумничок, – лагідно сказала бабця Пуця. – Тобі проти kota чи їжака давать?

– Проти обох, – сказав Шкурко, бо вже відчував, що у нього в нутрі і справді не лише кіт з палючими зеленими очима і з дерливими лапами, але й колючий грудний їжак. Більше того, кіт того їжака побачив і почав на нього шипіти.

– Да, це в тебе любашне, – сказала вдруге бабця Пуця, ніби стверджувала собі діагноза Шкуркової хвороби. – Не бійся, я це вмю – харашо тобі буде! Цеї ночі ще все буде харашо. Я в таких ділах толк знаю.

І вона вийшла з калюжі й пішла, дрібненько перебираючи чистюсінькими капчиками, на ганок, вимитий дощами.

– І дощ перестане? – гукнув їй Шкурка, бо дощ таки не вгавав, мочив двір і паркани, і його, Вальдуся, уже тік йому по тілі, холодний, слизький, ніби вужі по ньому повзали.

– Ну да, – тонко озвалася з ганку бабуся. – Це ж ти його, цей дощ, і напустив. А коли твоє кончиться, то й дощ перестане, тоїсть кончиться. Так всіда буває...

Перед нею відчинилися двері – зникла, а Вельдемар Шкурко мав нагоду роззирнутися. Перше, що його здивувало, – посеред двору й справді стояла криниця, і на корбі було накручено вірьовку без відра – вільний кінець вірьовки із корби звисав. Отже, і вірьовка, і криниця зовсім не були грою його уяви, а такі справжні. Друге, що його вразило: у дворі не було жодної травини, був він ніби гладкий: залізний тік із гладкою поверхнею, що відсвічувала синім, а посеред того чудного двору й зібралася калюжа, ніби окреслене циркулем коло, як отой рот, що йому уявлявся, коли витягали його з криниці.

«Це мені мариться, чи справді так?» – подумав Шкурка і розглянувся ще раз. Паркани довкола двору були звичайні: мокрі й порослі сивим лишайником, по цих парканах стікали сині краплі дощу і скочувалися до землі, а тоді стікали струмочками на той залізний двір і впливали, як річки в море, у калюжу.

Заспівали двері, здається, таким же голосом, як говорила бабця Пуця, в прочілі постала й вона, біла й маленька, може, не більша за метр, ручкою тримала гранчака, а в гранчаку грала сива рідина. Вальдусь підхопився назустріч, але тонесенький голосок, як рипіння дверей, зупинив його.

– Сиди, сиди, я піднесу!

І він знову сів на мокру лавку, яка чомусь почала парувати, сам відчув – стало тепліше.

– Оце, коли будеш п'ять, то заплющ очі, а пий без передиху – все до крапельки, – сказала бабця Пуця солоденьким голоском. – І коли питимеш, думай про того, хто тобі наравиця – буде все, як собі схочеш.

– А коли мені ніхто не наравиця? – спитав Шкурка, бо це було правда: йому не подобався поки що з дівчат ніхто.

– Ну да, правильно! – сказала бабця Пуця. – Через це в тебе і кіт з їжаком укупі, а вони укупочці

бути не можуть, бо це ще гірш, як два коти в мішку. А в тебе в мішку кіт і їжак, хе-хе! Нічо! Воно й так буває. Коли питимеш, ні про кого не думай, а так щось приємне. Є в тебе приємне?

– Нема! – зітхнув Шкурка.

– Ну, то ні про що не думай!

І поки вони отак говорили, бабця Пуця йшла від дверей через ганок, а тоді по дворі до калюжі, а тоді через калюжу поверх неї, у воду не поринаючи, ніби та замерзла на скло, а тоді по дворі до нього через струмки, і хоч була вона в м'яких хутряних капчиках, ті капчички ані трохи не замочилися і не забруднилися, та й не було тут бруду.

Отож і стала вона перед Вальдемаром, як «мимольтное віденіє», і простягла ручку із гранчаком, в якому сиво чи синьо завмерла рідина. Вальдусь узяв склянку, понюхав рідину і скривився – гостро вдарив йому до носа дух смоли.

– Не бійся, то хороша водка, – проспівала бабця Пуця. – Я поганой не продаю. Людей уважаю, щоб вони й мене уважали. Дурману я людям пити не даю чи чемериці, хіба попросять, – це коли їм життя надоїла, ні тютюну не підмішую, хіба хто похудать хоче, ні карболки, хіба хто на ворога свого візьме. У мене продукт чистий і пітательний, бо я хочу, щоб люди до мене ходили не раз, а всігда.

– А для чого заплющувать очі? – спитав Шкурка.

– Бо тут таке, що я тобі розказать не можу, – бабця Пуця, чи Шумеїха, засміялася всім ротом, і очима, і зморшками, навіть носик її роздмухав ніздренята. – Хворобу можна тільки тоді вилікувати, коли лікарю віриш, а коли йому не віриш, то й не приходить. Пий, синку, не бійся!

І він заплющив очі й почав пити бурячиху-смолу, і бурячиха бухала йому в носа і в лице буряковим сопухом, виштовхувалася йому з горла, але він пив, не відриваючись, бо починав вірити своєму лікареві;

зрештою, саме таке трійло і зможе вбити йому в душі і kota із палючими зеленими очима, і їжака, який йому всі нутроці сколов.

Випив, вихекнув і здерев'янів.

– Не розплющуй очей! – вигукнула бабця Пуця. – Розстібни плаща і сорочку!

Він почав не так розстібати, як зривати гудзики на плащі, а тоді на сорочці.

Торкнувся рукою грудей, і та вільно пройшла через шкіру і кість. Намацав там щось лахмате і мокро, схопив за жма й потяг. Кіт закричав, як дитина, і, хоч очі у Вальдуса були заплющені, він побачив, як посипалися від kota зелені іскри. Рвонув із себе чорне й кошлате і викинув геть. І хоч все ще був заплющений, побачив, як кіт упав на всі чотири йому в ноги, дико загорлав, наструнчив хвоста трубою й ошкірився хижим писком. Тоді Шкурко затупав ногами і гукнув скільки сили: «Гу тюга!» – кіт же зашипів і дремнував геть просто в калюжу, розливу серед двору. І вода також зашипіла й закипіла, і кіт почав у ній борсатися і потопати, безсило махаючи лапами і виставляючи ошкірену, перелякану мордочку із звислими рідкими вусиками. І Шкурко бачив це дуже добре, хоч і мав міцно склеплені очі, кіт же вирячився, аж баньки вилазили йому з орбіт, кавкнув і в киплячій калюжі пропав.

– З котом ми дали раду! – проказала бабця Пуця. – Тепер розхили груди ширше, хай вийде їжак. Не чіпай його і не розплющуйся! Сам вийде!

Вальдусь розхилив груди, розігнувши їх як дверцята шафки, їжак заворушився. Виставив мордочку, озирнувся навколо і побіг із розхилених дверцят, скочив йому на коліна, звалився з них, скулився у грудку і покотився до калюжі. Бовкнув туди, як камінь, і, як камінь, у ній пропав. І так стало на душі Вальдусеві Шкурку ясно й легко, що він уже хотів розплющитися, тим більше, що матіолами йому запахло.

– Не розплющуйся! – гукнула бабця Пуця. – Ще не кінець! Ходи, я тебе звідси виведу.

Відчув у своїй руці її малу, шкарубку, холодну, кістляву, ніби жаб'ячу, лапку і встав. І та жаб'яча лапка його кудись повела. І зарипіли ворота, не так тонко, як двері, а по-чоловічому хрипко і грубо. І лапка з його долоні вислизнула. Він став, чекаючи, що має бути далі. І в цей час маленький бабусин капчик урізав йому копняка. І Шкурка вилетів із воріт, як снаряд із гармати, а ворота пласко зачинилися і запечаталися, і тільки почувся якийсь шум чи свист. А що йому тепер ніхто не забороняв розплющуватися, то він і почав дивитися нормально. У цей час шум і свист наблизилися, більше того, почув голосне жаб'яче кумкання. Зирнув угору й побачив, що над ним летить зграя жаб, шалено кричачи і стрикочучи, розкинувши в боки лапи. Вони летіли не дуже швидко, але й не повільно, як зграя горобців чи, точніше, шпаків, і пролетіли повз нього, і зникли, а шум, свист, і кумкання, і скрекіт усе віддалялися, поки не зникли. Тоді Шкурка перевів подиха, бо хотів отямитись і роззирнутися. Було тепло й тихо. Дощ перестав, хоч хмари ще колотилися серед неба, але вже розірвалися, в темних проймах заблискотіли зірки. З лівого боку крізь сітковину хмариння продерлося золоте коло місяця і сипнуло на мокрий світ мертвим сяєвом.

Вальдемар Шкурко стояв, оточений звідусіль мокрими парканами, які творили лабіринта вузьких, блискучих од болота вуличок. У голові в нього грала музика, ніби всунув він туди свого малого транзистора, але тепер там співав не гнилоносий іноземець, а гурт братів Гадюкіних ще з того часу, коли їх не покинула легковажно, собі і їм на щастя, сестричка Віка, – реалія ця, правда, пізнішого часу, а не того, який тут описується.

4.

Тоді Вальдусь помітив, що стоїть на каналізаційному люці, а навколо масно блищало болото, і він подумав, що ступати в те болото не зовсім безпечно – там можна й утопитися, як утопились у бабчиній калюжі кіт із їжаком. І хоч він, Шкурка, виріс у цьому лабіринті парканів і добре знав, де стоїть хата баби Пуці, чи Шумеїхи, але орієнтацію під цей мент утратив. Тому вирішив, що безпечніше пройти не вулицею, а парканом, як помостом, байдуже, що йому тоді треба буде ставати не вертикально до землі, а горизонтально. Шкурка стрибнув із люка до найближчого паркану і відчув під ногами твердий настил, по якому й пішов, ніби по дузі глобуса, що тримає образ земної кулі. Але під ногами у нього щось загарчало і загавкало – був то пес із обійстя, що відділялося від вулиці цим парканом; Шкурка побіг, а пес норотив схопити його за п'яти, просовуючи пащеку і лапи в дірки між дошками. Пес покинув його, добігши до краю власного обійстя, відтак замість нього вискочив пес сусідський і так само погнав Шкурку, намагаючись розгризти йому закаблуки. У такій пікантній ситуації Вальдемару ніколи було думати про орієнтацію і шукати скерунку до своєї хати, отож біг, а в голові йому роздиралася мелодія, що її через роки заревуть брати Гадюкіни разом із сестричкою Вікою, а на обличчі йому лежала бешкетна радість, адже вже ніщо його не гризло і не дерло, і не шкребло. Кожен із псів, добігши до краю обійстя, не заспокоювався, а ставав лапами на мокрого паркана, а котрий із них мав більшу уяву, той брав у лапи гітару – один грав, інший співав, стаючи незафіксованим офіційно гуртом Собакіних, і це було досить весело. А всі ліхтарі в лабіринті вуличок та мокрих парканів раптово погасли, ніби передбачуючи той час, коли треба економити електро-

енергію, зрештою, «як у кожній культурній державі», небагато їх було – всього три. І тільки один ліхтар місяця не дбав про економію електроенергії, тож не погас, а сипав і сипав мертвим промінням, і з болота вулиць почали підійматися досі зігнуті в спинах, якісь водяні істоти, водяні чи болотяні ставали ставма, як ховрашки, розтуляючи писки, і зачудовано дивилися, як іде чи біжить мокрими парканами, паралельно до землі, вертикально до парканів якась чудна проява з розхристаними грудьми і з розметаними, як чорні крила, полами плаща – романтична істота байронічного типу. До речі, ця істота загубила десь кепку, здається, та квакнула в болото й пішла на дно, і волосся в Вальдемара романтично розпатлалося. А в курниках обійсть, повз які він пробігав, попрокидалися кури і почали кричати, обговорюючи все, що відбувалося, хоч вони, зачинені в курниках і биті курячою сліпотою, що могли бачити? Півні намагалися їх у їхній тривозі заспокоювати, інколи покльовуючи тугодумні курячі голови, і кури сердилися, бо в цей гвалт їм було аж ніяк не до любасних ігор. І хоч був цей шум і гвалт, люди по своїх людських курниках солодко, хоч і важко, спали, а солодко тому, що їм снилися химерні сексуальні сни: чоловіки мліли в обіймах чужих жінок, а їхні власні жінки, що хропіли поруч, мліли в обіймах чоловіків чужих.

Вальдемар же Шкурко тим часом добігав до краю паркану, де починалася нова вулиця лабіринту, і завертав. Біг і знову завертав, і йому вже починало здаватися, що так він крутитиметься до кінця віку чи, принаймні, до кінця ночі. Але доля змилосердилася над ним, і він побачив не ґрунтову, а мощену вулицю, на яку і стрибнув із паркану. Стрибнув і зупинився, аби перевести духа й зорієнтуватися. І коли він те вчинив, собаки миттю заспокоїлися, чесно виконавши свій обов'язок, та й ніхто не порушував уже усталеле-

ного ладу речей; заспокоїлися і кури по курниках, кризь сон почавши думати: а чого це ті півні дзьобали їм у голови, таж-бо осінь невзбарі. А по курниках людських жінки вислизнули з чужих чоловічих обіймів, як вода чи риба, і повернулися до чоловіків власних, бо ті, чого доброго, заберуть собі дурне в голову; а чоловіки, прокинувшись, бо не дістали задоволення від жінок чужих, вилазили на жінок власних і, хитаючи і світ, і себе, і ліжка, задовольнялися, тримаючи в уяві образи жінок, що їм приснилися. І їхні жінки, котрі до кінця прокинутися не могли, гаряче їм відповідали, думали-бо, що це продовжується їхній сон із чоловіками чужими. І всі від того пізнали задоволення: і заспокоєні пси у теплих будах, і півні, і кури, і чоловіки з жінками; одні лише коти з кішками нічого не розуміли, вискакували на мокрі паркани і світили зеленими прожекторами очей, запитуючи самих себе подумки: «Це що, весна прийшла? Але чому не цвірінькають горобчики?» Шумно вдихали у себе повітря, а що те повітря було наповнене не духом бруньок, а духом ранньої осені і листя, що вже готувалося пожовкнути, гасили прожектори і повертались у свої криївки, законно і підставно обурюючись.

Вальдемар же Шкурко у цей час спокійно ішов дорогою, тобто вимощеною вулицею, з обох боків якої так само темно світилися мокрі паркани, видаючи з себе запах тліні. Він ішов, напівзаплющившись, бо йому здавалося, що це саме та дорога, на якій має зустріти своє щастя. І Шкурці назустріч вийшла ота акторка із фільму, якого він не подивився. Вона була ошатна, гарна, зграбна, але безтілесна, бо її витворило місячне проміння та його уява, а не життя. Тож акторка пройшла через нього, як дим чи спогад, бо й сама не мала плоті. Шкурка озирнувся: за ним світилася порожня дорога з очима калуж, в кожній лежало по лискучому кавалку місяця. Земля парувала,

димувала, і в тому димі снували водяні чи димові істоти без плоті, але й вони порозбивалися по парах і під музику танго, притисшись одне до одного, монотонно і млосно крутилися. Тоді назустріч Шкурці пішла ота пластикова істота, що так грубо його відшила на Михайлівській. Йшла, лагідно всміхаючись і заклично сяючи до нього очима.

– Вибач, – сказала. – Не знала там, на Михайлівській, що це ти... Хочеш потанцюємо!..

– А я знав, що це ти! – сказав Шкурко і взяв її в обійми, щоб станцювати на вулиці танго, музика якогo височувалася з його голови, адже хотів подобати до інших. Але в обійми не мав чого узяти – те, що було пластиковою істотою, виявилось також безплотне – його витворив місяць і туман. Через це вони пройшли одне через одне безслідно і розійшлися навіки, залишивши тільки запах мокрої пластикової плівки – почувся її шелест.

Вальдусь озирнувся: танці водяних чи димових істот тривали. Грала сентиментальна музика в його голові-транзисторі; тіні притискалися одне до одного так щільно, що зливалися й перемішувалися. А це значить, розпливалися і втрачали контури, перетворюючись у клубені пари.

Тоді назустріч Шкурці пішла та дівчина, що й була туманом, – єдина, що на нього прихильно подивилася. Але оскільки він не міг уже відтворити її образу, то не здобула подоби тілесної, жили на вулиці тільки її очі. І ці очі пливли на Шкурку, як дві кульки, схожі на мильні пухирі чи кульові блискавки. В кожній було по зіниці та зорку – зорки позастигали в тих кульках, ніби шматки кромішньої тьми. І Вальдусеві здалося раптом, що, коли вони наблизяться до нього й торкнуться, вийде, в кращому разі, те, що буває, коли мильна бульбашка натрапляє на перепону. Тоді її сине, тонюсінке тіло з легким звуком тріскає і вона пере-

ходить у ніщо; в гіршому випадку – коли натрапляє на перепону кулькова блискавка. Тоді чути вибух А електричний спис б'є і палить.

Але Шкурка не був аж такий засліплений очима, щоб заради них гинути Тому, коли очі, що сподобалися йому, наблизилися, він відсторонився, і вони попливли собі далі, погойдуючись у хвилях туманцю, як викинуті електричні лампочки на збуреній течії. Вальдусь ще раз озирнувся: тіні танцювали, але вже не старомодного танця, а модного. І це, можливо, тому, що в голову Шкурці вповзли, вилискуючи вологою зміїною шкурою, гадюки, звели приплеснуті голови і заспівали, викидаючи роздвоєні язички. А найбільша, скрутилась у кільце, передню половину тіла звела ставма, а обличчя мала дівоче, як має його кожна кобра, і, похитуючись та темпераментно пританцювуючи, заголосила, яка вона в цьому світі дурна. І співали вони так уже не гуртом, а кожен по собі, бо, поки пройшов Шкурка свій шмат дороги, вони вже встигли розділитися, через що й співали какофонічно.

5.

І Шкурці не захотілося більше нікого зустрічати на цій дорозі (та й нікого не було) і не бажалося більше озиратися (бо й нічого було), і він потер лоба біля скроні – здається, там була кнопка, яка вимикала музику. І стало довкола тихо й пустельно; хмари вже розчистили половину неба, і танцюристи із землі поринули всі туди, загусши у тугі зав'язі зір, які вже могли тільки спазматично потріпуватися. І місяць став сірий та задимлений, окресливши навколо себе священною крейдою коло: боронився від нечистої сили, що хотіла прилетіти до нього на шабаш. Тому всі оті летючі жаби й кажани, і безтілесні відьми (здається, це вони танцювали на землі в клубнях туману й морочили Шкурці голову) покружляли навколо місяця

та й повернулися без пригод на землю, зовсім ні на які зорі не перетворюючись, щоб там зникнути на якийсь час чи припишкнути.

А Шкурко стояв біля власного дому, і навколо нього димували, ніби збиралися загорітися, мокрі паркани. І він відчув раптом, що та сивуха, яку дала йому випити баба Пуця, ще до кінця в ньому не перебродила; що, можливо, вона тільки починає бродити. Через це Вальдусь роззирнувся навколо, як злодій, котрий іде красти курей, а що навколо не було ні душі, задоволено всміхнувся. І пішов по стежці, протоптаній його й материними ногами, до мокрого ганку (який аж присвічував у примарному місячному світлі), як кіт, котрий сподівається на влови. І такий той ганок видався йому чистий та вимитий, що він витер об скребло ноги. З підошов йому опало по два болотяні коржі, і в такий спосіб він звільнився остаточно від свого болотяного настрою. Відчиняв двері обережно, ніби й справді був злодієм і не хотів зайвого шуму. На нього дихнуло прокислими запахами: плісені, одежі, залишків їжі, мокрого дерева, що починало гнити. Але було в тому запасі і щось нове, від чого Шкурці перехопило подиха. В горлі зродилася спазма, ніби ковтнув світляного клубка, і той клубок упав на серце, а може, й став серцем. І серце те почало якось дивно тахкотіти й кидатися.

І Він замкнув ключем двері зсередини, скинув плаща, кепку й помітив, що в нього тремтять руки. Голову пойняло запаморочення, власне, воно після випитої сивухи і не зникало, а збільшилося. Постояв, перечікуючи, доки заспокоїться серце і проясніє голова. Але серце не заспокоювалося, і запаморока не минала. Тоді він визувся з тувфель і, забувши про капці, пішов у хатні двері, які відчинилися й зачинилися за ним, ніби подих. І опинивсь у кухні, з якої вело троє дверей: одні у кімнату Вальдусеву, другі – в ма-

терину, а треті – до квартирантки Зоні. І він, нечутно ступаючи шкарпетками підлогою, пішов туди, куди його повело, тобто в ті двері, що були привідчинені.

Квартирантка Зоня підхопилася й сіла, навіщось прикриваючи груди руками, хоч була в сорочці. Шкурко спрагло вдихнув солодкого, розлитого в кімнаті запаху, як вдихає вовк запах вівці, і відчув, що й сам стає вовком, обростаючи шкурою та пазурами. І зуби в нього стали такі великі, що мусили трохи й цокотіти.

– Хто там? – злякано мекнула біла вівця.

– Ша! Ша! – сказав запаморочений вовк. – Це я, Вальдусь!

– Чого тобі? – так само злякано шепнула вівця.

Але наросла на ньому шкура була зайва. Через це почав гарячково її з себе скидати. Брязкнула пряжка зі штанів, а сорочка війнула білим птахом і безживно опала на підлогу: Шкурко опинився у синій майці і в трусах у смужечку, а також і в шкарпетках у смужечку.

– Ти що, сказився? – шепнула Зоня, опустивши від грудей руки.

– Тихо будь! – сказав він владно і поліз навкарачках по ліжкові.

– Не треба! – вона почала пручатися, боронячись від його губ. – Не, ти справді сказився!..

– Сказився! – прогарчав вовк, впиваючись у м'яку тлустість її вуст і притискаючи голову дівчини до подушки. – Я сказився! І тебе скажу!

Його рука втопилася у колихливому розливі перса, а губи знову впилися у уста, на яких ще відчувався смак помади.

І Зоня обм'якла. Вже не пручалася і не рвалася, а безвольно відкинула руки, і хоч на його поцілунки не відповідала, але від її тіла раптом повіяло такою гарячкою, таким солодким туманом, ніччю глибокою та

потужною, що він не зміг утриматися, щоб не відчувати ту ніч на доторк, а коли його рука це вчинила, то зсунула до грудей сорочку – він відчув себе молодим радісним вершником, який з маху скочив на коня, звів списа і вгатив ним у змія, що клубочився біля ніг того коня, обплутавши йому копита, і спис потрапив у розхилену пащеку, і з пащеки полилася яскраво-червона, лискуча й молода кров, і та кров облила потовчену траву, і змій перестав бути змієм, а став насінням трави, яка відразу ж почала проростати й буйно покривати вклеєного в ту траву коня, котрий не зрушився із місця, а тільки нервово здригався, і почала проростати через вершника, вганяючи у нього гострі ножі, протикаючи наскрізь.

І він упав, як падає воїн в бою, прошитий списом чи кулями, і не було вже в ньому ні краплі сивухи, що нею напоїла його бабця Пуця – вся вигоріла, і він сам вигорів, і з нього справді залишилася тільки шкурка, як його й прозивали, сама тільки висушена й видублена на сонці шкурка, яка не могла вже поворушити ані волоском.

– Що ти наробив? – спитала Зоня.

– Хе-хе! – засміявся раптом він. – Сама знаєш...

Лежав, розкинувшись на ліжку обіч неї, вичерпаний і випитий, випотрошений, але, незважаючи на це, до глибини душі задоволений. І не було в його душі жодної думки, жодного бажання, ніякого заморочення, був Вальдусь осяяний, як скельце під сонцем, що лежить на смітнику. І тільки малесеньке здивування, як те скельце чи, власне, осколок, приліплений збоку, війнуло на нього вітерцем: «І це треба було в той дощ лазити, як дурному?»

Місяць ясно вливавсь у кімнату. Вальдемар скопив око й побачив біля себе застиглий жіночий профіль, схожий на листка кропиви, а ще він згадав її п'ятку, що визирала з порваного колготка, а ще капці, стоп-

тані в заднику, а ще не зовсім чистий червоний халат у квіточку – на мент жорстка туга стисла йому серце. Але тільки на мент, був-бо надто втомлений, надто вичерпаний, щоб про щось думати і щось розважувати.

– Е, – подумав він, перш ніж заснути. – Чорт його бери! Хіба не все одно?

ОПОВІДКА П'ЯТА

СТУДЕНТ КОШУК ІЗ ШІСТДЕСЯТИХ

АКТ ШІСТДЕСЯТ П'ЯТОГО РОКУ

Студенту Кошуку приснилась жаба-ропуха. А може, й не приснилася: йому раптом здалося, що та жаба-ропуха він сам.

«Нічого дивного, – подумав він уві сні, чи в півсні, чи в півмаренні, – адже скільки такого траплялось у казках. Усілякі там царевичі з царівнами – чудові й романтичні історії!».

А може, подумав у тому сні чи півмаренні студент Кошук, кожна людина й справді має антропоморфічну сув'язь із світом тваринним, і це зовсім не казки, але чому до нього прийшла саме така пара?

«Я б міг би вибрати, – марив він, – щось привабливіше. А то якось неприємно, по-гумористичному все це звучить».

Бридливо здригнувся, а що прокинутись остаточно не зміг, то й мусив додивитися той сон а чи півмарення, та й причина в нього до того була поважна: він хотів їсти; їсти не було чого, отож він і заснув, бо уві сні якось не так припікає голод.

Жаба-ропуха перед тим, як приснитися студентові Кошуку, спала важким довгим сном (майже так само, як спав він оце зараз), коли ж вода підмила ґрунт, і

земля з шурхотом обвалилася у рівчак. Голодні струмені почали спрагло роз'їдати землю і жаб'ячу нору. Холодний потік підхопив ропуху і виніс її із затишної хати. Вона сонно водила лапами, хвилі били її у засліплені брунатні оченята; жаба моргала, і її відносило все далі. Коло дороги ропуха зачепилася за бур'янину, і холодна вода почала хльостати її по боках. Жаба зачепилася за бур'янину другою лапою і з натугою вибралася на розмиту вулицю. Доц лопотів навколо, обхлюпував її рідким багном, подзьобував їй спину, і вона проскакала по дорозі. Холод зціплював м'язи, і ропуха ледве рухалася, її брунатні оченята дивилися на світ здивовано й не розуміючи. Жаба трохи проповзла дорогою, і її лапи з розчепіреними гострими пальчиками липли в болото. Не розбирала напрямку, але знала, що їй треба вибратися із дороги, де так незатишно дзьобалися краплі, а може, і зі сну студента Кошука, де їй також було незатишно. Ропуха зібралася на силі й стрибнула. Але в цей час почувся гуркіт і лопотіння. Жаба припала до землі. Їхала підвода, сонний дядько в зеленому брезентовому плащі, зовсім схожий на батька студента Кошука, помахував пужалном. Кінь ступав, низько опустивши голову, а вода стікала з обідків коліс жовтими брудними струмками. Жаба ще більше зіщулилася, очікуючи, що на неї наступить копито, але копито ступило обіч неї. Ропусі захотілося вритись у землю; і вона поворушила лапками: перед очима повільно оберталося колесо, і жабі здалося, що це зовсім не колесо, а чиєсь велетенське око. (Студент Кошук щось подібне читав у котрогось із філософів. *Око – це природний циркуль, так, здається, він читав, а центр його – зіниця. Що коло в колесі, що зіниця в оці і що промінь у сонці в небесних і земних тьмах знамень...*). Жаба ще більше зіщулилася, скільки могла, вилуплюючись на те колесо, зовсім не тямлячи, що це філософічний сим-

вол, а воно в'їдалось у розгрузлу дорогу, розсовуючи болото, і болото відсунуло ропуху трохи вбік. Колесо проїхало, тоді почало обертатися друге. (*«Міркуй і так, – пригадав студент Кошук того-таки філософа. – Коли вечір з ніччю голодний, тоді ранок із світлом ситий».* *«Сповниться завтра... Розумію-бо сон цей, що вночі його бачив...»*). Так думав уві сні студент Кошук, а жаба-ропуха безтямно лупилася і на це друге колесо, і цього разу не тямлячи, що й то філософський символ. Воно лягло в перший жолобок, прокладений попереднім колесом, і жаба перестала боятися. Вона спробувала поворухитися. Це вдалося, і вона стрибнула через жолобка. Із задоволенням лягнулася на живіт і пострибала до невиразно сірої в цьому світлі трави. Гостро покльовували їй спину крижані крапельки; жаба скочила в траву й побачила камінь, під який можна було б підповзти. Вона влізла туди, вже відчуваючи приємний дух весняної землі, і знову солодка нерухомість почала охоплювати її тіло. Жаба приплющила оченята, ще здригалася від відчуття щойно пережитого, але її маленький мозок не в силі був утримати навіть страх. Довкола пахло так само, як пахло в її норі, вогка тиша голубила жабу, і шкіра її перестала труситися. Ропуха випустила слину і заплющила повіки, мріючи про ще один подвиг: аби вибратися із поплутаного голодного сну студента Кошука...

Отака дурниця привиділася студентові, а все тому, що він ліг спати, не повечерявши. Просто витратив перед цим останні карбованці, а до стипендії лишалося ще кілька днів. Річ у тім, що студент Кошук часом бував безрозсудним, хоч і захоплювався філософією. Йому по-дитячому захотілося цукерок, і він купив їх аж кіло. А потім не міг дивитися на ті цукерки, бо від них уже й нудило, хоч і сподівався, що цукерки покрийть йому нестачу їжі. Отож, прокинувшись після того дурного сну, студент Кошук лежав і слухав, як

бурунить у животі. Лаяв себе за те, що починає втрачати звичну селянську ощадність і все рідше дбає про завтрашній день, тобто все рідше думає, чи вдасться йому дотягти до стипендії. В роті було сухо. Думав, що сьогодні треба буде відсидіти три довгі «пари», але перед тим мав піти на розшуки їстівного. Прозаїчно гадкував про штани, які готувалися от-от розповзтися, а де дістати нові? – батько давно не прислав ані карбованця, може, тому й приснився йому сьогодні. За вікнами періщив весняний дощ, і студент Кошук відчув, що в душу йому закрадається чіпка печаль. Кілька років тому він приїхав сюди, зляканий і покірний долі, і місто вразило його: здалося великим і значним. А зараз уже здавалося малим і тіснуватим. Подумав, що студентам великих міст мало б житися краще: там швидше знайдеться підробіток. До того ж, йому ліньки було шукати підробітку, і він зі смутком вислуховував, як буркоче в животі і посмоктує під ребрами. Нахилився й підняв із підлоги пачку сигарет. Висмикнув одну й затягся. Ну от, тепер легше! Тепер можна подумати й про дівчат-однокурсниць чи й чужих, але останнім часом вони не викликали в нього тієї щемливої радості, яку можуть викликати дівчата. І йому стало жаль, що ніхто не пробуджує в його голодній душі щемливої радості. Більше того, йому здалося, що він після цього сну якимось ніби змінився, що на тілі в нього напнута жаб'яча шкурка, а може, в тому сні він і справді перетворивсь у жабу? Здрігнувся, хоча й яка безглузда була ця думка. Провів пальцями по тілу: ні, тіло в нього було, як завжди. Тоді він почав себе переконувати: «Ось я зараз лежу, мені добре, хоч я з біса голодний. Чого мені бракує? Не маю ніякого майна, ніяких турбот і зобов'язань. Я можу встати й піти, а можу й не вставати...». Загалом, він не хотів, щоб навчання швидше закінчилося, щоб іти на свій хліб, адже тоді почнеться ще більша

нудьга, як тепер. Тоді чорта лисого робитимеш, що тобі заманеться! Вдивлявся у тонучу серед сутіні стелю і пускав догори попелясті хмарки диму. За вікнами гуляли вогкі струмені, і він з насолодою відчув, що хазяї сьогодні трохи протопили кімнату.

Студент Кошук устав із ліжка. В нього голосніше завуркотіло в животі, і він знову вилаяв себе за безгосподарність. «Ні, більше такого не робитиму! Треба розтягувати гроші так, щоб дотягти до стипендії». Господарі хати, де він комірникував, снідали, брязкали посудом, і він не міг того спокійно слухати. Селянський шлунок протестував надто бурхливо, до того ж пахло смаженими млинцями, які він завжди любив, і цей запах вельми його дратував. На столику біля дзеркала лежали «Пролегомени» Канта, і від погляду на ту мудрасну книгу йому стало млосно. Не так, щоб він дуже вже захоплювався Кантом, просто в нього з однокурсниками зайшла суперечка: йому казали, що таку книгу годі нормальній людині прочитати, а він хотів доказати, що це не так. «Цікаво, – подумав студент Кошук, зводячи коміра блаженного китайського плаща, – чи розумів Кант сам себе?». Він підійшов до дзеркала – і чи щось йому в голові замутило з голоду, чи й справді таке було, йому на мить здалося, що над коміром того плаща під кепкою стримить жаб'яча фізіономія. Він здригнувся, але ні: все нормально. Це був він власною персоною, і не його вина, що в нього заширокий рот і трохи розплесканий ніс. Таким його народили батечко з матінкою, той татусь, котрий приснився йому на возі, як сільський дядько, хоч насправді був у селі, як і мати, вчителем. Студент Кошук виїшов на вулицю, і на нього повіяло запахом відсирілої землі і мокрих дощок. У голові була порожнеча, яка завжди мило супроводжувала студента Кошука, коли в кишені гуляв вітер. «Є три види божевілля, – пригадав він студії над Гегелем (не за програмою, а

самостійні, бо за програмою вчили ще більшу нудоту, ніж її писав Гегель). – Слабоум'я, тупоум'я і, врешті, справжнє божевілля». На якій я стадії? Враховуючи його сон і відчуття, яке в нього не зникало, смішне на сторонні вуха, але зовсім не смішне для нього (він щось узяв на себе жаб'ячого), – перебуває десь посередині між трьома видами божевілля. Йому стало весело від цієї цілком гумористичної думки, і він відчув, що й під дощем, коли це весняний дощ, може бути затишно. Бо навколо все повилося хитливою матовістю. Невиразно бовваніли дерева та хати, а вуличка тяглася лискучим болотом аж до мосту, де вже починалася шосівка, і авта пливли по тій шосівці, наче великі чорні човни. «Чорт забирай! – пробурмотів студент Кошук, обходячи велетенську калюжу. – Чи прийде й сюди цивілізація? А зрештою, що таке цивілізація?» Його шлях лежав до кінця немощеної вулички і ще трохи по шосівці, там жив чи його приятель, чи ворог (поки що він цього до кінця не збагнув) Каплунський. Каплунський і справді подобав трохи на півня зі своїм коком-чубом, був він ані розумний, ані дурний, але принаймні гроші майже завжди мав і найбільше чого боявся: втратити стипендію, хоч батьки йому й допомагали. Він і говорив так, ніби кокотав півень; йти до нього було неприємно. Але що вдієш?.. Навколо громадилися хмари, сірі й також ватяні, а дощ лопотів об плащ, ніби під ним не було тіла. Плечі вже змокріли, і студент Кошук ще більше зігнувся. В голові легенько потріскувало, і він подумав, що в нього, мабуть, уже перша стадія божевілля, за Гегелем, – слабкодумство... Хазяйка Каплунського чемно сповістила, що його однокурсника нема, що той пішов, але має повернутися. «Заходьте, – сказала вона, – він повинен надійти.» Студент Кошук не відмовився і зайшов у зовсім теплу із запахом свіжої білизни кімнату. Невідь-звідки ішов той запах, бо в кімнаті розві-

шаної білизни не було. «Тут і почекайте», – сказала господиня, і студент Кошук кивнув головою. «Я його однокурсник», – заспокоїв він господиню. «Знаю», – господиня причинила двері, а він ударив мокрою кепкою об коліно. Сів на стільця і перше, що побачив: на столі лежала цілушка хліба. Плащ прилипав до колін, Кошук кинув його на другого стільця. Рука його сама простяглася до хліба, цілушка була черства, але це студента не стурбувало. Загнав зуби в твердий хліб і почав пожадно пережовувати. Хліб миттю зник у його нутрі, і студент Кошук задумано подивився на порожнього стола. Сидів на стільці, приплющившись, і слухав: гаряча робота почалася в його животі: хліб переварювався там, як у киплячому казанку. Але думав він не про їжу, а про те, що й справді не хотів кінчати інститута, не хотів, щоб надійшла пора, коли треба буде влаштуватися на роботу, думати про одруження, про свій дім, родину і все таке. Власне, його це не жахало, але й не приваблювало, може тому, що був надто молодий. Студент Кошук витяг сигарету, цього разу передостанню, і почав пускати до стелі пасмочка диму. Дим крутився звивистими спіралями, в животі творилося казна-що: здається, банячок його шлунка миттю переварив ту скибку і на все горло кричав, щоб тиснути щось іще. Ні, очевидно, йому не обійтися, щоб не піти до дівчат у гуртожиток (вчився він у другу зміну, й до лекцій було досить часу). Там завжди нагодують, лише треба стати на півгодини парубком. Пошкірити зуби й погратися, а потім потеревенити на цікаві для дівчат теми. Вони його приймуть, бо спрагло очікують женихів. І йому стало жаль тих дівчат, адже женихом він зовсім не бажав бути. «Вставай і рушай», – наказав він собі. Але для того, щоб дістатися до дівчат, треба було тягтися під гору, тоді – через бульвар, а тепло трохи розмліло студента Кошука. А ще так по-домашньому пахло бі-

лизною, – звідкіля в біса узявся цей запах? Окрім того, він очікував Каплунського, хоч добре знав, що той грошей йому не позичить. Закокоче щось по-півнячому, трусне коком-чубом і подивиться на Кошука із тією зневагою, з якою дивляться на людей усі півні. Було приємно відчувати, що одяг швидко сохне, що на плечі не чавить холодна волога. За вікном лопотів дощ, і очі Кошукові на мить солодко зліпилися. І в цей короткий мент він знову виразно відчув себе жабою, яка після блукань по болоті залізла під камінь і солодко там приплющила очі. «Що це зі мною діється?» – струснувся студент Кошук. Розглянув крізь напівопущені повіки кімнату – стеля тонула в легкому сутінку, навколо виступали речі: стіл, вицвілі фотокартки на стінах у рамках з виклеєними на них черепашками, якісь нетутешні, з іншого часу обличчя німо зорили на нього з тих фотокарток, етажерка з фігурками, схожими на величезні шахові пішаки, поїджена шашелем вельми ветха шафа – видно було, як із дірочок сиплеться порохно; вікна завішані фіранками домашнього виробу із витнутими посередині ніби пальмовим листям, крізь яке проглядало дзюбасте скло. Подивився на те місце, де лежав хліб, але тепер там лазила велика сіра муха, спинялася й висовувала хоботка, щось шукаючи на цераті. Мусив уставати і йти. Студент Кошук таки встав, натяг кепку, а тоді й плаща, який неприємно його охолодив... Надворі дощ перестав. Вулиця тяглася вздовж річки, шосівка майже затягнена землею, збоку проїхала була, певне, недавно підвода, проклавши колію, і в ній застигли дві смужки води. Десь грало радіо – співали «Коли розлучаються двоє»: студент Кошук на мить зупинився й подивився, як уходять у річку качки. Хиталися, присідаючи до землі, тоді кидалися з берега й плюхались у воду розкішними вимитими грудьми. Ішов повз школу: на підвіконнях стояли вазони, а за тими вазонами

темніли голови школярів; ішов повз паркан, описаний непристойностями; ішов повз альтанку, в якій і зараз стояло двоє закоханих, хлопець був чимось схожий на Каплунського. А може, то Каплунський і був? Але тепер його зовсім не цікавило, Каплунський то був чи якийсь Куролапський, ото ж навіть голови у їхній бік не повернув. А все тому, що студент Кошук якось нутрово жалів сам себе, можливо, тому, що його голодна душа була молода, а шлунок ніби той, що волає в пустелі. Засунув руки до кишень і йшов каштановою алеєю. Побачив, що каштани випнули вже величезні липкі бруньки і ніби мацали ними повітря чи пили його: позаздрив тим каштанам, які не знають, що це, коли в кишнях гуляє безгрошівний вітер, а не тільки вітер із небес. Чорна кора каштанів блищала від вологи. Студент Кошук ішов до арки з колонами, минув її і ступив на бульвар. Тут було тихо й порожньо. Пахло бруньками і розмоченим вапном недавно біленої огорожі.

«Ви, певне, не чекаєте гостей», – сказав він, либлячись широчезним ротом, коли причинив за собою двері, «Ми завжди чекаємо гостей», – блиснула зубами Катя. а він подумав, що дівчата, ніби ті вазони, котрі ждуть, коли хтось їх полле. В Каті був довгий ніс, і в порах червонястої шкіри біліла пудра. Валя мала яскраво-червоні губи, і це здивувало студента Кошука, бо чого б то їй мазатися, коли вона вдома? «Ти сьогодні жакливо гарна», – сказав він другій Валі із фарбованим волоссям і банькуватими очима. «Що значить жакливо?» – Валя подивилася на нього вологим поглядом. «Це значить – незрівнянно», – сказав студент Кошук, і йому стало неприємно від того, що бреше. «Вже підготував семінар?» – спитала Катя. «А що це таке?» – спитав студент Кошук, і його погляд прикипів до великого рум'яного батона, який лежав на столі. «Є свіжий анекдот, – він підсів ближче до

батона. – Вірменське радіо питають: «Чи можна вбити простирадлом людину?» «Ха-ха-ха», – засміялася перша Валя, і її рот став схожим на червону літеру «О». «Отже, чи можна вбити людину простирадлом? – спитав студент Кошук, з любов'ю дивлячись на батона. – Можна, відповідає вірменське радіо, коли у простирадло загорнути праску». Друга Валя вибалушила очі й почала голосно реготати, перша Валя – теж. Катя знизала плечима: «Цей анекдот такий новий, як твої черевики». Студент Кошук подивився на свої заляпані багном черевики, і знову йому щось запаморочилося: увіч здалося, що бачить величезні жаб'ячі лапи. «Не, анекдот смішний, – сказала перша Валя. – Я не чула!» Студент Кошук сховав ноги під ніжки стільця. «Може, поснідаєш з нами?» – запропонувала друга Валя, знову подивившись на нього вологими витрішкуватими очима. «Господи, Валю, в тебе такі очі, – знову розсунув широчезні вуста студент Кошук. – Я коли дивлюся в них... Не, цього не розказати». Катя засміялася: «Диви, як старається!» Тоді студент Кошук подивився і на неї. «Катю, – сказав він, – а хто дав тобі такого розкішного носика? Коли я бачу твого носика, мені хочеться стати ангелом...». У Каті видовжилося обличчя, а в її подруг зникли усмішки. Але очі в студента Кошука розгорілися. Відчував, що переграє, що зараз дівчата із тріском випнуть його геть, бо заслуговував на те, бо відчував, що його обличчя знову нагадує жаб'яче, і що дівчата це чудово бачать. Але в ньому сидів непогамований біс із ріжками, і той біс боднув його ріжками в бік. «Валю, – сказав він, ще ширше всміхаючись. – Навіщо так фарбувати губи? Коли будеш цілуватися, чи подумала ти про свого коханого? А ним хотів би бути і я». Це несподівано сподобалося дівчатам, і вони весело зареготали. Сміялася навіть перша Валя. «Це вже твої проблеми, – вигнула вона брови. – А може, я не для

того, щоб цілуватися, а щоб бути красивою...». Студент Кошук не сміявся. Йому захотілося ніжно погладити батона на столі. А ще він відчував, що його обличчя зморщилося, що він ніби той принц, який колись у казці перетворився... відомо в кого. Якийсь жах скував його душу, перемішаний із гірким задоволенням, – щось ніби осолода самоприниження охопила його. «Хочеш, давай одружимося», – повернувся він до другої Валі. «Давай, – зареготала та. – Дівчата, готуймо весілля». Катя зіскочила із ліжка, на якому сиділа: «Готуймо!» – «А вино?» – спитав студент Кошук. – «Звісно, з вином. Кошуче, ти йдеш у магазин і купуєш вино і закуски. Задовольняє?» – «З радістю!» – сказав студент Кошук. «Ні, він мені подобається, – реготала друга Валя, – а де я візьму фату?» – «Зробимо з пошивки», – заспокоїла перша Валя. Кошук поглядав на дівчат. І знову йому здалося, що він у цьому світі таки жаба, що дочасно прокинулася, відчував, що ще хвилина, і він не зможе грати, клеїти із себе дурня, що він раптово стане жахливо серйозний, і це образить дівчат, бо зруйнує тонке плетиво їхньої ненатуральної веселості. Бо вони й справді, як вазони, ті дівчата, і земля їхня всохла, і вони так, як він на того батона на столі, дивляться на нього й чогось від нього сподіваються; сподіваються бідні, що він оросить їхню землю, адже вазони самі себе поливати не можуть. І йому раптом захотілося втекти звідсіля, повернутись у свою кімнату, оту нору під каменем, загорнутися в ковдру і втомлено приплющитись. І хай за вікном ляпотить дощ, хай за вікном кисне земля і небо, він знайде той особливий мінор, який може вилікувати йому душу від натиску оцієї непоясненої печалі. Бо мінор – це не печаль, це тільки гра в печаль, це, зрештою, відчуття весни, хоч яка вона не видалася цього року нечупарна. Йому захотілося взяти в руки оті «Прологомени» Канта і нарешті зрозумі-

ти його, бо його можливо зрозуміти тільки в такий дощ і при такій неприкаяності, яку відчуває, адже сам він ніколи не здобудеться на великі й незрозумілі думки, якими палився той незбагнений чоловік. «Чого став такий серйозний?» – все ще сміючись, спитала друга Валя, вона увіч заговала до нього. Студент Кошук голосно зітхнув. «Дівчата, – сказав він. – Я недостойний вашої краси, отож не можу й женитися». – «Та чому ж?» – захоплено вигукнула перша Валя. «Дівчата, – ще раз зітхнув Кошук. – У мене велике нещастя». – «Ну, скажи, яке в тебе нещастя, Кошучику?» – мостилася коло нього друга Валя. «Він уже жонатий!» – крикнула, морщачись од сміху, Катя. «Ні, дівчата, – сказав він. – Я не жонатий, бо хто б за мене пішов? У мене нещастя більше, я просто не маю ані копійки.» – «А коли вони в тебе були, баламуте безпросвітний?» – вдарила його по плечі перша Валя. Студент Кошук відчув себе покидьком, бо він безсовісно дурив дівчат. Бо від погляду на батон на столі його вже нудити починало. Захотілося й справді відчутися себе жабою, забитись десь у шпарину, де немає ані дощу, ані цього голодного болю, ані нудьги, ані розкислих доріг, ані Канта, якого він ніколи не зрозуміє, ані відчуття, що цей дощ падає на тебе й тут, у теплій і затишній кімнаті, і розмиває тебе, як глиняну подобу. Валя підійшла до шафи і дістала сумочку. «Ось тобі гроші, – сказала вона. – І будемо грати весілля». Він узяв гроші. «Я пішов, дівчата, але мене гризе совість.» – «Ха-ха-ха! – Катя сплеснула в долоні. – Оце так новина: його, чуєте, його загризла совість!» Студент Кошук спробував усміхнутися, але тільки махнув рукою і вийшов. Зупинився на сходах, де було вікно, і з якимсь незбагненим для себе жахом подивився у сіру сутінь, що проглядала крізь накрапковані шиби. «Я блазень, – сумно подумав він. – І це вже в мене друга стадія божевілля: тугодумність. Але я з

біса хочу їсти!». Дивився, як за шибками мерехтить дощ, як під вікнами проходять люди, згинаючись під тягарем негоди. І він уже майже певно знав, що не піде додому, не загорнеться в ковдру, що вже ніколи не збагне Канта чи ще когось надто мудрого, бо він уже не той жадібний хлопчик, який одного сонячного липневого дня поїхав, міцно стискаючи ручку новенької валізи, завойовувати світ, бо з нього таки нікудишній завойовник. «Всі ми, – подумав студент Кошук, – рано чи пізно випадаємо з батьківського гнізда й летимо на ті здобутки. Але вар сонячний та холод морозяний підтинає наші крила, і ми тоді починаємо падати. Безконечно довго падати у безмежну прірву – оце, здається, і є життя. Аж до того моменту, коли зустрічає нас земля.» Він відірвався від вікна й повільно рушив униз. «Привіт!» – гукнув йому однокурсник, із тих щасливців, що таки потрапив у гуртожиток: він був веселий і задоволений. «Постій, Василю, – зупинив його студент Кошук. – Ти нагору?» Однокурсник ще радісніше всміхнувся: «Та ж нагору!» Тоді студент Кошук вийняв авторучку і написав на шматку паперу: «Мене загризло сумління, дівчата! Хай до іншого разу, коли прийду до вас, як принц». Загорнув у папір гроші. «Передай дівчатам із двадцять першої.» Однокурсник побіг, а студент Кошук виступив у негоду. Відчував, що його щось ніби отинило, щось змахнуло перед очима сірим крилом, щось ніби зітхнуло в небі, і звідтіля раптом полилися прямовисні потоки води. Треба було б перестояти, але студент Кошук зневажив розумні резони, дощ зливався на його мокрого плаща цілковитим потоком, вже тік струмками по тілу, вже розмивав його, глиняного, голодного й неприкаянного. «Вони на мене розсердяться, – думав він про дівчат. – Вони ж бо, як вазони, а я сухий, мов торішній бур'ян, хоч мене й розмиває дощ. Бо скільки б той дощ не мочив торішній бур'ян,

той не проросте». І він раптом зупинився. На розгрозній землі, але ні, посеред великої пухирчастої калюжі стояла, зовсім у неї не занурюючись, невеличка бабця в старій, колись білій кохті, сірій спідниці і в капцях, які також зовсім не були мокрі. В руці вона тримала старосвітського кошика, прикритого чистою ряднинкою, а другою мовчки манила студента Кошука до себе.

– Ви мене? – здивовано спитав він.

– Тебе, тебе, – тоненьким, як пріла нитка, голосом сказала бабця. – Підійди ближче, маю щось сказати.

Він пішов до неї ближче і ще одну дивну річ помітив: хоч усе (й усі) навколо було мокрим, але бабця, котра стояла поверх калюжі, залишалася цілковито сухою, навіть полотнинка, яка прикривала її кошика. А ще він помітив, що, хоч наближався до бабці, вона почала раптом меншати й меншати, і доки дійшов до калюжі, зовсім змаліла, та й не тільки: тіло її почало ніби сплющуватися, зливатися й мінятися у формі. А коли зовсім близько підійшов, то побачив студент Кошук, що то зовсім не бабця, а сидить перемашена в багнюці величезна жаба-ропуха й дивиться на нього, ворущачи мішечками щік. Кошук злякано відступив, і якийсь несвітський жах почав охоплювати його.

– Ні, – сказав він пошепки. – Ні! Що це воно таке?

У цей мент жаба стрибнула. Розпластала в льоті сильне й моторне тіло й полетіла, ніби птах, просто йому в обличчя. Він захистився руками, хоч добре знав, що це його не врятує. Тоді закричав. Закричав так, як той, що волає в пустелі.

ОПОВІДКА ШОСТА

ПОДАРУНОК ДЛЯ ЦЬОЦІ
АКТ ШІСТДЕСЯТ СЬОМОГО РОКУ

1.

Нарешті дощ перестав мочити нещасну землю, і вона мала змогу зітхнути, розпрямити кісточки й зирнути в небо, яке помалу почало проявлятися принаймні своїми блакитними вирвами, що довго свого світла не тримали, як людина, котра тільки-но прокинулася, а в її голові блукають іще лахматі сні; очі відкрила, але повік утримати ще сили не мала. Вулиця була залита водою, бо земля набубнявіла так, що вже не мала куди її ковтати – ото по такій вулиці брів високий, худий, із розчухраним чубом чоловічина, в якого очі були барви отого ще не проспаноного неба. Завернув у хвіртку, що намертво вгрузла в болото, і пройшов по липкій стежці, вряди-годи поковзуючись. Біля хати, як дубчак з обрізаною кроною, стояв літній чоловік і незмигно дивився на гостя.

– Дають муку, Сашка, – хрипко сказав прийшлий.
– Тобі не тра? А де цьоця?

– В ббльниці, – дядько прийняв небожа не вельми ласкаво.

Чоловічина, а звали його Андрій, бевкнувся на цілком мокру лавку і чвиркнув під ноги, а може, це та лавка чвиркнула з-під нього водою. Вийшла дядькова невістка й метнула на город сивастим віялом змилків. Кілька зміїстих головатих струмів сповзло з городу на подвір'я, а біля заболочених Андрієвих чобіт спинилися, ніби злякалися.

– Устроївся на роботу, – сказав Андрій. – Грущиком у «Темпі». Тож кажу: дають муку...

– І ти можеш узять? – дядько нарешті зацікавився.

– По блату, канешно, – сказав Андрій.

Дядько на те не відповів, тільки стояв нерушно й байдужно дивився. Знову вийшла невістка і вдруге плеснула хвилиєю змилків. Тільки тепер сказала:

– Здоров!

Андрій звів на неї сиві, майже мертві очі.

– Ти там, Валь, нічо не сообразиш? – плеснув біля горла.

– А чо' б це я тобі собразала, – байдуже прорекла невістка.

– За муку, що вам візьму.

– Щось не дуже мені віриться в ту муку, – сказав дядько.

– А мо' й достане, – сказала невістка. – Зайди!

Вайлувато встав, і дядько міг помітити: на задниці в Андрія – мокра пляма. Перетягнув через порога в'яле тіло і став.

– А цьоця де? – спитав, промацуючи очками речі й кутки.

– В бóльниці, – сказала невістка. – Щось із печінкою.

Андрій кляцнув язиком.

– Да-м, – сказав. – І водкі не п'є, і печінка больна!

Вино було червоне, аж чорне. Зуби вдарилися об склянку, і та з маху спорожніла – тяглися стінками мутнуватої патьоки осаду. Очевидно, на дворі подував вітер, бо Андрій побачив, як за розчиненим вікном затріпотіло дубове листя, вітер надув фіранки, ніби вітрила.

– То вам тра мука, чи не? – спитав Андрій. – По руб двадцять три.

– Дай йому руб двадцять три, – сказав з двору дядько, який ані подумав зрухнутися з місця.

– У мене троячка.

– Давай троячку, – запоспішно сказав Андрій. – Здачу принесу.

– Сумніваюсь, – сказав з двору дядько.

Андрій різко повернувся у той бік.

– Не довіряєте мені, дядьку? – сказав гостро. –
Чо' це мені не довіряєте? Цьоця всігда довіря, бо
цьоця – чоловік! Цьоця всігда каже: на, Андрей, руб-
ля, то хіба коли не оддав? Давайте до трояки ще
руб двадцять три, і я того!

– Що того? – байдужно спитав дядько.

– Торта куплю і занесу цьоці в б'ольницю. Чи дума-
єте, не занесу?

– Ну, це як сказать? – спокійно озвався дядько. –
Думаю, не занесеш.

– Хочете, закладемся! На три рубля!

І тільки тепер в дядька в очах спалахнув живий
вогник.

– А чо' ж, – рівно мовив. – На три рубля заclas-
тися можна. – Тіки, коли не оддаси, у двір мій не
покажуйся, пойняв?

2.

Вони пили самогон у Андрієвій захарашеній кімна-
ті, закушуючи солоними позаминулорічного засолу
огірками, які вже й розповзались у пальцях, і вели
балачку, хоч хтось збоку міг би сказати, що то не
балачка, а система якихось не розділених на слова
вигуків. Андрій при цьому впирався очима у запл'ю-
вану підлогу. Здивувався, як це могло статися: сидів
рівно, і приятель сидів рівно. Отже, мала бути видна
стіна, ну, стеля чи куток, але видна була підлога,
тобто захаркані, затупціані брудними ногами дошки
(аж стільки часу не вгавав дощ, та й знов, здається,
почався), смужки бруду поміж них і розтоптані, а де-
які й цілі, недопалки.

– Брось, Андрей, это дело, – сказав приятель. –
По-моему, не обижайся, ты дурак! На кой хрен тобі
здався той торт! Пропйом троячку – і все тут дело!..

– Не! – гордо сказав Андрій, змотуючи, як кінь, головою. – Це так кажеш, бо думаєш, що я без самолюб'я. Думаєш, Андрей – шмата, ще й обгепана. Так от, знай: торта я цьоці куплю і принесу, і той старий скупердяга мені три рубля в лапу покладе. Бо я, Вась, може, й люблю бухнуть, але я, Вась, гордий. Мене, Вась, обіжать чи брать на пушку ніззя, бо я, Вась, обідчевий...

Він сів рівніше, цього разу перед очима загойдалася стеля, точніше, лампочка, яка ніби подовжувала щохвилини дрота, ніби хотіла дотягтися йому до голови. Андрій стукнув кулаком по столі. Лампочка здригнулася й закліпала.

– Цьоця, Вась, у мене чоловік! – сказав Андрій лампочці. – Попросиш вина – на, Андрей, вина! Попросиш борщу – сядь, Андрей, лопай! Я, Вась, торта цьоці куплю. А знаєш чому? Бо я, може, й бухарик, але чесний, Вась. Чесний, а ще більше гордий, – він схопив займа піджачка й поторсав.

– А піджачок, хе-хе, – сказав Вася, – у тебе хреновий... Не ерепенсь, Андрей, давай троячку проп'юм, і вся тут каклєта. Не все ж мені тебе угощать.

– Не пунімаєш, – гірко сказав Андрій. – Не пунімаєш моєї гордості. А я тобі серіозно гавару, дурна твоя башка!

Очі його знову бачили тільки підлогу, яка стояла навкосину. Забажай – і піде по ній, як по хіднику, а може, забреде й на стелю. А що?

– Чорт з тобой! – проголосив, подумавши, приятель. – Знаю, що як упрешся, тебе й трахтором не здвинуть. Уважаю твою чесність і гордость, бо сам такий! І я, як ти, стакана не одсуну, але щоб украсти що – це вже звіни! Но коли казать ще чесніше, то випить тоже хочеться. Отож гавару тобі: брось той всраний торт, і лучче давай вип'єм.

Але до Андрія ті слова не дійшли. Бо Андрій і справді був упертюх. А коли вже впирався, то «трактором» його й справді було не здвигнуть. А коли вже щось вирішував, то робив тільки так.

– А чому? – сказав він Васі. – Тому, що я гордий і чесний! Да!

Ж.

І вони пішли вулицею, яка невідь-чому розгойдувалась у них під ногами, а вгорі зникли світлі пройми, ніби хтось те небо залатав, а раз залатав, то з нього помрижило, посипалося щось дрібне й вельми розпо-рошене, але це не заважало їм іти. Хіба що той зем-летрус під ногами! Отож гойдалися стіни будинків, гойдалася вулиця, гойдалися мокрі, аж лишайником вкри-ті, паркани. А Андрій із Васею йшли, обійнявшись: Вася в такт цього танцю помахував вільною рукою, а Андрій – рукою із тортом. Траплялися й перехожі, що озиралися на них, але яке їм до них діло, адже мирно собі йшли, і мета їхня була визначена – в ббль-ницю, до цьоці, хоча хтось би тверезіший за них міг би сказати і їм у цьому зарошеному світові, що ббль-ниця, в якій лежала із хворою печінкою Андрієва сер-добільна цьоця, зовсім не в тому боці, а може, і в зворотному. Але Андрій з Васею знали іншу істину: коли вони спроможні йти, значить напрями взяли пра-вильного, а ще ні разу не бувало щоб вони, взявши напрями, кудись та й не прийшли. Отож вони впевне-но звернули до завулка, намагаючись заспівати якусь чи серенаду, чи баркароллу. Але Андрій раптом від-сторонився від приятеля й став. Стояв, витріщивши очі, бо йому здалося, що потрапив у інший світ, каз-ковий, чи що! А річ у тім, що дерева стояли коронами на землі, потім ті корони перетворювались у стовбу-ри, а стовбури – знову в корони. І довкола все густо поросло рівною, молоденькою, ніби з пластмаси зроб-

леною, травичкою. А ще серед цієї травички була зроблена бетоном обкладена сажавка, в якій – синя-синя, як мідний купорос, вода. А ще на тій воді, еге ж, просто на воді стояла маленька бабуся у білій, а може й не білій, одежі, мала кругле личко й радісно всміхалася.

– Баба Пуця! – прошепотів із захватом Андрій. – Слиш, Вась, куди це ми попали з тобою?

– Ти що, Андрей, очумів? В Дев'ятий Безназваний переулочок!

– А я думав, що це рай, – сказав розчаровано Андрій. – А бабу Пуцю, Вась, бачиш?

– Яку ще таку бабу? – спитав Вася. – Нікакой баби, і хай вони котяться, ті баби! Баби – то біда для нормального чоловіка!

І справді, Вася жодної баби Пуці не бачив. Не бачив ані травички, ані бетонного ставка, а бачив болото, побите рядом більших і менших калюж, а вряди-годи з того болота висовувалися чорні, страшні голови, роззявляли пащеки із червоними ротами і чорними зубами й робили вигляд, ніби регочуть. І Вася задумався: через те він, власне, й зупинився, бо коли піде в те болото, між ті голови, то чи не стане однією із них, тобто чи не перетвориться в отакого болотяного чоловіка, а цього, відверто кажучи, йому ще не хотілося. З другого боку, він ще мав кебету зрозуміти, що це могло ввижатися йому від отого чортового самогону, адже самогон він купував-таки у баби Пуці, що ото мерещиться зараз його приятелю.

– Хе-хе! – сказав Вася. – Кажися, самогончику ми з тобою випили паршивого. Не, я більше в тої чортової баби нікада самогону не куплятиму, хай вона западеться!

І він рішуче вишмаркнувся, тим більше, що голови все ще вихоплювалися безгучно з калюж, розтуляли пащеки й ніби реготалися з нього.

І тут почувся кволий і розгублений Андрійів голос:

– А де ж бóльниця, Вась? По-моєму, ми йшли не сюди, а в бóльницю до цьоці?

– Єрунда! – сказав Вася. – Кудись прийдем, а бóльниця – не бóльниця, какое ето імеєт значеніє, Андрей?

– А мо', бóльниця прямо? – невпевнено спитав Андрій.

– Канєшно, прямо! – впевнено сказав Вася. – Пашлі!

І вони пішли. Андрієві здавалось, що ступає заболоченими, піврозваленими кирзяками по ніжній, викоханій, ніби пластмасовій, травичці, а Васі здавалося щось інше: ніби щось його за ноги хапало, а що, й без того ясно – втонулі в калюжах люди чи чорти, що ото й досі вигулькували тут і там. А баба Пуця (це бачив тільки Андрій) і досі стояла в озерці, прямо на синій воді й манила його пальчиком, отож виходило, що не сам він ішов, а був манений тим пальчиком.

– Слиш, – сказав він. – А баба чіловек чи не чіловек?

– Врэг чіловека! – сказав Вася, який давно бридився жінками. – Тож удівляюся: чо' тобі замандюрилося нести тій бабі торта?

– Не бабі, а цьоці, – поправив Андрій. – І я тобі, по-моєму, як розумному, поясняв. Чи не поясняв?

– Та поясняв, – сказав Вася нетерпляче чухмарячи круглу лисинку на тім'ї. – Поясняв, але лучче б ми ті деньгі пропили. Бо баба, воно нікада до добра не приведе, хоча вона й цьоця. Тоїсть, хочу сказать, що цьоця – все'дно баба, а баба – то врэг чіловека. Правильно?

– Не правильно, – урочисто сказав Андрій. – Бо коли б я цьоці торта не доніс, я б себе уважать перестав. І дядько в мене заклад виграв би, а це, Вась, ущимляє мою гордость.

– А по-моєму, Андрей, ти просто дурний, – сказав Вася й вирвав ногу з якоїсь розкаряченої лапи, що цупко за неї вхопилася.

– Не дурний, а чесний і гордий, – сказав Андрій. – І не мішай мені йти до цьоці в ббльницю. Бо покину тебе й піду сам. Чи, мо', думаєш, я п'яний?

– В дим, – сказав Василь. – Бо, по-моєму, та чортова баба замість самогонки дала нам дурману.

– Це ти про бабу Пуцю? – спитав Андрій, бо та й досі ще не зникла з його визору і все ще манила його пальчиком.

– Таж про яку халеру? – сердито сказав Вася.

А небо вже забуло, що вирішило розпогодитися, і спустилося ледве не до голів Андрія і Васі, а може, й спустилося, бо обоє відчували ту хмару, але не так на голові, як у голові. А може, це народжувалися сутінки. Андрієві здавалося, що із тієї ніжної травички, по якій ступали його заболочені кирзяки, починають витинатися маки, впереміш із матіолами, – квіти поволі розправляли пелюстки. Васі ж здавалося, що оті голови в калюжах повтомлювалися сміятися з них, отож висунулися ще раз, приклали брудні, аж чорні руки до ротів, позіхнули влад, набрали повітря, аж віддулися щоки, й поринули у свою любу тьму; відтак завулок став ніби звичайнішим, але Вася чув, що повітря наповнене невидимими істотами, які дихають йому в потилицю і в лице, а одна запустила за пазуху холодну руку і вилапує там його серце. Щось змінилося й для Андрія, бо баба Пуця, яка йому може ввижалася, а може й ні, вийшла із озерця й подибала чистенькими капчиками по зеленій пластмасовій травичці в їхній бік.

– Що це воно делаїця? – спитав тривожно Андрій.

– Нічо' не делаїця, – героїчно сказав Вася. – Йдемо до твоєї чортової цьоці, хай би вона сказала!

– Ти обіжаєш мою цьоцю, – ображено протяг Андрій. – А вона хороша!

– Баби хороші не бувають, – сказав Вася. – Пом'єму, нам тра піти одсюдова, в якусь нечисту місцину попали.

– А мені кажеця, – мрійно сказав Андрій, – що я й не п'яний. Так добре на душі...

4.

І тут вони обоє потрапили в коротку безпам'ять, може, це так подиригувала ними баба Пуця, що її бачив Андрій, або ж ті чорти, що їх бачив у болоті Вася, а може, отой дурман, що його напилися з волі тієї ж баби Пуці, але так сталося. Коли ж отямилися, то виявилось, що готувалися, бозна-чому, змагатися, хто далі стрибне, власне, чи перестрибнуть вони поставленого на певній віддалі торта. Вони ніби про це домовилися тоді, коли пробували у безпам'яті, але як саме й чому, жоден не пам'ятав, бо коли отямилися, то Вася почув, що Андрій йому каже:

– Цибай, зараза! Бо ти випив, як і я. І я тебе знаю: не слабак ти, а придуруєся!

Отож Вася відступив кілька кроків назад, зміряв оком відстань і побіг кривим зигзагом. Цибнув – і шматки болота посипалися на Андрія. Впав по той бік торта й затрусився від реготу, хоч руки його плеснули в калюжу і весь обіллявся чорною нужею, відтак з обличчя став чорненький.

– Да, я ще того! – сказав, сідаючи в калюжу. – Носа, можна сказати, тобі втер. Але другий раз ти мене цибать не принуждай. Другий раз я цього тортика розшльопаю. Гони!

Андрій готувався до стрибка. Виміряв відстань, а бігти йому доводилося по рівненькій і зеленій пластмасовій травичці, отож, коли стрибнув, клапті багна не полетіли з його ніг, а травичку трохи кирзяками

розворушив. І йому здалося, що він летить, як птах, що цей політ триватиме бозна-як довго, і вітер трипав його піджачком, власне розлетілими полами, і летів він, блаженно усміхаючись, бо коли в такому чудовому польоті, то вже напевне ніколи торта не розшльопає, а впаде десь у тридев'ятому царстві і тридев'ятому господарстві; і побачив світ з висоти пташиного польоту, а він був чудовий, а ще побачив маленьку бабусю, що задерла до нього голову і щасливо сміялася, помахуючи ручкою, як тоді, коли прощаються з осінніми відлітними птахами.

– Уніманіє, аз! – крикнула баба Пуця, а може, Вася, а може, й сам Андрій.

І на те чудове слово, якась незрима сила зупинила його в льоті чи зірвала й жбурнула донизу, і він почав падати, як падає літачок, неправильно зроблений із листка паперу, – носом униз. Отож і летів він носом униз, а чомусь упав не носом, а таки задом, і точнісінько на торта, який розкішно розлігся був у зелененькій, ніби пластмасовій, травичці. І шматки торта розлетілися точнісінько так само, як розліталосся багно з-під Васиних чобіт, а той сидів по-турецькому в калюжі і, ніби велетенська жаба, кумкав і сюрлюкав, а може, це був такий спосіб у нього реготатися.

– Ха-ха! Андрей! Ха-ха! – Вася трусив головою, бо та голова була набита дурманом, чи хмарою, чи дощем, що став, здається, більший, бо лисинка його цілком змокріла. – Ха-ха! Ха!

Андрій став навкарачки: на землі лежав розплеснутий торт, тісто повилазило й впливло в болото. Так, так, в болото, а не на зелену травичку, бо на той мент Андрій протверезів. І не було ніякого попереду озерця, і не було ніякої баби Пуці, а тільки Вася, чорний, заболочений, який сидів по-турецькому в калюжі і квоктав тепер, як квочка, а ще завулок, за-

болочений, як Вася, по вуха, а ще він сам, заболочений не менше.

– По-моєму, – сказав тривожно Андрій, – ми з тобою й справді дурману напилися.

– А я що казав? – долаючи спазми реготу, сказав Вася.

– І це вже торту хана? – печально спитав Андрій.

– Хана! – сказав, не можучи припинити сміху, Вася.

– А як же з цьоцькою?

– А як собі хочеш! – витис із себе між приступами реготу Вася. І тут Андрій побачив величезного, величиною з корову, рудого собацюру, той ішов до нього й приязно виляв хвостом. Мав мудрі, великі очі й дивився розумно, як людина.

– Пуцю, Пуцю! – покликав Андрій.

Собака підійшов. І тоді Андрій побачив, що це не пес, а псиця, тобто не «він», «вона»; отож псиця підійшла й подивилася великими розумними людськими очима.

Андрій зачерпнув рукою розчавленого торта й подав псиці:

– На, хай ти згориш! – сказав він. – Бо я таки чорті-шо! Торта цього не приніс, дядькові заклада програв, а в голові в мене – дурман.

Псиця облизала його пальці.

– Хароша хавка! – сказала. – Дай ще!

Вася вже не сміявся. Але продовжував сидіти в калюжі по-турецькому і, ніби жаба, бальбушився на Андрія і псицю.

– Що це ти робиш? – спитав він.

– А-а, – розчаровано сказав Андрій. – Хіба не все-дно?

І він знову дав псиці розгепаного торта. Собака задоволено, аж пожадливо лизала.

– Спасибочки, – сказала псиця, коли ковтнула останнього шматка. – Дай іще!

– Їж, щоб ти вдавилася! – сказав Андрій і печально почав похитуватися, з тугою дивлячись на окоєм, де стало трохи світліше, ніби небо готувалося розірвати хмариння вдруге. Здається, на те й заходило.

5.

І тут і Андрій, і Вася почали бачити не по-різному, а однаково, тобто обоє уздріли чортів, які вилізли з найбільшої калюжі серед вулиці і почали на очах рости, перетворившись у рослявих гарних хлопців, напрочуд однаких, чорних, з лискучими, порослими рідкою щетиною тілами, з великими щелепами й низькими лобами, хоча від того вони не переставали бути гарними. Над лобами в них виростали ріжки, очі були небесно-сині, а ступали вони влад, ніби були добре вимуштрувані солдати, тобто одночасно виставляли ноги й одночасно змахували руками. Мали великі, сліпуче білі зуби, вишкірювали їх оптимістично, як герої в американських фільмах, але через рівні проміжки часу гасили усмішки. Ноги закінчувалися ратичками, і тільки ці ратички були в болоті, загалом же тіла їхні – вилощено-вимиті. Ратиці м'яко ставали в болото, а коли дорогою траплявся жмут трави, вона відразу вигоряла, а пообіч чортів на деревах скручувалося листя, чорніло й осипалося попелом. Чорти ж при цьому карбували крока, ніби на параді, а їхні голубі погляди світилися любов'ю й мужністю.

– Ти бач, Андрей, – озвався із своєї калюжі Вася. – По-моєму, це чорти! Чи, мо', бачиш що інше?

– Та не! Чорти! – зітхнув Андрій, він і досі не переставав жаліти за розгепаним тортом, адже тепер уже їм нікуди було йти. – Ходіть, хлопці, сюди!

Чорти стали, ніби врубалися в болото. Тоді Андрій важко звівся, підійшов ближче й почав їх пильно обзирати.

– Ти їх торкни, – порадив Вася з калюжі. – Бо, може, це наважденіє!

Андрій торкнув одного під бороду.

– Пуцю, пуцю! – сказав.

– Я тебе як пуцьну, п'янице проклятий, то й зубів не збереш! – розлягся тверезий і грубий, але хто-зна чи чоловічий, чи жіночий голос.

– Ну-ну! Пуцю, пуцю! – Андрій знову залоскотав чорта під підборіддям.

Важкий удар відкинув його до паркану. Вдарився спиною, аж тріснула прогнила дошка.

Псиця вилизувала помнуту коробку з-під торта. В неї також вирости на голові роги, а коли повернулася до Андрія – засміялася цілим ротом. Тоді повільно, вихилясом підійшла майже впритул до Андрія і раптом міцно поцілувала його в губи.

– Пішла вон! – загорлав той на псицю, яка миттю від нього відскочила. Відтак зареготала по-демонському і пошкутильгала на трьох геть.

– А щоб ви всі поздыхали! – з серцем сказав Андрій і пошукав очима приятеля, який мав сидіти по-турецькому в калюжі. Але з тим почало чинитися чудне. Лице Васине почервоніло, а найбільше – його кругла лисинка, що палала, ніби сонечко, очі вибалушилися, а сам він повільно опускався в калюжу. Але не кричав, мав намертво зціплені зуби, і тільки очі відбивали його відчай.

– Да, Вась! – скрушно сказав Андрій, похитуючи тілом. – Дурману ми понапивалися добрячого. Перекажеш привет, Вась, мому покойному дедушкі!

На це слово Вася ніби провалився в землю, а за мить з калюжі висунулася чорна, обліплена багном голова, роззявила червоного рота і зробила вигляд, ніби регоче.

– Да! – сказав Андрій, знову позирнувши на захід, де помічалось, як він подумав, щось на краще. І його

серце щасливо йокнуло, бо побачив там голубу смужку. Навіть більше, побачив захід сонця, воно вже майже сховалося за окоємом, але ота смужка із синім тлом була залита вогнем. І того вогню було так багато, що він дійшов і до втомленої Андрієвої душі і налився в неї, як вільжиста благодать, і освіжив його мозок, і розбудив його серце в грудях, і вимів звідтіля сум його, бо та несподівана блакитна смужка на заході також перейшла йому в душу й на мить обігріла її. Андрій узявся руками за голову, і його охопив раптом жаль. Чув їдкі перекооти, хлюпало на нього хвилями запаху матіол – це була ще одна ознака, що наставав вечір, а від хат, наче червоні очі, дивилися маки.

Він заплющив очі, слухаючи, як приходить до нього тиша, а коли знову глянув, побачив на заході чисто-блакитну смужку. Палала жовто-синім вогнем, і він відчув раптом якесь невідоме хвилювання. Дивився довго й важко. Тоді звівся, сплунув, засунув заболочені руки в кишені, кинув байдужим поглядом на калюжу, в якій пропав його друг Вася, там на краю її сиділа жаба, але йому було цілком до неї байдуже, й поплентався через завулок до вулиці. Його велика постать коливалася сірою тінню, а він ішов й ішов, опустивши голову й заплітаючи ногами.

– Так воно й случилось, цьоць, – сказав уголос. – Все це ті клятї чорти. І той Васька – чорт, і та псиця! А я цьоць, не?..

1965–1967 р.

Опрацювання 1994 року.

СИВИЙ

1.

Ось він іде, думаю я, дивлячись на його забрюхану штанину – чоловічок з білою борідкою, в чорному капелюсі і з чорною парасолькою; чоловічок цей наче ворон; здається, ось-ось змахне він крилами, кра-кра, чую я над головою – летить ворон, сивий, з білим дзьобом, у нього малі чорні оченятка, летить бознакуди, хоч я й здогадюся куди; вогники спалахують ув очах; навколо весна, висипали бруньки на деревах; весна летить у мене над головою, голубокрила й добра, з цим малим сивим вороном у лівому оці. Вона хоче струснути його на землю; ляцять синиці – веселі сльози, які, певне, байдужі цьому малому сивому чоловічкові з парасолею. Бо він зі своєю парасолею й калошами – тінь далеких, неповоротних часів, він смішний, як смішний ворон серед блакитного неба.

Я переходжу вулицю й наздоганяю старого. За «тінню далеких часів» поспішає висока, худа, теж у темному постать, але постать ця (тобто я) нічим не відрізняється від сотень інших – не хочу бути «тінню далеких часів», хоч до того чоловічка я й справді маю інтерес. Але це звичайна цікавість – на вулицях завжди є люди, котрі впадають у вічі; він тримає дерев'яну валізку, борідку виставлено наперед, очі прижмурцем; ні, вже минули часи, коли можна було підійти до людини на вулиці і, скинувши капелюха, відрекондуватися. Треба очікувати випадку, якого може й

не буде: люди котяться одне повз одного, як швидкісні трамваї, оточені огорожею – до них є підхід тільки на зупинках.

То й справді чудна забаганка: побачити людину і захотіти зійтися з нею; дивний, кажу, спорт. Але у вільний від роботи час (я вчитель, окрім того відвідую обласне літературне об'єднання) треба знайти собі й хобі, наше століття – це цілковите хобі, а я вже такий вдався: не різнюся ні від кого.

Вулиця холодна й майже порожня, я свищу під ніс: ф'ю, ф'ю, ф'ю, – як той вітер, і кочусь перекотиполем до своєї парубоцької квартири чи до котрогось із знайомих.

2.

В мені живе цікавість до людей. В мені є оце прагнення обійняти світ і з усіма бути на «ти». Але зараз я самотній – душа моя живе десь там, на білій із сірим сподом хмарі, вона виглядає там свого вітру і чекає на нього.

Поки що йду за цим старим: мені треба, щоб він десь спинився. Щоб він захотів випити пива чи завітав у книгарню. Щоб він затримався біля кіоска і купив собі газету чи конверта. Тоді я став би за ним у чергу і вже так між нами виникла б спільність. Ми пішли б далі вже трохи знайомі – в мене ненадійна нитка в руках, а в нього в пам'яті я – одне із сотень обличчя.

Ну от, старий мій, здається, зачепився. Так воно і є. «ПЕРЕДПЛАТНІ ВИДАННЯ». Старий входить у двері. Я вже майже знаю, що він читає: Тургенєва чи Толстого – і зайшов спитати про передплату. Він уже сто років читає Тургенєва й Толстого, а може, Олесья й Нечуя-Левицького, а може всіх разом... Він може нічого й не читати – збирає тільки чудну колекцію і вечорами милується з неї. Навколо тепло й тихо, гуго-

тять грубка, співає у клітці канарка, а навколо тепло і тихо, і на полицях сплять книги.

Я підходжу до передплатного магазину. З дверей ледве не вивалює на мене мій чудний дідусяк. Еге ж, я запізнився. Я завжди запізнююся. Старий іде собі хідником, а я маю незвідь для чого зайти до цього магазину й собі.

Сьогодні воно так і буде. Сьогодні вже годі мені блукати по вулицях. Можна зайти у винарню, випити сухого вина, повернутися додому, зняти зі стіни гітару і, дрімбаючи довго й одноманітно, співати пісеньок, які склав я сам. Мода їхня перехідна, бо поки що єдиний чоловік, котрий ними захоплюється – це також я.

Ж

Сутінок. Моя кімната заповнюється ним і все від того міражне. Сутінок. Плаче за вікном річка. Шумить однотоно й байдуже. Мені ж здається, що плаче. Я сиджу сам. Довкола тиша. За стіною балакають хазяї цієї хатки, що в ній я наймаю кімнату. Їхній гомін, як туркіт голубів. Вони говорять, певне, про кріликів, яких завели собі цілу ферму, і голову собі сушать чим їх прогодувати. Доки не виросте зілля. Зілля вже в дорозі, воно ось-ось спалахне від землі й осяє все навколо. Я сідаю до столу коло вікна і, не засвічуючи світла, пишу пісню. Пісня про весну, бруньки і про ворона, котрий дивується на ці бруньки. Слова ллються з-під олівця вільно й легко. Це невелика робота. Більшу я матиму завтра. Зайду в клас і скажу: «Сьогодні, діти, ми вивчатимемо кореневі чохлаки». Вони хихотитимуть чи з корневих чохлаків, чи з моєї погано вив'язаної краватки. Тоді я загорлаю так, що мені потім у вухах дзвенітиме: «ТИХО!» І стане тихо. Замерзнуть перелякані фізіономії, хто розкрив рота, так і лишиться з розкритим ротом, хто скорчив гримасу,

так і лишиться зі скорченою гримасою. «Сьогодні ми вивчатимемо, – скажу я педагогічним голосом, – кореневі чохлаки.»

Я знімаю гітару. Хазяї за стіною вже перестали розмовляти про кріликів. Навколо сива тиша. Шумить річка. Мені здається, що плаче. Я бринькаю струнами й наслуховую звук. Гітара теж плаче, вона сьогодні хвора. Накручую струни, сподіваючись видобути з неї чисті звуки. Торкаю пальцем струну. Струна хвора. Я кручу й кручу гвинта, аж доки не з'являється між сивих сутінок чистий звук. Знову торгаю струну. Звук чистий, як березовий сік. Він крапає чистою краплею, і мені на душі тепло. Але струн сім. І шість з них хворі. Я беруся до другої струни, і її хворий стогін робить мене сумним. Але пісня моя не сумна. Вона гарна й радісна. Про весну, бруньки і про ворона, що як порошина в оцій весні. Я торгаю й торгаю струну. І пливу разом з її хворим стогоном у весну. У світ коріння, води й розбудженого гілля. У світ, що готовий спалахнути зіллям. Цього зілля чекаємо ми всі: я, і хазяї, і крілики, яким нічого їсти, і ці струни. Тоді вони й зазвучать по-справжньому і не треба буде так довго крутити гвинти. Чистий звук провисає в кімнаті. Я слухаю його, і мені знову теплішає на серці. Ще п'ять струн чекають моїх пальців. І пальці торкають їх усі разом. Чисті звуки з хворими, вони дивно зміщуються, і я розумію – пора заспокоїтися. Відкладаю гітару і рву на маленькі клаптики свою пісню. Еге ж, ця пісня невдала.

4.

Жовтий оркестр тягне білу, безмежно сумну нитку. Горять труби, сонце в тому дні теж наче труба з оркестру; світло і свіжо, чудовий день, в якому нічого чорного. Але чорного більше, ніж треба: ми зібралися на похорони нашої вчительки географії. Вона ле-

жить у труні, в глибині душі мені здається, що все те, що відбувається навкруги, дивна містифікація. Адже вчителька географії, яку я знав і яку бачив кілька день тому, зовсім несхожа на ту, в труні. Довкола родичі, вчителі й учні, і я раптом усвідомлюю, що сьогодні не зайду до класу і не скажу тої фрази про кореневі чохлики. Бо навколо жовта музика і біла нитка, і чорна мелодія, темні обличчя – здається мені, начебто летить у небі ворон. Він великий і могутній, покриває всіх нас, бере нас у свої крила, і ми летимо в жовтому, випроміненому від труб оркестру, промінні. Я трохи непокоюся, підходжу ближче – мене покликано нести труну; довкола стоять учні, посерйознілі й незвичайно тихі, і мені здається, що я проходжу до свого вчительського столу. «Кореневий чохлик!» – чую я позад себе і різко обертаюся. Хтось промовив ці слова – он які вони дивовижно тихі й сумні, ці наші учні; зрештою, це могло мені і здатися: урока ж я ще не розказував. Я промацую обличчя, що стоять довкола: одне, друге, третє, четверте, скільки їх тут зібралося! Всі урочисто сумні, урочисто завмерлі, всі ледве не плачуть, і я знову повертаюся, щоб наблизитися до труни – ось-ось її мають виносити.

Але щось непокоїть мене, і я знову озираю обличчя: всі ті, під стінами, всі серед хати, всі в другій хаті, а туди далі, в другій хаті, стоять стелажі, повні перестарілих чорних книжок. Коло стелажів стілець, а на ньому дивно скручена чорна, маленька постать. Виставлено вперед білу бороду, блищать трохи хижо оченята, біля ноги, взутої в калошу, обперто чорну парасолу; я зупиняюся, як укупаний: ось він, той чудатий старий, за яким ходив я учора кілька годин. Він не дивиться на мене, ні на кого, сидить біля стелажа, наче лялька, бороду виставив наперед, очі незмигні; він як ворон серед цієї жовтої музики! І мене раптом струшує мороз. Я не знаю цього чоловіка, я зовсім

мало знав і покійну вчительку географії, але між цим старим і вчителькою географії є якийсь зв'язок. Вони, може, родичі, давні знайомі, він дружив з її давно зниклим чоловіком; я хапливо сотаю ці нікчемні нитки – у світі все надто дивно збудовано! Там, на стелажках, думаю я, старі видання Тургенєва і Толстого, там старі видання Олесья й Нечуя-Левицького, і цей чоловік недаремно сидить отут. Мені самому цікаво прозирнути ці книги, але в такий мент, думаю я, це було б украй негречно: прийшли ми сюди не для того. До мене підходить директор, він у темному, а на обличчі смуток і здивування. «От бачите!» – каже він мені і розводить руками. Еге ж, додумую я його думку, таке життя! Таке воно дивне, бо все може раптом стати з ніг на голову, або й зовсім зійти на пси. Все, що було звичайне й буденне, набере раптом незрозумілого змісту, і ми станемо дивні й оголені. Я стою поруч з дідком. Він незворушний так само, над ним ряди книжок, коло мене – директор, коло директора кілька родичів вчительки географії, коло них вчителька хімії і вчитель історії. В нього посмикується ліва брова, а губи кривляться. Коло нього ще кілька родичів, кілька сусідів і вчителька математики. Широка й роздольна, вона стоїть, як пам'ятник.

Жовті звуки зникли. Всі заворушилися. Я підходжу до труни і зазираю в середину. Сиве волосся, ніс, заплющені очі, воскова шкіра, я дубію: переді мною вперше так близько труп. Але я не належу собі. Коло мене вчитель історії, директор і родич, які теж не належать собі. Ми стаємо на чотири боки, кожен на кінець труни, і виструнчуємося, наче на параді. В кутку біля стелажа чорний дідок. Він уже стоїть. Але стоїть спиною до нас. Голова його задерта, і я раптом розумію: він зважився на те, на що не міг зважитися я. Так, він читав надписи на корінцях. Ліва його рука вперлась об парасолу, і від того він здався однокри-

лим вороном, який тільки й залетів у цю господу, щоб прочитати назви на корінцях.

— Ну, взяли, — тихо командує директор, і мені в плече вривається ріжок труни. Я дивлюся перед собою з невимірним здивуванням і відчуваю себе Дантом. Еге ж, я маю спуститись у пекло, і там чекає на мене бозна-що.

5.

Ввечері я знову торгаю струни гітари. Дві з них звучать ясно, а п'ять хриплять. Я хочу співати. Надто багато накопичилось у мені чорного. Тому я й хочу співати. Кручу гвинта, одного, другого й третього. І моя гітара прочищає свій голос. Вона, як співак, котрий захрип, але, вже одужує. Чотири струни звучать уже чисто і ясно. Троє хриплять. Я надаремно кручу гвинтами. Зрештою, я розумію, чого мені бракує. Хочеться вернутися до тих книг...

Коли ми сіли за столи, сивого чоловічка в хаті не було.

Але коло стелажів стояв його стілець, і я позирав туди защораз.

Чорна мала постать, сивий ворон спустився з неба, сів і відставив крило. Воно в нього трохи хворе, те крило, він сивий і давній, і не мені його збагнути. Він завжди прилітає на такі випадки: летить і дивиться — біла борода; він летить, він знає куди летіти й коли, він над розклеєними бруньками садів; він тінь, яка падає від кожного з нас; він наше минуле й наше майбутнє — те, чого й боїмося; відставлена парасоля, черевики в калошах, обличчя висунуто наперед — в білій бороді, в білому волоссі, чорні очі дивляться трохи хижо; еге ж, він розіп'явся на стелажі, обхопив його обома руками і п'є з них сік. Прозорий сік з чорних палітурок, на нього летить з-за палітурок міль, нетлі, хоч зараз і не ніч, повзуть якісь жучки, яких

мені треба знати, як біологові, але яких я не знаю. Все воно в цьому настрої, в очих моїх чотирьох розладнаних струнах – плаче жовтий колір, жовтий оркестр і сонце.

Я знесилений. Але горить у мені й нетерплячка. Бо я незвідь навіщо тужу за покинутими в тій сумній кімнаті книгами. Я боюся за ці книги і теж бозна-чому. Хочу знайти свою пісню, але вона не дасться мені й сьогодні. Я її ще заспіваю, але для цього треба налагодити дорешти гітару. Щоб вона знайшла чистий і ясний голос.

6.

В неділю я зважився туди піти. Та сама дорога під гору, тоді – парк; день сутінний і вітряний; вітер розвіює мою одіжку; дерева стоять принишклі й насторожені: чекають від цієї весни чогось особливого. Вона все ще бариться, все ще вичікує, дерева теж зачekaliлися, здалося мені, бачу тугу їхніх витягнутих гілок і їхній неспокій. За парком – річкова долина, в якій тоне і в'ється, і блискотить величезна, довжелезна риби-на, ряхтить лускою і по ній плывуть човни. Вона сіра сьогодні, як і небо; сонце в тому небі, як човен на річці, дивний, золотий і схвильований.

Входжу в завулок. Тут нещодавно пролилася жовта музика. Це все-таки негречно приходити туди так швидко. Мене можуть вигнати звідти в три шії, і я їх не засуджу. Але мене тягне туди неясна сила, якій не можу опиратися. Все-таки в мені й досі не погасла ця дивна тривога, біль і занепокоєння. Хочу стати перед тим стелажем з чорними книгами, хочу щоб і на мене вилетіла міль, нетлі і поповзли оті жучки, назви яких не знає жоден біолог. Хочу розвести підняті руки і обійняти той чорний стелаж.

Я в цьому місті ще гість, в мене немає тут жодного родича, я поки що самотній. Але я майже при-

йшов до цього обмитого жовтою музикою дому. Мандрованець, навіть, без торби за плечима, який нарешті запраг спокою. Мандрованець, якому годі блукати по світі і пора знайти захистя. Там за тими стінами – книжки, які простояли тут сотню років. Вони мають простояти ще сотню років, але їхній господар ще має знайтись.

Сіре, схоже на страх, щось забобонне, тихе й сиве, щось незвичайно беручке обхопило мені серце, щось невизначено застигле, як цей хмарний день, як цей вітер, що розвіє на мені одержу, бо я стою завмерлий і зніяковілий; сиве щось, як безсилля, забобонне, хоч я найменше вірю забобонам; сіре листя падає мені в ноги; я виструнчений і заляканий, в мені все стогне, вітер кошлатить моє негусте волосся; стоїть переді мною обмитий жовтою музикою будинок, половину його віконниць зачинено, хвіртка розчакнута, від неї тягнеться стежка, потоптано учнями газони пообіч стежки, на них висіялася трава. Я зводжу голову, бо те, що я побачив... так, дивні бувають у житті випадковості, дивні збіги, весь цей світ дивний; там, у дворі, перед входом, на ганку стоїть невеличка постать, оберта об чорну парасолю. Ноги взуті в калоші, білу бороду виставлено вперед, на голові темний старий капелюх. Коло ганку – саморобний візок, на ньому щось доверху накладено і запнуто рядом: сивий ворон прилетів на цей ганок і спинився; в мене немає в грудях повітря, а він стоїть собі і спокійно розмовляє з грубим чоловіком у формі цивільного льотчика. Я впізнав і ворона, і цивільного льотчика – це й є той родич, котрий ніс нещодавно зі мною труну (набрякле вухо і шматок шиї, профіль, котрий приснився мені навіть учора); так, я був зайвий біля цього дому – треба мені вертатися назад. У свою кімнату, до своєї гітари, наладати її нарешті і заглушити розмову про криликів, яку й досі ведуть хазяї хати, в якій я меш-

каю. Мені треба заспівати і забути про всі свої забаганки, вони сміху варті, адже все, що є – те є, наладований порядок речей, – це як наладована гітара. Адже немає нічого дурнішого, як блукати вулицями і сподіватися зустріти собі цікавих знайомих; їх я й ма-тиму, але в звичайнісінький спосіб – треба вжитись у життя цього міста.

7

– Агов! – гукає до мене чолов'яга у формі цивільного льотчика. – Заходьте, не минайте!

Ну от: золота приключка здійснити те, що намислив. Але я, як завжди, запізнююся. Дідок, побачивши мене, запоспішав, сплюнув на долоні і взявся до свого візка. Покотився разом з візком мені назустріч, і я постояв коло хвіртки, щоб він виїхав. Зирнув на мене чорними своїми, трохи хижими оченятами, і я вловив у них глум і прикрість. Еге ж, він уже знає й мене, але я йому смішний і прикрий, я йому непотрібний. Він не зволив, навіть, привітатися, розвернувся з ущерть набитим отими книгами візком та й подався геть.

Я зайшов у хвіртку. Не хотів дивитися вслід тому візку і впряженому в нього ворону. Бо ворони, впряжені у візки, мені нецікаві. Хай вони собі котяться порожніми шосівками і хай ховають у своїх возиках хоч би й золото.

– А я вас побачив зразу, – весело каже чоловік у формі цивільного льотчика й підморгує. – Ходімо вип'ємо. За упокій цьоці. Продав тут таке барахло!

Він сміється, аж труситься все його велике, вгодоване тіло. І я відчуваю, що стаю покірливий і бла-гий. Так, я піду пити з цим чолов'ягою за упокій його «цьоці». Я програв сьогоднішній день і мені аж ніяк не хочеться повертатися до своєї розладнаної гітари.

Заходжу в дім. Нещодавно він був ущерть набитий людьми. В середині й досі смак смерті. Всі речі, стільці, стіл і, навіть, шафа, як сироти. Сиротою – скатірка, котра звисла одним краєм до підлоги. І вже зовсім осиротілі стелажі, ще годину тому повні книжок. Я підходжу до них: до мене вилітає кілька метеликів молі. Я відсахаюся. Коло порога стоїть чолов'яга у формі цивільного льотчика й регочеться.

– Скільки я тому старому продав молі! – каже він.
– Пуда з два.

Я вертаюся додому захмелений. Здається, я знайшов собі в цьому місті першого приятеля, хоч, може, й не того, кого хотів. Вітер дме десь високо над головою, а тут, де я йду, тихо. Зовсім тихо, і я наче огорожений невидимою стіною. Я йду, злегка похитуючись, – в мені палає темний, як гайвороння серед неба, вогонь. Те гайвороння серед неба кричить. Його багато. Воно метушиться й міниться. Наче в калейдоскопі. Його потреби і його болі недоступні мені. Там, де воно літає, розгульний вітер, і йому треба боротися з тим вітром. Я ж іду в затишку. Оточений зусібч прозорою стіною, котра рухається разом зі мною. Ми повільно йдемо через порожній парк, я і ця стіна. Знову хочу подивитися на ту сіру рибу в долині, що має ряхтіти лускою, як змії. Я хочу відчути на обличчі свіжий подих весняного вітру. Бо він очищувальний, він молодий, я теж під цим сонцем молодий, і вже, здається, не боюся самотності. Бачу себе там, наприкінці алеї, над урвищем, високого й худого і в темній одежі. Вітер розмаює її, і я наче середньовічний співак, котрий вийшов із бандурою на могилу. Йому стеляться перед очі чудові краєвиди, він на тій могилі сам, і від того, що все це є, що над головою небо й сонце, що кричить гайвороння, що дзвенять жайворонки, свистять байбаки, мостить на голому гіллі гніздо ремез – від усього цього йому плакати й сміятися хочеться. І

його пальці тягнуться до струн, вони тремтять, такі голодні й пожадні, горло пересихає від доріпшої вже в грудях пісні – він співає. Співає для себе, а мо' й для всього цього: землі, птахів і людей, котрих, може, й не видно навкруги, але котрі живуть і дихають. І кожній бадиліні, і кожному подихові вітру. Їх, як тої трави, і вони стеляться хвильми у безмежному просторі.

Але в мені живе ще й цей біль, він, як той старий із візком: постать з парасолею і в калошах, везе напханий мудрістю візок, і не дивиться ні на кого. Їй досить цього ходу й цього візка, бо там його щастя, яке він вирвав з-перед носа в іншого. Той інший так і лишився, а він котить возика, радісінський і щасливий. Знайшов те, чого шукав аж до цього дня; ціле життя від однієї хати до іншої, ціле життя шукав скарбу. Нарешті той у нього на візку, і старий, не зважаючи на похилий вік і на втому, біжить порожніми вулицями, котячи перед собою всі чотири щасливі колеса.

І я тут, над кручею, зеленію від світлої задрості до того старого. Я зовсім зелений під цю хвилю. Навколо дихає зелена трава. Ще кілька день і зазеленіє цілий парк, ціле місто і ціла земля. Все потоне та заспокоїться в цій зелені, тільки я один ще чорнітиму – тим сивим, яким був досі отой чудний дідок, стану я. І шукатиму вже свого скарбу. Може, й сто літ, але обов'язково його знайду, хай би мені довелось пролітати у воронячій одежі всі ці сто літ. На сто перший рік я знайду все, що хочу, я повернуся додому, зніму зі стіни гітару і заспіваю. Всі струни стануть тоді чудово наладовані, в мене буде молодий голос, і я співатиму цілий вечір, забивши безконечну розмову про кріликів за стіною і остаточно вирішивши всі оці прецудні гризоти.

ЗЕЛЕНИЙ ТЕСЛЯ

І.

Це не був сон, а щось інше. Пізніше він, уже будучи в дорослому віці, назве це «примхою» – може, воно й так, а може, й ні. «Примха» – це те, що знаходить раптово й примушує людину бачити й розуміти, а відтак і діяти відрухово, не до речі і не раз подурному. Але того разу, в Ясах, коли Осип Федькович збирався вранці від'їхати до Нямцу, власне, повернутися після марної спроби знайти собі під цим осонням брата – то була й не примха. Бо чи примха це, коли раптово прокидаєшся, ніби запалений, і починає пожирати тебе вогонь. Хвороба? Але це не була хвороба, принаймні невдовзі минуло, але тоді, коли тіло так несподівано запалало, відчув себе не в пеклі, а ніби сам став пеклом. Примха? Може, й примха, але чи бувають такі примхи? Може, приступала тоді до нього нагло Смерть, чи підповз отой Гад, якого часом біля себе відчуваєш, чи завітав до господи, де спав, Отой, хто сам є вогнем із сірчистим віддихом? Та ж бо ні! Але й не сон то був, щось інше. Так, Інше, тобто те інше вдягло вогненну плоть і стало Іншим – істотою без окресленого образу.

Але прийшли й образи, при тому такі, що не забуде згодом їх ніколи, але опише не тепер, коли він зелений юнак, а далеко по тому, дозрілим мужем, ба вже уславленим поетом – тоді до нього вдруге прийде такий ранок. Можливо, Інше – це й був ранок,

сірий, непрозорий, налитий міриадами завислих у повітрі крапель, коли дерева ніби вдягнені в кожухи дядьки, без ніг, але з однією палицею-підпоркою, яку й тримали в тому місці, де мали б бути ноги.

Отож, коли прийшло те Інше, воно обволікло його зусібч, як клей, загнало в оболонку, стисло й знерухомило, а очі його здобули особливу змогу проглядати цей туман. І він уздрів залізний двір, а біля нього – залізний дім, а в ньому – залізні кімнати із залізними дверима та вікнами, а ще із ґратами на тих вікнах. А посеред кімнати – залізний стіл, а на столі – великий залізний хрест, який сягав з одного й другого боку країв стола, і той хрест був осипаний коштовним камінням, власне порохом із нього, який мінився та грав. І десь далеко в домі почав вибивати години дзигар: раз, два, три і чотири – дванадцять разів. А за вікнами, саме там, де проглядався залізний двір, тобто вкритий залізною долівкою і оточений металевим парканом стін, почало блискати, але то були не блискавиці, а посвіти, які несамовито кидалися, наче світляні звірі, на стіни залізної кімнати із столом та хрестом на ньому. І почали там гасати у шаленому несамовитому танці. І те Інше, яке не мало образу, конче було в тій кімнаті присутнє, а може, там був присутній він, Осип, а воно – в його нутрі чи в серці того нутра, бо, може, тим Іншим у тій кімнаті був не хто, а таки він – юнак, якому світ став раптом страшний.

Тож стояв у залізній кімнаті з розверстими, повними жаху, очима, і саме тим очам і вдалося витворити образи, які покладе на папір через двадцять п'ять років, ставши дозрілим мужем.

І це сталося саме тоді, коли перестав бити дзигар, бо ніби в продовження того биття почали чути кроки, які наближалися до залізної кімнати, при цьому кожен крок ніби лунко ставив на залізній підлозі печатки, що творило чітке, яке побільшувало звук, від-

луння. Тоді залізні двері самі розчухнулися, завищавши на петлях, а в світлицю вступив залізний король, ведучи за собою на ланцюгу заплакану царівну. І той ланець при ході дзвякотливо подзенькував. І він, Осип Федькович, який складав форму без образу того Іншого, не міг не подивуватися із краси тієї королівни чи царівни. А те, що вона плакала, красу її невимовно побільшувало, бо немає більшої принади, як печаль у красуні. І йому здалося, що та королівна помітила його чи пізнала, хоча раніше вони ніколи не здibuвалися. Але не помітив його й не пізнав залізний король.

– Отут і присягнеш! – гаркнув він голосом іржавим, а отже, залізним. – Поруч із хрестом цим та залізною книгою!

І тільки тепер Осип помітив залізну книгу, яка лежала, ніби скошена поперечка до того хреста. І від тої книги почало подихати холодом, а коли вона сама розгорнулася, то уздрів Осип не сторінки, а кригу, літери ж нагадували замерзлих бджіл.

– Присягай! – наказав залізний король.

Осип знову зирнув на обличчя царівни й побачив сльози на її блідому лиці, які стали крижинками, очі ж при цьому були ніби дві небесні кринички на сніговому полі, а вуста посірілі. І ті сірі вуста не так проказали, як вищепнули щось нерозбірливе, а може, й не вищепнули, а тільки рухнулися.

– Не чую голосу! – крикнув залізний король.

– Клянусь! – сказала втомлено й печально царівна. – Але ця клятва буде чинна доти, доки не прийде на землю зелений тесля!

– Гаразд! – засміявся залізний король. – Хай приходить той твій зелений тесля. Тесля, якого в світі нема та й ніколи не буде...

Оце й усе. Осип отямився, і всі оті видава спливли з його очей, ніби налетів прозорий синій вітер. Зламав

залізні стіни, наче були паперові, завалив дах, поніс покриття, стола, що повільно летів, перекидаючись і кружляючи, окремо поніс залізного хреста, а ще й залізну книгу, що розметала залізні, чи, властиво, крижані сторінки, а літери видувалися з тих сторінок і ставали ожилими бджолами. Поніс вітер і самого залізного короля, постать якого на ясному тлі неба стала чорно-почварна й нагадувала павука – король розчепірів руки й ноги, а за ним летіла трохи на віддалі, прикута ланцем, королівна, з якої вітер рвав несамо-вито одежу, скинув їй накрив'я на голові, і її рясне, русяве волосся хвилювалося й пливло, як мала ріка у великій.

2.

Осип виїхав через Пакурарську заставу, покинувши за собою розбиті, баюра коло баюри, яські вулиці. Жалю не мав, залишив його там, за заставою і на тих баюристих вулицях. Перед очима й досі мигали картинки з його ранішнього видіння, від якого хотів очищення, тож весь шлях до Поду-Ілоає молився за це подумки.

Місцевість навколо була нецікава, тож мало роздивлявся, тим більше, що пожирав її, аж очі боліли, дорогою сюди. Тепер же він не мандрівник, тепер він як блудний син, тільки не батьківська домівка чекає, а понуро-п'яний його господар Чунтуляк. Від однієї думки, що повертається до нього, в Осипа тенькало у грудях. Чунтуляк відчувався десь попереду як хмара, власне велетень, закутаний у туман, як сам туман, що змінює, згортаючись чи розгортаючись, форми своїх привидь, які пороззявляли пащеки і чи випивають цей світ, чи лякають його. А може, Чунтуляк – це змій, котрий загніздився на горі і час од часу вилітає звідти на кажанячих крилах, щоб захопити собі дівчину чи хлопця, аби перетворити їх у рабню

чи раба. І він знав, що ці Чунтулякові польоти, може, не з цього світу, а може, це його думки і його, Осиповий, біль, що терзає раз-пораз серце, а може, перші пописані тим-таки, Осипом, листки? Може, він не до кінця справедливий у цих думках до Чунтуляка, бо не завжди той буває лихий, але так уже уклався образ господаря в його уяві. І тут годі щось удіяти.

Вони рушили вже з Поду-Ілоае до Тигру-Фромоса, і Осип подумав, що і в Чунтуляка є серце – хіба по-своєму, не дбав за хлопця? Але сьогодні такий настрій, можливо тому, що не вийшов іще з іпостасі Іншого. Одне знає твердо: не хоче повертатися до Чунтуляка, хоч і повертається, тим більше, що той виразно натякнув йому – несила їм під одним дахом, а це значить, що даху він, Осип, фактично, й не має.

Отак котиться цим шляхом, людина без даху, людина на чотирьох колесах замість ніг. Погукує на коні візниця, побіч ведуть балачку люди, в товаристві яких хлопець опинився. Але він, здається, не бачить ані каруци, ні людей біля себе. Не чує навіть розмов, бо весь не тут. Назустріч трапляються навантажені гонтою вози, воли тягнуть їх спокійно і спроквола, а візниці – ніби витесані із колод боввани.

– Біля Ружиноси, – розказує побіч чоловік з великою бородою, – кочують цигани. Бува, нападають і на подорожан, особливо, коли замешкаються і поїдуть уночі.

Обличчя в бороданя широке, спокійне, ніс з-поміж заросту висувається бульбашний, ніби посічений лунками, і зчервонілий.

– З дровима в цьому краї погано, – продовжує свою мову бородань, голос у нього хрипкий, але густий, – крім того ці кляткі комарі!

Бородатий з розмаху б'є себе по зарослій волоссям щоці, і Осип дивується, як можуть кусати бороданя ті комарі, коли він такий зарослий? Але непода-

лік Серет, і в повітрі й справді достобіса комарів. Та й не тільки тут, Осип запам'ятав їх, коли ночували в Браждешті дорогою сюди. Сам він комарів не боїться, навіть вільно ходив тоді й по дворі, хоча його співпорожан комарі заїдали.

Зараз Осип спокійний також, хоча все каруцине нутро понікуди заповнене ними, ніби потрапили в якийсь комариний вулик. Може тому, хлопець дивиться на бороданя поблажливо. Той вряди-годи вдаряє себе по щоках чи по шиї, важко дихає, аж надуває щоки, очі в нього чи вирачуються, чи неспокійно бігають.

Його співрозмовник високий і сухий, а на довгій шиї стримить видовжена вузька голова. Гостре підборіддя, гострий ніс, запалі щоки; притакуючи борода-неві, він похитує головою, і Осипові на мент здається, що та голова нежива. Що це опудало, до якого прив'язали кілька шворок та й посмикують за них: голова хить та хить, хить та хить – очі, хить та хить – губи. Тоді в худого й вузькоголового з-під жовтих зубів витирається кілька іржавих слів. І ці слова складаються на чудні оповіді, бо оповідає про жахливі речі: про те, наприклад, що в одному з поблизьких сіл народилася дитина, подібної до якої ніхто не бачив. Замість обличчя в неї – страмні речі: ніс як чоловічий, а рот як жіночий страм.

– А все інше, – сказав чоловік, роздираючи засипані комарями круглі оченята, – густо заросло волоссям.

І Осипові знову стає дивно, бо невідь-чому здалося, що та небувала дитина виросла і ввібралась в образ бороданя.

– Кажуть люди, – майже вищить худий і вузькоголовий, і той вискотлявий голос, ніби пилка, що ріже сире дерево, – коли таке дитя народжується, то це на біду! Ото, можливо, та Біда й наслала на нас оцих

комарів, бо ще ніколи, так, ще ніколи не було їх так багато.

І справді, комарі майже застеляють од нього обличчя вузькоголового, при тому лізуть йому не лише у носа, очі, але й у рота, відтак, коли чоловік говорить, то ніби їх пожирає. Але Осипові від того не так страшно, як смішно. І саме те, що йому смішно, дорешти звільняє його від пригніти ранкового видження.

Комарі сідають і на нього, але Осип не зважає на них, очевидно, кров у нього пісна, тож комарі отарою жеруть бороданя, а вузькоголовому прагнуть залізити до середини. Бородань, крекчучи, витягає люльку й починає бити кресалом. Його співрозмовник витягує люльку й собі й також майже одночасно креше кресалом, ніби перекривляє бороданя, і від того, що повторює рухи, і від того, що це саме він *такий* повторює бороданя, Осипові знову стає смішно. Відтак і на душі в нього ще більше розпогоджується. Кусає губи, щоб стримати сміх і відвертається.

– Вода тут гнила, – сповіщає бородань, спльовуючи. – Коли переїхати через Серет, то й вода – гнила. Скоро він буде, голубчик!

«Голубчик» – це Серет, по той бік має бути вже інше повітря, а це значить: зникнуть комарі. Принаймні співрозмовник бороданя на це сподівається. Але й Осип прагне переїзду, бо по той бік Серету стане ближче до гір, а відтак далі від Яс – їх він покинув назавжди. І він знову думає про свою бездахість, хоч дах він і його супутники мають – оце тут, в каруці, де димарі – їхні люльки, а хата їхня – віз. Повільно плететься дорогою та дивна хата, трусячи їхніми нутрощами, а попереду – безмірний шлях. І як це, зрештою, чудово, думає Осип, коли попереду в тебе безмежний шлях!

Ж

Ночували вони в Пашкані. Осип не міг заснути, так дико хропів бородань. Вузькоголовий спав, роззявивши рота, який був схожий на присос п'явки, і вряди-годи плямкав, а ще щось вряди-годи погукував із вереском.

Осип вийшов надвір. Похропували коні, доносило запаху старого гною, що його зібрано на купу в кутку двору. Хлопець сів на ганка, і завісив голову на руки. Подумалося, що може, це доля така йому: іздитиме і іздитиме так ціле життя такими чи не такими дорогами; може, стане циганом, котрий тільки й має оселю, що на колесах. Йому почувся звук циганської пісні – десь далеко пригравала скрипка, а в унісон похропували коні. І Осип думав; поки що так складалось його життя, – все, за що не брався із людських занять, не лягало до серця. Тобто йому досі не хотілося ставати тим чи сим. Не хотілося прив'язувати себе отим ставанням тим чи сим, бо те не задовольняло Іншого, який не в Ясах у нього поселився, а жив віддавна в його нутрі. Чи не він велів хлопцеві жити як птахові в небі та й співати.

Знову подумав про сховані між його речей аркушки. На них – виладнувані німецькі слова. Закінчення кожного рядка однакове із закінченням наступного, часом вони в'яжуться навперехрест. Але Осип не впевнений, що ті слова й бажання Іншого – одне і те ж, бо ті слова, значною мірою, і йому чужі. Бо його давно вабить у гори – це він твердо відав. Хай би й туди спершу, у Нямц, бо поки що той Нямц – єдине в цьому чужому краї місце, де прихистилося його «я».

Встав. Довкола розсипалися будівлі, які пливли в місячному сяйві, як дивні глиняні кораблі. І він раптом відчув, що світове море підкочується до цього ган-

ку, на якому стоїть. Світове море плескалось у його ногах, і хлопець подумав, що це також недаремно. Бо його корабель – не ці глиняні хати, не той князенко серед порожнього неба, навіть кожна із гір. Його корабель, може, – саме той Інший, який оце вивів його в ніч, повідганявши всі добрі й лихі сни й залишивши його на березі хвильливого світового моря...

Коли ж побачив височенні Нямецькі гори, йому на очі вибилася сльоза. Он вони, гори, з вершин яких спадають струмки. Здіймаються попід хмари і полощуть в них свої крутосхили. Вони дорогі йому, хоч, може, волів би повернутися до інших. Але це його перше повернення в Нямц, а кожне повернення має в собі щось від відродження. І Нямц йому видався майже рідним. І не тому, що знайде там дах, а тому, що зумовлює йому акт повернення. Це місто не рідне йому, серце його там – в Путилі, але гори є гори. І Осипові здалося, що те поселене в його нутрі Інше якось зв'язане саме з горами, а може, це частка, яка перейшла з ним у чужу землю, але яка чужій землі не належить. А може, це щось невизначене й до кінця не зрозуміле. Здається, те «щось» сплітається з образом того Іншого, тобто з ним самим в іпостасі Іншого. А більше – з образом матері. Так, воно завжди жило на материних вустах, оте «щось» чи на вустах сестри, коли та співала Юзеві пісень. Тоді в нього так дивно завмирало серце – те, чого тут не знайти. Нічого не знає про те «щось», а може, ніколи його не збагне: щось у строях людей, коли йдуть по стежках чи коли спокійно стоять на ярмарку; щось, коли їде гуцул чи гуцулка на коні. Вони убрані в мальовничий стрій, в зубах димлять люльки, обличчя спокійні й величаві.

Осип відганяє від себе ці думки, бо вони не до кінця йому зрозумілі, а отже, незбагненні. Над ним бринять, наче сталеві лапки, звуки німецької мови. То, може, ліпше йому стати Залізним королем? Ось

він, одягнений у залізо чужих слів, окутий ними з голови до ніг. Ось він їде на обшитому панциром коні. Але він не король, лише рицар, котрий виїхав воювати себе. Залізом та мечем. Однак що може звоювати людина без даху?

Тут, на дорозі від Моцку, в Пашканському лісі, де навколо дерева й дерева, це почуття проймає його аж надто, хлопець надувається, начебто й справді він рицар, очі робляться сталеві й понуро зорять просто себе. Рука стискає руків'я меча, а тіло напружується...

До нього схиляється сухе, видовжене обличчя, а з-під збрезклих повік дивляться очі ящірки чи черепахи. Вуста на цьому обличчі малі й гладкі, ніби й справді присос п'явки. Але за тими вустами з'являються жовті і трохи розхитані зуби.

– Паничу болить живіт? – турботливо питає він по-молдавському.

Осип розуміє його, але він не може добре говорити по-молдавському. Окрім того, червона барва заливає йому щоки, тож не каже нічого, а відвертається. Але видовжене обличчя знову зазирає йому в очі, воно похитується перед ним: ая-я-яй! Ая-я-яй! Воно – наче на ниточках.

Бородатий дрімає, комарі вже його не турбують, їх ніби повидувало з каруци, тож розслаблюється, очиці падають та відразу ж розплющуються – бородатому нема діла до Осипового болю. Власник же видовженого обличчя, виявляється, має довгу-предовгу руку, котра така ж гостра й худа, як він сам. Ця рука простягає Осипові пляшку. Пляшка тремтить, бо тремтить і рука.

– Випий, паничу, полегшає!

Осип дивиться на нього трохи здивовано. Живіт йому не болить, але його думки болючі. Тому бере пляшку, перехиляє – зуби його цокають об скло. Рота обпікає палюча рідина, і він закашлюється.

– А дай-но мені! – гукає раптом бородатий і ледве не вириває пляшку з Осипових рук. Кидає її до бороди, і горілка хлюпотить у його череві, наче струмок, що стікає до ставка. Може, й такого, як у селі Хумулешті коло Нямц.

Осип не витримує і сміється. Сміється й видовжене обличчя, похитується й труситься, але очі на ньому непорушні й сиві.

Бородатий відриває пляшку від рота й розгладжує бороду. Він добродушний і задоволений. Навколо ж каруци танцюють і скачуть дерева, і в цьому світі одноногих танцюристів Осипові стає весело тим більше. І йому багнеться, щоб ця поїздка так швидко не кінчалася, щоб вона протривала довше, бо йому аж зовсім не хочеться думати, що чекає його завтра.

4.

Коли перед тобою місто, яке ніби покинув душею, і коли знову ступаєш на знайомі вулиці, не можна не відчувати туги й радості. Туги через те, що повернувся сюди, а радості також через те, що таки повернувся. Бо сприймаєш гори, які зводяться звідусіль, і річку Озану, і передмістя Пометя під горою Кочорва. Тут у кожному дворі садки і кожен двір, як сад. Там далі – Цуцуень, де живуть вихідці з Ард'яла, котрі прядуть вовну, пасуть овець і роблять розчудову макуху. Там далі – Кондрень із сукновальнями та млинами на Нямцішорі. А за нею, на вершині порізаної яругами гори, вивищується славетна фортеця, куди ховається влітку від гедзів худоба. Там хмарами висять галки і в'ють собі гнізда коршуни: вони бажають висоти й затишку. Суворі стіни фортеці дивляться в Озану, а біля підніжжя гори стоїть церква святого Лазаря. Це вже не чужий для Осипа край, яким буває той, куди втрапляєш уперше, бо тут і там трапляються знайомі обличчя. Та й кожна крамниця тобі знайома, а ще ніби

повертаються згорілі слова, які, здавалося б, вмерли назавжди. Вони вже трохи віддалені і зчужілі, їхня музика інакша, бо ти пройшов чимало свого шляху, юний пілігриме! Ще не відаєш, де ночуватимеш, тобто де дах, котрий сховає тебе від холодних обіймів ночі, хоч є *тут* і дім, і дах, під якого прямуєш. Він, звісно, йде саме туди, і він прийде туди, але на ногах має свинцеві черевики, а такими ногами важко двигати! Зрештою, не ти сам тут без даху: хоч би й отой замок, який також його позбувся. Там, у горах, – монастир, що забіг, під хмари, але й той без даху. Всі ті будівлі стоять неприкриті, бо дахи їхні згоріли не лише насправді, а передусім у мозках їхніх людей, адже й ті люди, для яких вони зводилися, також давно згоріли.

Осипові важко думати такі думки, бо вони йому не подобаються. Тим-то зупиняється і дивиться на порожню дорогу, що стелиться у гори до бездахих споруд, і вже напевне знає, що то його дорога. Можливо, вона приведе його в залізну кімнату, в якій сидить вбраний у залізо король. А може, рицар – із залізним обличчям, залізними очима, руками та ногами, перед яким він, зелений юнак, хоче постати, аби сказати свою казань. А може, крикнути йому в обличчя слова, яких ще доладу не знає, але які вже дозріли в ньому. І то будуть не залізні слова чи заморожені із залізної книги, а м'які, бо розтоплені слізьми. І він не може стримати тих новонароджених слів, які вилітають з нього, як розморожені бджоли:

– Не можна, – скрикне він, – перетворювати цей світ у залізо! Не можна заковувати царівен, так само й дні, чи кувати їх, як кують ковалі підкови та зброю! Не можна кувати мову й пісні і не можна чинити залізною траву!

– Бо коли б це сталося, – крикне він у вічі залізного королю, – всі ми мали б навіки забути про існу-

вання вічної загадки. А вона є тому, що світ має бути живий. Так само й дні мають бути – молоко, так само мова й пісні – пульсуюча кров, а трава – голос плинного й невсякного зеленого соку.

– Отож той зелений сік, – прорече він залізному королю, – хай буяє і грає, хай піниться й шипить, а відтак пише вічну євангелію, інакше не лише замки й монастирі, але й усесвіт опинеться без даху.

– А коли б це сталося, – крикне він наостанок залізному рицарю чи королю із залізної кімнати, – оту вічну загадку ми б загубили, бо її життя в тому, що ніколи не має розгадуватися, розгадана-бо загадка стає мертва, як і все сокровенне. Розгадати вічну загадку, це все одно, що розтоптати її залізним чоботом. А я цього ніввіку й ніколи не допущу!

І тут сталося з ним друге «щось», як тоді вранці в Ясах, коли Осип пізнав Інше й обволікся ним. Він стояв малий і нікчемний перед цими високими горами, міцно стуливши повіки, а відтак виступив із себе, а може, і з цього світу. Виступив, бо відчув себе Іншим і пізнав, що одежа на ньому зелена, й очі в нього зелені, так само й тіло. А в руці відчув держало бартки із золотим вістрям. А коли змахнув тією барткою, то золоте вістря запалахкотіло іскрами. Тіло ж стало напрочуд легке, начебто з етеру. І він пішов, пострибуючи з гори на гору, щоб якнайшвидше покинути цю чужу землю, а знайти нечужу. Відтак побачив і її, і людей, обличчя яких були знайомі не через короткотривале спілкування, а через віковічне.

Тоді він спустився на одну із вершин і рушив уже землю, заходячи в кожне село, яке траплялося дорогою. Але зупинявся тільки в тих, де не було храму. І його бартка починала махати й рубати, зчісувати кору і тесати. І він, зелений тесля, не зупинявся й працював від сходу сонця аж до заходу. Тоді лягав

спати в траві й покривався й напивався росами. А з першими променями знову вскакував і починав зносити, зводити, складати стіни і звершувати. І не заспокоювався доти, доки не підіймав очі й не бачив винеслого до неба храму. Тоді його сліпило сонце, і він сміявся, і це ставало знаком, щоб іти чи летіти далі. І він знову стрибав з гори на гору, шукаючи інше село без даху, тобто без храму. І знову осліплювало його сонце, а в його очах виростала оточена сяйвом струнка будова...

— Господи, — прошепотів Осип майже застиглими вустами. — Адже це я — зелений тесля! Але чому не тільки сонце в моїй душі, але й тривога і печаль?

І йому явився чорновбраний косар, що ступає залізним кроком, тримаючи в руках залізного хреста. А ще тримав той косар залізну книгу, а все небо над ним, скільки бачило оком, позастелялося летючим воронням. І чорний косар уже не лише йшов, а косив своїм чорним хрестом, розкидаючи навкруги червоні роси, а відтак громадив ті покоси чорною книгою.

1974 р.

ПІД СИНІЧИЙ ПОДЗВІН

1.

Цей план виношувався ще відколи лежала Лариса в лікарні, де їй зробили пластичну операцію носа; гуляючи лікарняним двором, що колись був монастирський, думала вона й думала одну й ту ж важку думку: все життя її тепер розкладалося навпіл – одне *тоді*, а друге *тепер*, рубежем і став час, коли переступила порога лікарні. Здавалося, площини ці надто різнобіжні: *тоді* – це було минуле: пошта, на якій працювала, і ті люди, що досі її знали; скільки їх є, ниток, що тягнуться із прірви минулого до сьогоднішнього? Навіть складала план: один пункт, другий і третій. Передусім треба було б змінити місце проживання, хоча район, де вони мешкали, непоганий – це перший пункт її заміру. Говорила про те із матір'ю, коли навідувала дочку в лікарні, адже тільки мати могла перебороти батькову затятість – всі Ларисині перемови з татусем кінчалися криком з його боку і не меншим криком та ще й слізьми з її.

– Не бери до серця, донечко, – сказала мати, почухуючи собі за вухом, – то не легка штука, всіда щось втрапиш.

– Я згодна й утратити! – гаряче переконувала Лариса, – придстав собі, як на мене лупиться будуть!

– То й хай! – незворушно відказувала мати, – а ти на них, доцю, плюнь. Отако, отако!

Вона плювала на асфальтову доріжку і енергійно розтирала плювка ногою.

– Ну, як ти не пунімаєш, – червоніла, аж лоб палав під пов'язкою, Лариса. – Тепера такі люди! А мо' стретіться хтось, розляпають у два щота.

Мати мовчки сопла, і вже це було добре, бо коли стара починала сопти, значить подавалася. А ще вона має блимнути на неї з-під лоба, ніби блискавкою кинути (еге ж, блимнула й ніби блискавкою кинула); Лариса взяла її за плечі й говорила, говорила, ніби горохом сипала; говорила, ніби дзьобала безперестанку зерно; говорила, ніби викидала із себе все, що в ній накопичилося; голос її при цьому набирив таких вискучих нот, що ті ноти пилочками почали розрізати старій голову, спершу, ніби вуха розрізалися десь там, у глибині, немов два гострі цвяхи їй застромилися, і цвяхи ці – іржаві, – поступово перетворювались у черв'яків, тлустих і ворухких, які полізли їй під черепа. Може тому, в матері затремтіли брови, і зітхнула вона важко – ще один виразний знак, що подалася, а вже коли щось вирішувала, то ніякі батечки вже її не зупинять – ставала, як залізо гартоване.

«Пункт другий», – думала Лариса, нервово ходячи колишнім монастирським подвір'ям і розглядаючи вигадливі лінії старовинних будівель, і думаючи, який ідіот усього цього набудував, – таке воно нечупарне! Ні, пункт другий було виконано, перш ніж переступила порога лікарні, де їй так вдало зроблено операцію на носі, – вона розраховалася на роботі і з усіма розпрощалася, а щодо причини відходу могла й не розводитися, бо перед цим з начальницею погиркалася, а начальниця в них була грім з поміями, як точно визначив їхній розносник пенсій Вася, кривий на одне око і з рукою, присохлою з того боку, де не було й ока, через що він сам казав, що з того боку всихає. Отож, коли вона grimнула дверима й пішла, ніхто ані з жінок, ані розносник Вася не здивувалися; правда, Вася смикнув себе всохлою рукою за ліве вуха і сказав:

– Шкода, що уходиш, а я хотів коло тебе поскакати, – і засміявся по-дурному, вишкірюючи жовті зуби.

«Пункт третій, – думала Лариса. – Фотокартки». Згадувала їх, міряючи широкою ступою асфальтовані доріжки лікарняного двору, і вони, фотокартки ті, ніби з проявника випливали, проступаючи із червоного якогось світла: дві на стінах у рамцях, решта у фотоальбомі – з них можна було б залишити хіба ті, де вона немовлям; ну, і хіба ту, де їх, батька, матір та її сфотографовано при різкому світлі: замість обличчя не так плями – осяяні ореоли, де риси обличчя хоча й проступають, але без індивідуальних ознак.

Аж засміялася від вдоволення, адже починала жити наново, і ясна радість приходила до неї, щось на зразок того світла, яке залишилося на фотокартці, якої не думає нищити.

А ще їй уявлялися лави, що стоять біля їхнього будинку, на яких завжди густо пенсіонерів, котрі безконечно тнуть і тнуть порожню половину слів і мають заздрісно-цікаві очі: проз ті очі не пройде непоміченою і не зафіксованою ані людина, ані кіт. Окрім цих заздрісно-, а може, жадібно-цікавих були інші очі – з гурту мам із колясочками, і від другого гурту мам із дітьми, які з колясочок уже повилазили, але в ясла ще не потрапили. І ці три гурти, ніби крига у скреслій ріці, плавали з одного кінця в другий, розщиплялися, з'єднувалися, розпливалися, зближались, збивались у гурточки, а потім знову розсипалися, як пісок, що з них їхні чада пробували будувати перші свої палаци. І біля уст кожної було привішено невидимого млинчика, і той невидимий млинчик раз-по-раз умикався й працював, і тоді з рота із легкими вустами виривалися гарячі клубочки та й сікли: «Та-та-та, та-ра-та!» – сипалася й сипалася суха луска, млинчики мололи й мололи, відтак весь простір був заповнений невиди-

мими, ясно-синіми блилами тих слів. Отож Ларисі, перш ніж дістатися додому, треба було проминути той гурт чи гурти, а вона була певна, що пройти повз них непоміченою вдалося б хіба людині із чарівницькими здатностями; хіба б поверталася додому опівночі, та й то не було безсумнівно безпечно.

І вона починала мріяти. Ах, як добре було б, вийшовши з лікарні, кудись майнути, поки не зв'язує робота, кудись світ за очі, ах, як добре було б мати десь діда з бабою і протривати там, доки відбудеться обмін квартирами! Але в неї не було куди їхати та й не було за що – все, що мала, пішло на цю операцію, отож мусила повертатися в єдине місце осідку – батьківську квартиру.

2.

Додому пішла не відразу, а вирішила дочекатися обідньої пори: мами покотять тоді візочки додому, інші мами повезуть малят спати. Пенсіонери відчують у шлунках посмокування і в їхніх напівпогаслих головах спалахне марево післяобіднього сну – ось у яку урочу хвилину хотіла Лариса прошмигнути додому, адже то була хвилинка не проста, в ній кожен опинявся як у купелі, був-бо зайнятий власним клопотом. При цьому треба врахувати, – холодно, як високий стратег, мислила Лариса, – і тих, котрі біжать пообідати додому з роботи, – ті, що близько працюють. От тоді й настане ота мертва хвилинка, вмерла хвилинка, здохла хвилинка, коли й усе навколо вимре, і в повітрі зависне якась незбагненна застиглість, коли й машини не їздять, принаймні через їхній двір, аби не потрапити в це мертво поле і в ньому навіки не пропасти.

І ось вона настала, віща ота мить, а пізнала це Лариса, бо раптом почула сигнал, ніби сурма десь заграла, але далеко-далеко. Це настало їй рішення – і вона майже побігла до свого під'їзду, бажа-

ючи прослизнути в нього, як секретне чорнило. Але що й секретне чорнило має здатність проявлятися, то і їй довелося проявитися: саме в той святий мент, коли набрала повний дих повітря і готова була стрибнути в темну отхлань парадного, в прочілі раптом виросла постать у пальті сталевого кольору і в штанях та капелюсі такого ж кольору: якийсь сталевий прямокутник, із втикнутими вниз черевиками, а вгорі із висунутим шрубом, на який наліплено було обличчя з вусами вождя, з маленькими трикутними очками, гострим кінчиком угору, з неймовірно низьким лобом, а може, лоб був і високий, як у другого вождя, але прикривався сталевим, наче каскою, капелюхом. Ця подоба обсмоктувала після обіду, а пообідала сьогодні з невідомих причин зарані, дупла карієсних зубів, а побачивши Ларису, спинилася й розтулила рота, повного дупел зіпсованих зубів. Його очка із трикутних стали чотирикутні, але Лариса не дала йому отямитися, вклонилася, а може, хотіла схилити низько голову, щоб схвати своє нове обличчя, і обтекла його, мов вода, відтак помчала чимдуж під сходи, тоді як старий у сталевому пальті, наче солдат, а він колись був солдатом і не переставав тим чванитися, повернувся за нею на закаблуках, рота він уже стулив, але очі залишалися чотирикутні.

В Лариси голосно тахкотіло серце, і вона танцювала з нетерплячки коло ліфту, а червона лампочка біля ліфтових дверей весело з неї реготала; а вона всіма фібрами душі відчувала, що сталевий, прямокутний, із атомною шапиною замість голови, із чавунними черевиками на ногах, із вусами, як у вождя, і низьким лобом, як у другого вождя, оцей клятий старий, халера на нього, нікуди не пішов, а й досі стовбичить на вийсті із під'їзду, і це тому, що його мозок повільно й уперто, як зіпсута машина, намагався збагнути те, що тільки-но побачив, а що думки його дав-

но не уладнювалися доладно, очі його так і не стали з чотирикутних трикутними. Зрештою, він фуркнув як кінь, крутнув головою, щоб прогнати памороки, і ступнув до дверей – сподівався хоч когось зустріти із свого племені, щоб, розмовившись довго й повільно видобуючи із себе слова, як смолу із занедбанної бочки, нарешті розжувати новину, бо що це воно справді діється: йому здавалося, досі оця Лариса мала одне обличчя, а теперички воно начебто зовсім інше, чи може це й не вона? А може, це в неї якась маска, а може, вона зробила пластичну операцію, але вона-таки напевне не вона, скаже він комусь із свого племені. І той із його племені посмокче і свого гнилого зуба і скаже філософічно: «А чо це вас так вулнує?» Тоді старий здивується і прийме рацію представника свого племені: а дійсно, чога це так його вулнує? Чи не ліпше поговорити про те, що пишуть у газетах, а ще можна побалакати про сучасну молодь, і про те, що світ, мабуть, перевернеться догори дригом, адже в ньому не залишилося жодних вартостей, принаймні тих, на яких виховані були люди їхнього племені.

У сподіванці на таку розмову старий у пальті сталої барви став на ганку і, розтуливши рота, повного карієсних зубів, обдивився порожнього двора – ні, він щось сьогодні зробив не так, збився з ритму чи з пантелику, двір був порожній, а всі його приятелі, пообідавши, лежали на правому боці, хоч він сьогодні зранку переконував їх, що спати після обіду для здоров'я шкідливо. Відтак пішов порожньою сухою дорогою, навіть не відаючи куди й навіщо, а пройшовши кроків зі сто, став, ніби вкопався в дорогу, і тяжко задумався, згадуючи, куди це він зібрався і чога хотів? Натомість перед ним знову впливло оте дивне нове Ларисине обличчя, і йому резонно здалося, що там, на обличчі тому, чогаось таки бракує.

Ж

Ця нещаслива зустріч стала причиною, що сусіди, передусім пенсіонери, котрі клеються до лавок або й швендяють з ранку до обіду, а з полудня до вечері і до телевізорного часу, взнали про метаморфозу із Ларисою досить вчасно. Так само вчасно взнали про те й мами, що возять колясочки, а відтак мами та й один тато, що доглядають дітей, котрі вже вилізли з візочків, але мають змогу не йти у ясла чи дитячий садок. Лариса ж сиділа вдома, запечатана стінами, перед нею цвіло дзеркало, і вона сама цвіла в тому дзеркалі, і здавалося їй, що дивно роздвоєна: одна із незмінним обличчям, а друга у дзеркалі, вже нова. Мимовільно хапалася рукою, і її пальці там, у дзеркалі, і тут, наяву, не знаходила знайомого привісочка; їй ставало дивно, що все це відбулось і збулося, а ще здавалося їй, що чує оті сотні голосів, прозорі сині їхні брили, що незримо колишуться там у дворі, що захоплено і смішкуючи оповідали про неї, бачила уявно роти, що реготали, і білі, і золоті, і сталеві зуби, цілі й дупласті, і тонкі, й уїдливі жіночі всмішки. Весь той гомін, гул, сміх, слова-голки, і слова-списи, і слова-кулі – все знамірювалося супроти її нового обличчя, що німо світилося зараз у дзеркалі; в ній поступово почав виростати у грудях клубок, розростався й ріс, як тісто на дріжджах, вся вона ставала таким клубком, змотаним із нитки сталевої барви; язик при цьому в роті насталувався, ніби ніж, а очі починали палати й сипати іскрами, мов розпалено там було вогонь. Той вогонь був запалений у краєчку мозку, саме у тому, де загніздився черв'як, котрий незмінно оживав, коли вона думала про те, що можуть говорити про неї й думати, адже і для тих мам, і для одного тата, і для сірого племені пенсіонерів було важко сприйняти і збагнути: як це так; була негарна і рап-

том, за махом чарівної палички, погарніла, і не вкладалося у мізках саме оте – мах чарівної палички; значно легше бачити, до чого чарівна паличка не торкається, бо є те, що є, а чого нема, то й нема. Тимчасом за вікном дзвонила синиця, і цей дзвін мелодійно розбивав синє повітря, адже за вікнами починалася весна, вже почала котити на землю вологі, потужні й задурманливі хвилі; в одних ті хвилі збуджували кров, а в других з'являлося марево костюмашної із косою. Лариса ж ніби була посередині: не мала сили до тієї весни, не мала сили й наладнатися на нову себе, та й думки треба було зладнати. Водночас не вимивався з неї і нитяний клубок, вуста від того блідли й тоншали, а оскільки не було під ту хвилю вдома нікого (мати після того, як дочка повернулася із лікарні, кинулася перебудовувати людські змисли щодо свого чада, і зараз десь сиділа на одній із лавок, оточена кількома уважними лицами, а батько був на роботі), могла Лариса побути сама з собою. Отож дивилася в дзеркало, яке східно показувало їй нове її обличчя, але бачила двір, і лавочку, і матір, і уважні лица довкола матері, які начебто їй співчутливо покивають і вдають, що розуміють її і поділяють її змисли, але далі, на інших лавочках або ж за дверима своїх квартир, обличчя дивно спотворювалися, кривилися, розпливалися, як у скаламученій воді, а роти викидали половину слів; і ці слова були як голки, списи, ножі чи кулі; і не було там добросусідської чемності – все це чудово розуміла Ларисина мати, а вже менше сама Лариса, і то тому, що в її мозку не переставав ворухитися і їсти її лихий черв'ячок. Отож і сиділа, запечатана в чотирьох стінах, хоч могла чинити й інакше, наприклад, виклично вийти й пронести повз ті лица, і ті очі, і ті роти своє несподіване погарніле обличчя. Зрештою, тямилася, що може перебільшувати людський суд і цікавість, адже кожен має задосить власних справ

та й клопоту; але черв'ячок у мозку не вгавав, їв її і не пускав із чотирьох стін. Часом у ній бренькало легенько: скільки часу мине, поки сама звикне до того незнайомого, що світиться до неї у дзеркалі, лиця? Але це були принагідні думки, які відразу ж гасила, натомість рипіла зубами й цідила крізь них: «Плювати! Плювати мені на ваш суд і ваші очі!»

– А тобі й справді так лучче! – сказала мати.

Сиділа спиною до вікна, світло обливало її ззаду і через це обличчя здавалося зовсім темне.

– А чого я добивалася? – сказала Лариса, дивлячись у дзеркало.

Ніс її став тепер трохи кирпатий, але це надавало обличчю милої задерикуватості.

– Зараз друге времня! Тепер такі операції делають запросто!

Батько сидів за столом і, сопучи, їв. Загортав ложкою, присьорбував, молотив щелепами, очі при цьому маліли і ставали свинцеві. Лариса позирала на нього не без роздратування.

– Да, времня друге, – згодилася мати, її голос звучав мирно, навіть сонно, – помню синок отої вчительки музики... Ти помниш синка отої вчительки музики? – спитала чоловіка. Той блимнув олов'яними очками, але не сказав нічого, тільки молотив щелепами. – Да, то в нього заяча губа була. Що вже йому не робили, і в б'ольницях тримали, і пластинки якісь вставляли в зуби, і рубець розрізали й зашивали, чисте тобі мученіє хлопцю робили. І нічо в них не получилось.

– Це колись було, мамка, колись! – сказала Лариса.

– А я шо кажу: тепер? Годов так з двадцять тому. То вони шось йому там зробили: щезла заяча губа. А пройшло времня, і знову все стало на старе місце.

– Як це? – не зрозуміла Лариса.

– А так, шо знов та заяча губа проявилася.

– Ніс у мене назад не виросте! – весело сказала Лариса. Вона пильно розглядала себе у дзеркалі. – Не, я б не хотіла, щоб була та утробина. Так мені куди лучче!

Від столу до дівчини запалали круглі, тремтливі, зелені і, здається, розсерджені очі. Нижче тих очей стримів досить дивної форми ніс із химерно звислою барбулькою на кінці.

– Тьху на твою голову! То це і мій ніс утробина?

– Чого пінишся? – спокійно озвалася мати. – Ти мужчина, а мужчині шо: аби трохи луччий за мавпу був.

Батько зирнув на неї, наче п'ятака дав.

– А ви, баби, казитеся, – сказав і знову взявся за ложку. Засьорбнув повну і зажував, з вуст його звисла бурякова смужечка. – Це з жиру казитеся, – сказав, ковтнувши. – А по-моєму, в Лариски ніс був як ніс. У моєї матері тоже був такий ніс, і у баби. І замуж повиходили, ще й дітей багато мали. І ні батько мій, ні дід з того носа не вражались. Отож менше казилися б, здоровіше було б...

– О, почалося! – заломила руки Лариса. – Тепер, папка, друге времня, а ти не пунімаєш! І шо було, папка, те загуло, і нікада не повернеться! І мій отой ніс, утробина та, не повернеться! І я рада, шо не повернеться, бо була я бридка, а тепер красіва!

До неї знову запалилися круглі, тремтливі й зелені очі, а отой привісочок на носі аж побагровів.

– А по-моєму, ти якась як з-під преса. Була дівчина як дівчина, а тепер чорті-шо! Мені даже кажить-ся, що не моя ти дочка!

Тоді запалилися, стали круглими, тремтливими і зеленими очі її.

– Чого ти мене шпиряєш, чого! – заверещала вона. – Чого, мам, він мене доїдає!

– Та не чіпай її, Бога ради, – спокійно обізвалася з-під вікна мати. – І ти на батька не кричи, я його

тоже пунімаю. Така в нього вся рідня була носата, ну йому й обідно!

Батько обернувся до жінки, аж запищав під ним стілець: ніздрі йому тріпотіли.

– То це вже й тобі став колючкою мій ніс? Чого ж за мене пішла?

– Ніс як ніс, я нічо не маю проти, – мирно обізвалася мати, метнувши оком на розпаленого чоловіка. – Мені воно шо? Пішла, бо мужчина аби трошки за мавпу луччий був би... Мужчинам у житні і без лиця можна обійтись, а дівчині, то другой разговор...

Її голос плив помірно, тихо й вуркітливо, і цей голос почав заспокоювати батька; цього разу не зір вався шалено, як це не раз чинив, і не загорлав на них так, щоб у серванті чарки затанцювали, а тільки різко звівся з-за столу, обличчя його стало залізне, а очі бризкнули снопиком іскор. І вони обоє, дочка й мати, збагнули, що далі вести балачку й небезпечно, тож дружно замовкли: Лариса пішла до шафи й почала бобратись у щільно збитих один до одного плечиках із навішаними сукнями та костюмами, а мати схилила голову на плече й сумирно дивилася на чоловіка.

– Їсти на роботу приготвила? – крижаним голосом спитав батько, і мати почала поволеньки підійматися зі стільця, ніби їй важко було розгинати заціпеніле тіло.

– Та січас, тобі бутерброда з ковбасою чи яєшнею?

– З чим даси! І в термос не забудь сахару вкинуть! Дала того разу не чай, а помії!..

– І-і-і! – зчудувалася мати і аж очі округлила. – Та ж три ложечки поклала!

– А ти поклади п'ять! – сказав, легко відригнувши батько. – Вкалуу, то й годуй!

Мати пішла на кухню, човгаючи капцями, її повне тіло струшувалося, як драгли, і коли б не це човгання, можна було подумати, що вона пливе. Батько

подався за нею: малий, худий, із виставленим лівим плечем і трохи згорблений. Сопів, бо й досі був розсерджений; Лариса повернулася до них від шафи – батько в цей мент проносив повз неї профіля і на рожевому тлі стіни яскраво окреслився його ніс із химерною бурбулькою на кінці. Відтак тиха радість, майже щастя, почала заливати Ларисині груди, відчула, що до недавна висів на ній якийсь вічний тягар, а тепер уже нема його, нема! І поблажлива всмішка ковзнула по її обличчі, і лице з її новим кирпатим носиком стало від того задирикуватіше й оясненіше, отож несподівано навіть для себе підморгнула батькові в спину і показала малого, рожевого і гострого язичка.

4.

Підійшла до вікна і засміялася, і світ їй здався чарівний: горби, порослі акацією, акація була ще безлиста, але там, де стояв березовий гайок, запалала ніжна зелень.

У кухні перемовлялися батько з матір'ю, виясняючи, що ж все-таки візьме він з їжі на роботу; здавалося, вони забули про ту прикру сцену і любенько поміж себе вуркотіли. Вона ж, Лариса, відчувала напруження, бо й досі була повна злості.

«А я взяла й зробила, – подумала дерзновенно, – і що?» Батько на кухні так і не міг вирішити, чи класти на хліб ковбасу чи яечню, зрештою, вияснилося, що яечню треба ще смажити – це відкриття примусило батька замовкнути.

Тоді в Ларисі прокинувся на серці якийсь звірик, і їй захотілося щось учинити, щось таке, що поставило б крапку і на цій розмові, і на її збудженості. Різко повернулася від вікна, і очі її натрапили на фотокартку на стіні: мати, батько і вона з-перед кількох літ. В батька і в неї були зовсім тотожні носи, і Лариса аж задихнулася, дивлячись на те товариство. Розширила

очі, аж розійшлося перед визором те зображення, а коли знову навела фокуса, ота негарна дівчина з фотокартки з хитромудрою привісочкою на носі здалася їй цілком незнайомою, ніби забута подружка, до якої все-таки відчувала поблажливість, але ця поблажливість жила в ній навпереміш із обридженням. Отож ступнула рішуче до фотокартки, зняла зі стіни і вийняла з-під скла.

«Виріжемо цю утробину?» – спитала, тягнучись за ножицями.

І ножиці сікнули папір, і ота забута подружка впала їй до ніг, добре, що там, на фото, стояла не посередині, а скраю, і наступила капцем на те лице, бо воно вже не існувало, бо воно вже ніколи й не існуватиме. І тоді заспівало й затремтіло радісно на серці – ввійшов у нього голубий вогонь, а те ненависне, старе й померле розтиралось подошвою її капця, і це таки навіки, навіки, – казала подумки, і ніщо її до тієї утробним не поверне.

Такою застала її мати, яка таки зуміла догодити батькові, той у кімнату вже не заходив, а чимдуж подався на роботу, адже й запізнювався трохи, а мати спокійненько поверталася до свого звичного місця біля вікна. Але зупинилась у прочілі, бо чудне, задерикувате і веселе обличчя побачила насупроти, і хоч знала, що таке нове обличчя в її одиначки, але щось зашкребло їй у серці, вкмітила, що її дочечка учворила.

– Нашо ти фотокарточку попортила? – зойкнула вона.

– А я їх хочу всі порвать, – сказала сердито Лариса, підхопила з підлоги оту носату й бридку і почала ярісно її шматувати.

І їй раптом здалося, що рве вона на клапті й той час, що лежав у темній прірві минулого, оте намальоване в її пам'яті море-життя, бо ж справжнє життя, на її думку, мало початися оце відтепер.

Мати ж поколивалася до стільця, що стояв під вікном, і сівши, випухкнула із себе повітря, наче сама була повітряна, а від того, що побачила, роздирало їй груди.

– Напрасно ти це зробила, – сказала, віддихавшись. – Воно конешно, карточка – бумажка, а й пам'ять якась. Зараз казишся, а відійде моча од голови, пожалієш.

– Це я пожалію? – сердито спитала Лариса. – За чим?

– Ну як же? – сказала мати. – За собою... Пам'ять тоже людині нужна!

– Мені не треба пам'яті! – різко сказала Лариса і здерла зі стіни другу фотокартку.

Тут вона була в молодших літах, ще в десятому класі, із заплетеними хирлявими кісками, очі чомусь перелякані, викруглені, а той химерний ніс – неймовірно її потворив.

– Глянь, мам, глянь! – сунула фото матері під ніс. – Глянь, яка утробина. То оце мені її жаліть?

– Це в тебе в голові замутилося, – спокійно обізвалася мати. – А коли подивиться, то не така й утробина. Дівчина як дівчина, гірші бувають, тут твій папка правий.

– А я не хочу бути гіршою! – заверещала Лариса, люто рвучи фотокартку. – Бо чого, одні красиві, а другі – утробина? Чого?

– Так Бог дав, – мовила мати. – Цього ми не вибираємо!

– Бог-Бог! Тоже придумали Бога! А я не хочу бути утробиною!

– То ж уже накша! – спокійно мовила мати.

– А коли хто случиться? Прийде й побачить таку?

– Да, тут ти, конешно, права, – згодилася мати. – Але шо вона винна, та карточка! Не бісись і заспокійся, бо я оце зараз одного обмінщика чекаю.

Лариса з маху сіла на стільця.

– Щось наклъовується?

– Є, але в гіршому районі. Але кватіра більша, то доплатити тра.

– Який етаж? – по-діловому спитала Лариса.

– Та ж лихо, що восьмий. Ті ліхти барахлять, а нам з батьком літ не меншає.

– Тоді нам не підходить.

– Є і на третьому. Але без ванни.

– І без гарячої води?

– Нє, гаряча вода є. Колонка.

– То нехай буде без ванни. Митимемося під душем.

– Та от батько несогласний. Кажє: покиснуть у гарячій водичці люблю.

– То котрий із них має прийти?

– Інший. Той більшої доплати хоче.

– Чого?

– Площа на три метра більша.

– То доплатить, шо у вас нема?

Мати замовкла і її лице стало поважне і ніби скам'яніле.

– Коли ж батько не позволя тих грошей чіпать. На чорний, кажє день, все може в житні случиться.

– От воно й случилось! Хіба нє?

– Та де ж воно случилось, доць? – здивовано озвалася мати. – Ну, зделала ти операцію, то хіба це горе?

– Не горе, а щастя! – твердо озвалася Лариса.

– Для тебе ті гроші й бережем, – голос у матері зазвучав розчулено. – Батько ка': мо' замуж случиться, а тепера кавалери жінок до себе не беруть, а на їхне заглядаються.

– Коли ж тут житиму, то... замужу не буде. Тут мене каждая собака зна.

– То й шо?

– А те, що тут я замуж не вийду. Мінять обстановку тра.

Мати дивилася якийсь час на дочку, і її лице знову стало кам'яне, а нижня губа негарно відвисла.

Лариса встала, взяла з полиці фотоальбома й почала його гортати.

– Воно конешно, – сказала мати. – Чи ж я дурна? І чи тобі не хочу добра?

Лариса тотохнула альбомом по столі і різко звелася.

– А коли хочете добра, то над копійкою не трусься! – сказала гостро, ніздрі їй тріпотіли.

– Ну, чого обіжаєшся? – сказала спокійно мати. – Такі ви збішені оце з твоїм таточком. Як перець!

– Перець, бо печете.

– Це ще хто зна, хто кого пече. Коли сказать по правді, я і за твого батька пішла, бо гарячий, як перець... Да, ти карточок із альбому не чіпай, а то про тебе маленьку памняті не буде.

– Себе малої не збираюся чіпати, – сказала, трохи холонучи, Лариса. – Хоч як на мене, все знічтожити тра. Шоб і не смерділо по тій утробині!

5.

У передпокої задзеленчав дзвінок, і Лариса кинулася відчиняти. При вході стояв чолов'яга в потертому плащі, з надзвичайно кострубатими бровами, на його пелехатій голові ледве тримався потертий, як і його плащ, капелюх, а підборіддя – ніби сокирою стесане.

– Савченки? – рубнув чоловік. – По обмену!

Лариса відступила з дороги, з кімнати вже виколувалася на грубих ногах мати, її завжди сонне обличчя розкішно цвіло.

– Заходіте, заходіте, пужалуста, – заспівала вона.

– Хачу пасматреть! – рубнув чолов'яга і, не скидаючи капелюха, зразу ж узявся за розглядини. Заїшов до кухні, засвітив усі чотири камфорки газової

плити, чомусь понюхав, крутнув водогінного крана, міцно закрутив, завернув голову, аж його капелюшець ледве не впав – дивився на стелю. Помітивши жовтий підтік, турнув туди зарослим пальцем.

– Ето шо таке?

– Суседі залили, – заспівала тонко мати, – сякіє-такіє!

– Плохіє суседі? Часто залівають?

– Ото раз і залілі! – тоненько проказала мати!

– Возьміте белу краску, – рубнув чоловік, – а тада побелить!

Вийшов у коридорець і зазирнув до туалету. Обдивився стіни й низько нагнувся над унітазом, щось і там нюшкуючи. Тоді спустив воду, яка шумно полилася, і перевірів запобіжного крана.

– Не работає?

– Як це не работає? – обурилася мати. – Не в той, мать, бік крутите.

Кран «заработав», бо вода перестала дзюркотіти. Чоловік підвівся, його обличчя стало малинове.

– Да, дієвительно, в порядку, – сказав.

– У нас все в порядку, – гордо озвалася мати. – Хароша кватірка!

Чоловік відчинив двері до ванної і шумко втягнув повітря.

– Сиростю оддають.

– Стірали вчора, – тонко сказала мати.

Чоловік відкрутив воду і перевірів запобіжні крани.

– Один кран туго йдють, – сказав.

– Туго, – скрушно зітхнула мати.

Чоловік різко рвонув із ванни, аж вони з Ларисою змушені були відскочити від входу.

– Район у нас замічательний, – заспівала мати. – Магазин під боком: гастроном, і промтовари, і хімчистка в нашому домі, і пошта, аптека – рукой подать.

– Що ж не удовлітворює? – спитав чоловік.

– Є в нас причина. Сімейна, – сказала мати.

Чоловік різко повернувся і пильно зирнув на матір. Лариса помітила, що одне око його було більше другого, власне одне розширене, ніби вставне, а друге примружене.

– А кака іменно?

– Це вже наше діло, – різко сказала Лариса.

– Ну, воно конешно, діло це ваше! – сказав, миттю збайдужівши, чоловік і рушив до кімнати.

– Клітушка малувата, – мовив, поморщившись.

– Двінацять метров, – проспівала мати. – А друга – шиснацять.

– Куда хочете пойти – тридцять два.

– Знаємо, – сказала мати.

– Сума доплати звесна? – рубнув чоловік.

– Та звесна. Многогато!

– А шо ви думалі? Всьо тепер дороге. Сколькo метр знаїте? Ото-то!

Вони ввійшли в другу кімнату.

– Клітушка веселенька – сонячний бок, – буркнув чоловік. – Взимку тепло?

– Муж у майке ходить.

– Значить гарячо, – чоловік з розгону сів на стільця, капелюха він і не думав скидати. – Обмен знаєте какой?

– Та от у мене все в голові перемакітрилось.

– Хорошо, повтору, нема нічого складного. Две сімні з общой, сорок і двадцать п'ять метров, ідут на двохкомнатну і трьохкомнатну ізолірование. Те, шо йдут у двохкомнатную, нашої двохкомнатної не хатят, район не устраює і даліко. Їх устраює ваш район, ви ж ідьоте у двохкомнатную – тридцать два метра, соответственно з доплатой, а оні сюда. З двохкомнатной і трьохкомнатной пойдут в общу – сімня, хатят вместе бить.

– А доплата кому? – поцікавилася Лариса.

– Хто метри тратить.

– Вам?

– А тож каму? Вам, баришня, понаравиться, там парнів много, як на подбор.

Лариса почервоніла.

– Але худший район, – сказала твердо мати.

– Почему худший? – обурился чоловік. – Райони одінакові.

– Нам до центра тридцять, а одтуда сорок п'ять мінут їзди, – сказала мати.

– Не сорок п'ять, а сорок, – заперечив чоловік.

– Я засікала, – наполягла мати.

– А вам для чіво той центр?

– Доч у центрі работає, – не зморгнула мати.

– Неудобство не большое. – Транспорт удобный.

– За неудобство скинуть годиться.

Чоловік дивився якийсь час на матір, начебто не розумів, що вона сказала, одне око при цьому ще більше розширилося, а друге звузилося.

– Харашо! – рубнув він. – Договоримся. Но транспорт стоїть так само: тут трамвай і там. Будем оформлять документи, ілі подумаєте?

– Доплата большая, – зітхнула мати.

– На теперішніі вриміна не большая, – сказав чоловік. – Не хатіте, не принуждаю: таких п'ять найдьотся. Вам улущеніє, доч замуж пойдьот, вот і вигода.

– Посоветоваться з мужом нужно, – сказала мати.

– Канешно! – він вийняв картку. – Мой тіліфон.

Пішов різко до виходу, і Лариса метнулася відчинити двері. Коли ж повернулася, мати сиділа на стільці серед хати, поклавши долоні на масивні коліна і скрушно похитувала головою.

– Ой-йой-йой, доню, – сказала дуже вже тонко. – Боюся шось я!

– Чого ж боїшся? – спитала Лариса.

– Боюся, що заспіває нам батько – не шуточки! Ще, може, й ребра нам поламає!

– Не дуже він нам їх ламав, не поламає й зараз, – сухо озвалася Лариса. – А ти ходила дивитись ту квартиру?

– Кватіра непогана, – зітхнула мати. – Але як це воно останньої копійки позбуваться?

– То вам гроші чи я дорожча? – гостро крикнула Лариса.

– Де його й розібрать, – скрушно зітхнула мати. – І тебе шкода, і грошей!

6.

І все-таки вона не зжилася дорешти зі своїм обличчям. Крім фізичного відчуття зміни, мала й моральне: той скутий, болющий жмуток, який майже завжди сидів у ній, викликаючи постійне застереження щодо власної повноцінності, жив у ній і зараз – рівноважилося це спалахами злості й відчайдушності.

А у вікна стукалася весна. Відчула її Лариса, коли розчинила навстіж вікно у більшій кімнаті, обдерши перед цим зимову заклею. Затріщав папір, що його не до кінця обскубала, і у вікно линуло раптом таким свіжим та запашним духом, аж дівчина зупинилася. Це було до речі, бо перед цим пережила те, що мати називала батьковим сказом – довідавшись, що вони вирішили викласти при обміні квартир всі їхні родинні гроші, при чому й не подумавши порадитись із ним, батько почервонів як буряк, звівся навшпиньки, задер до дочки (адже була значно вища за нього) оте бурякове лице, і воно справді стало схоже на буряка, з якого здерто шкурку, при чому ніс видавався за хвостика, і загорлав на високій заливистій ноті, виказуючи при цьому всі їхні давніші і ближчі гріхи, обкидаючи їх останніми словами, а ще при цьому поколивуячись на носках – ніби пес, що вив на небо.

Мати ж при цьому спокійненько сиділа на стільці, дивлячись на нього з добродушною півусмішечкою, а Лариса починала закипати, як чайник, але мати, помітивши це, взяла її за руку і сказала – при тому крикові її голос добре був почутий:

– Не запалюйся, донечко, папці треба викричатися! Такий у нього, бідолашненького, характер!

І батько викрикувався, очі в нього повилізули з орбіт, і Лариса почала побоюватися, що вони вистрілять із тих орбіт, як набої з гарматок, ота привісочка на носі яскраво паленіла червоним – такого кольору не віднайти і на найбордовішому буряку, губи не рухалися, а мотілялися, і горлав він, що хочуть загнати його в гроб, ще й покришку накласти, ще й гвіздками прибити, і що йому з ними колись доведеться розпрощатися, бо хто витримає оце чортове бабське кодро, в якого в голові тушкована на лайні капуста, а ще вони ту тушковану на лайні капусту хочуть примусити їсти його, а самі й не подумують покуштувати. Отакі дивні, майже барокові, ряди витворював батьковий мозок; на жаль, його слухачки й поняття зеленого не мали про висоти риторичного стилю; отож батьковий крик був ніби голосом волаючого в пустелі. Зрештою, йому й справді здалося, що перед ним пустеля, і пісок, і що пісок той віє йому в обличчя і січе шкіру, і що звідтіля, з глибини пустелі, дихає на нього чорним ротом якась бридашна, костюмашна істота, але він не міг зупинитися, тому волав і волав, і йому навіть луна не відповідала, хоч би у формі відгаркувань з боку тих, до котрих він волав, бо мати дивилася на нього з любов'ю, тримаючи на вустах ту ж таки усмішечку; рука її при цьому твердо стискала Ларисину, а Лариса перетворилася в кавалок каменю, зачиненого на всі замки, і з затуленими шпарочками.

– Ще трошки, донечко, – сказала мати, – зараз у нього сказ мине й піде він з хати. Вже захльбоується!

Батько й справді вже починав захльобуватися, слова почали вилітати йому з рота з меншою швидкістю, очі не вистрілили, як ядра із старовинної гарматки, а ніби сховалися назад у мішечках повік, з рота витекла звурджена смужечка піни, обличчя почало втрачати на барві, а ніс із яскравочервоною привісочкою вже не так шалено, як буряковий хвіст, мотався обличчям.

– Це ви мене колись доведете! – зрештою викрикнув він. – Це ви мене доведете! Бачить вас не хочу!

І він змахнув рукою, ніби була там шабля і рубнув тією невидимою шаблею повітря, а тоді розвернувся, як солдат і не так подався, як побіг, шкандибаючи, до виходу.

Гримнули двері, струснулися стіни, в передухідді загав ліфт.

– Фу! – видихла повітря мати. – Пронесло! Зараз він піде нап'ється, і все буде так, як ми рішили! Тяжко мені буває з ним жити, доню! – додала плаксиво мати, і в куточку її лівого ока забриніла сльоза.

7

І ось в кімнаті неймовірний бедлам: нав'язані клунки, зсунута мебля, збита курява, зняті із стін фотокартки, картина й килими, виявилось, що, не зважаючи на ретельне материне прибирання, в хаті море пилу, і цей пил літає, потрапляючи в сонячні стяги і яскраво в них висвітлюючись.

– Фу! Нічим дихать! – сказала мати. – Відчини вікно.

І цього разу Лариса, відчиняючи вікно, задоволено ковтнула свіжого повітря, її око мимохіть упало на зовсім зелені горби і ніжний, смарагдовий дим, що оповив березового гайка. Серед білих стовбурів завмерла парочка: дівчина в червоному довгому плащі, а хлопець у сірій куртці стояли, обійнявшись і зовсім не дбаючи про сторонні очі, а дивилося на них із двісті

вікон. Лариса відчула, як щось тенькнуло в ній легенько, наче музика прозірчата заграла.

– Ще трохи й ув'яжемося, – сказала за спиною мати. Вона й собі підійшла до вікна, важко дихала.

– Красота в нас тут, – сказала Лариса. – Там такого не буде.

– Буде друга, – байдуже відповіла мати. – Оно, конешно, харашо, коли окові приятно, але до всього людина привика. Колись, як поселили нас у цю коробку із свого дома й садочка, думала здохну тут. Та не, прижилася, привикла... Не простудись мені!

– Теплінь така! – сказала Лариса, і мати, скосивши на неї очі, не змогла не відзначити, наскільки кращою стала тепер її донька.

– Оце після тої операції, – сказала, – ти не на батьковий рід стала похожа, а на мій. У нас всі красіві були!

– Хочу бути як люди! – твердо сказала Лариса. – Все із шафи ув'язала?

– Та все ж! – мати сіла на стільця і втерла рукавом чоло. – Задала ти нам клопоту, а я, знайш, і довольна! Батько піниться, але й він перепіниться, він у нас такий: швидко закипає і скоро холоне.

– Чого ж довольна? – холодно спитала Лариса.

– Довольна, бо може там нам житися буде лучче. Та й батькові буде лучче, тут у нього дружки завелися, а дружки – то й випивон. А його тра від того відшити і від тих випивонів перестроїть.

– Коли захочеш, то й перестроїш.

– Да, з цим кодлом тра вумно. Тоїсть не на цепу тримать, а на шнурочку, а коли шовковий, крепше буде. Бува ж затнеться тобі, хоч кола на голові теши!

– А ти й тешеш! – засміялася Лариса.

– Не всіда воно й дається, – сказала мати. – Це коли замуж вийдеш, знай: на цепу тримаєш – зірветься і убіжить, а на шнурочку – смикнеться, погладь і за-

лишиться. А шнурочок може стать краще цепа. Нелегка штука сімню сохрانیть.

І від тих слів невідь чому стало Ларисі печально, бо де ще той заміж, і коли то вона зможе використати оту материну науку, як управляти чоловіком! Тож стояла й дивилася, як парочка в березняку повільно рушила між дерева: ішли, похитуючись, і здавалося, що від того ходу діброва ще зеленіше засвічувалася.

– Коли добре подумать, – сказала мати за спиною, – могли б і тут жити. Полупилися б на тебе трохи, почесали б язички та й успокоїлися б. Знаєш, стара Поліщучка померла...

– Оце сьогодні? – аж повернулася від вікна Лариса.

– Ну да! Це як сміття виносила, то почула. Встала, хотіла води напиться, голова закрутилася, впала – й по ній!

Лариса здригнулася. Відчула раптом усім тілом: у цей чудовий, іскристий день, коли все так цвіте й пахне, десь поруч – мертва людина, жовта, як віск, і закоцюбла.

– Це в недобрий день вибираємося!

– Чого це в недобрий? – спокійно відказала мати.
– Для них він, може, й недобрий, а для нас чого? Виберемося та й забудем. Шкода, що на похорон не траплю.

– Це сьогодні й похорон? – з перестрахом спитала Лариса.

– А тож коли? Тепера скоро все робиться: на машину – і бігом до ями! Така життя! Але похорон після обіду в них буде.

Лариса зітхнула: збиратися на нову квартиру під звуки траурного маршу – невесела штука!

– Сімдесят два годи мала, – сказала мати, знову втираючись рукавом. – Своє віджила, але не дуже й зажилась.

І подумала мимохить Лариса, що те саме відчувала, коли нищила фотокартки, – як розсипалися на її подолі оті клаптики із шматочками облич та тіл: минулі дні, неоковирно застигли на папері. Кожна фотокартка мала в собі відбитий день, сонячний чи похмурий, якийсь шмат простору із речами: дерев'яною лавкою, шматком стіни чи грядкою квітів, з горбом, снігом чи травою, часом із чужою постаттю на заднику; повітря, що вливалось у той шмат простору – де воно все? Перемістилося й перемішалось, і коли навіть є той-таки горб чи дерево, то нема трави і снігу, та й горб і дерево тепер виглядають інакше, адже дивиться на них іншими очима та й освітлені будуть не так. Вона ж заповзялася розправитись із цим світом померлих речей: рвала і рвала, нищила й кромсала, змінювала себе і то з однієї причини – хотіла пристосуватися до цього світу, бути в ньому як усі, жити як усі, хоча і життя оте – як подих вітру. Чи не тому, коли рвала фотокартки, мати не дуже й боронила, а сиділа на своєму стільці, сумно всміхалася й покиувала головою; дівчину тоді розпирала злість на отой материн усміх та байдужість, адже не кинулася до неї, не вирвала з рук тих призначених на погибель фотокарток, тих минулих днів, тієї минулої її, а тільки смутно, як лялька, хитала головою. І Лариса почала розуміти, що її мати, не зважаючи на видиму простоту свою й грубість, мудра й розважна, і їй самій ще довго й довго йти до такої мудрості.

– По-моєму, – раптом сказала вона, – ти забагато надаєш уваги, доню, що усі про тебе думають, усі на тебе дивляться.

– Це ти про що? – здригнулася Лариса.

– Про фотокарточки подумала, які ти рвала, та й переселення наше. Коли подумати, тобі усіх тра було б повбивати, котрі тебе бачили носату!

Дівчина аж скинулася на це несподіване материне слово, відтак щемке, тоскне відчуття в ній посилилося, і вона виразно відчула, що поруч, здається, просто за їхньою стіною, лежить жовтий, закоцюблений труп – не збагнула, чому саме така асоціація виникла в її мозку. Однак відчула це гостро, і всю радість, що її зазнала, оглядаючи розкішний краєвид із вікна, та й ту парочку серед воскреслих дерев, наче змело колючим деркачем.

– Таке чудне кажеш! – майже сердито мовила Лариса.

– Чудне, та не дурне, – сказала мати, зітхнувши.

Не знайшла, що на це відповісти, та й чи треба було, – Ларису раптом пройняло відчуття нагальної та безповоротної втрати. І це, очевидно, тому, що труп за стіною, і знищені фотокартки – було ніби й справді одне. Збагнула те не так мозком, як серцем, і в роті в неї з'явився металевий присмак – спинилася раптом розгублено, як колись отой дід у сталевій барви одежі, котрий рушив був на прогулянку, а цілком забувся куди і з ким мав зустрітися.

– Щось ти посумніла, – сказала мати, дивлячись на неї із незбагненим спокоєм. – Живемо, як можемо й уміємо. Це як вода: один п'є швидко, а другий поволечки!

І Лариса вздріла на її великому, розплилому, а через те невиразному, обличчі саркастичну всмішку.

Відтак задзвеніла за вікном синиця. Легко й грайливо перекочувала золоті ковтки і ніби біла ясними молоточками у шиби, у лиця, ніби переконувала, що все навколо немарне і чудове. І від того якийсь дивний сік збуджувавсь у живих душах, підносив їх і збуджував. У цей час заскреготів ключ у дверях, і вони одночасно повернули голови. Батько зайшов, не причиняючи дверей, і блимнув на них сутінно.

– Вправились?

– А машину достав? – перепитала, не зрушаючи з місця мати.

– Достав, трясця їхній матері. В агенстві не було, зловив на вулиці часника.

– Це вже здере.

– Та вже здере.

– Поторгуватися треба було б.

– Йди і торгуйся! – спалахнув батько. – Зате паси позичив у Вознюка.

– Паси згодяться, – сказала мати й енергійно встала.

– Самі грузитимемо? – злякалася Лариса.

– Не, прийде тобі дядько з вулиці й погрузить, – буркнула мати.

– Як же подужаємо?

– А дядько з вулиці дужає? – майже переможно глянула на неї мати. Дужає і добрі грошики лупить. А в нас уже нема чого лупить!

– Трошки ж лишилось на книжці!

– На книжку очей не розкривай! – сказав батько, просовуючи паса під шафу. – І так уже без нічого лишилися.

– Я шафи тягати не буду! – заявила Лариса.

– А тобі ніхто не каже, – озвалася мати. – Носи клунки! – Вона проділась у паса.

– Може, хай з твого боку підсобила б? – спитала в батька.

– Подужаю! – бовкнув, просовуючись у петлю, той.

– Не хапайся! – мовила майже сердечно мати, і батько подивився на неї теплими очима.

Лариса закинула на плече клунка, бо збагнула: ці двоє, що долею випадку дали їй життя, уже порозумілися поміж себе. Ото й була таємниця, що єднала їх, таких неподібних одне з одним, і це вона не раз відчувала. Озирнулася й побачила притулене до шафи батькове обличчя: кругле, побуряковіле із отим знайомим носом – буряковим хвостиком; спалахнуло їй

раптом у душі, бо згадала останній сон у цьому будинку, де народилася і виросла: приснилася сама собі, але була ще давніша, схожа на батька. Там, у сні, сталося так, що її ніс знову був, як і раніше, тобто ніби ніякої операції вона не робила і нічого в ній не змінилося – підскочила до дзеркала, але дивилося на неї її – не її обличчя, але куди гарніше, ніж нове теперішнє. Ні, щось було в нім застигле й мертве, і їй раптом захотілося здерти із себе машкару. Отож вціпилася нігтями у шкіру і почала здирати оту нову подобу. І не залишилося на обличчі нічого: ні носа, ні очей, ні вуст – вона аж закричала уві сні і збудилася. І так страшно їй стало, що, не зважаючи на ніч і усвідомлення, що прокинулася, дівчина метнулася до вмикача, а тоді припала до дзеркала. І побачила чуже гарне обличчя, на якому й справді було щось неживе й застигле. Стояла в самій сорочці й тремтіла від страху чи від холоду, який раптом її охопив. «Господи, – шепотіла, – яка я дурна, – яка я дурна, що так цим переймаюся!»

І справді, думала, висовуючись із клунком у відчинені двері, нічого цим перейматися. Знайшов – не радій, згубив – не сумуй, як любить казати її мати. Жити треба, жити!

– Взяли! – почувся за спиною владний материн голос. – Не важко тобі?

– Все гаразд! – лагідно обізвався батько.

Ларисі хотілося заткнути вуха. «Це вони дошкуляти мені хочуть?» – подумала.

8.

Їй ударило в вічі ранкове сонце, голосно заляццала синиця, засміялася чи заплакала, і дівчина примружилася: дерева було потикано ясно-зеленими світлячками і висіяювало смарагдовим промінням. У дворі стояло вантажне авто, біля якого завмер, поставив-

ши на приступку до кабіни ногу, вимащений у мастило шофер. Трохи збоку, ніби вирізаний із сталі, стовбичив старий у сталевій барви капелюсі, саме той, котрий перший побачив нове Ларисине обличчя; ще ближче завмерло, порозкривавши роти, трое опецьків, побіч переминалися з ноги на ногу трійця найдобродушніших мам. Стрельнули до Лариси гострими поглядами і ніби всміхнулися, а може, й не усміхалися. Старий у сталевій барви одежі, побачивши її, злегка розтулив рота – і в дітей, і в нього зробилися чотирикутними очі. Від сусіднього під'їзду вельми поспішала, аж пригнулася, кругленька, мала й горбата бабуся, вона спинилася біля дітей і так само завмерла, вбивши в асфальт палицю. Лариса коротко глянула туди й сюди, і біля кожного під'їзду побачила людей, які світилися, повернені в Ларисин бік. І здалося дівчині, що не мали вони ані носів, ані очей, ані ротів. Защеміло щось під серцем, скулилося воно і змаліло. Вона ніби й привіталася, а може, тільки кивнула, але ніхто із цих застиглих і завмерлих не відповів, ані рухнувся, хіба вуста трьох мам трохи розсунулися. І тоді хвиля відчайдушності охопила дівчину, вона раптом гордо поставила свою нову кирпулю. І всі задивилися: чотири пари чотирикутних очей, пара м'якеньких, сльозливих – бабусиних, три пари великих і невідь од чого задоволених; решта бо присутніх очей не мала. І може, від того, що задерла вона так кирпулю, бризкнуло Ларисі у вічі яскраве сонце, і пішла вона, мимоволі рахуючи зелені свічечки бруньок на каштані, що ріс відразу за автотом. Шофер, побачивши її, зняв ногу із приступки і ліниво похитався вздовж борту. Скинув, не кваплячись, гачки з одного й другого боку і опустив заднього борта; відтак подивився на Ларису примруженими очима, і його вуста похабно розлізлися, а око моргнуло. Лариса вдала, що не помітила ні тієї усмішки, ані моргання, натомість по-

мітили усмішку й моргання троє мам і старенька, горбатенька бабуся: троє мам зирнулося поміж себе, і в усіх трьох галочками зламалися брови. Лариса кинула клунка до кузова й пішла в під'їзд, відчуваючи, як повзає по її голих литках шоферів погляд; мимовільно поспішила і, сама того не бажаючи, заклично крутнула задком, в той час, як литки її замиготіли.

У цей час у двері під'їзду висунулася, опоясана пасом, широка материна спина, руки її лежали на хитливих боках шафи.

– Пособи батьку! – прохрипіла мати, і Лариса шмигнула у темінь, де ще ховався батько. Батько мав вибалушені очі, ніби от-от вони мали вистрілити, як ядерця із гарматок повік, і червоне бурякове обличчя, на якому мотілявся хвостик буряка, його короткі ноженята карачкувато тупцяли, а пас переїв спину. Лариса схопилася за того паса й почала завзято тягти, пособляючи, і так вони впливли на ґанок під'їзду, де на них чатувало ще кілька нових пар очей: був тут інвалід на костурах; суха, як тріска, стара із майже круглим, як куля, опецьком, приліпленим до її долоні, і кілька хлопчаків із засуненими до кишень руками, які незвідь-чому не сиділи в цей час у школі. Шофер знову стояв, поставивши ногу на приступку кабіни, і в думці не маючи пособляти; в роті в нього куріла цигарка, а очі розшуковували Ларисині литки і задок. Мати тим часом дотупцяла до машини і спинилася, шумко видихнувши повітря. Батько й собі звільнився від шлейок, і обличчя в нього почало втрачати бурякову барву.

– Лізь на гору! – сказала йому мати, віддихавшись. – Ми подамо!

У вирізаного із сталевого листа старого очі перестали бути чотирикутні, а губа, що відвисала, притулилася до горішньої. Так само вчинило й троє дітей, а троє мам цілком збайдужіли до того, що відбува-

ється. Презирливо скривили вуста троє хлопців, які чомусь не пішли сьогодні до школи, а один із них сплюнув; висока й худа стара вийняла брудну хустину й вишмаркалася, а її опецьок утер носа рукавом. Маленька, горбатенька бабуся скрушно захитала головою, а батько, як герой-молодець підскочив і миттю опинивсь у вантажівці.

– Чо стали! – владно наказав.

І тут відбулося диво. Мати, нагнувшись, без особливого зусилля підняла шафу і, не встигла Лариса й прискочити, заклала її до кузова, наче якусь порожню корзину.

Тоді Лариса знову побігла до під'їзду: одне, їй допікали цікаві очі, а друге, нахабно не спускав з її литок та задка погляду отой замазучений шофер. Зрештою, встигла роздивитися шофера пильніше – був то хлопець не старший за неї, мав сірі очі і кучеряве, як у баранця, волосся. Дивився на неї, мружачись і тримаючи на вустах похитливого усміха, і чи не від того дзвінкіше закалатала синиця і яскравіше запалали зелені свічечки каштанових бруньок. Небо над головою цвіло без єдиної хмарки, і саме це помітила Лариса, коли обернулась у дверях, щоб глянути, що робить у кузові батько. Але батька вона не побачила, а тільки широко розтулені шоферові очі. Побіч од нього стояла мати і спокійно втирала хустиною чоло.

Із другим клунком Лариса вийшла у джинсах, і кілька немовлячих мам радісно на неї глянули. Інвалід стояв біля вирізаного із сталевого листа старого і вони миттю перервали розмову, а розвернули в її бік ліця. До дівчини галантно ступив, покинувши приступку кабіни шофер і простяг густо змазану мастилом руку.

– Помогти? – спитав не зводячи із Лариси очей.

Троє мам із ходячими малими спустили при цьому очі, ніби побачили щось сороміцьке, а троє мам немов-

ляцьких усміхнулися. Лариса кивнула цим трьом новим мамам – одна із них була однокласниця, а з другою колись дружила.

– Давно тебе не було видно, – сказала та, з якою Лариса колись дружила.

– Та от бачиш! – сказала Лариса і тій, з якою дружила, здалося, що обличчя в Лариси застигле й неживе.

9.

І ось усе повантажене, Лариса легко перемахнула через борта, за нею так само перемахнув батько, а мати полізла в кабіну, ледве висадивши ногу на приступку. Загуркотів мотор і обличчя в усіх, котрі проводжали, позмінювалися: в дітей і сталевого старого очі знову стали чогирикутні, всі шестеро мам заблищали майже однаковими усмішками, маленька старенька скрушно зітхнула і змахнула рукавом із ока сльозу, суха стара із приклеєним до її долоні опецьком знову вишмаркалася, а інвалід сказав до вирізаного із листа сталі старого:

– Теперички вона замуж навірняка вийде!

У Лариси ж у душі щось знову стислося, щось защиміло, але в цей момент розсипався над головою голосистий синичачий подзвін. Дівчина глянула на батька, той саме прикурював і схилив обличчя в долоні, ховаючи отого характерного привісочка на носі. І раптом здалося Ларисі, що нічого в її житті не відбулося, що вони просто одержали нову квартиру, що батько в неї й має бути такий малий і з таким характером, та й з таким приважком на носі; їй раптом защемили невидимі шви на обличчі і здалося: відбувається те, що наврочила мати: повертається до неї колишня потворність – недаремно ж так виставилися супроти неї оті роззявляки! Провела несамохіть рукою по лиці; ні, все як треба, тож пошукала очима синицю між

зелених каштанових бруньок. Однак наштовхнулася на презирливо стулені вуста високої кощавої старої, до руки якої приклеївся опецьок. Щось веселе й дзенькотливе, як синичий подзвін, спалахнуло в Ларисинім серці, залетів туди голубий вітер. Машина раптом рушила, і Лариса несамохіть висунула язика й показала його всім шістьом мамам, сталевій барви старому, інваліду, старій кощавій із приклеєним до руки опецьком і маленькій, горбатенькій бабусі – вони заситгли в німій сцені. Тільки троє хлопчаків, а за ними троє інших дітей, серед яких виявилася й дівчинка, ударили в ноги і помчали вслід за автoм. Вони бігли й махали руками, але Лариса бачила поміж них тільки дівчинку – увіч здалося їй, що була зовсім схожа на ту, із знищених фотокарток, ту, яку так жорстоко тут покинула, а може, й була вона із тих фотокарток, – бігла за машиною й бігла, і зі щік її густо котилися рясні сльози.

1978 р.

ПОГЛИНАЧ ЗАПАХІВ

– Не знаю, як тобі сказати, – мовив Віталій Довгалюк, – те, на що хочу тобі поскаржитися і не хвороба навіть, – він зирнув на лікаря й скривився жалісно. – Може, підкажеш, до кого звернутися – ти єдиний, перед ким я міг би відкритися...

Вони сиділи у вітальні, оформленій під «ретро» – мебля тут була антикварна по-справжньому, за склом шафи, зробленої в середині ХІХ століття, виблискувала корінцями енциклопедія Брокгауза та Ефрона; господар, однак, був у джинсах і спортивній сорочці з численними гудзиками та клапанами; він дивився на свого колишнього приятеля крізь скельця окулярів в італійській оправі – колись вони сиділи за однією партою і – диво з див – ще й досі часом зустрічалися! Не так, щоб часто, але неодмінно вдавали з себе давніх приятелів, незвідь-чому одному й другому було то приємно.

Віталій Довгалюк сидів у давньому, як його прабабця, фотелі, до речі, прабабця й досі ще жила і, здається, не збиралася вмирати – чомусь почав думати про неї, хоч прийшов сюди не для того: мав клопіт і конче хотів порадитись із лікарем, але не в офіційній обстановці. Був малий та мізерний, з майже лисою голівкою, з великими, темними й несподівано гарними очима на дрібненькому личку, на ньому висів костюм аж зовсім небездоганно пригнаний – якесь одоробло з «Готового одягу»; ніс у Віталія Довгалюка був

особливий: приплюснутий з боків, довгий і горбатий з синюватими ніздрями, під тим носом незатишно тулилася пара коротких, але напрочуд соковитих і повних вуст.

– Стривай! – сказав приятель-лікар. – Може, щось вип'єш: сухе вино, коньяк? Не так часто ми з тобою здибуємося!..

– Нічого не питиму, – трохи трагічно сказав Віталій. – Мені не легко було зважитися на цю розмову, сам знаєш, зі своїми хворобами я тобі не набридав...

– Це правда! – сказав лікар. – Пацієнти бувають двох сортів: одні свої хвороби приховують, а інші хочуть, щоб про те знав цілий світ.

– Я з тих, що приховують свої хвороби, – сказав Віталій, криво всміхаючись.

– Це гірший тип пацієнта. Лікарям вони не набридають, але собі шкодять...

– Але я не прийшов до тебе, як пацієнт, – підхопився Віталій і заходив покоем, поламуючи пальці рук. – Я прийшов до тебе, як до приятеля, бо мені треба конче з тобою порадитися...

– В такому разі – валяй! – сказав лікар, вдаючи з себе фамільярного.

– Та тут і валяти нема чого. Просто, мій організм... як це його висловитися... ну, з недавнього часу я відчув у собі дивну властивість... Ні, ти сміятимешся...

Віталій Довгалюк нерішуче зупинився серед кімнати і позирнув на приятеля великими, прегарними очима. «Коли б він був ліпше одягнений, – подумав лікар, – подобався б жінкам, які люблять чоловіків тихих і податливих!»

– Сядь, будь ласка, – м'яко запропонував лікар. – І не хвилюйся. Я готовий тебе вислухати і що в моїй силі...

– Ну, звісно, – обірвав його Віталій і сів на красючка фотелю, в якому він так виразно пригадав свою прабабцю. – Я для того й прийшов. Так от, Анатолію

Петровичу, вибач, що я так офіційно до тебе... Останнім часом щось дивне зі мною коїться... Виявив дивну за собою властивість чи рису, чи здатність, кат його розбере, як це назвати... Одне слово, там, де я з'являюся, пропадають приємні запахи...

...Він їхав у трамваї. Сидів на бічному сидінні, було там місце, а він втомився після зміни й приліпився скраєчку. Саме приліпився, бо на тому сидінні розклаталася жінка з величезним букетом бузку. Він не бачив тієї жінки, бо затулялася від нього букетом, але побачив пишну, як пампушка руку, що охоплювала той букет. А ще він побачив розкішні коліна і поділ червоної спідниці. Тоді йому здалося, що цей букет, який тримає така затишна рука, мусить чудово пахнути. Бузок мав пахнути травнем, зрілою, стиглою жінкою; загалом запах бузку завжди його хвилював, будив невиразні спогади чи сентименти. Отож він вирішив прихилитися до того бузку і трохи «позичити» запаху. Для цього небагато й треба було: ледь-ледь поверни обличчя і оберемок квітів опиниться біля носа. Він не витримав спокуси, повернувся до квітів і ввібрав у себе, скільки міг, повітря. Замлоїло в носі, закрутило, аж змушений був потерти пальцями, щоб не чхнути; здалася, що він весь раптом наповнився духом отого бузку, але це була тільки коротенька мить, бо наступної хвили запах бузку зник, зовсім зник, його просто не стало, і той букет зробився, наче паперовий.

– Розумієш, – сказав Віталій. – Букет після того, як я вдихнув його запах, справді втрапив ароматичні властивості... Цілковито! Ну, чого ти дивишся на мене, як на вар'ята? – спитав раптом роздратовано.

Лікар спробував розсміятися, але сміх прозвучав фальшиво.

– Я подумав тоді про себе те саме, – сказав гостро Віталій, наче вгадуючи приятелеві думки. – Але

це тільки початок історії... Чудної історії, в якій я не все розумію. Не настільки я дурний, щоб не знати про атрофійні здатності людського нюху: до запахів ми легко пристосовуємося і починаємо не відчувати їх. Вранці ми не відчуваємо несвіжого духу нашого помешкання, а людина, котра зайшла до нас з вулиці, кривить носа, Люди, які працюють у смороді, того смороду не відчувають також. Зрештою, коли я покинув той трамвай, то й подумав: сталася така елементарна атрофіяція... Зрештою, за п'ять хвилин забув ту історію, надто дрібна вона виявилася. Про неї я згадав потім, коли прийшов додому...

...Погода тоді була сумирно-пригнічена. Низьке небо нависало над містом, над шосівками висів синій дим бензинового перегару. Той дим похитувався й коливався, наче живий, і машини з плюскотом мчалися по мокрому асфальті. Віталій мав запамороку, бо вже здавна не переносив машинового чаду. Намагався не дихати глибоко, але й тоді відчував, як обпікає дихальні шляхи їдкий газ.

– Я точно пам'ятаю: тоді запах не зникав, – мовив Віталій. – Більше того, я навіть почав мучитися від нього...

Дійшов до свого парадного і скочив у ліфт. У ліфті вже стояла якась надто напарфумована жінка. Вони їхали й не дивилися одне на одного, бо в ліфті чужі люди ніколи не дивляться одне на одного. Але він не міг не дихати запахом тої жінки, пахтіла вона міцно. І повторилося те ж таки: знову відчув, що по горло наповнюється духом тих парфум, яка вилила на себе його мимовільна супутниця, а за мить запахів не стало. Він злякався й зирнув на незнайомку: була з тих, хто страшилась прив'ядання. Здається, й супутниця відчула, що щось негаразд, блимнула на Віталія, наче він образив її улюбленого песика, а коли двері розсунулися, кулею вилетіла з ліфта, блимнувши на нього

ще раз – на щастя, це не була його сусідка. Він відчув на плечах дивний тягар, трохи аж недобре стало, наче отруївся тими парфумами. Але це тривало тільки мент, наступної хвилі був як завжди, але коли відмикав двері власної квартири в нього тремтіли пальці.

– Я подумав, – сказав Віталій, – що це якась психічна роздратованість, бо в мене тоді трапилися неприємності на роботі; я вжив недозволеного тону до свого начальника і хотів якнайшвидше дістатися додому, щоб заспокоїтися й обдумати ситуацію. Зрештою, був неправий не я, а начальник, та й неприємність трапилася невелика – такі собі буденні неполадки, на які можна й не зважати особливо. Як ти все це поясниш? – спитав Віталій, дивлячись на приятеля своїми прегарними, трохи смутними очима.

– Так, як і ти, – сказав лікар. – Психічними неполадками, надмірною збудливістю.

– Я й справді так подумав, – мовив Віталій. – Виїшов з роботи на півгодини раніше і прийшов додому, коли жінки моєї ще не було. Дитина здобувала мудрість на продовженій групі в школі, сьогодні її забирала жінка. Я ж захотів урвати для себе півгодини часу, щоб побути самому. Хотів отак лягти на канапу, розслабитися і ні про що не думати, тобто дати організму перепочити й оновитися...

Він зайшов у квартиру й помітив, що одяга на ньому волога, що він весь просяк вологою, а в домі тепло й сухо, на нього війнуло духом обжитого місця, тим, що й дає відчуття рідної домівки. Швидко перевдягся в домашнє, але перед тим, як лягти й розслабитися, зирнув у дзеркало: хотів пересвідчитися, щоб такого страшного побачила в ньому ота жінка з ліфту. Але нічого особливого він не помітив, хіба те, що чуб був розпатланий. Отож майже механічно взяв гребінця й зачесався, а щоб освіжитися, узяв флако-

на одеколону, та замість того, щоб бризнути на себе, як звичайно, кількома краплями, підніс пляшчину до носа і вдихнув на повні груди того милого запаху – був то його улюблений потрійний одеколон І втретє сталося те саме, тобто він наповнився ароматом по горло, а за мить з відкритого горличка флакону вже не чув нічого, наче була там вода. Хоч ні, вода також має свіжий запах, а там його не було ніякого.

– Я подумав, що божеволію, – сказав Віталій, поморгуючи довгими махровими віями, на які йому могла б позаздрити не одна жінка, – але мозок у мене працював нормально, рухи були злагоджені й чіткі; я, правда, ще відчував легке роздратування, але не таке, щоб з-за того турбуватися. «От дивак», – сказав я сам собі і пішов до канапки, адже часу на самотність у мене лишалася мало...

Він ліг і відчув легке поціпування в носі. В кімнаті було тихо, через стіну м'яко грала симфонічна музика, там мешкав меломан, і ця музика нітрохи не дратувала. Зрештою, він людина старомодна, і його дратує не симфонічна, а естрадна музика; відчув, що носом йому стало дихати не так вільно, і це раптом принесло йому заспокоєння: знайшов просте і зрозуміле пояснення отій дивній і трохи смішній своїй аномалії: нежить, її назва. Звичайнісінький нежить і те, що під час нежиті людина може втратити нюхальні здатності, щось таке просте, як день.

– Я власне, хотів тобі про це сказати, – зауважив лікар.

– Ну от бачиш, ми мислимо в унісон, – сказав Віталій Довгалюк, ледь-ледь усміхаючись. – Це значить, що в мене з психікою все гаразд.

– Та ж звісно, – мовив лікар, – Надто багато скидати на психіку – теж ознака психічної неповноцінності. Закони психіки – це ті ж таки закони фізіології.

– Отак подумав і я, – сказав Віталій. – Я – інженер, а ми, технократи, люди таки раціонального мислення...

Отже, пояснення було знайдено. Віталій не без задоволення обдивився кімнату, в якій лежав, була вона обставлена невибагливо, бо й стиль його життя простий. Йому стало зовсім затишно, адже людина завше творить гніздо своє за образом своїм і подіб'ям, відтак очі його заплющилися, і він перестав думати, тобто наладнав своє ество так, щоб ніщо його не займало, щоб мозок хоч трохи побув у стані блаженного спокою, а в нього це завжди викликало одну й ту ж реакцію, тобто упав у темну, непрозору яму і заснув так міцно, що мозок не витворив жодної галюцинації, тобто це був короткий провал у ніщо, сон без сновидінь, при якому горішні шари мозку відключаються цілковито. І так тривало всі півгодини, які він здобув для самотності, а випірнув із неї, коли вдарили вхідні двері і в коридорі залящав дзвінкий голос його донечки, а він, хоч і прокинувся, відчував, що світ навколо крутиться, стіни здалися незнайомими і треба було зусилля волі, щоб отямитися і знову повернути собі світ звичайних речей і встановити його для себе твердо й несхитно, тобто ввійти в коло тих людей, що складали його дім і наповнювали існування.

– О, тато наш удома! – сказала трохи здивовано жінка, входячи і вносячи з собою дух дощу й вологи. – Ти що, спав? А на нас напала злива і ми добряче намокли!

Вона стояла супроти нього, світла і змолоділа від дощу, вогка, рідна й запахуща; за нею вслід вскочила донечка так само збуджена від зливи і покрита її свіжим духом; він заусміхався до них і вдихнув на повні груди їхнього духу.

– І сталося те вчетверте, – сказав Віталій. – Я відчув, що наповнився духом рідних мені істот, а за

мить все знову пропало. Пропало нагло й гостро. І я схвильовано звівся з канапи...

– Повітря в нас затхле, – сказала його жінка й пішла відчинити балконні двері. – Ти часом не захворів?

Він не відчував ні затхлого повітря, ні свіжості, принесеної знадвору. Відчував тільки ламкий біль у голові.

– Можливо, й захворів, – сказав він, і з його горла вирвалося щось схоже на сміх. – Знаєш, я зовсім перестав відчувати запахи.

– Це не диво, – сказала жінка в той час, як дочка стояла з розкритим ротом і чомусь пильно дивилася на нього.

За мить у нього під пахвою опинився термометр, а волога, свіжа рука лягла на лоба.

– Лоб теплий, – проголосила вона.

– То мені завтра не треба буде йти на групу? – з надією спитала дочка.

– Як покаже термометр, – всміхнувся Віталій.

– Але ж ти хворий, та, я по тобі бачу, – гаряче сказала дочка. – Хіба не можеш прогуляти один день?

В ту мить йому таки хотілося прогуляти один день. Попри все відчував у тілі розладненість, майже так само, як перед грипом. Але термометр був нещадний: тридцять шість і шість!

– Ну от, – сказав, спускаючи ноги в капці. – Я здоровий, як бик, а нежить – річ несуттєва

– Вип'єш на ніч липи й попариш ноги, – відказала з другої кімнати жінка: перевдягалася.

Дочка перевдягалася біля нього. Ходила в малій до смішного жіночій сорочечці з мереживками й вішала на плечики форму. Потім цілком жіночим рухом накинула на себе халатика і почала застібатися.

– А можна й мені попарити ноги, – сказала вона

– Хіба в тебе також нежить? – озвався з другої кімнати жіночий голос.

– Ні, я люблю парити ноги, – сказала мала.

– А я не люблю, – мовив він, активно розтираючи собі носа. – Парити ноги – прегидка штука!..

– От чудний! – вигукнула дочка. – Я б парила ноги щодня!..

Всього цього він не розповідав приятелю: сценка з'явилась у його уяві, як короткочасне видіння; і він замовк, наче прислухався до себе.

– Я був майже заспокоєний, – сказав. – Застуда – річ звичайна, як і нежить Але в мені продовжувала жити якась особлива настороженість. Не хотілося з'являти з себе вар'ята і розповідати жінці про чудне в собі, але попри те я вирішив проробити щодо того ряд експериментів...

Перше, що він зробив: пішов до полиці, де стояли парфуми і знову відкрутив покритку флакона з потрійним одеколоном.

– І запаху не було? – спитав лікар.

– Ані найменшого, – відповів Віталій. – Мені навіть захотілося гукнути жінку й дочку і дати понюхати їм. Але я злякався, що й вони не почують запаху... Розумієш, одне діло індивідуальні нюхальні властивості, вони можуть зникати й виникати, можуть бути алергічні, хибні – все, що завгодно, а друге, коли б це відчували й інші люди з навколишнього середовища. Це вже була б не тільки аномалія мого організму, від якої клопіт тільки мені. Чи логічно я міркую?

– Цілком, – сказав лікар. – А чому в тебе є сумніви щодо логічності власного мислення?

– Бо в мене зараз взагалі багато сумнівів, – мовив Віталій. – Людина – особа настільки химерно-суб'єктивна, що не може постійно перевіряти свою нормальність самотужки. Адже є універсальна мірка, якою ми це перевіряємо...

– Тобто?

– Маємо бути подібні до інших, – сказав серйозно Віталій. – Уподібнення – одна з найнеобхідніших потреб людства. Без цього людина починає губити ґрунт під ногами...

– Тобто починається психічна хвороба? – спитав лікар.

– Саме так! Я технократ і мислю раціонально. Завжди вважав, що людський організм – це та ж таки машина, хай складна до незбагненності. Вона має працювати чітко й безвідмовно. Як у кожної машини, в неї можуть бути певні відхилення, але і відхилення не повинні виходити поза норму. Адже невідповідний цей збіг: норма й нормальність. Всі гвинтики мають бути загвинчені, а коли ні – різьбу сточено!

– Ну, це дещо схематичне міркування, – сказав лікар.

– Схематичне, але правильне, – категорично сказав Віталій. – Я не даремно це тобі висловлюю, має воно безпосередній стосунок до цієї історії.

– По-моєму, тобі менше треба про це думати, – сказав лікар.

– Читаєш у моїй голові, – відповів Віталій. – Це саме вирішив і я. Отак як після копіткого, напруженого дня добре розслабитися і розвантажитися від набраної напруги, вивести з себе електрику, як дехто каже, я вирішив зробити собі інтелектуальну розгрузку. Тобто не мислити більше необхідного і психічно опроститися...

Це рішення прийшло ще в той вечір, коли жінка його почала активно виганяти з нього хворобу. Він сидів на кухні в трусах, розставивши коліна, як справжній господар дому, перед ним стояв кухлик з липовим наваром, пив малесенькими ковтками і задоволено дивився на спину, широкі клуби й м'які ноги своєї половини. Вона клопоталася, мотаючись з кутка в куток, плескала дверцятами шафки й холодильника і

щось оповідала – про роботу і своїх колежанок, які з захопленням прийняли її нову кохтину. Він сидів і мовчав, як індійський божок, і тільки покрекував. Запаху його напій не мав, бо перед цим вдихнув його на повні груди, але він весь був липовий, весь із меду, очі солодко приплющувалися, і він думав: «А коли так? Коли пити й уявляти запах липи, меду, уявляти липовий гай і бджіл, що гудуть, аж тремтить повітря?» Йому зрештою, це вдавалося і він майже зовсім приплющив повіки. І озирав знадності своєї половини, і захотів її раптом. «Слухай, – сказав він, – а як ти вважаєш...», – «В тебе одне на умі», – відказала йому жінка, лагідно блимнувши в його бік. – «А чого б то в мене не було того в думці? – сказав він. – Я нормальний мужчина!» І коли сказав він ту фразу, щось ущипнуло його й занепокоїло, йому захотілося таки відкритися перед жінкою, все їй оповівши, бо чи ж такий він нормальний? Але знову побоявся, бо коли б справдилося те, що його страхало? Чи б блимнула так лагідно й погідно його жінка, досить того, що він удав із себе хворого, що він п'є оцей липовий навар без запаху, чорт забирай, вилаявся подумки, адже цей напій не подіє на нього, бо не має він нічого спільного з липовим цвітом та медом! Найліпше про це не думати, отак наказати собі й перейнятися власним рішенням... Їхня дочка вже спала, перед цим таки попаривши ноги, а він ще тільки мав те вчинити. І йому приємно стало хоч би від того, що вони опиняться з жінкою в тісній ванній на пару, що вона підливатиме окріп, а він дивитиметься на її ніжну шию, зарослу кучерявим і лагідним волоссячком. Все-таки це чудові хвилини, і його дочка має тут рацію, бо парити ноги, коли поруч тебе люба істота – якось з'єднуватися з нею; бо тоді у ванній повно легкої пари і чи не від того їхні тіла мимоволі почнуть пульсувати закличними біострумами; можливо, жінки відчувають це тон-

ше, адже для них не основне з'єднання конечне; вони в цьому досконаліші чоловіків. Може, тому, він поклав тоді руку жінці на стегно, але вона була зайнята і не до гри їй було зараз. «Ти ж хворий, – сказала вона. – Навіщо це тобі?» – «Коли біля тебе така мила істота...» – ніжно сказав він. «Перестань, – обірвала його вона. – У вас, чоловіків, одне на умі». – «То й хай!» – подумав він розмлоєно, бо йому так захотілося затишку, спокою, хотів таки забути про те чудне, бо остаточно повірив: воно піде від нього, відчепиться від думок; і він у такий спосіб звільниться від втоми, від того конфлікту на роботі і від невдоволеності. Єдиний лік на те: не думати й перейти в іншу емоційну сферу, а ранок розв'яже всі клопоти і гризоти...

Дружина вийшла з ванної, а він опинився сам у клубах пари, в якій ще прочувалися жіночі біоструми; о, то зовсім не запах, подумав він, бо з запахами в нього, може, й справді не все гаразд – відчуття глибше й серйозніше, а здатності відчувати не губив. Сидів на малому ослінчику в середині великого білого тіла ванни, в білій майці і білих трусах, сидів виструнчено й заплющено, тепло розливалось від ніг на все тіло, обличчя його було червоне й пітне, і йому здалося, що це таки щось більше від приємного, щось вище й сокровенніше. «Причини наших нещасть, – подумав він, – виходять з нашої невдоволеності, ховаються в нас самих, причини біологічних аномалій – теж із нас самих, отож треба й боротися з ними через самого себе». Потягся за рушником, витер обличчя, а тоді знову завмер, самовпевнено скрививши уста...

Це було з того, що не оповідається та й не оповідав він його, а тільки згадав. Так само не оповів він ще одного, що, може, стосувалося безпосередніше оповіджуваної тут історії, адже найбільше, що збуджувало його у власній жінці – її запах. То не був запах парфум, а щось особливіше, притаманне, можливо,

тільки їй, щось м'яке, ніжне, від чого він обов'язково відчував у собі молоду силу – цей запах оточував його п'янким димком, заповнював й омолоджував, робив, зрештою, ненаситним і вічно бадьорим. Жодна жінка, з якими довелося йому здібуватися, не мала такого запаху – це був не так запах, як дух. Може тому, він виявляв трохи надмірну прив'язаність до своєї половини і залишався несхитно їй вірний.

Але сталося те саме. Йому було дано вдихнути тільки раз її теплого духу, того хмелю, що незмінно його будив, – за тим все зникло і замість пристрасного безуму, він в'яло виконав обряд. «Ти таки захворів, – сказала ніжно дружина, обіймаючи його правую рукою й тулячись ще розпаленим тілом. – Не треба було тобі цього сьогодні». Тоді він відчув, що на очі йому напливає щось гостре і щемке, горло йому зсудомило, а серце здригнулось у залізних лещатах. «Вибач!», – прошепотів він, ковтаючи схлип і кусаючи губи. «Ну, не треба, дурненький, – сказала ніжно дружина, проводячи рукою по його мокрих очах. – От чудний! Хіба не може людина захворіти?» – «А хіба не байдуже це тобі?» – спитав він кисло. «Е, в нас це по-інакшому» – сказала жінка й поцілувала його в лоба, а може, перевіряла, чи в нього не гарячка.

«Немає в мене температури», – сказав він. «Таки нема, – згодилася жінка. – Може, ти перевтомився...» Тоді він розказав їй про конфлікт, який був у нього на роботі. Сказав, що хотів би змінити місце роботи, бо, може; й справді починає втомлюватися. «То зміни, – сказала дружина. – З твоєю спеціальністю – це не проблема.» – «Звук я там до всього...» – «Попросись у відпустку за свій рахунок», – сказала вона. «Два місяці тому я був у відпустці. По-моєму, ми непогано відпочили». – «Непогано, – сказала жінка. – Чудове було сонце!» – «Тоді ти й любила мене пристрасніше», – сказав він трохи вередливо. «Не може ж я

бути весь час однакова, – сказала вона. – Не автомат я й не машина. Спи!»

Вона трохи сердилася, його жінка. Але це «трохи» було таке мале, що він міг на те не зважати. Тому заплющив очі й побажав собі, щоб завтра вранці прокинутися й забути про своє чудне навадження. Пустив у темінь це своє прохання, хоч і не видав, до кого його скеровував, сам не знав, чи є та сила, котра могла б йому допомогти, адже вірив тільки у те, що є. Але від цього йому полегшало, тому легко відчув на повіках сон. На нього попливли рожеві з білим кола, потім вони зробилися сині й зелені, ще потім відчув, що його свідомість дивно розкладається на кольори й лінії. Тоді з його грудей вирвався чи останній схлип чи полегшене зітхання; він обійняв дружину, яка повернулася на правий бік, міцно притисся до неї і відчув себе, як курча, котре залізло матері під крило. Тоді йому стало тепло й затишно, і той біль, що з'явився був у ньому, вилився останнього сльозою, яка потекла по щоці і вмерла, покривши шкіру найтоншим окипом солі. Він спав і уявляв білого корабля, який плыв серед пісків – всі люди на ньому були одягнені в білу одежу...

– Історія таки не зовсім звичайна, – сказав лікар. – А ти й справді переконався, що можеш поглинати тільки приємні запахи?

– В тому то й річ, – відказав Віталій Довгалюк. – Хай би я не відчував будь-яких запахів, це можна було б приписати ваді мого нюхового апарату. Але тут причина якась інша.

– Коли б мав силу проти поганих запахів, – усміхнувся лікар, – то міг би виконувати роль очищувача повітря. Був би цінним чоловіком...

Віталій подивився на приятеля з-під лоба, обличчя його перекривила гримаса.

– Вибач, – холодно сказав він, – але мені зараз не до жартів. – Зрештою, маєш рацію: дивна здатність мого організму ні до чого. Тобто практичної користі з неї не відбереш, а жити вона заважає. Адже відтепер найліпша їжа втратила для мене половину смаку...

– Спершу ж ти відчуваєш її запах?

– Але відчуваю не нормально, а підсилено гостро. Вже це не викликає в мене звичного апетиту, а коли я їм щось зовсім без запаху, то воно майже несмачне. Уяви собі огірок тільки-но зірваний з грядки, ти обчистив його й запах з нього має йти такий, що в тебе слина тече, тож коли кусаєш, організм уже приготований, щоб приймати цей смак. Тобто того запаху виділяється якраз стільки, щоб могли нормально подразнити слизові оболонки, а той самий запах, посилений удесятеро викликає в організмі захисний рефлекс і вже не діє приємно-збудливо, а скоріше навпаки. Що ти на це скажеш?

Лікар задумався; поскубував французьку борідку, а проти нього палали великі, темні, майже жіночі очі приятеля. Рот його однак перекривився і це спотворювало його мале личко.

– Мені здається, – сказав лікар, намагаючись говорити поблажливо, – що це в тебе вада нюхового апарату. Те, що ти спершу відчуваєш запахи посилено, викликає подальшу атрофію, а це, як ти зауважив сам, нормальна властивість нашого нюху. Асинізатор сидить на відомій бочці й наминає хліб з салом, бо запаху, від якого непритомніють панночки, він таки не відчуває.

– До цього я додумався й без тебе, – сказав Віталій, все ще кривлячи вуста. – Коли б було так, я до цього зміг би пристосуватися і не сидів би тут перед тобою. Сподіваюся, наша розмова конфіденційна?

– Це вже як бажаєш, – сказав лікар.

– Я хотів би, щоб ти й жінці своїй про те не оповідав. Коли б чутка про цей мій гандж розійшлася, я б став посміховищем... І не дивися так на мене!..

Сяк-так протягнув він до кінця тижня, поступово пристосовуючись до нової в собі якості, на роботі запахи були неприємні й відчував він їх нормально. Так само нормально відчував, як уже згадувалося, автомобільний перегар на вулицях. В трамваях він намагався не ставати близько до жінок, а вдома й близько не підходив до полиці з ароматичним причандаллям. На суботу вирішив з'їздити до прабабці, бо таки й справді відчував незнану раніше роздратованість. «Було б добре, щоб ти пробув у прабабці з тиждень», – сказала йому жінка. «Тобі так хочеться побути без мене?» – роздратовано спитав він. «Та Бог з тобою! – сказала вражено дружина. – Як це тобі і в голову могло прийти? Хочеться, щоб відпочив, подихав свіжим повітрям, бо ти якийсь такий зробився...» «Який це такий?» – спитав він, не дивлячись на жінку – знав, що його погляд у цей момент таки лихий. «Роздратований, знервований, думаєш, не відчуваю?» – мовила вона. «А що відчуваєш іще?» – спитав він, намагаючись усміхнутися. «Що відпочити тобі таки треба, – сказала вона категорично. – Може, й від мене, дитини, хіба я знаю? Про роботу трохи забути, та й мало чого!» «Ставишся до мене, як до хворого», – буркнув він роздратовано. «Але ж ти сам захотів поїхати до бабці!» – здивувалася жінка...

І він поїхав. Сидів і дививсь у вікно. Стелилися навдокіл знайомі краєвиди, в автобусі гостро пахло бензином та перегаром, він заплющився й думав, думав, бо раптом здалося, що увійшло йому щось у душу, щось її задимило чи затьмарило; те «щось» не має ні назви, ні образу, але гостро відчувається; повторював подумки розмову з дружиною й думав, що, можливо, образив її, що раніше ніколи так різко з нею не

розмовляв. Дивне було те, що вона за те анітрохи на нього не образилася, тож сидів з міцно запечатаними очима і гадав, що йому, може, треба було жінки енергійної й навальної, яка б і під каблуком його тримала – може, тоді б зберіг лагідну вдачу. Але доля повелася по-своєму, і його жінка була точнісінько така ж сама, як він, – м'яка й крихкотіла, невпевнена й не-смілива і, здається, таки потребувала міцної чоловічої руки. Думав, чи любитиме її тепер, коли вона втратила те, що найбільше його приваблювало? Сидів, сплївши пальці й відкинувшись на спинку крісла, й робив вигляд, що спить. Біля нього жажнюще дихав перепаленою горілкою чолов'яга з неголеними щоками та червоними очима – цей запах він також сприймав нормально...

– Знаєш, що я подумав, їдучи в автобусі до прабабці? – спитав Віталій. – Розрізняючи в світі тільки неприємні запахи, чи не почну я погано думати про світ? Чи не здобуду нездорової мізантропії і чи не зне-навиджу близьких та рідних собі?

– Ну, ти далеко заходиш, – сказав лікар. – Йдеться тільки про невелику ваду організму...

– В тому то й річ, що йдеться не про ваду, а про властивість. І не забувай, що мимоволі я стаю якимсь паскудою...

Він їхав до бабці і вся ота атмосфера, оті краєвиди за вікном, отой важкий дух в автобусі принесли йому короточасний, як політ птаха, сон. На коротку хвилю запав у непам'ять, а коли вплив із забуття, йому смішно стало на всі оці дрібні гризоти, адже світ є такий, як є, пронизливо реальний та простий. Всі ускладнення – це тільки химери нашого мозку, подумалося йому, і щоб з ними боротися, треба не обтяжувати того мозка, а відгорнути їх від себе й віднести, наче сміття. Вирішив вилікувати сам себе і вже наперед починав радіти. Його сусід допоміг йому тим,

що зійшов на зупинці серед лісу, і той ліс проковтнув його навіки. Тоді привиділася стежка, що вела до прабабцевої хати і він згадав, що не ходив по тій стежці бозна-відколи, що він, зрештою, заскучив за тим тихим домом, так густо зарослим деревами, що й не видно звіддалік. Бабця вже не може дати ради тому рослинному буянню, і воно забирає в свої тенета дім і землю навколо нього – все там цвіте й зеленіє, все там неймовірно розрослося, і все там соковите, й розкішно запушене: бур'ян поруч з садовими квітами, дерева фруктові й дикі – зелені хвилі, що поступово поглинають і дім, і город. Зрештою, й того городу залишилося тільки кілька грядок, решта – бур'ян та куці. «Мені тут добре, – каже прабабця, – бо маю чим дихати!» Вона сидить на ганку, мала, сива й добродушна, часом до неї прийде сусідка і вони по-бабському побалакають, а після такої розмови їй і самою нестрашно бути; очі її люблять зелений колір, та й не розучилася вона милуватися на квіти й зело. «Всяке зілля на добро людині» – каже вона, а навколо пишніють мальви, жоржини й півони – одні квіти відцвітають, а інші приходять, і цвітуть вони в неї з ранньої весни до пізньої осені. Він подумав, що недаремно тікає в той оазис, там великий простір, в якому не матиме сили випити всіх духмянощів; він має там переповнитись ущерть, адже їх там, приємних запахів, без міри. Вони йдуть на землю, зело й квіти, напливаючи хвилями, і він знає, що там йому має прийти звільнення. Там зможе спокійно сісти на порозі, запалить сигарету й спокійно дивитиметься, як росте й пишніє все навдокіл. Відтак знайде в душі ту силу, яка дасть йому снагу благословити все живе й зелене – мудру силу старіння відчує в своєму серці і навчиться тої мудрості. Адже в ньому зараз таки щось рушиться; чоловік після сорока вперше починає лякатися свого віку, і до нього приходять ота нещаслива

пора, коли конче потрібно щось вирішити. Одні тоді кидаються на калиновий міст і починають виглядати свої молоді літа, а інші перестають відчувати чарівливість землі нашої. Здається, він належить до цих останніх, але в ньому все бунтує й протестує, бо не повинен цього пускати в душу, бо він усе-таки розумна істота, а коли так, хай його свідомість стане сторожем його розуму: доброю людиною лишитись у цьому світі – чи ж просто це й мало?.. В тому царстві зела й квітів цілими днями літають метелики, порхають з гілки на гілку по деревах синиці, бо прабабця підготовує їх цілу зиму; павуки тонко тчуть вигадливі сіті і ловлять мух та комарів; вранці, наловивши в свої тенета роси, павутина сяє, наче срібна. В кутку двору бабця посадила конвалії, і вони прижилися під здичавілими вишнями, вишні ті лише цвітуть, але не родять; посеред городу розкинула кулясту корону дика грушня, і вона теж тримається тільки для цвіту; на жаль, зараз не травень, а серпень, але й у серпні там немало квіту. Важко тужавіють плоди, все налийте сонцем і розмлоєною притомою, дзвенять урочисто цвіркуни; в червні там пахтіє жасмин і липи, жасмин розрісся довкола хати, а липи обступили його зусібіч, як сторожа. Отож він їхав до тої маленької сивої повелительки дерев та зілля, бо хотів знайти в неї лік на свою недугу, адже його прабабця не тільки милується зелом, але й добре відає його таємниці. До неї часто забредають хворі й печальні і кожного наділяє вона пучечком коріння чи трави. Поміж липами межі її володіння заросли непрохідними заростями бульби, і саме зараз вона розквітає, наче малесенькі соняшнички. І коли сходить сонце, весь отой світець починає ворухитися, підводить голови й сміється ро-сою навдокруг; Віталій не знає, чи прабабця вилікувала хоч одного хворого, але довкола про неї розійшлася слава; може тому, він і покинув усе й кинувся

до неї, може тому, й сидів оце зараз в автобусі з запечатаними щільно очима і уявляв, відтворював у собі й образ незвичайного зеленого царства, й прабабу. Їй він розкриє свою таємницю, і вона дасть йому раду, отож, коли ступив на стежку, котра вела до знайомого й рідного обійстя, відчув особливу, радісну полегкість і вперше забув про свою неміч чи лиху властивість організму, бо все воно стало таке мале й незначне порівняно з його душевною впевненістю, що таки повірив: саме тут можна знайти зцілення, саме тут можна заспокоїтися, адже всі ми однакові в цьому світі, всі ми, коли припече, озираємося, і немає в світі жодного мандрівника, котрий не хотів би прийти на те місце, яке освітили своєю свідомістю його предки...

– І що? – спитав лікар, видимо зацікавившись. – Прабаба тобі допомогла?

– Я зайшов у той двір, – сказав Віталій, – і вдихнув на повні груди п'яного, запахуючого й густого повітря. Відразу ж сп'янів від нього, голова мені піша обертом, я переповнився тими запахами рідного обійстя, але потім все повторилося... Але найстрашніше не те. Вийшла моя бабця, ми привіталися, але вона раптом озирнулася занепокоєно, уявляєш, отак озирнулася, а тоді сказала: «Чого це не пахнуть квіти?» І знаєш що? Я не знайшов у собі сили признатися їй. Провів тоді кошмарну ніч, а наступного дня від'їхав на превелике її невдоволення. Розумієш, що це значить?

– Твою ваду не тільки ти відчуваєш, а й оточення...

– Авжеж, – сказав Віталій. – А я не народився для того, щоб бути паскудою...

На те слово лікар звівся й підійшов до столика, здається, з часу Олександра І. На столику стояла ваза чудернацької роботи, а в ній стояли квіти. Лікар взяв ту вазу й підніс її до обличчя. Вдихнув на повні груди,

але запаху й справді не відчув. Тоді він поставив вазу й пройшовся важкою ходою по кімнаті. За ним пильно стежила пара розпалених жаристих очей. Лікар підійшов до вікна, на якому стояв вазон. Але вазона, хоч той і цвів, він не нюхав. Дивився на море дахів, що розливалася довкруг, його квартира була на п'ятнадцятому поверсі. Тоді повернувся до приятеля і розсміявся зовсім невимушено.

– Все, що ти розповів, – сказав він, – годиться для кіно. В тебе хвороблива здатність перебільшувати, а йдеться про речі, про які й думати не варто. Я гадаю, що ти даремно не відкрився своїй прабабі, вона, здається, мудра жінка й знайшла б тобі лік.

– А ти, – спитав з надією Віталій, – ти мені не допоможеш?

– Чому ж, допоможу, – сказав лікар й поблажливо всміхнувся. – Волошки, які я тільки-но нюхав, не зважаючи на твою присутність, пахнуть, і я це безпомильно відчув...

1982 р.

СМУГА НЕЩАСТЬ

Зранку сильно парило. Небо повилося каламутною плівкою і, хоч хмар не було, стояло над містом невмите і сколошкане. Сонце борсалось в тому киселі, ніби заплутана в павучих тенетах муха; сьогодні вночі місто, здається, не змогло прийняти щоденної нічної купелі і вимести зі своїх закутків застою жаринь. Вийшовши з дому, я відчув, що в мене ледь-ледь тремтять пальці – це було зле, бо я мав сідати за кермо автомобіля. Я спробував зібратися на силі, тобто внутрішньо зосередився і замість іти до трамваю, який мав завезти мене до автомобільної стоянки, трюхцем побіг. Любив бігати, бо це давало тілу бадьорість і снагу на новий день. Але сьогодні заспав, отож тільки махнув кілька разів руками вдома і кинувши в обличчя кілька пригорщ теплої води, помчав на роботу – все в мене було розраховано до секунди.

До трамваю я одначе не добіг. Чи не було чим дихати, чи я й справді не встиг доладу прокинутися, але мені сперло подиха. Я змушений був піти вільним кроком, а коли перебігав вулицю, з-за рогу вискочив червоний легковий автомобіль, і я ледве врятувався від нього, прострибавши, як олень, кількома гігантськими стрибками.

Мусив зупинитися біля паркану і перечекати. З червоної кабіни вистромився не менш червонопикий шофер і на всі заставки мене лаяв. Казав, що таким, як я, варто переламати ноги, і він щиро шкодує, що так

воно не сталося. Що мені, зрештою, добре було б не тільки ноги переламати, але й піку набити і т. д., т. п.

Я побачив за парканом жовте тіло трамваю, який під'їздив до зупинки, й чимдуж подався туди, залишивши шоферу можливість повправлятися у красномовстві на самоті.

В такий день мені, здається, не треба було сідати за кермо, і я завжди так робив, але сьогодні таки міг запізнитися на роботу. Як на те забув удома гаманця, і в мене не було не тільки на таксі, але й на обід. Я виловив з кишені тільки кілька трамвайних талонів і тридцять шість копійок: одна по двадцять, одна по десять і три по дві копійки. Зрештою, це було ще півбіди, на роботі в когось собі на обід позичу.

Але до роботи не судилося доїхати, бо я зрізався на повороті з автофургоном – вина була не моя, а водія автофургона, що безпомилково визначила міліція, яка блискавично наспіла на місце події, але ніс мого авта перетворився у щось безформне. Після немалих зусиль (адже грошей в мене не було під ту хвилю ніяких) я відтарабанив машину на стоянку (гаража в мене нема та й невідомо, коли буде) і скоріше втік од співчуваючого натовпу інших власників машин – моїх сусідів по стоянці: тепер я матиму немалий клопіт із ремонтом. Але мені треба було поспішати на роботу, я вскочив у трамвай і поїхав не в той бік, в який мені було потрібно: щось замакітрилось у голові. Але те помітив не відразу; звільнилося місце, і я використав нагоду, щоб відпочити і зібратися з духом. Все в мені дрібно тремтіло, я тільки тепер відчув, що життя моє кілька годин тому висіло на волоссині. Але самому нічого не сталося, був я прив'язаний аварійним пасом, боліло трохи в грудях, на що можна було не зважати.

Задуха в трамваї була така густа, що піт почав стікати мені по скронях. Я встав і відчинив біля себе

вікно, але це майже не принесло полегші – з вікна дихало гарячим, загазованим сопухом. Я заплющив очі й почав рахувати зупинки: мав проїхати їх сім.

Однак проїхав я їх шість – трамвай зійшов з рейок. Всіх нас сильно мотнуло, хтось заверещав, а я вдарився грудьми об передає сидіння – на щастя, трамвай ішов на малій швидкості. Звісно й цього разу мені нічого не сталося, я спокійнісінько вийшов на вулицю й роззирнувся. І тільки тепер розібрав, що опинився від роботи ще далі, ніж був. Гірше те, що по цій лінії не ходив інший транспорт, аварія ж сталася перед кінцевою зупинкою, а це значило, що мене могло врятувати хіба що таксі при умові, що я заплачу за нього позиченими у колег грішми. Але я вирішив не спитувати долі, бо вже повірив, що сьогодні таки фатальний день, отож рушив пішака до Зоряного проспекту, звідки міг поїхати на роботу чи на трамваї, чи на 98-му тролейбусі. По дорозі сподівався потелефонувати на роботу з автомату.

Було неймовірно парко, здавалося, саме небо лягало на плечі, а сонячне проміння ворушило неприкриті волосся. Від того в голові легенько потріскувало, а пальці рук знову почати тремтіти. Я зайшов у сквер, щоб хоч трохи отямитися, але всі лавки святково лискотіли свіжою фарбою і на кожній висіла паперина з попередженням для тих, хто того б не помітив. Запах фарби так гостро наповнював повітря, що я поспішив якнайшвидше звідси вийти.

Діймала спрага, але випити води з автомату я не міг: не було в мене ні однієї, ані трьох копійок. Я зайшов до гастроному, щоб випити соку, але відділ, де продавали соки, був зачинений, а біля банок виднівся надпис, який відверто попереджував, що, чекати продавця справа таки даремна.

Я знову вийшов на вулицю. Сонце кипіло в розпеченому небі, як риба в юшці, і я відчув, що без

прохолодного напою більше не протягну: все в роті пересохло, а язик зробився шкарубкий. Майже побіг до жовтої бочки з квасом – до неї тяглася немала черга. Продавав квас чолов'яга, увіч схожий на того червонопикого шофера, що похвалявся мені не тільки поламати ноги, але й побити фізіономію, тож я намагався на нього не дивитися. Неподалік був телефон-автомат, і я, попередивши своїх сусідів, подався туди – треба було конче потелефонувати на роботу. Автомат з'їв перші мої дві копійки коротко й енергійно, хоч, в догоду мені, встиг послати моєму начальнику довгого дзвінка. Я повернувся в чергу, резонно зміркувавши, що цей автомат так само охоче зжере мою другу монету, а мав я їх усього три. Я покійрно стояв у черзі, відчуваючи, що спека роз'їдає мене. Що коли це протягнеться довше, я сам розтечуся на цьому асфальті в квас, бо мені вже й музика починала грати в зубах.

Квас закінчився саме тоді, коли я простяг продавцю свої десять копійок.

– Нема! – сказав не без задоволення продавець, що так нагадував мені шофера-костоправа. – Кінчився, зараза! Хочете, почекайте!

Я поцікавився, скільки треба чекати, але продавець – брат костоправа – розвів руками: може, сьогодні, а може, завтра.

Я відчув у шлунку спазму: здається, все пересохло в мене й там. Повітря мені бракувало, і я фатально запізнювався на роботу, хоч, річ певна, навряд чи був здатний сьогодні на якусь роботу.

Попереду жовтіла ще одна телефонна будка і я подався туди, по дорозі ледве не вивернувши собі ногу, яка запала у видовбину в асфальті. Цей автомат байдуже з'їв мою другу монету, але встиг послати аж три гудки, і мій начальник устиг зняти трубку – я навіть почув його голос. Але мого голосу начальник

почути не встиг, автомат коротко затутукав. Я вже був такий близький мети, що спробував випробувати долю ще раз і поклав на полицю останню свою монету. Цього разу все повторилося точнісінько так, як першого, і я змушений був, вийшовши з кабіни, витягти носовика і втерти обличчя – на ньому лежала неприємна пітна маска.

В мене залишилася ще одна можливість потелефонувати, використавши десятикопійкову монету: автомати приймають їх так само залюбки, як і належні собі двокопійкові. Я знову рушив по вулиці, що безконечно тяглась углибину, – до Зоряного проспекту було таки неблизько – і шукав очима жовтої барви телефонної будки. Новий автомат був неподалік газетного кіоску, і я пожертвував йому десять копійок. Він був налаштований на ті ж хвили, що його співбрати на цій вулиці – мій начальник втретє підняв трубку, але мене не почув. Натомість почув я його лайку – це вже вчетверте йому дзвонили, але ніхто не озивався.

Я підійшов до газетного кіоску, спливаючи потом. Здавалося, що скоро почне хлюпати мені в туфлях: шкарпетки були мокрі, хоч викручуй. Знав, що кіоскери мають хронічну ненависть до тих, хто хоче розміняти гроші на телефон, але все таки спробував. В кіоскера було жовте, зморщене обличчя.

– Нічого, – сказав він не без злості, – твоя любаска трохи почекає...

Я розкрив рота, щоб достойно відповісти, але на мене дивилися жовті очі з такою милою сподіванкою, що таки випаде змога поскандалити – я зирнув у небо, де ще варилося сонце, і мені здалося, що воно увіч нагадує двокопійчану монету. Але це не втішило, і я почав питатися у людей, чи не розмінє мені хто двадцять копійок. На мене дивилися підозріло, наче я був п'яницею, котрий випрошує собі на похмілля, отже, не розмінював моєї монети ніхто. Тоді я пішов назад до

бочки з квасом, за якою й досі сидів рідний брат шофера-костоправа: він саме згрібав виручку в торбу.

– Я не розмінний пункт, – сказав продавець квасу.

– Але, чоловіче добрий! – вигукнув я відчайно. – Хіба ви забули? Вистояв до вас отакенну чергу!

Продавець квасу окинув мене пильним поглядом.

– Справді, це ви, – сказав він, і в його голосі пробилося співчуття. – Скільки вам розміняти?

Він розміняв мені цілі двадцять копійок, отже, я мав аж десять монет і змогу безтурботно йти по вулиці, випробовуючи по дорозі всі автомати, що мали щастя мені траплятися. Випробовував я терпіння й свого начальника, бо той уже шаленіти починав: жоден автомат не міг мене з ним зв'язати. І мені раптом прийшла до голови божевільна думка: всі ці автомати – живі істоти. Вони позакисали тут з нудьги, на цій далекій від центру вулиці, і от змовилися між собою позбиткуватися над кимсь таким, як я. Попереджують один одного про моє наближення, а коли потрапляю в їхній полон і коли, майже задихнувшись од нестачі повітря, вивалююся, назад на вулицю, починають беззвучно, але цілком весело реготати. Отак вони й тішаться, і це неабияк прикрашує їхнє існування. Окрім того, вони, можливо, догоджують цим і своєму верховному правителю, котрий сидить зараз десь у холодку й цмулить холодне пиво, він твердо знає, що автомати його не підведуть. Отож мені здавалося, що коли я заходив у будку, то й чув легеньке покректування, як це робить людина, котра аж губи собі кусає, стримуючись, щоб не розреготатися. Я подумав навіть, що простіше було б зайти на пошту, яка теж трапилася мені по дорозі і послати своєму начальнику телеграму; навіть уявив собі, як лізуть його брови вгору, коли він її читатиме. Але чи прийде вона йому сьогодні? Завтра субота, післязавтра – неділя, отже телеграму йому можуть принести, як не вельми важ-

ливу, аж у понеділок. Зрештою, забув, що й телеграми послати не можу через відсутність грошей. Хустина, якою я втирав піт уже була зовсім мокра, її можна було б викручувати, так само, як шкарпетки й білизну на мені. Серце нерівно тіпалось у грудях, а в очах вряди-годи йшли барвисті смуги. Я знову зустрів автомат води, але мав тільки двокопійчані монети, і не міг напитися й цього разу. Тоді я подумки вилаяв себе, що не здогадався розмінити однієї з них по копійці.

Коли дістався до Зоряного проспекту, залишилося тільки дві монети. На розі цієї проклятої вулиці й проспекту стояло два телефонних автомати: один з них мовчав, як мертвий, не хотів навіть їсти моєї копійки, а другий задоволено її з'їв.

Тоді я роз'ятрився. Гупнув кулаком по сірому, байдужому тілі автомату й просичав, зовсім не зважаючи на те, що моя мова звучить цілком ідіотично:

– Слухай ти, – пригрозив я. – Коли не з'єднаєш і цього разу, розстроцу!

Мені здалося, що автомат здригнувся. Що він послав від себе нечутні розпачливі сигнали, ніби питався в своїх співбратів, як йому бути. Я трохи почекав, даючи час йому порозумітися з тими, від кого залежала і його доля. Зі свистом вдихав у себе повітря, і очі мені запливали потом.

– Ну от, – сказав я з тою-таки погрозою. – Дзвоню з тебе ще раз! Коли не з'єднаєш, станеш таким самим мертвим, як твій брат біля тебе...

І він мене з начальником з'єднав. Я почув його голос, а він почув голос мій.

– Слухай, це ти мені весь час тарабанив? – вибухнув начальник.

– Кляті автомати, – пробурмотів я, – чорт би їх забрав!

– Щось сталося? – спитав начальник.

– Егеж, – хрипко сказав я, бо ледве дихав. – Аварія! Врізався в автофургон.

– Сам не постраждав? – спитав тривожно начальник, бо в грудях у мене, коли дихав, хрипіло.

– У голові дзвенить, – мовив я.

– В мене також, – гостро відповів начальник, знову дорікаючи мені за безперервні телефонні дзвінки. – Від твоїх дзвінків.

– Вибач, – сказав я, відчуваючи, як під горло мені підступає нудота. – Душно так, а мене всього трусить.

– Ти де? – спитав начальник. – Не в лікарні?

– На Зоряному проспекті, – сказав я. – Коли дозволиш, не прийду сьогодні на роботу...

– Та Бог ти мій! – сказав начальник, ми з ним були приятелі. – Справді не постраждав?

– Ні, – мовив я. – Тільки тіло труситься.

– Поїдеш з нами завтра по гриби? – спитав начальник.

– Навряд, – відповів я. – Якось все це надто мене вразило...

– І не дивно, – сказав співчутливо начальник. – Не щодня людина потрапляє в аварії.

– Я тобі ще потелефоную, – сказав я і відчув страх. Страх перед тим, що мені знову доведеться мати справу з автоматами: вдома у мене телефону не було...

Пошукав по кишенях і натрапив на ще один трамвайний талон: натрапляти на контролера охоти не мав: сьогодні ж бо в мене день невдач.

Але на контролера я не натрапив. Більше того, трамвай, у який я сів, не зійшов з рейок, але коли сідав у нього, водій завчасно зачинив двері, і мені прищемило руку. Я загорлав, загорлали люди в трамваї, водій хотів відчинити двері, але їх ніби заклинило. Тоді до мене підскочив третій брат шофера-костоправа – здоровенний чоловік з червоним обличчям. Він схопив половинки дверей і легко їх розчинив, а я зміг

прибрати руку. Двері лунко лягнули в мене за спиною, і я знову побачив райдужні перед собою кола.

Мені звільнили місце, і я сів, з натугою розминаючи пальці. Публіка обурювалася: одні на водія трамвая, інші на тих, що лізуть, коли двері зачиняються. Я ж дививсь у вікно, і бачив перед собою каламутний світ. Дивні думки крутилися мені в голові: щось про помсту машин, їхньою жертвою сьогодні став я, а це річ далеко не приємна.

– Фу, чорт! – подумав, струшуючи головою. – І приверзеться таке!

Вийшов з трамвая і сторожко озирнувся. По вулиці котився потік автомобілів: всі спокійні і всі слухняні. Постояв, поки світлофор дав мені змогу перейти на другий бік. Очі втупилися на вітрину автоінспекції. Розтрощені машини і мертві люди. Я здригнувся: «Чи в усьому винні люди?», – подумалося мені.

Ні, сьогодні таки нещасливий у мене день. В такі дні не варто жартувати, такі дні треба перебути в найбезпечнішому місці, а найбезпечніше місце – дім кожного з нас. Ішов повільнісінько й озирався на всі боки: годі з мене цих пригод. Зачинюся між чотирьох стін, а може, й засну. Звільнюся і від нещастя, які так щедро падають мені на голову, і від цих дурних думок. Боліла рука, а в нутрі ніби все перегоріло.

Я скочив у ліфт, і він бадьоро повіз мене на дев'ятий поверх. Це, здається, була остання моя помилка – треба було піти пішки. Але я не мав сили підійматися так високо, отож повірив тому, хто покійно возив мене додому щодня. Але ліфт так високо мене не довів, а застряв, здається, між шостим і сьомим поверхами.

Натискав на всі кнопки, на які радили натискати написи в кабіні на той випадок, який і стався зі мною, але безрезультатно: я зрозумів, що ті написи зроблено для самозаспокоєння. Опинився в малому душному

світику, і жах раптом захопив мене: з нього не було виходу. Тоді почав гатити в двері. Глуха тиша панувала навкруги, мирний спокій. Я почав кричати, але мій голос, здається, не виходив з кабіни. Більше того, увіч відчув, що ліфт дихає. Зачасно і з погрозою, наче збирався мене пожерти. Зрештою, для цього небагато було треба; я був, як Іона в череві кита, в ньому.

Замотав головою: чорт зна що зі мною діється. Навколо стояла мертва тиша і ніде не чути було ані шереху. Схопився пальцями за стулки дверей і спробував їх розсунути. Але двері були зачинені наглухо, і я відчув відчай загнаного у тісну камеру бранця.

Треба було заспокоїтися, і я щосили стиснув поранену руку. Гострий біль віддався аж у плече – це й справді протверезило мене. Зрештою, нічого особливого не сталося, запевнив себе. Чи один я дзвонив з автоматів і не міг додзвонитися? Чи один потрапляє в дорожні пригоди і чи не застрягав я раніше в ліфті? Треба дочекатися, розумно вирішив я, щоб хтось ішов і гукнути: хай викличе ліфтера. Це були елементарні резони, і я зумів довести їх до власної свідомості. Тіло мені, однак тремтіло, і я сів просто на підлогу. Витягнув сигарету й закурив, щоб таки прийти до тями.

Але наступної хвилі мені здалося, що стінка, об яку впираюся, еластична. Що вона, ніби живе тіло, – навіть легко поколихується від того, що дихає. Дим швидко заповнив мале приміщення, і мені знову забракло повітря. Загасив цигарку і витер піт з обличчя – густо тік мені по тілі, обливаючи з голови до ніг.

Тоді й почув обережні, скрадливі кроки. Зраділо скочив, затарабанив у двері, а з горла мені вирвався розпачливий крик. Кроки стихли. Я стояв з розтуленим ротом і слухав. Той, хто ішов, здається, злякався. Було так тихо, що мені аж у вухах заклало.

– Гей ви! – загорлав я, тулячи вуста до щілини у дверях. – Викличіть аварійну команду!

Тиша. Я ковтав повітря, яке сочилось до мене через щілину, і тільки так міг втішитись.

Знову почулися обережні кроки. Той, хто підіймався, повернув назад – кроки все більше глухли, тоді мені в голову полізли навіжені думки. Я вирішив, що всі вони: телефони-автомати, трамваї, ліфти зв'язані поміж себе, адже ціле місто переплетено складною мережею дротів, по яких тече струм. Я подумав, що в якусь мить вони можуть стати за одно. І їм під силу погратися з людиною так, як граються оце зараз зі мною.

Треба було зібратися на силі і вирішити, що чинити далі. Є два виходи, подумав я: впокоритися чи повестися так, як повіся в будці телефон-автомату, котрий таки з'єднав мене з начальником. Може, то було простою випадковістю, але він, той автомат, підкорився!

І я вирішив повторити цей жарт із ліфтом.

– Слухай ти! – крикнув я загрозово. – Коли не випустиш мене з себе, начувайся!

Зробив паузу зовсім так само, як і тоді, в телефонній будці, а тоді натиснув на кнопку дев'ятого поверху.

І сталася диво. Ліфт загув, ніби його мотори були при ньому, а не вгорі, в спеціальному приміщенні, й дрібно затрусився.

– Давай, давай! – загорлав я. – Вези, бо я так просто від тебе не відстану! Розтр-р-ощу!

І ліфт рушив. Але не вгору, як мені хотілося, а вниз. «Хай буде так! – подумалося мені, – тільки б мені звідси вирватися!»

Я сподівався, що він спустить мене вниз і розчинить двері, і ми, хоч у такий спосіб з ним порозуміємося. Однак ліфт повіся інакше. Спустився, здається, до третього поверху, знову затрусився, загув моторами і різко пішов угору.

Він мчався по шахті, набираючи швидкості. Я звалився на підлогу, з жахом відчуваючи, що він зараз уріжеться в стелю будинку і розстрощить себе і мене. Заплющився й почув, як справно й ладно запрацювали невидимі мотори. Вже пора було йому зупинитися, але він неприпинно мчав.

Я почув звук удару, мене підкинуло вгору і я ледве не буцнувся об ліфтову стелю. Але він прорвався через стелю, ніби була вона паперова і з ревом, вирвався з шахти.

Тоді всі звуки зникли. Ліфт летів у якомусь сяючому етері, який уливався до мене через щілини дверей і сліпив, аж різав очі. Я знову почав метатися по кабіні, знову лупив кулаками в двері, кричав і просив помилувати мене. Я кричав, що ні в чому не винуватий, що я, зрештою, ніколи нікому не хотів у цьому світі лиха, що я нічим не відрізняюся від інших людей, але весь цей лемент пропадав, не знаходячи відгуку. Ліфт все ще мчався з незбагненною швидкістю, входячи все глибше й глибше в ту невідому мені сяючу матерію. Тоді все в мені заціпеніло, я зморено опустився на підлогу і втомлено подумав, що сьогоднішній день може так ніколи й не закінчитися.

Саме тоді я й побачив обличчя, яке сьогодні зрів не раз. Вперше воно належало шоферу-костоправу, але зараз не належало нікому.

1984 р.

ЖІНКА-ЗМІЯ

1.

Кожну відпустку я намагаюся кудись утекти. Від своєї роботи, знайомих, від міста; добре, що хоч родини я не маю: кілька жіночих наступів супроти мене щасливо відбив, а потім у мені з'явилося таке, що від моєї персони жінок почало відвертати, – принаймні виразно те на собі відчуваю. Приміром, їду в трамваї чи тролейбусі, біля мене порожнє місце, і на це місце ніколи не сяде жодна дівчина молочно-воскової стиглості чи взагалі жінка активного сексуального тону-су, а хіба бабуся чи якийсь гевал. Це мене не вражає, а більше тішить, бо над усе в цьому житті мені дорога індивідуальна свобода – здається, єдина справжня вартість: окрім того, не хочу залишати у цьому світі нащадків. Ригористично настроєна персона скаже, що я егоїст. Можливо, але, на моє переконання, така позиція більш альтруїстична, ніж егоїстична, і то з простих резонів: чи є смисл пускати у світ нащадків, коли той світ неприминно котиться в прірву, і хто зна, чи того воза люди здолають зупинити; по-друге, коли не оженюся, то ніколи не зроблю свою супряжницю нещасною, а щастя не зможу дати; одне, що жінка ніколи не буває задоволена, а відтак щаслива, а друге, на моє переконання, його, щастя того, взагалі не існує – це одна із надто елементарних людських облуд, а я не такий дурний, щоб цього не розуміти. Отже, в своєму житті користуюся принципом якогось філософа, не можу точно сказати якого, бо цю фразу почув

принагідно: «Коли не можу у цьому світі вчинити чогось доброго, то принаймні не чинитиму в ньому зла.» Ця думка свого часу впала в мене, як дріжджі в солод, і все перешумувала, запінила, все в мені від неї заграло, запуширилося, хоч я чудово знаю: легко будь-яку істину проголосити, а важко втілити. Спробуй не чинити зла, коли воно всеосяжне, а добро – ілюзорне. Ні, розібратись у цьому всьому моєму пересічному розумові не під силу, отож, спростив собі завдання: не сіяти в цьому світі зла – це значить забезпечити собі індивідуальну свободу; ні з ким близько не сходитися, ні від кого не бути залежним і нікого не робити залежним від себе. Іншого шляху, ліпшого, я не знайшов і не зміг придумати. До речі, хто читає твори Валерія Шевчука, мого знайомого, може мене впізнати в другій частині його повісті-диптиха «Двоє на березі», – там він трохи безпардонно описав таки мене. Чому безпардонно? А тому, що я йому права описувати чи, правильніше, обписувати себе не давав. Але йому скандалу за те обписування не зробив, і то знову-таки з простої причини: нікого в цьому світі не намагаюся осуджувати, бо це суперечить моєму закону індивідуальної свободи: хай людина чинить, що їй хочеться, аби не зло, однак я збрехав би, коли б заявив, що читати те обписування було мені приємно. Але там досить точно з'явлено мій житейський антураж, отож і у цій оповіді я можу його не подавати, а хто захоче його пізнати, може прочитати ту частину повісті-диптиха, там вона цілком правдива. Це така преамбула до моєї історії, яку дозволяю Валерію Шевчуку записати, і її необхідно подати, бо інакше вона не буде до кінця зрозуміла.

2.

Отож, я взяв наплічник, куди було впаковано наметик на одну персону і всі потрібні причандалля: сокирку, ножа, алюмінієву тарілку, ложку, сіль, мас-

тило від комарів та кусючих мух, картоплю та спеції до юшки, сухарі, насушені перед цим, кварту, чай, цукор, а ще спінінга, вудочку й сачка, щоб ловити малька (ці три останні речі я мав нести окремо в руці). В наплічника ж було всунуто ще й спального мішка, тож, зігнувшись під цим тягарем, я сів у автобус і подався на Дніпрові луки за Кончею-Заспою – там у мене було кілька освоєних місць біля озер, – і відчув умиротвореність, яку завжди відчуваю перед солодким актом поринання у святу, як називаю, самоту.

І ось, мій наметик стоїть на місці, і я бреду в травах, як колись брів через поля герой оповідання Михайла Коцюбинського «Інтермеццо»; навколо безлюддя, похитуються від леготу тирсини, трави, цвітуть лугові квіти, повітря свіже й запахує, а над головою – небо й сонце, яке щедро обсипає це майже безлюдне місце, – і в мені народжується несмілива, тиха радість, і я відчуваю, що це сонце й небо вливаються не тільки в трави, але і в душу мені, й наповнюють мене, й роблять багатим та спокійним. З людей тут тільки рибалки в своїй уніформі (щось напіввійськове), але кожен прив'язаний до берега своєю вудочкою, а очі кожного приклеєно до поплавка – і не мають вони іншого діла, як стежити за тим поплавком, часом же підсікти вудлицем – тоді спалахує над плесом срібний полиск рибини. А ще літають над плесом чайки, прегарні в своєму льоті, а ще над головою дзвенять жайворони, і той дзвін наливається в мене живим сріблом. Часом пролетить сірий журавель, який літує тут щороку (чи знає він, що його записано в якусь там Червону книгу і що плем'я його вигибає?), зате ця небезпека не страшна воронню, його тут багато, а коли збивається у зграї, то може застелити півнеба. Буває, над головою зависне в синьому небі брат журавля за пристосуванням до життя – коршак, або ж сяде він на суху верхівку дерева і понуро

сидить, виставивши гачкастого дзьоба. Посохлі дерева творять фантастично-вигадливі, цілком абстракціоністські скульптури, з яких люблю милуватися, бо вони вражають несподіваністю своїх форм та ліній, а загалом мені вельми любо відчувати, що тут нікому нема до мене діла, та й я не маю діла ні до кого.

Але час подбати про обід, тож я також стаю одним із тих рибалок, прив'язаних до свого вудлища із приклеєними до поплавка очима, а коли поплавець стрімко йде під воду, мені радісно тахкає серце, я підсікаю – і ось рибина вже тремтить у моїй жмені, повна нервового страху, але я безжальний, як і всі рибалки, зриваю свою жертву з гачка й кидаю до казанка. Але ловлю риби якраз стільки, скільки треба, щоб зварити юшку на обід і на вечерю, і ніколи більше, тож риби мені ловиться стільки, скільки собі загадую. Тут діє якийсь загадковий закон, і я йому підкорюся, бо коли б ловив далі, то риби все одно більше не зловилося б.

Вода в озері чиста, аж видно піщане дно й гульливого малька, ще дурного й необережного; я випускаю мальків, які в мене залишилися в коробці, на волю, і вони щасливо розмотуються геть, а сам починаю стягати до наметика сушняк, рубаю його, запалюю вогнище, ставлю казанка, чищу рибу з картоплею, і мій казанок починає варити мені юшку, мирно побулькиючи й винурюючи вряди-годи зі свого нутра чи порізану тонкими пластівцями картоплю, чи зблякле подовгасте тіло рибини. Я ж тим часом сідаю на намитій смужці піску, спираюся спиною об виступ берега й приплющуюсь. І віддаюся сонцеві, яке починає гладити й ніжити мені тіло і обцілює його; жодна жінка так не потрапить, і мені здається, що я сам стаю прозорий і блакитний, і що це небо – і є моя голова, в якій пропливають птахи чи інколи срібно пронесуться із киготом чайки. І я здатний під ту хвилю думати тільки

про те, що потрібно в даний момент, і цього небагато: очевидно, люди мусили б жити саме отак, як оце я, в природі і з природою, брати від неї те, що потрібно тоді чи тоді, і не більше, пити сонце й піддаватися йому, наповнюватися запахом зела, води і квітів. Звісно, це дурні думки, але які вони втішні!

Відчуваю, що юшка моя доварилася, зачерпую її ложкою – в обличчя мені пахтить чудовим і смаковитим ароматом. Насипаю її в миску рівно півказанка, ламаю в неї сухарі і їм, активно працюючи щелепами, бо мені смакує не так сама юшка, як обряд цього дійства. Через озеро, на тому боці, кілька рибалок зібралось у компанію і, ясна річ, п'ють, вимахують руками, брешучи про свої фантастичні влови, і мені до них зовсім не хочеться, бо горілки від певного часу вирішив не вживати, а розмови їхні мені нецікаві і надто примітивні. Волів би, щоб на березі взагалі нікого не було, але де в наш час знайти місце, де таки нікого, аж зовсім нікого нема, адже люди – ця комашва – намножилися, скрізь їх є, і я серед них також комашка. Отож, куди б не пішов і де б не заховався, нікуди я не втечу, бо то значило б утекти від себе, а цього, здається, нікому не вдавалося. Маю супроти того вивірену протидію: стаю ніби якийсь чарівний фотоапарат, який наставляє око на тих людей, палець при цьому лягає на кнопку спуску, уважно, навіть надпильно дивлюся через той окуляр на рибалок, ніби мисливець у просвіт прицілу, а тоді натискаю уявного гачка – і рибалок змиває з мого зору, вони розчиняються, а власне обездуховлюються, тобто переходять у категорію предметів, і я опиняюся на березі сам, бо яке мені, зрештою, до тих рибалок діло – хай собі існують у своєму вимірі та площині, а я у своєму, а коли так, то я й справді із ними недовидимий, і ми взаємно один для одного невидимі, як дерева чи трава, на яких не лише не дратуєшся, але

й не звертаєш уваги, бо вони – ота даність, яка му-
сить бути конечно.

Є ще одні порушники спокою: пляжники на маши-
нах. На щастя, вони ніколи не приїжджають на мій
берег, а на протилежний, але я їх добре бачу, і їхній
гелгіт доноситься аж сюди. Відбувається це так: вико-
чується на берег авто, розчиняються з одного і друго-
го боку дверці, і звідти висипаються, як то співаєть-
ся у пісні: «і він, і вона, і старий, і стара», а потім
виводок «рибйонків», а з ними часто ще й псюра, вели-
чиною з теля чи kota, залежно від смаку господарів;
але й малий, і великий починає ганяти берегом і ляс-
ко чи грубо гавкотіти. Пляжники тим часом оголяють
свої тіла: як правило, обплілі, безформні, гудзуваті,
пузаті, почварні, як на смак мій, – ніби їх знову-таки
вироблено зубилом чи пензлем модерного художника;
вони кричать, верещать, льопаються у воді, ухають,
зойкають, а тоді всідаються кружка і починають зі чва-
котом (той чвакіт, може, я й придумую) жерти; у них
на підстилці пляшки, термоси, банки, каструльки –
виїдають усе, термоси й каструльки забирають, пляш-
ки, банки й об'їдки загортають у газету й покидають
там, де сиділи, а самі вивалюються на березі (це до-
рослі), розкидають ноги й руки і надовго завмирають,
в їхніх тілах із булькотом (це теж я собі уявляю, про-
сти мені, Боже!) вариться, як юшка в моєму казанку,
їжа, а діти, тобто «рибйонки», ганяють, горлають,
купаються, мордують пісок – таких машин інколи при-
літає кілька, і на березі вилягається кілька груп. З
ними я чиню так само, як із рибалками: очі в мене до
них сліпі, а вуха глухі, тож знову опиняюся, на бере-
зі сам, і мені зовсім стає добре, колише мене спокій і
тиша, і тільки листя дерев шепеляво пошелескує, і я
дивлюсь у глибину лугів, де широко розстеляють віт-
тя, кладучи нижче в траву, дуби-самітники; біля води
блискоче листками верболіз, а трава котиться хвиля-

ми по рівнині, ті хвили безшумно плюскоають і добігають до далекої, дубової-таки діброви. Тоді відчуваю, як повільно, спокійно й розважно пливе час, але він пливе не так, як оті хвили трави, а вглиб усього живого й суцього: дубів, і трави, і верболозів, і птахів, і рибалок, і пляжників, і мене суцього-таки, помалу всіх нас руйнуючи, а раз так, готуючи до майбутнього неминучого небуття. У виграві тут тільки дерева, адже вони й померлі стоять ще довго у вигляді й образі абстракційних скульптур, тоді як усі ми – абстракційні чи модерністичні почварні скульптури у дні суцьогому, а в небутті ми – купка смердючого стерва. Але я не вражаюся з того, бо маю іншу турботу: зрівноважити власний дух, і це потрібно для того, щоб хоч якось поєднати його з безмірним небесним миром, тобто входжу в такий спосіб духом у ніщо, а це і є справжнім спокоєм, – ось як гартую себе для нового входження у місто і безумний світ людський у ньому, карусельному і вертепному.

Ж

Увечері, коли тільки почали плестися перші сутінки, я викопав закопаного в піску біля води казанка з рештками юшки, розпалив вогонь, розігрів страву і поїв її з сухарями.

Отоді приходив інший момент, вважаю, святий, а заради таких ментів я й улаштовую оці свої втечі: горить вогонь, я вряди-годи підкладаю у нього сушняку, приготованого за дня, і сиджу, слухаючи, як навколо гудуть комарі. І моє ество разом із зниканням світла переходить у велику, всеоб'ємну тишу ночі. Вже давно нема на березі рибалок, а пляжників тим більше, немає ні псів, ні «рибйонків», немає машин. Уже не летять у небі птахи, вже немає навколо мене нікогісінько, хіба що в глибині озера починають крякати дикі качки і вряди-годи гупає, скидаючись, велика

риба. Але це не руйнує великої святості тиші, яка приходить разом із темрявою, через що мені здасться, що справжня тиша – це і є темрява.

Інколи, правда, впливали на човні браконьєри із сітками, але вони – істоти спокійні, обережні, сторожкі, через це тиші не руйнують, а безмовно плавають у сутіні й розчиняються в ній, як тіні забутих предків, коли вже робити аналогії з Михайлом Коцюбинським. Я ж сиджу непорушно, дивлячись незмигнуто у вогонь, а він міниться, грає, меркоче, викидає вгору іскри, що пропадають у високості, а, власне, там гаснуть. Тоді поринаю у дивне заціпеніння, подібне нірвані, бо у стеженні за руйнуючою стихією вогню є своє зачарування, є свій смуток, подібний тихій радості, – лише тоді починаєш відчувати: спокій дня надто відносний і ненадійний порівняно із великим спокоєм вечора, що повільно, як човен тих-таки браконьєрів чи тіней забутих предків, впливає у ніч. Бо хоч я і відмикав себе від рибалок та пляжників, цим самим ніби й неподобно їх звинувачуючи, а себе звищуючи, хоч переводив їхнє існування у відрубну для мене площину, але не міг не відчути, що є сам їхній з плоті і крові, і тільки ввечері, в повній тиші й усамітненості, мав змогу вийти із добра та зла міста, адже воно йшло за мною і простягало до мене свої мацаки-пальці, свої нігті, які дряпали мене й хапали (зрештою, рибалки й пляжники й були тими мацаками); зараз же, наодинці із вогнем, я таки відчував од того всього цілковите звільнення, а це значить, по-справжньому був сам, а це значить, по-справжньому відпочивав, а це значить, був повністю застережений од того, що до мене хтось підійде, щось у мене питатиме, щось казатиме чи брехатиме, зовсім не зважаючи, що це мені непотрібно. Отож я ставав часткою цієї тьми, вона жила в мені, а я в ній, а вогонь стояв на сторожі такого співжиття, вогонь дихав мені в обличчя теплом, вогонь говорив

мені про речі вічні, хоч і перехідні, вогонь був образом мого живого «я» в цім безлюдді; зрештою, кожна людина, думав я, – це вогонь у безлюдді, але ясно відчувати таке можна було хіба в напівзастиглому сидінні перед вогнищем із самопоринанням; а вогнище спокійно вечеряло хмизом, та не пожирало його, як їжу оті бачені мною пляжники; у якісь урочі моменти вогонь може бути розважним та спокійним. Від озера до мене вогко дихала вода, і я реально починав розуміти, чому давні філософи складали світобудову із води, вогню та повітря – так воно є насправді. Тому мав тільки одне застереження: хай жоден хижак, двоногий чи четвероногий, не вийде із темені на мене, аби не довелось від нього брутално захищатися; до чого в своїх мандрівках, до речі, я завжди був готовий.

4.

З недавнього часу я почав займатися ранковим бігом. У місті ті, що бігають вулицями, здебільшого виглядають вар'ятами: розгрозлі й малорухливі міщани дивляться на таких іронічно, бо вони, бігуни, певним чином протиставляються більшості, яка бігати вулицями не бажає й не збирається, і, хоч я переконував себе, що мені байдуже, як хто на мене дивиться, але в глибині душі відчував од тих іронічних поглядів дискомфорт – не належу до таких, котрі люблять виставлятися, можливо тому, що в мені переважають не інстинкти нахрапистого хижака, а істоти мирної, тобто належу до таких, котрі, бажаючи зберегти мир душевний, ховаються чи намагаються сховатися у равликову хатку, через що роль непомітних їх-таки задовольняє цілком. Тут же, в лугах, я міг дозволити собі побігати вільно, я б сказав, безкомплексно.

Із таким настроєм я й виліз із намету вранці наступного дня й солодко потягся. Але тут мені випало здриг-

нутись, тобто злякатись: на піску, де я любив полежати, де ловив рибу, закопував біля води свого казанка, присіла навпочіпки істота жіночої статі у джинсовій широкій спідниці, що покривала їй ноги, і в такій же джинсовій кохтині. Істота жіночої статі тримала лозину і креслила на піску загадкові зигзаги. Я кашлянув. Особа жіночої статі різко повернула в мій бік обличчя, і я відчув, що мене ніби обдало крижаною водою, вона ж підхопилася й неквапно пішла берегом, не озираючись, але визивно похитуючи стегнами-клубами й краями широкої спідниці: була вона боса. Її обличчя роздивитися я не встиг, але постать особа жіночої статі мала досить зграбну, хоч трохи й повнувату. Іще одне я відзначив: особа була молода. Оскільки на моєму березі ніколи не зупинялися пляжники та й рибалки сюди забиралися зрідка, бо я поселився на малому півострові, до якого треба було дертися крізь густі зарості ожини, перемішаної з високою, жорсткою і гострою, мов ножі, луговою травою, був я справді заскочений появою біля мого наметика молодої жінки чи дівчини. Очевидно, вона прийшла сюди краєм берега, хоч іти там також було не вельми зручно. Отож я стояв як бевзь, завмерши, і по-дурному витрішкувався, як неквапно, ліниво і ніби розмлоєно віддаляється від мене та поява, ніби добре знає, що я дивлюсь услід, а через це й демонструє переді мною свої знадності, як манекенниця, тільки з більшою грацією, бо ця грація була природна, а не видресувана, як у манекенниць. Мені було тим цікавіше дивитись услід особі жіночої статі, бо я добре знав, що саме з того боку, куди вона йде, проходу практично не існувало, була там багниста канава, що тяглась до середини півострова, і майже непрохідні зарості.

Особа жіночої статі дійшла до кущів, так ні разу й не озирнувшись, і раптом розчинилася на очах, ніби впливла в того куща і пропала. Я ще постояв ураже-

ний, а тоді кинув погляд на пісок, по якому особа йшла: на ньому не залишилося жодного сліду.

Я струснув головою, мов кінь; здалося, що ще не прокинувся і що мені все це приверзлося. Ага, вона на піску щось малювала лозиною. Я глянув на те місце: зовсім рівний і нечипаний пісок; уночі пройшов дощ і згладив навіть мої учорашні сліди. Я людина не забобонна і не схильна до містики, проте тричі сплюнув. Затяг вхід до намету замком-блискавкою згори і з боків, а всі три язички скріпив маленьким навісним замочком, – це щоб у мою відсутність нічого туди не залізло, – і подався край берега в луги з наміром все-таки побігати; зрештою, яке мені діло до пейзанок, які з невідомою метою так рано розгулюють на безлюдді, то діло їхнє; натомість треба буде перевірити, чи не поставив хтось намет в тому кутку півострова, куди вона пішла.

Уже біг чудовою трав'янистою луговою дорогою, що м'яко пружинила під ногами, в груди вливалось вільжисте, свіже повітря, яким радісно наповнювався, бо в місті такого повітря не буває; лискотіло, осяваючись там чи там росся; все було свіже, ніби вмите, над водними плесами легенько курів туманець, у якому опудалами стриміли рибалки з вудками у своїй напіввійськовій одежі, а може, то були корчі померлих дерев – яке мені, зрештою, до них діло! Вглиблювався усе далі й далі в луги, перескакував брунатні калюжки під ногами, а коли вони були більші, перебрдав через них, розляпуючи темно-жовту воду, і ясна радість колихала мене, бо вже встало сонце (он воно на крайнебі) широке, жовте, ще зовсім негаряче, обливало світ золотим сяйвом, яке й опромінювало листя і траву, і росся на листках і стеблах. І ніхто тут не дивився на мене іронічно, а дорога була безкінечна, хоч я знав, куди веде, – до Дніпра, де було наставлено ряд нечупарних будинків, де стояв поки-

нутий, витягнутий на пісок, розруйнований хлопчачами катер і де пляжники густо засмітили сірий пісок. Туди я, звісно, не добіг, а завчасно повернувся назад, і цього разу сонце світило мені в спину, і моя довжелезна тінь бігла вже поперед мене. Ні, чудова річ – прокидатися отак уранці – в мене з голови вискочила та чудна ранішня зустріч. Але коли з дороги прямої я звернув на бічну, якою мав дістатися до наметика, раптом побачив попереду на віддалі ту ж таки жіночу постать у джинсовому костюмі, яка спокійно прощувала дорогою, повернута спиною до мене, тобто йшла не в мій бік, а від мене. Зустрічатися з нею вдруге мені не хотілося, тож я повернув назад на дорогу прямо і там зробив зарядку, на що пішло хвилин із тридцять. Після того я знову подався до наметика, відчуваючи, признатися, й певну настороженість, щоб таки не нарватися на ту особу жіночої статі. Біля наметика я скупався, розпалив вогонь і навесив над ним казанка, щоб випити чаю, – мав намір поснідати самим чаєм із сухарями. Поки закипало, я наловив живців і поставив вудочки. І тут побачив, що озером віддалік пливе якась гадина: вуж чи змія, висунувши з води голівку. Гаддя я інстинктивно жахаюся, тож відчув у тілі холодок і подумав, що на ніч треба буде намет наглухо закрити, бо ще, чого доброго, щось подібне залізе до мене в гості. В цей час поплавок ворухнувся й пішов на дно, я підсік і витяг невеликого окуня. Риба почала ловитися, і я витягував її одну за одною, доки не набрав денну норму. Казанок мій уже кипів, я кинув туди чаю й відставив його, щоб запарювався. І тут, з того боку озера, де зупинялися автомобільні пляжники (моє визначення), знову побачив ту ж таки дівчину чи жінку у джинсовому костюмі, вона сиділа меланхолійно на схиленому до води дереві і, здається, дивилась у мій бік, хоч обличчя її на віддалі я роздивитися й цього разу не міг. Цікаво й те, що

рибалки сьогодні пішли на озера дальні, і тут, біля мене, не було їх жодного, отож, виходило, що біля цього озерця ми були тільки вдвох із особою жіночої статі. І дивна натура людська, я незвідь-чому пошкодував, що тоді, коли вона йшла дорогою, я таки не наздогнав її, принаймні міг би зирнути їй в обличчя: гарна вона чи почварна? Але подумавши таке, благочестиво обурився на себе: яке мені, зрештою, діло – гарна вона чи почварна? Хай іде собі, куди має й хоче, хай блукає, де їй забажається, – моє діло маленьке, до романтичних пригод я давно, як признавався, втратив інтерес, а коли признатися сокровенніше, ніколи до того особливого потягу не мав, а окрім того, маю тверду настанову берегти свою свободу. Отож я повернувся до тієї прояви спиною, налив у кварту чаю, захопив кілька сухарів, розклав брезентового стільчика, бо пісок був ще мокрий, сів і спокійно почав чаювати. Але й почаювати мені спокійно не випало, бо особа жіночої статі з того боку озера встала й почала повільно роздягатися, а я, хоч і сидів до неї боком, не міг того не бачити. І тут моя чоловіча природа стрепенулася; хотів я того чи ні, але вже не сидів боком, а повернувся до того дійства і аж ніяк не міг відвести очей від того повільного стриптизу. Вона ж скинула із себе спершу джинсову кохтину і засвітила білими великими персами, нічим, до речі, не прикритими. Кинула одержину на землю і пройшлася берегом, зовсім не дивлячись у мій бік, але свої принади виразно демонструючи. Потім постояла, світячи до половини оголеним тілом, тоді розстебнула джинсову спідницю, і та сповзла їй до ніг. Виступила із неї і знову повільно пройшлася берегом: на ній залишилися невеликі, в тон тіла, трусики, через що здавалася звіддаля зовсім голою. Я відчув спазм у горлі, а в тілі трем і неблаженно заплющив очі, бо мені знову здалося: те, що бачу, – не більше, як привиддя. Коли ж розплющив-

ся, особа жіночої статі повільно спускала з себе трусики, байдуже відкинула їх убік, і її тіло дивно засвітилось, осяяне ранішнім сонцем. Стояла на березі, наче чудова скульптура; а я відчув, що не можу рухнути й пальцем, що мене скувало дивне заціпеніння, що плоть моя напружилася, що очі мої вже не належать мені, а давно полетіли з мого тіла туди, де з'явилось те, осяяне сонцем і через це палахке диво дивезне, марево, котре не зникало. Вона ж спустилася із берега до піску й торкнулася пальцями ноги води. І в тому місці раптом спалахнуло срібним вилиском, ніби вона викресала той вогник своїм дотиком. Чай із розмоченими сухарями стигнув у моїй заціпенілій руці, а я дивився й дивився, й очей відвести не міг. Вона ж гуляла по намитій твердій смужці піску, повертаючись до мене чи тим, чи тим боком, показуючи спину чи перед, ніби спеціально-таки демонструючи свої знадності, а тут було чим похвалитися. Тоді зайшла у воду, занурюючись у неї дуже повільно, цаль за цалем, і поступово поринала, в такий спосіб ховаючись від моїх розжарених очей, аж доки не лягли на воду її пишні перса – тоді й попливла. Але не в мій бік, а вздовж берега, з озера вистромлювалася тільки її голова, і мені прийшла в голову цілком безглузда думка, що так само перед оцим пливла у воді ота гадина: вуж чи змія.

Я струснувся усім тілом, намагаючись відігнати від себе ману, бо вже був певний, що це таки мана, з другого боку, й досі не міг і пальцем поворушити і вийти з того надчудного свого заціпеніння, ніби було мене загіпнотизовано чи очаровано, чи не знати що! Особа жіночої статі довго не плавала, стала на дно і почала вибредати з води, знову-таки повільно з'являючи переді мною оголену плоть. І вдруге те тіло осяялося сонцем, ніби було воно золоте, але тепер іще більше, бо світло грало вигравами по мокрому.

Зійшла на берег і так само неквапно, як роздягалася, почала вдягатися: натягла трусики, тоді накинула на голову джинсову спідницю, застібнулася, трохи постояла, світлячи персами, а потому накинула кохтину. І пішла вздовж берега, безстороння й ніби замислена, ніби вдаючи, що мене на березі нема, і ні разу не обернулася, аж поки не зникла з очей. Я перевів подих – мене трусило. Зрештою, відчув і злість до цієї безсоромниці: повія вона, чи що? А найбільше мене обурило і вразило, що я, я, зі своєю стоїчністю, своєю філософією, виплеканим холодом і відчуженням до принад світових, таким безсилим і нікчемним блазнем у цій ситуації себе з'явив. Не перед нею, а перед самим собою. Ганьба!

5.

Отже, мій спокій і інтермецтовий настрій, якщо можна так висловитися, був зруйнований. Я вирішив знятися з цього місця, хоч яке воно було зручне, й забитись у більшу глушину, де не буде автомобільних пляжників, не буде безсоромних пейзанок, які спокушають цнотливих відлюдників, і де менше рибалок, хоч я добре знав, що від пляжників та пейзажнок сховатись можна, а от від рибалок таки годі – це такий настирливий і влізливий народ, що обсідає всі можливі куточки, окрім того, в цих краях їх завше було і є багато. Але з ними можна миритися, вони-бо прив'язані до своїх вудочок та поплавків, і до світу їм байдуже, а до мене поготів. Гірше, що тут місце було заживлене приманою, через це й риба ловилася ліпше, а я харчів із собою достатньо не мав. У новому місці треба буде заживлювати рибнице наново, отже, харч можу здобути не відразу. Правда, в лузі росло безліч щавлю, і можна буде варити зелений борщ. Це мене заспокоїло, і я почав складатися. Витратив досить часу, признаюся (будьмо до кінця чесними), що

вряди-годи позирав навсібіч, чи не з'явиться знову джинсова пейзанка, але вона не з'явилася. Ну, слава Богу, сказав собі, натягнув наплічника, взяв у одну руку торбу з харчем, а в другу в чохлі вудку зі спінінгом і рушив геть. Але на бічній дорозі мусив пережити нову пригоду: із трави раптом майже під ноги вискочила змія. Що це не вуж, я добре встиг побачити, бо на голові таки не було жовтих вушок, змія засичала і звелася ставма. Я в паніці метнувся назад і побіг, хоч бігти з таким вантажем аж зовсім незручно. Зрештою, зупинився й озирнувся: змія мене не переслідувала.

Мав на ногах гумові чоботи міг би так не жажатися, але страх часто буває більший за тверезий глузд і розважок. Більше того, вже подався в обхід, пильно видивляючись під ноги. Тепер мені ніщо не перепиняло дороги, і я, обливаючись потом, бо вже ставало гаряче, навіть душно, подибав прямим шляхом, усе глибше входячи у луги. Водночас був увесь насталений і насторожений, бо мені всюди мерещилися вужі та гадюки, а коли нога чіплялася за стебла бур'яну чи високої трави, злякано туди озирався. Зрештою, озирнувся й на те місце, звідкіля пішов, і знову побачив самотню жіночу постать, але цього разу вона йшла в мій бік, тобто була повернена до мене обличчям. Але маячила задалеко, щоб могли те обличчя побачити. Я чортихнувся, знову сплюнув тричі, по-забобонному проказавши звичне заклинання: «згинь, пропади, маро!» – і завернув у діброву, хоч мені можна було ще пройти дорогою: подумав, чи не вистежує вона мене, хоч така думка також цілком безглузда.

Тут стежка ледь протоптана, а пообабіч росла густа осока – було там болото. Кілька разів перебредав калабані, аж нарешті вийшов до озера, однак воно було так густо засаджене рибалками, що зупинитися тут не став. Окрім того, знав, що вода в цьому

озері пахне болотом, а мені з неї треба варити юшку й чай. Озирнувся ще раз, щоб перевірити, чи не йде за мною проява, але її не було. Та й чого б їй було мене переслідувати; просто з'явилася якась малахольна, якій захотілося зазнати поезії лугів, а подратувати мене могла з простої зухвалості, добре знаючи, що через озеро я до неї не доскочу. А ще я подумав, що ця поезія зле для неї закінчиться, бо п'яні рибалки можуть її тут безборонно згвалтувати, після того, сказав сам собі не без злостивості, поезія лугів уже ніколи її не вабитиме, адже не всі такі, як я, що від жіночої спокуси тікають.

– Гуляй! Гуляй! – злісно пробурмотів я. – Догуля-ешся!

Здивувався на ту свою недобрість, бо чого це я, врешті, кажуся? Ну, зустрілася кілька разів якась звихнута, ну, викупалася вона гола в безлюдному місці – чи то щось невиданого?

Я йшов стежкою, все ще пильно дивлячись під ноги, аж доки не вийшов до ще одного озера, біля нього стояло кілька машин із розчиненими наобабіч дверцятами – і тут не було для мене місця. Цілий виводок пляжників: і старий, і стара, і середнього віку, й молодшого; і купа «рибйонків» галасливо борсались у воді, аж та вода кипіла. На землі було розстелено кілька підстилок, а на них усе те саме, як у пісні про попа й собаку: пляшки, термоси, каструлі, консервні бляшанки, банки, овочі і фрукти.

Пішов далі, бо знав, що далі є ще одне озеро, власне, озерце з більш-менш чистою водою. Коли й там не зможу зупинитися, доведеться шукати місця навмання: інших я тут не знав. Водночас у мене не зникало відчуття, що хтось за мною стежить. Я таки зупинявся й озирався, інколи ховався в вітті дуба і надчікував, але мої підозри були, очевидно, результатом знервування. Чоловіча природа дурна: може мати

непогамовну спрагу до жінок, а може від спілкування з тим племенем цілком відмовитися і цілком налагодитися на безсексуальність. Але тоді не має бути спокус, бо спокуси починають збуджувати оте темне чоловіче ество, і людина перестає належати собі, – це як алкоголік, котрий кинув пити, а потім не втримається і ковтне знову ненароком чарку. Тоді й пішло: за чаркою йде друга і третя, і зрештою людина пропадає, фігурально кажучи, опиняється в налигачі: хто алкоголю, а хто жіночої плоті. Отже, сказав собі я, треба бути обережним і в мент спокуси виявити розум та мужність. Тобто я тішив себе думкою, що та моя втеча з обжитого місця на озері була виявом розуму та мужності. Очевидно, воно й так: здатність переконувати себе, зрештою, є самовладанням, яке, в свою чергу, може стати побудником мужності. Мужності чи слабкості – без значення, аби тільки зберегти свою свободу. Отож, відчуття, що за мною хтось стежить, я відніс до комплексів, що їх витворило збурення мого спокою та інтермеццного настрою, а моя мета – оновитися і зміцнитися в душі; істина проста: той, що тікає від світу, чинить так не через силу свою, а таки через знесилу перед ним.

6.

На новому озерці, куди я вийшов, плавали дикі качки. Вони зірвалися з прибережних очеретів і з крикотом подалися геть.

Це добре, подумав я: принаймні тут порожньо й пустельно. Я знайшов місце, вільне від очерету, де було намито трохи піску, тут у воді стирчали забиті в дно кілки для вудочок. Отже, тут могло ловитися, але, на щастя, рибалок не було. Вода, здається, чиста. Я почав розкладати намет, все більше й більше заспокоюючись. Після того назбирав сушняку й запалив вогнище, привісивши над ним казанка.

І от знову сам, над головою розгорнулось чисте небо, сонце щедро сипле промінням, лежу на піску, роздягнений і натертий мастилом від кусючих мух, бо їх тут літає більше, аніж на попередній стоянці, дивлюся, як повільно плывуть сліпучо-білі хмари; побіч смачно побулькує борщ; вода вряди-годи покривається малими колами – гуляє риба. І знову до мене прийшов золотий спокій і тиша; і птахи, що пролітали у високості – також мирні і заспокоєні. Не було тут і крикливих чайок, пісок м'яко увігнувся під моїм тілом і пригрівав, а за озерцем простягався безкрай луг із високою травою, що м'яко вигиналась у хвилях. Нікому не було до мене діла, і я його не мав ні до кого, через це міг не квапитися і із задоволенням пообідати, а потім, прикривши голову шапочкою, міг поринути у напівмрійливий і напівсонний стан, і єдине, що мене в цьому стані турбувало, – впливало на очі вряди-годи оте осяяне голе жіноче тіло на березі, до речі, в паху в неї був не звичний пушок або вибрито, а широка й розлога зарость, і саме ця зарость мене найбільше знепокоїла. Я розплющувався й проганяв те видіння, а очі мої задоволено поринали у бездонну небесну глибіню, те небо відбивалось і у воді, тож, як у вірші Володимира Свідзинського, мені раптом захотілося ступнути в ту воду, що є відбитком неба, і йти у нього без кінця, щоб досягнути до вищої таїни заглиблення – до ніщо, яке не має вигляду й запаху тліні й чогось тлінного, а є маєстатичне або екстатичне відчуття безконечного. Я ледь-ледь усміхнувся: добре мені було, спокій повернувся, а раз так, знову міг відчутися повновартісно.

Потому, як достатньо заспокоївся, одягся, взув гумові чоботи і, хоч виглядав, як вар'ят, облазив усю траву, аби перекопатися, що тут не водяться вужі й гадюки. За зброю взяв важкого дубчак, що його залишили тут рибалки, і був повний завзятості й рішу-

чості з тими повзучими жорстоко розправитися. Потолочив чимало трави, поштурхав у дупло зваленого напівзгнилого дерева, але ніякого гаддя у довкіллі не знайшов. Це мене до решти заспокоїло, бо ввечері хотів, як любив, відбути черговий інтермеційний сеанс із вогнем, тобто безклопітно перед ним посидіти, щоб тихо увійти разом із сутінками у ніч, – це було мені конче потрібно, аби звільнитися від дурного насланя сьогоднішнього скаламученого і рознервованого, а через те дурного дня.

7.

Та все сталося не так, як бажав. Тобто я відбудув інтермеційний сеанс із вогнем, але замість екстатичного спокою почав відчувати, як те називаю, «напівосінній смуток» чи, як точніше висловився Євген Плужник, мій кумир у поезії, «передчуття спокою та нудьги», а це значить: не самий спокій, а тільки його передчуття, бажання, яке супроводжується не високою знесеністю, а поєднується-таки із нудьгою, що є передумовою, за Сквородою, невдоволення. Окрім того, день мене надмірно втомив, і я вирішив раніше лягти спати, замурувавшись, як слимак-маслюк у своїй хатці, в наметі.

Залив вогонь, позатягав замки-блискавки і вклавсь у спального мішка. На озеро тим часом прилетіли дикі качки й почали досить голосно крякати – у них своє життя і свої пристрасті, клопоти чи гризоти. Цвіркуни ще не співали, був лише червень, але в темряві щось ворушилося й шаруділо. Я солодко потягся і відразу ж поринув у сон.

Не можу сказати напевно, чи те, що відбулося потім, було сном, чи справді все так сталося, але подібне може відбутися таки вві сні чи у фантастичному оповіданні, тобто у сферах ілюзорних, а не реальних, через що я і схильний думати, що то був

таки сон, але сон настільки пронизливо-реальний, що він увіч дорівнював дійсності, отже, його можна вважати відбиткою дійсності чи грою в неї, а відтак у нього можна вірити, як у певний спосіб трансформовану дійсність – інакше всього, що зі мною трапалося, пояснити не в силі.

Не відаю, о котрій годині це сталося, але мене розбудили качки, які раптом сполошено закричали. На всяк випадок я тримаю біля лівого боку ліхтарика, а біля правого сокирку, отож моя рука миттю ввікнула світло. Промінь упав якраз на те місце, де сходилися замки-блискавки, і я побачив, що у ту щілину всунулася гадюча голова, освітлена пучком променів, зашипіла, до намету прослизнула і впала мені в ноги. Я сів, скоцюрбившись, і схопився за сокирку. Але мені дивно запаморочилось у голові, пальці розтислися, і я завмер чи з переляку, чи зі здивування: гадюка почала диміти, і той дим став витворювати спершу сіру хмарку, яка поступово набувала форм людської постаті, – матерія привиддя густішала і густішала на очах, за мить я виразно вгадав жіночу постать, а ще за мент вона проявилась уся: звісна річ, була то знайома мені особа жіночої статі у джинсовому костюмі, тільки обличчя її я й тепер не міг побачити – було воно ніби під густою вуаллю.

– Злякався? – спитала особа жіночої статі, присідаючи навпочіпки, бо в наметі було тісно.

Я мовчав, язика мені заклинило: злякався – тут мало сказати, я відчував справжній жах.

– Не бійся, – лагідним грудним голосом сказала жінка. – Коли хочеш, можеш мене прогнати, а бажаєш – поговоримо.

– Ти хто? – ледве поворушив язиком.

– Погаси ліхтаря, – попросила вона, – він мене сліпить.

– Але ж тоді буде темно!

– Не буде, – мовила жінка. – Все, що треба, побачиш.

Послухався і вимкнув ліхтаря. Тоді в моєму намету почало розливатися якесь дивне, міражне, тремке і ніжне світло, і його стало рівно стільки, як було з ліхтарем, тільки ліхтар освітлював шматок простору, а тепер нутро намету освітлене було все.

– Утікав від мене? – сказала смутно особа жіночої статі. – Злякався чи не сподобалася?

– Безсоромні жінки мене не захоплюють! – гонористомовив я.

– А як могла звернути на себе увагу такого, як ти, що від усіх тікаєш і всіх сторонишся? – смутно спитала вона, а я пробував роздивитися її обличчя; ні, воно й досі було ніби напіврозтале.

– Могла б вибрати когось іншого, – сердито сказав. – Хіба тут мало лазить? Хоч би ці рибалки...

– То гупаки, – всміхнулася під вуаллю особа жіночої статі. – Чи, як тепер виразніше кажуть, дебіли.

– А я – не дебіл?

– О ні! – мовила вона. – Ти не такий! Інакший, розумний, хоч, може, й надмірно. А надмірно, бо через розум свій стаєш нездалий чи кволий, не знаю, що точніше. Ні, таки нездалий...

– Нездалий до чого?

– Таж до життя, – сказала вона. – А це значить, до змагання із світом. Все кудись тікаєш, ховаєшся, смішний... Все щось вигадуєш, ускладнюєш, граєшся у самотника... Але ти не дебіл... Зрештою, і я від усіх тікаю та й ховаюся.

Ми дивилися якийсь час одне на одного, і я почав відчувати незвісне раніше мені хвилювання чи збен-теження, але це вже був не страх і не жах, – це було ніби зародження інтересу. Але ні, страху я ще не позбувся; водночас погляд її, що плив із напіврозмитого обличчя, мене заворожував чи гіпнотизував, і

я почав піддаватися якомусь дивному запамороченню. І здалосяч мені, що стіни мого наметика почали оплавлятися, як пластмаса у вогні, й опливати, корчачись і перетворюючись у чорну воду. І над головою розгорнулося небо, засипане зорями, і світив яскраво місяць, аж так, що й справді стало навколо майже видно, тільки світло це було мертве, і постать жінки чи дівчини в цьому мертвому світлі похитувалася і розпливалася, й коливалася, ніби була в рідкій плоті, наче щохвилини могла розпастися, як туман. І з дерева, що росло поруч, правда, вже давно висохлого, схожого на модерністську скульптуру, із голих, морочно-білих і мертвих гілок скапувала роса: одна крапля падала на воду, дзвінко льопаючись, а друга на траву, глухо шарудячи. А дівчина (чи жінка) дивилася на мене й дивилася, і я сам уже подобав на те мертве дерево, і по тілу моєму почав проходити трем, як буває при похітливому збудженні. Однак здаватися не хотів.

– Що тобі від мене треба? – спитав пошепки.

– А ти й не знаєш? – вона тихо й рокітливе засміялася, і той сміх увійшов у мене також, як вода, жива чи мертва, а може, жива і мертва водночас. – Ні, ти знаєш! Обое знаємо!

Хотів щось відповісти, різке й нечемне, але язик став серед рота кілком, і це тому, що вона почала стягувати із себе джинсову кохтину. Скидала її через голову, і з тієї кохтини раптом випали великі й пишні, колихливі перса. І місяць освітив їх, аж вони світло запалали. І в цей мент десь тужно крикнула качка, але зразу ж замовкла, ніби хтось перерізав їй горло. І хтось перерізав горло й мені, бо я хапнув ротом повітря.

Вона відкинула недбалим рухом кохтину набік, і я дивився в оголене до половини її тіло завороженими очима.

– Цього хочеш? – спитала тихо.

У мене в горлі щось забулькотало, а язик ледве повернувся у роті:

– Ні! – прохрипів я. – Ні!

– Тоді прожени мене! – вона покірливо опустила голову, і відчув, що після того стало легше, тобто не відчував себе, як мертве, висохле дерево, хоч тремтіти не переставав, та й висохле дерево може тремтіти, коли на нього падає вітер. Але погляд її мене вже не заворожував і не гіпнотизував, хоч я і досі був підданий якомусь одуру. Рука цупкіше стисла сокирку.

– Можна й це! – шепнула вона. – Розрубай мене! Не бійся! Ну!

Але рука моя стала мертва. Як гілка висохлого дерева. І сокирка також стала мертва, тільки лезо її гостро блищало у місяці.

Тоді я вирішив її прогнати: ця зустріч не віщувала нічого доброго. Ось зараз розсерджуся й крикну, щоб забиралася геть. Однак очі мої мені не належали, вони їли, незалежно від волі моєї, ті пишні, й тремтливі, й осяйні перса, ніби були прив'язані, як бували прив'язані до своїх поплавців очима рибалки. І я сам ставав ніби рибалкою, який закинув у воду вудку і чекав, що ось поплавець здригнеться і піде під воду. Тоді і підсічу й потягну за вудлице, і на гачку моему затріпоче русалка. І вона затріпотіла, і ось вона – сидить переді мною. Жхх і досі не виходив із тіла. Але саме ота покірність виловленої русалки й спричинилася, до того, що в мені почав запалюватися вогонь збудженого чоловічого ества, той-таки, що запалювався уранці, і від тієї ж самої, що купалася гола на моїх очах, добре знаючи, що чинить і для чого.

Тоді мені здалося, що дівчина всміхнулася, хоч обличчя її я й досі не бачив. Вона встала і розстегнула джинсову спідницю, і та впала їй у ноги, і виступила з

неї, як із трави. Світла навколо більше не стало, але я вже палав. Вона знову присіла на колінах переді мною в самих трусиках тілесної барви, покійно опустивши голову із завуаленим лицем, адже тільки лице в неї не світилося, а ніби потопало в тіні, – ця поза нагадала мені зображення поганських божеств.

– Прожени! – шепнула вона. – Або убий!

І я вже напевне знав, що не прожену її, а тим більше не збирався її вбивати, хоч рука моя ожила, але не стисла держално сокирки, а відкинулася від неї, і хоч страх продовжував мене морозити, але тремтіння я перестав. Місяць у небі почав рости, ніби на дріжджах, і поступово розгорявся у біле багаття, а переді мною стояла, облита тим чарівницьким світлом, скульптура богині, вилита із срібла впереміш із золотом, яка не могла мене не вражати досконалістю своїх форм та ліній.

– Не бійся! – смутно сказала вона, аж мені дивно стало на той смуток. – Я в твоїй волі. Все можеш зі мною робити! Все!

І я відчув, що вже цілком нищий перед цією красою, а ще більше перед чоловічою силою, яка збудилась у мені, а раз так, не міг я собою керувати, і язик засох мені в горлі, а тіло вже не було мертвим сухо-стосом, а живим деревом, повним соком, що бухає в гілки та листя.

Тоді вона знову встала і скинула останню одежину. І я побачив ніч. Глибоку й темну і без світла, кошлату, набубнявілу, наповнену росою, мороком, що в глибинах своїх ховала морок подвоєний, а в цьому ще раз удвічі більший. І той морок поплив на мене й у мене, адже хоч кипів я, мов чорний вар смоли в чорному горщику, але й досі не виявив до неї нічого, був я запакований у спальний мішок своєї волі, і не рухнув пальцем, щоб її прикликати – не те що прогнати.

Тоді мені в мозок ударив зачадений одур, я відчув сильний поштовх із нутра – саме те й витиснуло мене зі спального мішка, як витискають із тюрбика крем чи фарбу, і саме те в дивний спосіб зчесало з мене нижню одягу, ніби хтось стер її, як прилипла до яблука землю. І тут дівчина схопила мене за ноги і різко потягла до себе, я впав навznak і відчув, що на мене полізло щось холодне й шарудяве, і моя насталена плоть увігналася у вогненну купіль. І це в той час, коли все тіло майже задубло від холоду. Перед очима в мене замотались великі осяйні перса, і я схопив вустами один із сосків і присмоктався до нього, ніби немовля, і напився матиного молока, а коли напився з одного, присмоктався до другого. І жінка наді мною застогнала, а тоді схилилася зовсім близько, і хоч я й тепер не бачив її обличчя (розпливалося переді мною), та почув спраглий шепіт навпереміш із солодкими стоконами:

– Оце те, що хочу я і чого захотів ти, а-а-ах!.. Надходять часи, що нам уже пропасти зі світу надійшов час, а-а-а! І без вас, людей, ми згинемо й пропадемо; і це через вас-таки, двоногих, а-а-ах! Але я збережу своє плем'я! Народжу собі й тобі сина, а-а! Мудрого й отрутного, звинного і гадючого, а-а-а-а!.. Дам йому твій розум і віддам своє жало, а-а! І не знатиме він твоєї кволості і моєї безпомічності, ох! Буде мудрий, як змій!

І я відчув, що там, у пеклі, в якому спалювалося моє вудо, вивергнувся вулкан, зметнувши хмару попелу, вогню і розплавленої лави-вогню, що є початком світу і життя. І від того вибуху затремтіла земля, обсипалося на деревах листя і пожухла довколишня трава. І дим піднявся до неба й покритив його і світ. А наді мною задоволено й похитливо засміялася жінка-змія:

– Ні, не відпущу тебе так скоро, – прошепотіла чи прошипіла вона, оплітаючи руками й ногами мені

тіло. Тоді перекинулася на спину, а мене вивернула на себе. – Вичищу тебе до дна і вип'ю! Працюй! Вже ніколи більше ні з ким не зляжешся!..

І я запрацював, ніби автомат, хоч був уже напів-мертвий і вичерпаний. І знову палало пекло, в яке я поринав, і спалювалося моє вудо. А тіло мерзло, клякло, коцюбло від холоду, і я майже непритомнів од знесли, але зупиниться не міг. А тіло жінки-змії підмною звивалося й шаленіло, а її вуста випивали мої, висмоктуючи з рота і язика. І вдруге вибухнула моя плоть, вдруге струснулася земля, і вудо моє згоріло у вогні і розпеченій лаві; обійми жіночі розтислися, і я випав із них, як горіх із зеленої шкірки, і безсило звалився на спину, задихаючись і помираючи. І тільки очі напіврозплющені не втратили спромоги бачити, а уздрів я таке: жінка звелася навколішки, розсунула замки-блискавки намету, був я знову ніби в наметі, захопила свою джинсову одягу й вийшла в ніч. Тіло її ще світилося, але вже не так яскраво, як раніше. Вона зупинилася й спокійно почала одягатися. Натягла кохтину, тоді погасли її перса і вся вона наполовину, насмикнула трусики, світилися самі тільки ноги, тоді накинула й спідницю і стала ніби тінь – палали в неї тільки литки, шия і оголені руки. Повернулася, до мене, але не сказала нічого, бо, певне, й не побачила чогось вартого уваги, тільки потолочений і вимнугий, потоптаний і витиснений, як цитрина, шматок тлінної плоті, що лежав на зімнутому спальному мішку і лише очі мав непогаслі. І це були очі того, хто вважав самозарозуміло себе вільною людиною, очі, які лили в бік жінки-змії осіннє світло, але, по-моєму, той печальний погляд до неї не дійшов.

Вона ж рушила з мого намету геть, золотонoga і світлорука тінь, підійшла до води і ступила на площину озера, а із плеса із жахливим крякотом знялася

згряя качок. Вона пішла водою, ніби льодом, хоч який лід може бути у червні, оточена світлом від шиї рук та ніг, і поступово розчинялась у темряві, аж поки не зникла цілком.

Тоді застогнав я. Застогнав і навіть заскиглив чи заскімлив, як побитий пес. Схопився за голову і заволав у темряву, яка вже стала глупа й неозора, цілим своїм нутром:

– Господи Боже! Кого це я пущу на світ?

Конча-Озерна – Київ 1993 р.

СОН СПОДІВАНОЇ ВІРИ

Це була ніч ночей. У кожної людини така буває тільки одна, в яку стягуються, ніби в щільний, туго скручений клубок, нитки життя. Стефан Яворський, колись київський філософ та поет, а тепер митрополит рязанський та муромський, відчув це тоді, коли до нього не прийшов, як звичайно, сон. Тобто лежав навznak із розплющеними очима, в які повільно стікала п'ятьма, і поволі приходив до розуміння, що сьогоднішня ніч буде особлива. Таке траплялося й раніше, може, й не раз – тоді він молився, пробуваючи у сторожкому бдінні, але тепер до того не вабило. Щось у глибині душі зворухнулося – почав на щось чекати. Чи хтось мав прийти, чи щось мало статися. Довго лежав, але не засинав, і ніхто до нього не приходив, і нічого не траплялося, але незбагненна напруга душі не покидала. Аж враз ніби щось струснулося, побачив, що шматок супротивної стіни легко просвітився і крізь неї перейшла напіврозмита тінь. Тінь заколивалася і безмовно спинилася неподалік. І Стефан Яворський раптом згадав свого побратима ще по Києву, хоч був молодший його на сім років, – Дмитра Туптала і ту дивну клятву, яку дали, коли його, Стефана, насильно забирали в Московщину. А клятва була така: коди хто з них помре, другий, живий, де б не був, мав приїхати, і відспівати, й учинити похорон першому. І ще одне: той, котрий помре перший, мав прийти перед смертю другого й оповісти, як там, за

брамою смертельної тіні. Божою волею, перший помер Дмитро Туптало. Стефан прибув тоді до Ростова, адже й того насильно викинуто до Московщини, було то в листопаді, недавно пройшли дощі й стояла навкруги непролазна багнюка; але він таки на місце дістався й пішов просто до собору, де лежало тіло побратима, й багато над ним плакав, пробувши з ним цілу ніч. А 25 листопада вранці Дмитрове тіло було взяте в Яковлевий монастир, і він, Стефан, поховав його із освяченим собором і при безлічі людей, хоча місцеві духовні й прохали його, щоб поховав Димитрія в Ростовській соборній церкві – воля покійного була лежати в Яковлевському монастирі. Перед похованням довго говорив повчання із примовою: «Святий Димитрій, святий!» – а після похорону написав «Вірші, пам'яті смерті, нікому не милої», в яких були такі слова:

*Течуть часи і літа – в ока миг проходять,
І сонце похиляє, в захід йде зі сходу.
Від помсти меч утримуй у своїй правиці,
В гріхах усовіщайся і з'яви гріхи ці:
Меча того побійся, а відтак покайся,
Щоб не посік тебе він – ось чого жахайся!..*

Цей спогад примігнув у Стефановому мозку чорнолетним птахом, саме тоді, коли пильно вдивлявся у тінь, й зараз ледь-ледь просвітлену, що коливалася перед ним, як одежа у вітрі.

– Це ти, Дмитре? – хрипко спитав.

– Так, – відповів віддалений, але добре знайомий голос Дмитра Туптала. – Виконую обітницю навідати тебе.

– Чи ж прийшла моя пора? – спокійно спитав Стефан.

– Бог відає, – відповів Дмитро. – Але я прийшов, питай що хочеш, а я, що зможу, відповім. Але не дляйся, ненадовго я.

– Чи знаєш мого найтяжчого гріха? – спитав Стефан.

– Знаю, – луною відповів Дмитро, – відрікся від того, котрий обом нам був милостивим батьком і вождем нації нашої, задля Дракона Півночі, котрий обох нас полонив, а ти прокляв його милість і написав пасквільні вірші, за що й дістав високу драконівську мзду.

– Так, – шепнув Стефан. – Чи не потраплю за це в геєну пекельну?

– Господь судить, не я, – відказав Дмитро. – Але Господь милостивий – все залежить од твого покаєння. Адже й святий Петро двічі од Христа відрікався, але не прокляв його Господь, а поставив ключарем до раю, бо той добре пізнав, що таке гріх.

– А чи не значить це, що він його в рай не пустив, тільки поставив біля нього?

– Те в господнім віданні, не моїм, – відказав Дмитро. – Запитай щось легше.

– Я каюся брате, тяжко каюся і не в одну ніч безсонну, але не видимо, а в серці своєму. Бо видимо, сидівши на превисокому стільці, якого не бажав, не міг того вчинити. Та й приказка така є: «Скачи, враже, як пан каже». От я й скавав...

– Питай, Стефане. питай, не сповідайся переді мною, – сказав нетерпляче Дмитро. – Не маю сили відпускати твоїх гріхів, бо давно вже покійний. Отож запитуй, бо не маю багато часу.

– Гаразд, – мовив, скрушно зітхнувши, Стефан. – Скажи мені таке. Знаю напам'ять твого вірша з описом Божого раю. Не раз ти рай описував і в «Четьях Мінеях» своїх, і все майже однаково. Нагадаю: ростуть там чудові, широколисті дерева, з яких крапають солодкі аромати, виростають фініки із солодкими плодами, кинамони, помаранчі та інші плодоносні дерева, квіти, а довкола саду – стіни, виноградом усе

обплетено із величезними гронами. А посеред саду – найкраще дерево, дерево життя. Крім дерев – хлібні поля, ніщо там не в'яне – вічна краса. Чотири золотоносні ріки із чистими водами, скрізь і в усьому коштовне каміння. Ні холоду, ні спеки, лагідні вітри повівають, птиці чудові: крила посріблені, плечі позолочені, прегарно співають. Чи ж так воно насправді, як ти уявляв? А коли так, то для чого стільки їстівного й коштовного в раю, коли святі душі їсти не потребують, а земних прикрас тимбільше?

Дмитро Туптало якийсь час мовчав, звільна коливаючись, ніби хитав його продув.

– То був мій гріх – отой вірш, – сказав нарешті. – Бо все так і не так. А як насправді, невільно знати земним ще живим, отож не переступлю цього наказу. Але одне скажу: рай – це не казка, а царство духу.

– Оце мене й цікавить, – захвилювався Стефан Яворський. – Можу повірити і в інше: ота подоба земних благ у небі – не самі блага, а образ утіхи людині у вічності. Чи не так?

– Може, так, а може, й ні, – відказав Дмитро. – Земні пристрасті в небо не проходять, але земна краса в ньому відбита. Власне, навпаки: земна краса є відбиттям небесної. Тому то я і написав того вірша.

– В чому ж твій гріх? – спитав Стефан.

– В тому, що намагався уявити неуявлюване, і збагнути незбагненне, – мовив Дмитро.

– Тоді скажи таке, – проказав Стефан. – Коли рай – царство духу, то чи є там книги – носії його?

– Земних книг там нема, бо вони відбивають земний розум. Небесні книги неписані й не на матеріальному папері друковані, і їх там усього дві: книга Вічності і книга Життя, що їх складав Господь у вічному розумі своєму; тільки ці книги там читаються, але не очима, а первнями душі.

– Отже бібліотеку свою, навіть у вигляді духовних начатків, до неба забрати не зможу? Навіть утіху від неї?

– Гола людина у світ приходить, гола й відходить, – сказав жорстко Дмитро. – А книги – це одне із земних житейських надбань.

– Знаю це, – задумливо мовив Стефан. – Признаюся, нічого не жаль покидати у світі цьому: ні стільця високого, ні риз пишних, ані коштовностей, ані втіхи від доброї смаковитої їжі, ні палат своїх розкішних. Але без книг, брате, чи ж буду там собою? Отого мені найбільше й жаль. А в геєні є бібліотеки й книги?

– Де горить вогонь, чи ж збережеться книга? – перепитав Дмитро. – Одна там пишеться: Чорна книга світу нашого, лихих учинків та справ. Та й вона не чорнилом пишеться і не друкарською фарбою відбивається, а креслиться вічними знаками Божої пам'яті про людське лихочиння.

– То давній пункт із богословських диспутів, – сказав Стефан. – Виходить, це правда, що продовжуємо існувати в небі й безодні не собою, а записами добрих та лихих своїх справ?

– Так, – твердо сказав Дмитро.

– А чи не виходить, що частиною душі будемо в пеклі, а частиною, в раю?

– З Божої волі, – відповів Дмитро. – А щоб не було так, людині дається право на покаяння. Маєш іще час!

– Чи досить покаяння таємного, душевного, чи необхідно виказати зовнішні його знаки?

– Вибирати – у волі твоїй, а Бог тебе розсудить, – сказав Дмитро. – Чого хочеш ще? Кажи швидше, мені вже пора.

– Помолися, брате, там за мене! Бо крім гріха відступництва від нашого благодійника, якого обоє шанували й любили, маю ще одного гріха. Жив я рабом,

служив Драконові, ненавидячи його. Адже сказав святий Павло: «Ви дорого куплені, тож не ставайте рабами людей!» Оце і є причина, чому душа моя наповнена безнастанним плачем.

– Буває увечері плач, а радість – на ранок! – сказав Дмитро. – Рабство Господь не зневажає, а тільки чорні помисли. Будь його рабом, а не людським.

– Як же це вчинити?

– Очистивши душу від скверни, – відповів Дмитро. – Перейди із темряви в світло, бо син ночі – син темені, а син дня – у світлі.

– Чи ж є шлях до того? – спитав Стефан.

– Є і ти його добре знаєш, – відповів Дмитро.

– Маєш на увазі смерть? – прошепотів Стефан, – Так, знаю і знав, але ніколи до того не був готовий...

І він замислився тяжко, а коли спам'ятався, нікого біля нього не було, а за вікнами сірів похмурий ранок і проглядався клапоть розколошканого чужого неба. Отже, й та розмова й прихід Дмитра Туптала були сном уві сні. Але водночас твердо знав, що то було і не вві сні, адже даремно назвав минулу ніч ніччю ночей. Тіло болісно нило, а голова паморочилася. Але звівся із ліжка, хрумтячи кістками в суглобах, і подибав півмертвими ногам із палати спальної до палати, в якій стояли його книжки, – в любов серцю його бібліотеку. І на порозі спинився. І погляд його в непевному світлі ранку почав вихоплювати корінці оправлених у жовту, брунатну й білу шкіру книжок. І кожну із них він знав, бо кожну перечитав і не раз перелистав. І відчув раптом, що вони, книги оці, також живі істоти, що вміють і говорити, й мислити, і дивитися, і кликати, і промовляти. Більше того, вони не просто істоти самі по собі, а є частками, складниками істоти його, Стефана Яворського, відтак його мозок пов'язаний із ними мисельними нитками, і скільки думок, захованих у тих зшитках, стільки існує й ни-

ток. Вони більше як одежа, бо одежу можна скинути й викинути, а всотані в себе думки не скинеш і не викинеш, навіть коли гадаєш, що забув їх, – думки ті посіялись, як зерно. Можливо, не кожне зерно проросло, але кожне прорости може. Отож вони – єдина істота, його кров, що виповнює тіло, але кров духовна, а без крові кожне тіло мертво стає. Вони, книги, що завжди були такі спокійні, коли їх ніхто не рушав, самі ніколи з місця не здвигалися, коли ніхто не здвигав, однак викликали в ньому не тільки мисельні скрещення, але й чуттеві. Коли ж кудись їхав і покидав їх, віддаляючись у просторі, вони, ніби безвидні птахи, плинули слідом, волали до нього, як діти, коли матір іде від них, – відчував тоді за ними тугу, а коли котрусь із них комусь позичав, сумував за нею, як за відсутнім другом чи дитям. Ні, правду сказав у видженні Дмитру Тупталу: все може покинути, але книг – ні. Отож вони і є його єдиною китвою, яка прив'язує до землі і не бажає відпускати в море вічності.

Пройшов хитким, старечим кроком до полиць, простяг напівусохлі пальці і пестив шкіряні корінці, називаючи кожну на ймення. І відчував холодними пучкам, що кожна на ці пестоці віддавала у зимні його персти ледь відчутною хвилькою тепла. І стало йому від того напрочуд печально на серці, аж сльози виступили на очі. Адже знав: коли покине його душа втомлене тіло, а цього недовго чекати, раз з'явився до нього мертвий побратим, ці книги перестануть бути такі спокійні й нерушні. Тоді рушать із цього покою у путь, шукаючи в світі іншого такого, з ким мали б створити єдину істоту, пов'язавшись через мисленну енергію. Але куди й до кого вони потраплять?

Знову відступив від полиць, щоб охопити їх позірем усі заразом. Світла в помешканні збільшилося, і він уздрів, що від книжок відходить ніжне сяйво, і пізнав дивну річ: коли очі його розлучаться із цими

книжками, його душа пізнає вічний голод, а вони вже не спроможуться її наситити, відтак душа його ніколи не вип'є їхнього нектару. Може, й справді, у вищі є безліч нектару небесного, але не такого. Отож душі його судитиметься плекати у спомині ті неохмарені дні, коли відчувався з книгами єдиною істотою; одного тільки не відав: чи зможе душа пам'ятати їх так, як пам'ятав мозок, бо коли не стане мозку, чи зможуть жити в пам'яті вони? Можливо, там, у небутті, Господь розгорне перед ним книгу Вічності і в ній вичитає на тих чи інших сторінках власні вчинки та слова і знайде за заслугою собі заплату, але мудрості, яка залишиться на цих сторінках, земних, не прочитає ніколи. І оце «ніколи» відгукнулось у ньому болучим стогоном.

Додибав до столу, важко, незгучкими ногами, впустивсь у крісло й заплющився. І раптом побачив перед собою оту Вічну книгу, сторінки якої можна гортати лише думкою, і відчув нараз, як тіло пронизав трем – із осяйного, непрозорого простору, із дивної суміші сонця і туману вирвалася раптом золота чи покрита вогняною сорочкою стріла і з розгону врзалась у його серце, тонка й бистра, і серце защеміло й заплакало.

– Боже мій, Отче мій! – шепотіли його напівстерті уста. – Знаю, що ти безодня невичерпної ласки; знаю, що ти джерело віри і віщій вінець благоді, владика моря й землі, управитель кругів небесних сусір'їв! Знаю, що я черв нерозумний; знаю, що я ніщо, що, служачи тобі, не раз від тебе відступався, бо не раз відступався від сумління свого! Прошу тебе Боже, послухай моління й каяття мого! Запиши моє марне ймення в книгу Життя святою кров'ю Христа, в якому моє спасіння, бо я вже дотоптав свою земну стежку! Коли ж цього не звелиш учинити, а схочеш мене покарати, карай як того заслужив. Одного прошу, не карай цих книжок, частки духу мого, і, коли не дав

мені повернутися на Батьківщину, хай повернуться туди вони – ось вимріяний мною їхній путь! А ви, книги мої й писання мої, прощайте! Прощай і ти, плід відданої праці, бібліотеко моя! Рушайте в путь і не помиліться у ньому – хай покерує вами моя остання воля!

І на його очі знову вибилися сльози, взяв перо, присунув аркуш чистого паперу й тремтячою рукою написав: «Митрополита рязанського та муромського слізне з книгами прощання». Перо завмерло на мить, а тоді швидко побігло і рука вже не тремтіла:

*В путь вирушайте книжки, що часто гортав я і
пестив;*

В путь, моє сляво, ідіть! Втіхо й окраса моя!

Іншим, щасливішим душам поживою будьте однині,

Інші блаженні серця нектаром вашим поїть!

Горе мені: мої очі розлучаються з вами навіки

Та й не спроможуться вже душу мою наситить...

Коли ж рука його зів'яла і з немічних пальців випало перо, він знову німо, здивовано й зачаровано обдивився рівні ряди шкіряних корінців на полицях. І раптом у його голову прийшла химерна думка: всі ті книги – виплід і вислід земного розуму, а не небесного, і цей земний розум не завжди буває відбиттям того вічного – чи не тому Бог так часто посилає на людей кари? Адже цей земний розум не раз вибивався, і весь час те чинить, з-під його влади й починає жити самостійним і самодостатнім життям, а кому із всевладних це може подобатися? Відтак розум земний і сам виростає в якогось непізнаного Бога, а чи не уподібнюється це до повстання ангелів?

ХТОСЬ ІЗ ДИТИНСТВА

1.

Тут немає історії, хоч, на мою думку, оповідання зумовлює виклад саме її, але людське життя складається не лише з історій, але й емоційних, а часом позасвідомих течій, котрі й творять нас, як одну із річок буття. Зрештою, все, що я хочу розказати, відбувалося не зі мною, автором, а з моїм приятелем, жуком-самотником, як люблю його прозивати; він має своєрідне переконання, що, коли в людини є душевна незлагодa, їй треба йти не до психолога, лікаря, священника, а до митця, а що з митців знає тільки мене, доводиться виконувати для нього ролю душпастиря, хоч, кажучи відверто, бути душпастирем – не моя місія, можу тільки безсовісно використати оповідані речі, як сировий матеріал для власних фантазій, а це не завжди подобається тим, що сповідаються. Але мій приятель, звісно, справжнього прізвища його не назву, тим визначальний індивідуум, що нітрохи не ображається на спотворені моїм мистецьким утрусанням його життєвські колізії, де він (у мене) не завжди виступає як цяця й ляля. Отож приятель має від нашого спілкування якусь не зовсім збагненну мені сатисфакцію; дістаємо тут ідеального варіанта, коли і вівці цілі (оповідач) і вовки ситі (митець, тобто я), а чого іще бажати?

Цього разу приятель притяг з собою блокнота, в якому в жахливому неладі складено ряди вельми роз-

хитаних літер – я мав ту абракадабру розібрати й розгадати, що, в міру сили своєї, вчинив, тут допомогла мені моя архіографічна підготовка, як фахового історика, тим то це писання й стало можливе. Відтак в оповіданні будуть присутні два «я» – моє, авторове, і його, оповідача – форма, яку любили використовувати ранні модерністи, отже старомодна, але де дітися? І в старомодності можна знайти свій шарм! Додам іще в оцьому вступі, що мого героя описано в другій частині повісті «Двоє на березі», оповіданні «Жінка-змія» та епізодично чи надто модельовано, тобто відтягнуто від правдивого життєвського образу, в інших місцях, тобто цей герой у моїх писаннях має досить сталу прописку. А що факти його в мене бувають перебріхані, то хай це читача не дивує, така вже специфіка літературної творчості. Щоб було зрозуміло, приведу приклада: в «Оказії не на щодень» (друга частина повісті «Двоє на березі») говориться, що герой не мав батька, а тільки матір, при тому батько загинув в автомобільній катастрофі. В житті ж, тобто насправді, з моїм героєм було навпаки: батько в нього був, а загинула мати, але в творі мені було пригідніше вжити перекрученого варіанта. Чому про це нагадую? А тому, що тут йтиметься саме про ту трагедію з матір'ю мого приятеля.

2.

Ця жінка з'явилася в нашому домі раптово, а може, я раптово її побачив, зрештою, подія для мене, старого парубка, абияка – яке мені діло до того, що з'являється якась там жінка? Але річ у тому що, зирнувши на неї, відчув раптом щось дивне. Це не було захоплення чи ураження, інтерес чи відраза, потяг чи відтручення, як трапляється в нормальних випадках при випадкових зустрічах, тобто коли виникає елементарна біологічна реакція на первісне скрещення супротивлеж-

них енергій – це було схоже на глибинне почуття тривоги, коли людина ще цілком безпечна, але починає прочувати з'яву небезпеки. Зрештою, й це неточно сказано, можливо, точніше: було це легке затурбування, при цьому здалося, що сексуальні чинники тут не грали жодної ролі, хіба звернули мою увагу на трохи зависоко поставлені гострі перса, ніби жінка вживала штучні підкладки. Вона на мене уваги не звернула, хоч облила водою зелено-холодних очей, оточених, як мені здалося, пухнастими віями; її обличчя не назвав би гарним: довгообразе, а довгообразі мені не подобаються, з досить протяглим носом, із видимими ознаками старіння, які однак її зовсім не потворили, а навпаки, додавали певної пікантності, а загалом те обличчя було трохи маскарadne, як в актора, котрий грає в міраклі, бо застигле, навіть повні губи не чуттєві, а якісь загуслі чи неживі. І лишень кілька речей дивно освітлювали те лице: ямка на лівій щоці й родимка над горішньою губою, майже біля краю рота. Усе це вихопив поглядом і ніби сфотографував.

Загалом кажучи, і кожен чоловік тут мені признає рацію, всі ми, незалежно від персонального ставлення до жіночої статі (негативного, позитивного, приятного чи захопленого), маємо звичку чи потребу пасти їхні обличчя, чи постаті, чи відповідні пункти й частини тіла – все це на рівні інстинкту, тобто живої біологічної реакції, але раз глянувши, навіть вразившись, миттю про те забуваємо – вони, ті обличчя, вимиваються з нашої пам'яті, як осінні листя під струменем поливної машини. Бувають і винятки: якийсь листок так уклеюється в асфальт, що його змиває другий чи третій злив, а чи він сам спокійно розкладається в первісне ніщо. Але цього разу сталося щось цілком протилежне: я йшов на роботу, їхав у трамваї, потім працював, потім обідав і так далі, а те обличчя від мене ніде не дівалося, так ніби й справді я сфотогра-

фував його своїм еством, і воно відбилось у моєму мозку, як парсуна якогось ідіота на майці піжона. На такі випадки існує формула: закохався з першого погляду, але річ у тому, що я зовсім не закохався і за природою старого парубка, давно відучений від подібних безумств, бо забагато в мені не так мудрої, як мудрасної іронії, та й сексуально, як вже казав, та жінка зовсім не була приваблива: вона лишень тривожила мене, ніби щось чи когось посилено прагнеш згадати, але ніяк не можеш – воно блукає біля тебе тінню, але зі світу тіней не виходить. Отож мені чомусь здавалося, що те обличчя також було зі світу тіней, але до жодного реального спогаду начебто й не підводило. Одне тільки спалахнуло в мені, як магнієвий полиск: «Це хтось із дитинства!» Не відаю, чому саме це подумав, і безглуздо, майже цілий день, брьюхавсь у глибинах пам'яті, намагаючись видобути звідти цього образа, при цьому мав переконання, що шукати далеко не треба, а розгадка поруч, як то кажуть, на носі. Отже, обличчя мені здалося знайомим, навіть, дуже знайомим, болюче знайомим, інакше б не зміг би так довго втримати його відбитка в мозку. Логічний складник умовиводу: коли воно тобі знайоме, отже, ти його десь бачив, згадай – і всі проблеми! Але біда в тому, що згадати нікого з таким обличчям не міг. Признаюся, що цей день у мене був ніби праця у фотоархіві: перебирав в умі сусідів, яких знав у дитинстві (поле пошуку мого чомусь обмежувалося таки дитинством), знайомих батьків моїх, знаних родичів, тобто прикликав у пам'ять світ обличчя мого дитинства – це ж обличчя до декого наближалося, а до декого ні, а від тих, до кого наближалося, швидко віддалялося. Таким чином мій логічний умовивід розпадався чи розвалювався, як недоладно збудована споруда, якою він зрештою і був. Отже, можливість розгадати ребуса відпадала, а що я недавно прочитав повість

свого знайомого, якому й довіряю цю історію, «Жінка в блакитному на сніговому тлі», то подумав: чи не є ця сьогоднішня аномалія залишком враження від тієї повісті, а може, навіть явищем реінкарнації, описаним там? Але річ у тому, що я в такі дурниці не вірив, про що відверто сказав писаці-приятелеві, але під впливом його естетичних словесних маніпуляцій признав, що це може використовуватися, як прийом для пізнання тих глибин людського ества, які перед видимим зором зачинені, оті «зачинені двері нашого я», за термінологією того ж мого знайомого письменника. Він, зрештою, має право вигадувати будь-які дурниці, хоч би і з переселенням душ, а мені, людині реальній і тверезій, навіщо те?

Заспокоївся лише під вечір. Повернувшись додому, прийняв ванну і, змив із себе куряву дня, а що частину тієї куряви складала зустріч із тією загадковою жінкою, то й вона, жінка, з мене змилася, погуркотівши із водою в труби каналізації – я припинив це навадження резонною гадкою: «А чи воно мені треба? А коли не треба, то задля якого біса мордуюся?» І я мордуватися перестав, тобто щасливо про ту зустріч забув: дурниці на те й дурниці, аби на них не зважати.

Ж

Але біда в тому, що жінка поселилась у моєму домі, отже, перше враження можна було злити в каналізаційні труби життя, але я був приречений на інші принагідні зустрічі, котрі враження й тривогу мою знову й знову поновлювали б, хоч, з другого боку, тверезо сподівався, що при повторних зустрічах навадження, чи одур, атрофується, а відтак щасливо зникне, і жінка перейде у ряд істот, одягнених у трохи іншу, відмінну від чоловічої, одягу, до яких інтерес у мене зберігається цілком на платонічному рівні,

а зберігається тому, що я нормальний мужчина без сьогочасних голубих чи якихось інших вивихів, але мужчина, можна сказати, самодостатній – такими були, до речі, в давнину відлюдники та філософи, Григорій Сковорода, наприклад.

Отже, друга зустріч із Незнайомкою, назвемо її Н. не забарилася: все відбулося точнісінько за тією ж схемою, як і першого разу, і знову цілий день тримав відбите в мозку, як на майці піжона, те обличчя і морочив собі голову, коли й де воно мені зустрічалося і чому так мене турбує. Цього разу мені здалося, що Н. нагадує мені матір.

Але тут дещо треба пояснити. Річ у тім, що матері я майже не знав, вона загинула, потрапивши під машину, коли мені було чотири роки, і це сталося не в Києві, а в Житомирі, де ми тоді мешкали. Той епізод відбивсь у моїй пам'яті яскравим, навіки вкарбованим у тямку фільмом. Ми пішли в гості до тітки, материнної сестри; було типове застілля: густі запахи їжі й трунків, від яких мені, малому, паморочилася голова, бо я їх вдихав; якісь голосні балачки, обличчя – самі обличчя, ніби вирізані з картону, підвішені над столом на білих нитках, котрі мали рухливі вуста, що швидко чи й повільно стулялися й розтулялися; якісь пісні, які верескливо співалися тими ротами, і я, уражений гротескною потворністю зібраних там людей, загнавсь у куток і, німо дивився; відтак конче захотів сховатись од них (а може, це була така дитяча гра?), тож поповз під стола, де стало мені ще дивніше, бачив-бо краї скатерки, в яку всовувалися коліна, жіночі й чоловічі ноги стояли при цьому, ніби дивні стовпці, часом вони зворушувалися чи тупцювалися. І я сидів поміж тих стовпів у півмороку й розширеними очима дивився, намагаючись упізнати, де чії ноги і котрі із них материні; коли ж торкнувся одних, жіночих, скатірка піднялася і до мене зирну-

ло веселе, розсміяне обличчя, але не материне, а тітчине, я її по-дитячому називав тьотя Ші, і вона почала щось проказувати до мене солодкавим, розтяглим голосом, немилосердно сюсюкаючи. В цей час над столом загорлав чоловічий голос, хтозна й чий: чи співав, а чи щось гукав, аж я перелякався і знову заховався у півтемряві. І мені було напрочуд самотньо під тим столом, і знову затужив за матір'ю, ніби прочував, що це моє останнє з нею пробуття, тож поліз до інших жіночих ніг і торкнувся обома долонями. І знову піднялася скатерка, і до мене зазирнуло обличчя, якого я не знав. І досі не відало, хто то був, ота дивна жінка із білим, ніби в борошні вимащеним обличчям, одягнена в усе чорне, з чорним волоссям, з величезними чорними очима, ота Чорна Пані, як називав її, коли згадував, а її чомусь не забув і досі. І я тоді, під столом, страшенно перелякався й не так поповз як кинувся до третіх жіночих ніг, і втретє піднялася скатерка, і до мене зирнуло обличчя, яке сказало материним голосом:

– Що, синку? Гуляєшся?

І я засміявся весело, бо захотів погратись із цим обличчям, тобто з матір'ю, – з обличчям, якого спершу не пізнав, і знову поліз у півсутінь, а край скатерки опустився. І мені стало жаль, що мати не шукає мене під тим столом, тож заплакав, а може, й трубно заревів, бо ноги довкола сполошилися, замоталися, а чийсь руки витягли мене з-під столу й поривно притисли до м'яких, колихливих грудей, і я відчув безпорівняльний запах матері, її лагідні руки, її тепле дихання й гарячі вуста, з яких тепло сходили ніжні примовки, бо я ревів, не перестаючи, й ніяк не міг заспокоїтися.

Це один епізод того фільму, а другий лучився до цього без плавкої переключки, а грубо примонтований.

Густі фіолетові сутінки, і ми йдемо хідником чи дорогою: розсипані постаті – одні попереду, інші позаду, хто попарно, хто сам, а в одному місці – троє. І всі ті люди кричать, а мене веде за руку батько. Мати – попереду із сестрою, веде якусь палку балачку. Враз вони зупинилися і щось гукнули тим, котрі йшли позаду, а тоді рушили через дорогу, по якій вряди-годи проскакували машини. І я відчув, що та дорога відрізала мене від матері, ніби опинялася в одному світі, а я в іншому; через це стьобнув мене непідробний жах, і, вирвавши з батькової долоні руку, раптом кинувся на дорогу, щоб дістатися до матері, бо конечно відчув, що її втрачаю.

І тут почув зойк. Страшний жіночий зойк, котрий розрізав повітря навпіл, а в ньому й мене, я злетів і опинився на чийхось руках, а зойк обірвався, ніби в криницю впав. І настала якась чорна й негнучка тиша, але тільки на хвилю, бо в тишу ту раптом увірвалися розпачливі голоси, і плач, і лементування – ось як загинула моя матір. Вона побачила, що я вирвався від батька, котрий був більше як напідпитку, й кинувся на дорогу, а в цей час бозна-звідки з'явилася машина; мати з відчаєм кинулася мені назустріч, але не я, а вона потрапила під колеса, бо я до машини навіть не добіг. Підхопив мене на руки, як оповідав пізніше батько, чоловік матеріної сестри, бо сам батько, хоча й п'яний, щосили мотнувся до матері і до машини, яка різко зупинилася...

Цього фільма проздовж життя я прокручував не раз, бо це найболючіша історія в моєму бутті, адже виходило, що причиною матеріної смерті був таки я, хай і несвідомо й мимовільно. Отже, зустріч із жінкою, яка мене так незбагненно стурбувала, у якийсь спосіб поєднався із цим фільмом, хоч зв'язувальних ниток я ще не бачив. Тому, повернувшись додому, витяг фотоальбома, де зберігалися нечисленні мате-

рині фотокартки (їх було тільки чотири) – конче хотілося їх побачити. Річ у тім, що по-справжньому матері я не пам'ятав, тобто бачив якусь постать із вийнятим обличчям. Обличчя ж на фотокартках, які збереглися під її ім'ям, робились у рівночасся: мати-дівчинка, мати-підліток, мати серед випускників свого класу, і нарешті – подружнє фото із батьком, оце й усі! Коли ж розглядав зображення, завжди здавалося, що на них зображено не одну людину, а чотири різні, хоча й чимось схожі поміж себе. А найдивніше: в уяві ті обличчя не прикладалися до того півстертого образу, але все-таки живого, не відбитого на папері, який у мене часом виникав. Сьогодні ж роздивлявся ті обличчя із химерного передзавзяття: чи не схожа моя матір на жінку, котра мене так стурбувала. У тверезо мислячого читача може виникнути резонне запитання: а чи не досить було швидкого порівняння з материним образом, що його мав би вивчити напам'ять? Очевидно, ні, бо кажу: всі чотири зображення ніби подавали різних людей, а не одну. Я ж бажав *вдивитися уважніше*, хтозна й чому, просто бажав та й усе!

Тож вимкнувся зі світу. Очі стали, ніби кишенькові ліхтарики або прожекторики, які яскраво освітили те обличчя; мені здалося, що якась далека подібність є між матір'ю та Н., ледь-ледь прозначна, ледь-ледь уловима, ніби павутиною прокреслена риска. При тому не в першій, ні в другій, ані третій, а таки в четвертій світлині, тобто останній. І знову-таки, навіть не в ній. Просто четверта фотокартка наблизилася мене до п'ятого зображення, яке на фотопапері не відбилося, а тільки в моїй пам'яті, і яке тільки вряди-годи в ній проявлялося – саме те, яке засвітилося до мене, коли блукав між чужих ніг під столом, шукаючи материних, і коли піднявся край скатерки, і пролунав нижній її голос. Здається, саме тут і вловлювалася та

подібність, яка мене стурбувала. Але логіки з'єднання збагнути не міг та й чи була вона? Найпевніше, це одна із чергових ігор випадковостей збігів – чи ж такого в житті не буває? Досить, наприклад, згадати, як я свого часу зустрів химерного дідка, котрий всерйоз переконував мене, що я як дві краплі води схожий на його сина. Невдовзі після трагедії з матір'ю, минув по тому рік чи більше, батько, щоб позбутися важкої туги, використав з'явлену на роботі можливість і перебрався до Києва, а я разом із ним. Тобто батько хотів порвати нитки тієї драми, але, як розповів невдовзі перед смертю, не так заради себе, як заради мене – весь час боявся, що ця історія згубно подіє на формування мого характеру, тобто, щоб я не звинувачував себе, як винуватця материної смерті. Саме тому цю історію довгий час мені затуманювали, говорячи, що то не я вибіг на дорогу, а син материної сестри, мій брат у перших Микола, до речі, його я довгий час не знав, бо батько до Житомира не їздив, відтак і я, отже, стосунків із материною сестрою не підтримував. Однак якось той Микола приїхав у своїх справах до Києва, розшукав тут і нас. Я повів показувати йому краси міста, отут він мені все й розповів, власне, я в нього те випитав, бо й сам мав підозру, що в цьому мене дурять; випитав, як то кажуть, собі на голову, бо відтоді ця історія застрягла в мені не тільки болючою голкою, як досі, а невірizzanoю із тіла кулею.

Ж.

Однак цілковито не був упевнений у припущенні, що Н., оця новооселена в нашому будинку жінка, таки подобала на мою матір. Загалом, логічний ряд тут елементарний: зустріч з незнайомкою мене стурбувала – перший силогізм; вона мені здалася віддавен знайома – другий; з-поміж колишніх знайомих чи навколишніх

облич такого я, здається, не зустрівач – третій; стосовно жінок, болісне переживання у мене зв'язано тільки з матір'ю – четвертий. Отже, умовивід: вона нагадала мені матір, у смерті якої я був опосередковано винуватий. З другого боку, щось у мені протестувало й переконувало: довільно зв'язав нитки. Знову згадаю другу частину повісті Валерія Шевчука «Двоє на березі»: там я довідався про існування власного двійника. А який між нами був зв'язок? Та ж ніякого. Так само може бути й тут, отже, все це бридня, – гра моєї схвильованої психіки, чи, точніше, ніколи не заспокоєної, в ліпшому випадку, чергова гра випадковостей...

Тут хочу втрутитись у розповідь я, автор оповідання, до цього місця мій приятель про свою пригоду розповів, я ж розповідь і записав. Ну, що ж, цікавий випадок і не більше. Але існують ще записи в блокноті, які мені довелося розшифровувати; вони, зрештою, робились у продовження цього психологічного акту, не історії – нагадую, ніякої історії тут нема. Є система психічних постулатів із згодним, а отже, уможливленим зв'язком. Спершу я хотів розписати ті записи оповідним стилем, як це вчинив вище з приятелевою усною розповіддю, а потім вирішив, що ліпше подати їх документально, принаймні найцікавіші їхні шматки, а власною оповіддю чи розмислами їх доповнювати: хочу тут щонайменше бути присутній сам – не про мене йдеться, а про одне із зачинених дверей іншого «я».

Отже, подаю кілька записів із щоденника.

ЗАПИС ПЕРШИЙ

Зустрівся з Н. утретє. Те саме враження. Вона мені глибоко симпатична, але це не сексуальний інтерес, щось інше, що? Не відаю. Неймовірно вабить її обличчя. Не тіло – обличчя, дивна притягальна сила,

що викликає... Гм, гм, спогади з дитинства. Тільки з дитинства! Матір? Не знаю. Здається, так, але іншого разу – ні! Сьогодні, приглянувшись, переконався ще більше: таки схожа вона на матір. Але певним чином і ні. Тобто на те обличчя ніби накладлося кілька, які частково проступають, частково покриваються. Тепер знаю: Н. живе в моєму під'їзді. Помітила мій інтерес, від того – горда незалежність і відчуження. Ха-ха!

Після цього запису в блокноті – малюнок; знаю, що приятель по-любительському малює, але не фарбами – олівцем. Тут зображено жіноче обличчя: і справді довгообразе, з великими очима, подовженим носом, пухкими в'ялими губами та гострим підборіддям – мені воно теж здалося негарним. Ясна річ, без жодного виразу, тільки обрис. Але дивно не те: на цього образа приятель наклав ніби інше обличчя, тобто іншого обриса, з'єднуючи в одному два. Здається, перший обрис – материн, щодо другого, то про це розповідає інший запис, зроблений так само протоколярно, короткими реченнями.

ЗАПИС ДРУГИЙ

Починав туманно пригадувати. Двір, у якому я жив до п'ятого року. Це в Житомирі. У ньому три будинки, в кожному по кілька родин. Наша – в частині центрального. Двір великий. Порослий моріжком. Огороджений од квітників парканчиком. Тут ми, діти, й гралися. Моє перше закохання – дівчинка Ната, якій чотири роки. Жила в лівому бічному будинку. Яскраво зелена трава. Ми бігаємо, падаємо, перекидаємося, борюємося. Та раптом несподіване. Ната широко розставила ноги і їй на ноги струмками полилася рідина. Дивилася на мене із жахом. Я ж розреготався. Іван, хлопець за нас старший, сказав: «Усцялася, ги-ги!» Дівчинка заридала. Не втікала, стояла на місці. Рот її

став великий і порожній. Витрушувалися потужні крики, переривні та грубі. Рипнули найближчі двері. На ганку з'явилася жінка. Я продовжував реготати. Сонце освітило обличчя жінці. Хоч реготав, а вразився. Ясніло дивною і незбагненною привабливістю. Але тільки на коротку мить. Раптом нависла на мене чорною тінню і сама ставши чорна. Крикнула іржавим, противним голосом: «Чого регочеш, байстрия?» Зігнула мене навпіл і дала кілька болючих шльопанців. Схопила під пахву заревану дочку. Енергійно поволочила її до розчинених дверей на ганку. Кров прилила мені до обличчя. Закричав, не тямлячи себе: «Та щоб ти здохла! Ти помреш, як і моя мама!» Гримнули двері. Жінка з дівчиною зійшли з мого визору. Я стояв, тремтячи як листок.

Мав тоді два зворушення, ба потрясіння. Перше: дівчата, як істоти, фізіологічно зовсім не різняться від нас, хлопців, і можуть, як і ми, елементарно влюритися. Отож нема чого їх любити. І я перестав. Друге: в світі можуть існувати залиті сонцем жіночі обличчя. Але за мент вони можуть перетворитись у рязуче чорні. Ці відкриття були для мене заважкі. Моє маленьке чоловіче серце тричі перегумелькнулось у грудях. І нормально на своє місце так і не стало.

Який стосунок це має до теперішніх зустрічей? Здалося: обличчя нової сусідки, яке мене так нітить і тривожить, ніби з'єднане з двох. Моєї матері й матері дівчинки Нати. Спробую пояснити чому. Річ у тому, що та жінка невдовзі померла. Як я і передрікав. Тобто мій проклін ніби здійснився. Не знаю, що там сталося. Добре пам'ятаю похорон. У дворик набилося повно людей. Вони розтоптали наш зелений моріг. Накидали в нього квітів, їх також розтоптали. Я дививсь, відхиливши кутика фіранки. Бачив ріжка труни. Але мертва у мій визір не потрапила, хоч я того бажав. Вигинався так і с'як, аби в труну зазирнути, міг би

вийти на двір, але щось не пускало. Це точно пам'ятаю: щось не пускало. Відчував жах, якого годі перебороти. Нестерпуче дико вила мідна музика. Щоб не збожеволіти, я забив пальцями вуха. Продовжував дивитись у щілину між фіранками. Бачив спину, голови. Вони зміщувалися й мінялися місцями. І нічого більше.

Цей спогад прийшов несподівано. І відразу після зустрічі з Н. Логічного зв'язку не добачаю. Н. і цього разу помітила мій до неї інтерес. Демонстративно відвернула голову. Пройшла мимо, ніби я стовп. Очевидно, має рацію. Веду себе щодо неї як вар'ят. Щось продовжує турбувати. Та ж таки безпідставна тривога. Нічого не розумію. Одне очевидно: згадалася матір і та моя сусідка з дитинства, обидві, у зв'язку з їхньою смертю. Смертю, до якої я мав так чи інакше певний стосунок.

4.

Я, автор, не можу тут не вставити і своїх п'яти копійок, зрештою, це мій твір, і коли збудую його на самих цитатах, це не далеко відійде від плагіату, а нащо воно мені?

Отже, мій приятель знайшов ланку, яка лучила історії двох жінок із його дитинства, які найбільше його уразили (не вразили, а таки уразили, бо перше слово від «враження», а друге, від «урази», речі далеко не тотожні). Чому так глибоко запала йому в тямку смерть материна, говорити не випадає – річ натуральна й зрозуміла; інша справа, чому, на одному рівні, запало в пам'ять обличчя іншої жінки, сусідки? А тому, що була подібна до матері й так само померла, річ також начебто проста. Коли йти цією стежкою, легко будується третій силогізм: незнайома, яка стривожила приятеля, мала подібний фізіологічний типаж із тими двома жінками, а це будило в приятеля важкі

згадки, стимулятором яких і стала Н. Коли прийняти цього висновка, подія позбувається містичного присмаку й переходить у ряд ординарних. Адже річ конечна: мій приятель, переживши таку незвичайну драму в дитинстві, став психічно ранимий, відтак найменша пригода тієї драми збурювала і збуджувала його, повертаючи знову в той відлетілий час. Можливо, тим можна пояснити його трохи дивний характер і деякі питомі риси: праг самотності, від людського тлуму тікав, відтак, хоч і мав кілька амурних пригод, зокрема й описані мною, хоч би в «Жінцізмій», залишився неодружений, отже, певною мірою, можна сказати: ота материна смерть, усугублена сусідською, стала своєрідним фатумом у його житті, отим «Хтосем із дитинства», що повсюдно і несхитно ступає за ним слід у слід і не дає отямитися. Відтак мій герой (чи й живий приятель, але думаю, що герой, бо, може, я його й вигадую) здобув комплекса ескапізму, тобто прагнення до втечі, бо той «Хтось із дитинства» не покидав його переслідувати, а цей опис – один із його актів.

Признаюся, розраховавши все це й розклавши по полицках, я міг би залишитися задоволений собою і це оповідання завершити, значно розчарувавши цим читача, бо таємниче звів до буденного та елементарного. Але я ще не використав усього наявного матеріалу, отож обрубувати твір не маю естетичного права, якщо таке в природі існує. Але тішило принаймні те, що здобув у оповіді реальну точку опертя, а це і є ота безперепинна нитка, що зв'язує словесний плин у художнє тіло.

Про зустріч у ліфті з Н. у приятелевому блокноті коротко записано: «здибались у ліфті – це дивовижно!» Мені ж вельми закортіло, прочитавши це речення, фантазійно, не без романтичних прикрас, розписати ту зустріч – так велів чинити захований у

мені белетрист, але побіч нього важко виступила інша антропоморфозна особа – раціональний і доскіпливий дослідник людських «я». Мушу сказати, що цей останній переміг. Я потелефонував приятелю й попросив розповісти докладніше про ту зустріч у ліфті чи персонально, прийшовши до мене, чи хоч би телефоново. Приятель вибрав перше. Я пригостив його кавою, бо від чогось гарячішого він рішуче відмовився.

– Чому тебе так зацікавила та зустріч у ліфті? – спитав не без остороги.

– Бо написав у блокноті: «Це дивовижно!»

– Я так написав? – здивувався приятель.

Мовчки розгорнув у певному місці блокнота й показав.

– Погано читаєш мого почерка, – мляво мовив приятель. – Там написано: «Це очевидно!»

– Нехай і так, – сказав я. – То що очевидно?

І тут побачив дивну річ: приятель якось стрепенувся, його обличчя потьмарилося, відтак зблиснув очима й раптом гарячково заговорив:

– А те очевидно, що вона зовсім на мою матір не подобає, і що це просто випадкова чужа жінка, яку випадково вкрутив у свої абсурдні витівки. Знаєш, часом людині втелющується який цілком дурний блаж, тож починає вар'ятувати. Тобто, коли такі речі в собі послабити чи розпустити, вар'ятом можна й справді стати.

– Але ти не вар'ят, а цілком нормальна, розсудна людина, – сказав я спокійно.

– Так, – згодився приятель. – Та не сплутуймо вар'яцтва із метафізикою життя, її також треба брати до уваги.

– То що сталося у ліфті? – спитав я тим-таки спокійним тоном. – Тобі здалося, що вона архетип жінки, призначеної для тебе біологічно?

– Звідки знаєш? – підозріливо спитав приятель.

– Твоєю волею, іду за тобою і в тобі, – мовив я, – тобто мушу в тебе перевтілюватися – в цьому смисл будь-якої творчості.

– Ясно, – сказав приятель. – Але здається, тут складніше.

Отже, я повинен розписати белетристично ту зустріч у ліфті, зуживши звичного метода перевтілення, бо той епізод для розуміння ситуації має-таки значення.

5.

Ми зустрілися біля ліфту, тобто вона вже там стояла, натисла кнопку й надчікувала, поки той прийде, а я саме підійшов. Відтак опинилися разом у тісній, кволо освітленій вельми економною лампочкою, кабіні. В ліфтах незнайомі люди (я це вже десь писав. – Авт.) намагаються не дивитися одне на одного, і я спершу так і чинив.

– Вам який поверх? – спитав.

– А ви й не знаєте! – почувся теплий, але й іржавий голос.

Отоді на неї й подивився. І мені увіч здалося, що те обличчя по-особливому підсвічене, чи осяяне, чи казна-що, але воно й справді якось дивно на мене діяло, а всі негарні риси гармонійно з'єдналися, точніше, злучилися, від чого й виник отой ефект.

– Знаю тільки, що ви тут недавно, – сказав твердо я. – А поверху таки ні!

– Восьмий! – кинула холодно вона.

Я жив на дев'ятому, і вона, був у тому переконаний, встигла це взнати. Натис на кнопку восьмого, і ми дістали кілька хвилин отакої тимчасової замкнутості в тісному просторі. І я вже не відвертав од неї погляду, бо невідь-чому не міг не дивитися. Стояла, загнана до кутка кабіни, завершила голову вбік, на мене не дивилася, але увіч лишалася напружена.

– Скажіть, – мовив я, бо не міг витримати тієї напруги. – Ми ніколи не зустрічалися раніше?

– Це у вас такий метод знайомства? – трохи грубо спитала.

Виглядав вар'ятом, тому відчув: починаю сердитися.

– Ні, я серйозно. Ми раніше ніде не зустрічалися?

– Вперше вас бачу, – сказала вона. – Тобто вперше в цьому будинку.

– Гарзд, – сказав я. – А ви ніколи не жили в Житомирі?

– Ні, – сказала вона. – Ніколи там і не була.

Я дививсь уприпул, і мені увіч бачилося: каже неправду.

– А вас часом не звуть Ната? – спитав так само прямо й нетерпляче я.

– Мене звуть інакше. Нічого й подібного, – відказала і її повнуваті, безживні вуста ледь-ледь усміхнулися.

– Тоді вибачте, – сказав я. – Здалося, що ми колись зустрічалися.

У цей час ліфт приїхав – відведені нам кілька хвилин вичерпалися. Жінка гордо звела голову і рушила з ліфту, сказавши при цьому:

– Не тратьте сили, я заміжня.

Стулки ліфту із шумом заплеснулися, відрізавши мене від Н., а я відчував себе бевдзем, ніби й справді до неї залицявся, а вона хвацько дала мені відкоша, зовсім не дбаючи про моє самолюбство.

Отже, все відбувалося на рівні абсурду, а може й примітиву. Чи вважав я, що вона архетип жінки, призначеної для мене біологічно? Звісно ні, не сексуального потяга до неї мав, про це вже не раз наголошував, а тільки химерні асоціації із тим «Хтось із дитинства». Але цього разу відчував за собою і провину: навіть заговорив, збаналізувавши своє глибоко пер-

сональне рефлектування? І ось тут, на мою думку, й прозначилася метафізика життя, бо, заперечуючи сексуальне ставлення до жінки, я не мав цілковитої рації, тобто не був тут до кінця щирий.

Річ у тому, що жінки (та й чоловіки, зрештою) безпомильно пізнають, коли особа протилежної статі виявляє до них сексуальний інтерес, а вона, оця Н., безпомильно те відчула, навіть відверто про те мені звідомила. Можливо, цього інтереса я виявив на підсвідомому рівні, не пускаючи його до сфери рацію; жінка ж майже кожен інтерес перепускає через той позасвідомий рівень, через що не раз буває проникливіша чоловіка. Отже, тут можна було б витворити, як любить чинити мій приятель-паперопсувач, цілком новий логічний ряд: саме мати закладає в синові архетип його жінки, що в моєму випадку було усугублено яскравим враженням від дорослої чужої жінки, матері дівчинки Нати, тієї, яку я полюбив найпримітивнішим дитячим почуттям, бо та мати Натина була одного фізіологічного типу із мою матір'ю, а ще до того усугубила і її смерть своєю, що навіки поранило мою свідомість і зробило мене ще з раннього дитинства самотнім, таким залишаюся й дотепер. Отже, еротичне тут тісно пов'язалося з генетичним.

І ще одне, вельми важливе. Цілком раптово, бо раніше такого свідомо не чинив, я уподібнив Н. до дівчинки Нати, яка зараз, вирісши, якраз мала б бути в тому ж віці, що й Н., зрештою, могла подобати на власну матір, що річ звичайна. Отже, в моїй передсвідомості дівчинка Ната також долучалася до архетипу моєї жінки, а коли так, сексуальний інтерес до Н. в мене був, і вона це різко виявила, відшиваючи як залицяльника. Таким чином отой «Хтось із дитинства» – це була не тільки моя покійна мати, а й покійна жінка, що на неї могла подобати дівчинка Ната, – це була одна із тіней, не так істота, як психологічна суб-

станція, одна із ряду, що супроводжує людину проздовж усього життя, і це зовсім не заперечує реальної думки мого приятеля-паперопсувача, що я, переживши незвичайну драму в дитинстві, став психічно ранимий, відтак найменша пригадка цієї драми різко збуджує мене, знову переносячи мене в той далекий час.

Але тут треба зробити маленьку поправку: моя психічна ранимість допомагає оживити, побачити, або й пізнати ту субстанцію, яку я назвав «Хтось із дитинства», бо хоча вони, подібні субстанції, і супроводжують нас проздовж життя, не завжди їх відкриваємо й пізнаємо. Ось чому подія, яка мене стурбувала й уразила, аж зовсім не є елементарна, як легковажно судить приятель-паперопсувач, а глибока, і то через те, що має глибоке коріння.

І тут мене знову освітило. А що, коли Н., силою гри випадковостей, справді ота дівчинка Ната з мого дитинства? Адже коли спитав у неї, чи була в Житомирі, і коли заперечила те, я виразно відчув, що говорить неправду. Отже, припустімо, що Н. – це Ната. Те, що сталось у тому зеленому, густо зарослому моріжком дворі, було величезною для неї ганьбою, адже оскандалилася перед хлопчиком, який їй також напевне подобався. І хай це все відбувалося на дитячому рівні, але могло відбуватися не менш глибоко, як у дорослих, адже, нагадаю, я сам після того дівчинку перестав любити, і це мені запам'яталося, а коли й так, то уразило, тобто вселило в душу ростущого корінця, який проникав усе глибше й глибше. Корінець уростав у душу хлопчика, який сам оганьблення не пережив, а що мало тоді бути із дівчинкою? Це й вирило поміж них рова, якого й досі не перейти, й не перебрести. Отже, коли б вона й справді була Натю (чи так воно, чи ні, цього по-справжньому вже ніколи не дізнаюся), мої занадто прямі запитання могли б пригадати їй того елементарного видимо, але

важкого психічними наслідками, епізода. Тож, пізнавши мене, жінка не могла душевно не жажнутися на нашу зустріч – це й могло стати причиною того, що так різко мене відшила. А могла б повестись у тій історії інертно й коректніше, адже ми нічим з нею у теперішньому житті не пов'язані. Тобто це був ще один «Хтось із дитинства», але цей нас не лучив, а роз'єднував, принаймні посприяв, щоб ми залишились у цьому світі навіки розлучені, що й сталося. Вона однак заміж вийшла, а я був жорстоко покараний за свою зневагу до неї в додачу до інших моїх переступів, тобто сталося так, що я згубив у цьому світі свою жінку, отого архетипа, призначеного мені біологічно, як викрутасно висловився мій приятель. Ось чому, коли він те сказав, я відчув, що мене ніби електричний струм пронизав, отже, думки, які тут висловлюю, вже в мені жили, хоча ще й не вийшли позверх у свідомість.

І останнє хочу сказати. Доля з'єднала нас із Н., зачинивши на дві чи три хвилини у ліфті, тобто у надто тісному просторі. І, здається, ми обидва, принаймні я напевне, відчули, що той простір нас чавить, що там нам незручно-тісно, що наше розірвання куди більше з'єднання, що повітря мало, що, навіть ведучи примітивну розмову, я починав сердитися, отже, ми істоти таки навіки розірвані і відметені одна від одного в цьому світі й нам ніколи не поєднатися. І це також чин того, кого я назвав «Хтось із дитинства», зрештою, це неважко зрозуміти, адже в цій okazji попрацювала належно Чорна Пані. Хто ж вона така? Часом цей образ уподібнюють до Смерті. Смерть рідко коли з'єднує, її місія розбивати й убивати. Але це може бути позверховне тлумачення. Можливо, вона – темний первень нашої душі, який росте разом із нами і супроти якого більш чи менш успішно воює первень світлий. Тому мені здалося, що головний персонаж цього

плину (знову-таки повторюю, не історії – тут-бо її нема) – не я, ані матір моя чи Наташа, не дівчинка Ната чи доросла Н., а таки ота Тінь, що безшелесно, безвідступно, крок у крок, простує за нами і не спускає з нас чорного й пильного ока. Чи ж має вона обличчя, довгообразе чи кругле, чи обличчя те вийняте з її рідкої плоти, значення, здається, не має. Зрештою, ті обличчя можуть змінюватися, з'являючись в новій та новій іпостасі, залежно від її настрою та й нашої налаштованості. Але вона нас не покидає, це безсумнівно.

1999 р.

ДВЕРІ НАВСТІЖ

Іронічно-готична повість

1.

Ось уже кілька років стосунки із жінкою у Валентина Заклунного, співака, а заодно й поета, й місцевого краєзнавця, а ще керівника літературного гуртка «Проліски», були ніякі, тобто вона не варила йому їсти, не прала, не прибирала в його кімнаті (кімнат дві, кожному по клітці), ясна річ, що разом вони не спали, а коли й балакали, то в межах тематики сусідів по спільній квартирі. І в усьому цьому був винуватий директор школи, в якій працювала вчителькою Валентина Заклунна.

Колись і йому, і їй надзвичайно подобалося, що в них однакове ім'я – мали немало втіху проказувати його при нових знайомствах, але це траплялося тільки в молодих літах. Тепер же Валентину було сорок п'ять, а Валентині сорок один, дітей вони так і не придбали; Валентин після тридцяти п'яти почав раптом розбухати, щедро наливаючись товщем, тоді як Валентина навпаки: із кругленької із затишними формами жіночки поступово утоншувалася й ніби віщала, щоки западали, ніс загострився, скавиці витнулися, однак те аж нітрохи її не псувало, можливо, тому, що в часі, в котрому жили, мода на худих непомірно переважала моду на повних – усе тут залежало, очевидно, від смаку чоловіків, яких мішок із кістками чомусь приваблював більше, аніж мішок із

салом. Саме тому директор школи, в якій працювала Валентина, зайшовши якимсь до вчительської і заставши там (рідкісна нагода, можливо, й організована якимсь загулялим чортиком) Валентину саму, несподівано й для себе вирішив перевірити, чи на місці Валентинині знадності, по-конячому щирячи при цьому великі, неприродно білі зуби, але там, де у жінок звичайно бувають груди, знайшов символічні нарости, бо вони майже всохли, а де у жінок найм'якша частина, налапав вузлуваті маслаки – більшого він цього разу не звіяв. А що в цій акції явно був замішаний чорт, а може, тому, що директор школи вбив собі в голову, що поки його збуджують жінки, поти він молодий, а може, й тому, що Валентина під час цих перевірок та маніпуляцій не відбила йому руки, а солоденько захихотіла і ніжненько сказала: «Ну що це ви надумали, Борисе Івановичу? Некрасиво!» – директор школи відчув гострого спалаха збудження, при чому аж такого, що рішуче забажав розікласти на столі цього мішка із кістками і в задоволення погриміти ним. Але не забуваймо, що він був директором школи, отже дисциплінарним промотором і такого собі дозволити не міг, тим більше, що сенсорно відав: до дверей учительської поривається найбільша пліткарка з-між учительок Софія Петрівна і ще не ввірвалася туди, бо чортик, який організував зустріч директора школи із Валентиною Заклунною, схопив невидимими лапками її спідницю й припнув до невидимого стовпчика, власне видимого – тим стовпчиком була інша вчителька Галина Петрівна, малесенька, як дівчинка, тільки із старим, понурим, помнутим лицем, і Софія Петрівна, волею чортика, конче мала їй доказати чергову плітку. Директор школи це чудово знав, тож поспішив закінчити ревізійного акта, повторивши його, при цьому пристрасно шепнув у прозоре, пергаменове вушко Валентини: «Зайди до мене після

уроків!» – відтак поривно із учительської вийшов, щось діловито запитав у Софії Петрівни, але відповідь почув від Галини Петрівни, хмикнув і директорським кроком рушив у глибину шкільних сутеренів. І коли б зараз Софія Петрівна вскочила до вчительської, вона ще б застала на сухих щоках Валентини Заклунної подобу рум'янцю, а що той у Валентини перестав з'являтися від пори, коли чоловік її, Валентин Заклунний, визнав перед нею (із відчаєм, скажемо) про свою чоловічу капітуляцію, то Софія Петрівна безпомилково б розкусила, що відбулося щойно в учительській, мала-бо свого часу нагоду також пізнати технологію ганебних звичок свого директора. Але до неї недаремно приставлено чортика-утримувача, отож той протримає пліткарку біля Галини Петрівни трохи довше, а коли та ввірвалася нарешті до вчительської, рум'янець на щоках її колежанки встиг вицвісти, як «блідий місяць на ту пору», а сама Валентина смиренно робила записи у шкільному журналі, пильно й ретельно сіючи рівними й рішучими, як солдати, літерами; при цьому вона спокійно міркувала: чи іти сьогодні до кабінету директора, чи поводити його трохи за носа, як це прийнято чинити порядним жінкам для розжару розпаленої іскри, а роздумувала про це тому, що побоювалася: коли задовго огинатиметься, іскра в холодних директорових очах може й згаснути, а цього їй не хотілося б. Через це вирішила вчинити мудрасно: сьогодні не піти, а при другій директоровій спробі перевірити її знадності, сказати, що вона не може так відразу, а по тому, коли директорові школи не набридне перевіряти її знадності, вона, може, до нього й зайде. Але не раніше! Чудово знала, що директор школи був жонатий, мав троє дітей, невеличку квартиру і трохи більшу заплатню, ніж дістає сама, отже, навряд чи родину покине, та й посада директора не дозволить йому йти на неморальні вчин-

ки, відтак тут вона, Валентина Заклунна, нічого не роздобуде, хіба задовольнятиме похіть цього кнурика й не більше. Про Валентина Заклунного під цей час ані згадала, так само не згадала й другого, ба й третього разу, коли директор перевіряв її знадності, зате згадала четвертого, бо тоді перед нею раптом виросла, ніби гумова лялька, надута повітрям, барилькувата, з обвислими щоками, широчезним задом (куди там жінкам до такого заду!) Валентинова по-стать, її розібрало раптом зло, ну, таке зло, аж щось у нутрі в ній розпалилося й зашипіло, ніби те «щось» умочилось у зимну воду. Оце тільки після того зайшла до директорового кабінету, як уже всі зі школи розійшлися; вони там випили, погмоніли, потім директор школи знову поліз до неї з лапаннями, вже не такими скромними, і вона раптом відчула, що її розбирає нервовий трем – це вже коли лежала під директором на канапі; печально зирнула поверх директової голови, побачила електричну лампочку, і та лампочка раптом почала розростатися, розпукуватися й перетворюватися в оплилу голову її чоловіка, тобто Валентина Заклунного. І її знову взяло таке зло, ну, таке зло, що відпустила чоловічу руку, котра силкувалася стягти з неї трусики, отже, трусики було стягнуто – так вона й стала коханкою директора школи.

2.

Власну неймовірну повноту Валентин Заклунний пояснював у колі знайомих вельми просто: це сталося не через обжерність, бо жінка його готувала (коли ще готувала) такі жажливі страви, що він мав би бути збоченцем, аби з тих страв розтовстіти, і, коли б не під'їдав по їдальнях, то міг би з голоду околіти, а зі страв, спожитих у їдальнях, сказав навчаюче Валентин Заклунний, ще жоден не потовстів, бо там товщ

переходить на працівників ідалень, а не на суб'єктів їхньої обслуги; причина ж ховалась у тому, що він – співак, при тому володар унікального голосу, який був вищий тенора, але трохи не дотягував альтіно, не кажучи вже про дишкант, а всі тенори (за невеликими винятками) надмірно набирають у вазі, бо витворення, серйозно пояснював Валентин, особливо високих звуків своєрідно струшує організм, а може, й розтрушує і спричиняє порушення обміну речовин. Окрім того, він був ліричним поетом, а бути ліричним поетом, пояснював із науково-поважним лицем Валентин Заклунний, це все одно, що співати альтом, отже, в нього відбулося подвійне зтруснення і розтрушування організму, відтак подвійно й потовщав. Можливо, цим зумовлювався і спад еротичного інтересу до власної жінки, але Валентин і щодо цього мав власну думку: еротичний спад відбувся з іншої причини; річ у тім, що жінка віддавалася йому без жодної пристрас-ті: лягала, приймала і йшла від нього без найменшого зворушення, ба й почуття, відтак не наділяючи його ані ласкою, ані вживаючи понуджень, тобто цілком виключала любовні ігри із підігрівом чи підняттям чоловічого тону; простіше кажучи, вона його просто не любила, а він уже такий народився: коли його не люблять, то не любить і він. А ще був ліричним поетом, отож виконував місію соловейка, щебечучи обраниці власні вірші, а ті подобалися його жінці тільки в часи ранньої молодості, пізніше почала слухати їх із нудьгою, а раз навіть під час особливо натхненного читання заснула, чим неймовірно його образила, відтак за одної їхньої розбірки назвала його графоманом і бісексуалом, що його не просто образило, а й обурило. По-перше, свято вірив у свій талант, по-друге, бісексуалом не був, хоча, правду кажучи, голубенькі не раз намагалися до нього залицятися. Але він порішучому, як справжній муж, їх відшивав, щиро бри-

дячись такими, й навіть прилюдно обурювався, що таке в світі можливе. Зате тонко любив молоденьких поетес, які збирались у літературному гуртку, що його вів: пощебетати з якоюсь, особливо на самоті, було для нього найвищим задоволенням, бо, одне, самі будучи поетесами, дівчатка вислуховували із захватом і його вірші, молитовно (всі вони неймовірні акторки, але йому до того яке діло?) на нього дивлячись, відтак читали вірші свої, від чого Валентин натхненно збуджувався, інколи й до такої міри, що пробував перевірити, чи поетеси земні істоти чи прибульці; правда, з жодною з них йому не вдалося провести таку перевірку до кінця, приміром, як це зробив директор школи із його жінкою, бо ті хитроухи не даремно пізнавали секрети мистецтва, отож по-мистецьки водили його за носа, щось там ледь-ледь дозволяли, відтак вислизали з його рук, як в'юнчики. І тільки одна, котра писала еротичні поеми й рвалася учинити собі вечір, де б могла прочитати свої вірші голою дозволила зробити, що він хоче, найпевніше, маючи гострого інтереса довідатися, чи й справді він щось може, а коли він не тільки зміг, а ще й повйокав і погатакав, ніби осідлав доброго коня, то більше вона його до себе не підпускала, надмірно відверто сказавши, що віддається чоловікові тільки раз, а коли він так дуже хоче, нехай організує поетичного вечора (що він міг учинити, як людина відома в місті, керівник гуртка й сам офіційний поет), на якому вони обидва виступлять голими з читанням своїх віршів, а після того побачить (це залежатиме від успіху, здобутого на вечорі): може, віддасться і вдруге, а коли вечір успіху не матиме – то й ні. Очевидячки та юна істота мала *idea fix*, через що і згоджувалася на такі жертви. Валентин рішуче юній і ексцентричній поетесі відмовив, після чого вони зчужіли, хоч дівчина продовжувала на гуртка приходити; він же, скажемо по правді, ще

довго перед сном програвав в уяві сцену, що вони таки організують вечора й виступають на ньому голими, але, коли вже казали чисту правду, радше волів би бути на такому вечорі глядачем, по змозі єдиним, відтак таємно шкодував, що така ідея прийшла до нього запізно, бо тепер юна й дивитися на нього не бажала. Однак таких контактів із поетесами йому було досить, щоб жити своєю ліричну музу, а коли співав, то винятково натхненно, бо без натхнення він у цьому житті був би ні до чого.

І все-таки Валентин Заклунний до того випадку, коли його жінка віддалася директорові школи і стала відтак його коханкою, жив з нею ще сяк-так; вона робила вигляд, що варить йому їсти, але їжа та поступово ставала не тільки неїстівна, але й отруйна, і Валентин це пізнавав усіма фібрами свого могутнього тіла, відчуваючи при цьому, як бунтується шлунок; робила вигляд, що пере, але тільки намочувала його одержу, яка кисла у воді днів із три, потім викручувала й вішала сушитися, через що його сорочки стали й плямісті, й сірі, а білизна набрала дивної брудної барви, але після падіння (на канапу в директоровому кабінеті) вона ніби викреслила щось у собі (і те «щось» і був Валентин Заклунний) і з негідною прямою заявила чоловікові:

– Мені набридла твоя поезія, твоє виття (виття – це спів голосом вищим тенора, але трохи нижчим альтіно – прим. Авт.), мені все набридло! Що хочеш, роби, але я маю першу любов, тобто коханця, і не збираюся його покидати. От!

Валентин Заклунний уважно подивився на Валентину Заклунну й печально подумав, що цілком не розумів: чому колись полюбив цю жінку, та й зрештою, чому вони живуть разом? Ну хай: і вона Валентина, і він Валентин, але чи ж цього досить, щоб ставати подружжям?

– Хочеш до нього піти? – спокійно спитав, на ходу перекидаючи думками: це й справді було б незле, тоді міг би приводити юних поетес додому.

– Він жонатий! – відрізала жінка, і Валентин зітхнув: ні, поетес приводити додому не зможе.

– То що хочеш? – спитав украдливо.

– Я чесна жінка, – мовила категорично Валентина, – і хочу, щоб ти знав! Щоб не підозрював мене, не висліджував і не робив скандалів! Роби, що хочеш, шляйся собі зі своїми поетесами, а мені дай спокій!

Валентин знову уважно подивився на неї, цей ніби йому належний мішок із кістками, і несподівано помітив, що щічки мішка порожевіли, від чого в її обличчі кволо проглянули риси тієї, в яку колись закохався і з якою вирішив з'єднати свою долю. Зрештою, фраза, сказана жінкою, була трохи дивна: чому це подумала, що він її вистежуватиме і вчинятиме скандали, адже ще жодного не вчинив та й не збирався. Друге: про поетес вона знає, і не вперше в цьому призналася, отже, таке її чи дратує, чи вражає, а це значить: він їй до кінця не байдужий.

– Гаразд, – сказав так само спокійно, але голосом ближчим до альтіно, ніж до тенора. – Житимемо паралельно.

– Але я тобі не готуватиму, не пратиму й не прибиратиму!

– А хіба робила це раніше? – по-ідіотичному мирно спитав Валентин.

– Ну от, навіть цього не помічав, – трагічно мовила Валентина. – Всі ви, чоловіки, однакові! Я розривалася, жили з себе витягувала, а він не помічав!..

– Бачиш, – сказав мудрасно Валентин, все ще уважно дивлячись на жінку. – Є такий закон: задоволені житейські необхідності не помічаються. Це як город: коли доглянутий, то без бур'янів, і ніхто не по-

мічає, що бур'янів нема. Помічають, коли все позаростало. Хочеш зі мною розлучитися?

– Мені все одно, я тобі сказала! ВІН, – вона зробила наголоса на «він», йшлося, ясна річ, про директора школи, – зі своєю жінкою розлучитися не збирається.

– Гаразд, – повторив Валентин Заклунний. – Житимемо паралельно!

– Що значить – паралельно?! – скрикнула дещо нервово Валентина.

– Ти по собі, а я по собі! – голос у Валентина Заклунного і не здригнувся.

І Валентина знову відчула до нього зло. Таке зло, що аж дихання заклало! Було б куди легше, коли б на неї загорлав, заверещав отим своїм альтіно, кинувся б з кулаками, побіг у школу й побив би її директора, або навіть... убив – тоді б, може, глянула на нього інакше. Але той нікчемний чоловічисько, за якого свого часу вийшла, бо захопилася його дурними віршами і тим верещанням, яке він зве співом, гулькнув у мішка із салом, зрештою ним ставши, сховався злякано, і те сало виростло у фортечні стіни, яких її ядрами не пробити. І жінка відчула, що в нутрі знову розпікається добіла якась залізна штаба, їй нестерпно захотілося плюнути в цю спокійну фізію із обвислими щокками й байдужими синіми, свинськими очима, але стрималася. Схопилася голими руками за того розпеченого метала і всунула у зимну воду своєї робленої, а може, й відчайної байдужості. Задиміло й зашипіло, але все те відбулось лишень у нутрі. Зовні залишилася врівноважена, тільки великі її й зелені очі звузилися і зблиснули, як у тигриці, котра вже відає, як допастися жертви, і твердо переконана: та жертва від неї ніде не дінеться, бо діватися їй нікуди.

Ж

Оце така експозиція до цієї трохи смішної, але більше печальної історії. Бій почався. Виведено на плац війська, розставлено, як належить: піхота, кавалерія та гармати. Гармати вдарили, і набої зі свистом розрізали повітря. У відповідь – тиша у ворожих рядах, ніби ряди були не з живих шерех, а вирізані із дощок чи пап'є-маше. Але військо, котре видало гарматну сальву, зовсім не було переконане, що супротивник видимий, а не справжній, адже приготувалося до битви й бажало її. Ворог же мовчав, а може, панічно тікав, залишивши замість себе імітацію, а не бойові шики. Саме тому радості в того війська, що наступало, й не було. Який інтерес наступати, коли нема супроти чого? З другого боку, чи ж краще, коли б забитий вояцтвом плац перетворився б у пекло, де все клекоче, рветься, несеться, падає і вмирає? «Звісно, було б краще», – сумно подумала Валентина Заклунна, різко розвернувшись і рушивши до своєї кімнати, і залишивши отого мішка з салом, у якому злякано сховався маленький переляканий чоловічок. Стоп! Все-таки маленький і переляканий! І вона, оця торба із кістками, раптово пораділа: коли отак злякався і заховався, значить дістала його! А коли дістала, можна спокійніше перевести подиха. Хай йому грець!

Але життя виявляється складнішим усіх ігор. Річ у тім, що директор школи переоцінив свою силу. Мав жінку зовні, може, й не таку показну, але гарячу норовом і з тонкою сонсорною системою. Тобто безпомилково відчувала, коли її вельми службово зайнятий чоловік стрибав, як то просторічно кажуть, у гречку. Коли ж це траплялося, а траплялося не менше й не більше, як раз у чотири роки, вона чоловікові скандалів не влаштовувала, за ним не стежила, суперниці кислотою обличчя не потворила, чемерицею її не впо-

ювала, але подвоювала сексуальну ласку, стаючи надзвичайно вигадливою у пестошах і цим виснажуючи директора школи до краю, бо починав хропти менше, ніж за хвилину після того, як усе відбулося. У такий спосіб ця надзвичайно мудра жінка вбивала кількох зайців: перший – давала чоловікові змогу практично порівняти, яка йому коханка краща, при цьому тонко враховувала основну чоловічу ваду – їхній консерватизм, отже, була територією знаною і освоєною, а з коханкою ще треба було притиратися і методи кохання виробляти – саме в цьому кожна жінка безподібна індивідуалістка; другий заєць – вичерпувала партнера і в того залишалося менше сили для коханки вже фізіологічно, хоч коханка тут мала й переваги, просторічно визначені приказкою: «Хоч корова, аби но́ва», тобто ставала «коровою новою» і тим більше могла понуджувати партнера; третій заєць – нескандальністю, догідністю й добротою пані директорова безвідмовно діяла на психічну категорію, котра має назву «совість», у порядних чоловіків вельми розвинену, тобто директор школи ніяк не міг покинути матері своїх трьох дітей та ще й таку, що треба бути свинею, аби чимось їй дорікнути. Завдяки цим обставинам любовний сказ директора школи тривав із правильною періодичністю, як небеснотілий, тобто місячний, цикл у жінок, тільки значно рідше розставлений у часі: директор школи закохувався, витратив місяць-два, щоб здобути об'єкта, а коли той бував надто вигинливий і за цей час не піддавався, то негайно з таким поривав, бо то був явний доказ, що жінка хоче загнудати його на свою владу, тобто сильніше, ніж може собі дозволити; по тому півроку тривав роман, а тоді й вичерпувався, бо жінки, як правило, тільки півроку можуть витримати невизначеність свого становища (йдеться не про юних, а про зрілих), відтак починають активізовувати атаки на чоловічу свободу.

Це, зрештою, й вело до розриву, після того майже рік директор школи страждав (така була його вдача), а точніше кажучи, боровся із флюїстичними енергетичними посилками покинутої коханки, які в менш цивілізовані часи звалися «чарами», решту два з половиною роки утишувався і від такого штибу потрясінь відпочивав – то й були роки щасливого сімейного життя із власною жінкою, аж доки знову про нього згадував біс, чи чортик, котрий каламутив його нестійку душу.

У випадку із Валентиною Заклунною циклова справність амурних походеньок директора школи певною мірою порушилася. Валентина піддалася йому не через місяць-два, а через тиждень, а що при кожному зляганні бачила з-за плеча директора школи одну й ту ж електричну лампочку, а та лампочка (під дією загадкової психічної аномалії) здобувала химерну здатність роздуватися в подобу голови Валентина Заклунного, то в час сходжень із директором школи жінка відчувала таку злість, ну, таку злість до Валентина Заклунного, що це подвоювало її пал (грало тут, можливо, й те, що вона застоялася без чоловічих до себе зазіхань), що цей пал зовсім не був слабший, аніж той, якого в цей-таки період розпалювала до чоловіка пані директорова, в черговий раз безпомильно відчувши: той знову блукав по гречках. У такий спосіб директор школи опинився між двох вогнів і не міг ніяк віднайти ритмічної гармонізації себе самого, щоб цей зобабічний шал вивести із стану хаосу; жінки ж, як поріддя того хаосу, тут йому анітрохи не сприяли, що й призвело до невіджалованої катастрофи.

Одного разу, коли злість Валентини Заклунної до свого чоловіка, тобто Валентина Заклунного, досягла апогею, бо його голова у формі електричної лампочки виросла до непристойних розмірів, Валентина активізувала любасну пристрасть до тієї міри, що во-

гонь запалав аж так: важко було розібрати, хто тут активна сторона, і на це були об'єктивні причини чи побудники. Річ у тім, що в той роковий момент Валентин Заклунний недаремно постав в уяві своєї половини розширений до непристойних розмірів, бо саме в той час, коли Валентина з директором школи шаленіли в любасних пристастях, він брав участь у концерті, присвяченому стількисьтамріччю горілчаного заводу, і того концерта обслуговувала місцева філармонія, отож Валентин не просто брав участь, а й почав співати саме в ту хвилину, коли директор школи злився в екстазі із його жінкою. А що пристрасть ота все більше шаленіла, то в міру того натхненніший ставав сам Валентин Заклунний, і його голос метався по залі, набитій виробниками місцевої горілки, підіймався на нечувані висоти і скаженів цілком синхронно до того, як шаленіла в обіймах директора школи його жінка. Валентин, співаючи, й сам дивувався такому несподіваному зросту своїх вокальних можливостей, через це захват плюскав йому межі очі, а зала вражено завмерла в той час, як місцева знаменитість, пан директор горілчаного заводу, зразки виробів якого оцінив навіть президент якоїсь-там бананової республіки, холодно вираховував в умі, скількома пляшками і якої горілки оплатити натхненного співака. Зрештою й сам Валентин Заклунний у закамарках своєї тонкої душі відчував, що так натхненно він розривається не через саме бажання тієї горілки, яку високо оцінив президент бананової республіки, а через спонуки внутрішні і не до кінця збагненні. Ось чому в кабінеті директора школи його подоба у формі електричної лампочки у той фатальний день виростала до непристойних розмірів, бо це до непристойних розмірів розпалювалася злість Валентини Заклунної, отож звільнилася від пут і дозволила собі повестися непристойно розкуто, через що директор школи, перед цим півночі

мучений власною жінкою, чи, власне, його щиролюбне серце не витримало й розірвалось у грудях, як граната, привівши Валентину Заклунну до смертельного жаху – вона на мент закоцюбла, відчувши на собі залізного тягаря, бо тіло директора школи, яке досі було куди легше тіла Валентина Заклунного, раптом перетворилося в чавунну штабу. Трохи отямившись, Валентина зуміла якось скинути із себе мертве тіло, зирнула на лампочку й побачила, що та здувається, як гумова кулька, з якої виходить крізь крихітну дірочку повітря, а коли обличчя Валентина Заклунного зовсім зникло й пропало, тобто коли лампочка почала нормально асоціюватися із одним із найкривавіших диктаторів ХХ століття, Валентина Заклунна відчула вже не жах, а звичний холодок. Пильно роззирнулася по кабінеті директора школи, підбрала й одягла свої одяжі, стежачи, щоб нічого не забути, і раптом виявила в себе відсутність однієї сережки. Цю деталь уклала в розум і пішла впорядкувати тіло директора школи, поки не задуб, вдягнувши при цьому легкі дамські рукавички. На щастя директор цілком не роздягся, а тільки спустив нижню одяжу, тож Валентина її підтягла, застібнула паска, поклала директора на спину, трохи підтягнувши, щоб голова лягла на бильце каніпки, навіть підклала під ту голову підшивку газет: в такий спосіб, і всі це знали, директор любив прилягти на кільканадцять хвилин. Сережки однак на каніпці не було. Тоді помітила, що одна рука в коханця затиснута й розтисла пальці, що їй вдалося легко. Полегшено зітхнула: сережка була там, навіть трохи в'їлася у шкіру. Відтак прикрасу знову вправлено до вуха; Валентина ще раз роззирнулася, вимічаючи, чи не залишилося інших слідів її перебування тут, але нічого не запримітила. Тоді на хвилю замислилася: коли прийшла до директора, чергової у вестибюлі не було,

отже, та її не бачила. Зараз чергова, очевидно, на місці. Кабінет на першому поверсі, вікно відчинене – шлях до втечі їй вказано. Валентина витягла носову хустину й обтерла всі місця, де могли лишатися відбитки її пальців. Помади не вживала, слідів її ніде не залишила. І тільки після всіх цих маніпуляцій подивилася на директора школи: той мирно спав, його обличчя було вмиротворене і аж ніяк не скривлене. Валентина героїчно підійшла до нього, поцілувала в лоба і сказала тепло:

– Вибач, коханий, але я не винувата! Спи спокійно! – відтак підійшла до вікна й сторожко зобсервувала двір, власне задвірки, бо директорове вікно виходило на задвірки.

З живих істот на цю хвилю був присутній тільки пес, який обприскував дерево. Але пес, із породи бродячих, довго не затримався, а подався до місць цікавіших. Валентина скинула туфлі, викинула їх і сумочку з вікна, тоді обрежно звисилася на руках, налапала ногами цоколя, спустила руки нижче і звалилась у траву. Знову уважно роздивилася, чи не віддерлось щось із одежі, протерла місце на цоколі, куди ставала ногами, зарівняла ямку після стрибка – дерн тут не прорвався, взулася і подалася до тильної хвіртки, що виводила до завулку. Очевидно, гадатимемо, той чортик, який її звів із директором школи, виконавши свою місію забрати директора до пекла, зовсім не бажав мститися своїй помічниці, бідній жінці, отож учинив так, щоб ніхто її в тому завулку не уздрів. Досі Валентина вела себе спокійно й розважно, а тут їй захотілося зірватися й побігти, очевидно, саме тоді чортик покинув нею опікуватися. Але осадила себе, як вольовий вершник коня, і рушила далі, не пришвидшуючи кроку. Скажемо при тому, що роман Валентини Заклунної із директором школи тривав трохи більше трьох місяців, отже, досяг свого апогею і про

завершення його ще ані він, ні вона не думали. Може тому, йдучи геть від коханця, Валентина Заклунна, хоча позверх і була спокійна, не могла не втрапити у своєрідну прострацію. Вона пішла вулицею, завершила в іншу, вступила в провулка, перейшла до іншого кварталу, завершила ще раз і ще, а тим часом на заході почало вмирати сонце, небо малиново палало, а довкола почали сплітатися найніжніші й майже невидні сутінки. І хоча їздили машини, гукали десь діти, гавкали пси, але всього того не чула – простувала, ніби запакована в капсулу, у незглибимій тиші, очі її лили й лили сіру воду туди, де палав захід, і, можливо, саме тим поглядом вона погасила буйноту барв, бо небо-край раптом вицвів і барви померли, а сіре розтікалося хвилями, наповнюючи вулиці, ніби довжелезні цистерни чи ложа річок. І сіра вода текла тими руслами, повільна, скрижаніла, міражна, ніби бажала втопити чи сховати оту страшенно вихудлу жіночу постать, що й справді нагадувала мішка із кістьми, а може, й саму костомашну, яка заблукала в лабіринтах вулиць, розшукуючи поміж них десь загублену косу.

4.

Ми були б несправедливі до Валентина Заклунного, з'явивши його малочутливою, ба мізерною істотою, яка після признань його жінки, що має коханця і перестає цілком дбати про нього, Валентина, як чоловіка, тільки те й учинила, що гулькнула у свою сальну фортецю, і там злякано причаїлася, визируючи одним оком та й то примруженим зі страху. Насправді все було складніше, не забуваймо, що Заклунний був ніжна душа: ліричний співак, а ще ліричніший поет. Отож, спершу він учинив десь так, як написано, але довго у сальній фортеці не ховався, бо його вигнав звідтіля смуток, котрий, наче густий дим, заповнив сальну фортецю, тож ество Заклунного, щоб не за-

душитись у тому диму, в просторіччі це зветься «вчадіти», мусив звідтіля вибиратися на свіже повітря, ну, хоч би в голову, де сальні обклашки були тонші, як на животі чи грудях, і де пульсує не так чуттева, як мисельна енергія, що й може часом ставати еквівалентом чистого повітря. Саме та енергія й повела Валентина Заклунного на цвинтар.

Але тут, щоб усе було зрозуміло, автор цього опису, чи опусу, мусить дещо роз'яснити. У вичисленні талантів Заклунного я назвав крім співацької та поетичної ще й краєзнавчу його діяльність, але цієї позиції так і не розшифрував. А вона виявлялася в тому, що Валентин активно й успішно вивчав історичні реалії місцевого цвинтаря, але не того нового, діючого, котрого начальство заховало за містом між лісом і який урочисто був названий у тоталітарні часи «Дружба народів», а старого, де вже нікого не ховали і який розташувався посеред міста, як його історична реліквія; до речі, саме сюди Валентин водив юних поетес, у яких закохувався, і саме тут, сівши на якусь посправжньому визначну могилу і посадивши поетесу на могилу менш визначну навпроти, читав свої і слухав ніжним голоском рецитовані поезії; тут йому, зрештою, віддалася ота ексцентрична поетеса, верхом мрій якої було мати вечір, на якому б декламувала голою. Здається, варто розповісти, як це сталося, і я чиню це зовсім не для того, щоб викликати в читача нездорові еротичні подразнення, а лишень тому, що ця історія деякими нитками вплітається в основну, що є предметом цього опусу, отже, є в ній композиційна потреба, тим більше, що ексцентрична поетеса, як побачить читач, далеко не вийшла із життя Валентина Заклунного, хоча він певний час гадав, що вона на нього й дивитися не хоче.

Так от, Валентин Заклунний любив приводити поетес на цвинтар, коли тільки починали заплітатися

сутінки, найбільш пригожі для поетичних одкровень, а виводив звідти вже тоді, коли поетеси починали вдавати, що їм страшно. Бувши розчуленим од читання власних віршів, а через це наївним чи онаївленим, Валентин навіть не припускав, що отой видимий страх поетес є приключкою, щоб їх, кажучи канцелярською мовою, «наблизити до свого фізичного ества», ба ж ні, він сприймав страх супровідниць буквально і поспішав їх із цвинтаря швидше вивести. Сам ніколи такого страху не відчував, будучи цілком реалістично налаштованим, тобто не вірячи в жодну нечисту силу. І це тимбільш наївно-щиро він чинив, бо спробу наблизити поетес «до свого фізичного ества» він чинив раніше, ще завидна, відтак діставав гострого відкоша, бо, за природним станом речей, поетеси могли наблизитися, не бачачи його, а він хотів навпаки, щоб це сталося при світлі – чоловіки-поети часом бувають у подібних справах безнадійно дурні.

Із ексцентричною поетесою в нього трапилося інакше. Відбував сеанса за виробленою схемою: почитав вірші, послухав дівочі, тоді поліз наблизити поетесу «до фізичного свого ества», дістав одкоша, вибачився і повів по цвинтарю як екскурсивод, натхненно оповідаючи, де яка і чим знаменита могила. При цьому їх і застала темрява, і поетеса, як і всі інші до неї, почала панічно жахатися, і він так само, як інших, повів її на вільний простір. Але в цьому разі, коли вже майже вивів ексцентричну поетесу із цвинтаря, тій раптом запраглося збочити з алеї – щось загуркотіло і з глибин землі почулося чи ячання, чи нявчання: поетеса провалилася у склепа. Валентин, дабрє знаючи секрети й таємниці згаданого цвинтаря, з того зовсім не вразився, ліг на землю і всунув ув отвора голову.

– Рук-ніг не поламала? – спитав співчутливо.

– Е, тут класно! – сказала ексцентрична поетеса. – Тільки темно. Киньте, Валентине Вальдемаровичу, сірники.

– Але ж у мене нема сірників, – скрушно сказав Валентин. – Я ж не курю!

– Як же звідси виберусь? – плаксиво спитала поетеса.

– Бачиш мене? – по-діловому спитав Заклунний.

– Та щось там стримить, – сказала поетеса.

– Спускаю руку, а ти хапайся! – наказав Валентин й опустив якомога руку.

Чути стало якісь стуки, грюки – очевидно, поетеса підстрибувала, але до руки так і не дотяглася, а може, чинила так спеціально.

– Заберіть мене звідси! – плаксиво обізвалася вона.

– Стривай, подумаю, – сказав Валентин і тяжко задумався, при тому так довго, що внизу знову за-ячало чи занявчало.

– Спускаю до тебе ногами, – сказав Валентин Заклунний, – а ти хапайся!

І він почав усовуватися в яму ногами, чекаючи, поки за черевики вхопляться делікатні руки поетеси. Але тут сталося несподіване, ніжні ручки вхопили його, але зовсім не за черевики, від чого Валентинові пальці самовільно розтислися (перед цим міцно трималися за вельми хиткого надгробка) і Заклунний погримотів, як лантушисько з салом, у безодню, де все щасливо завершилося, після чого поетеса цілком тепло, навіть ніжно сказала:

– Прикольно! Ні з ким так оригінально не любила-ся, Валентине Вальдемаровичу, як з вами! Вищий клас! Не, ви не чувак!

Читача може зацікавити, як вони звідти вибрали-ся? А дуже просто. Ексцентрична поетеса полізла по Валентину, як по стовпу, стала на плечі, підтяглася, вискочила на гору й пішла до сторожа цвинтаря, який прийшов із драбиною і, хоч кілька приступок драбини зламалося, Валентин з натугою із ями виліз, при тому хитре юне створіння ніжно називало його татком –

це щоб сторож не подумав, що вони коханці-збоченці і, розсерджений, у допомозі не відмовив. В своїх брехнях ексцентрична поетеса не врахувала того факту, що сторож Заклунного чудово знав, вони тут разом випили не одну півлітру, а отже, знав також, що дослідник старовини любить водити сюди поетес і водив не раз і не одну.

Валентин Заклунний цвинтар любив. Сюди приходив не тільки з поетесами, а більше у хвилини поетичного розчулення й писав найніжніші любовні вірші, а після випадку із ексцентричною поетесою, цей настрій у нього посилювався, отже, приходив сюди в часи, коли нерви розшарпувалися, а в осіб, котрі мають тонку душу, нерви не раз розшарпуються. Отож, коли Валентина Заклунна огріла його тим признанням про коханця (до речі, не назвавши його і не сповістивши, що той директор її школи), він, утримуючи позверховний спокій, у нутрі спокійний не був – ураза його все-таки пекла, а меланхолійні думи кружляли в його голові, як діти на каруселі паркового майданчика для розваг. А думав він про те, що життя нестале, життя марнотне, як і цілий світ, що ніхто його в цьому світі не любить і не шанує, навіть не поважає, і це в той час, що намагався іншим зла не чинити; йому здавалося, що простір перед ним у клітинку, як шкільний зошит із математики, а довколiшні намогильні пам'ятники перезираються поміж себе й шепочуться. Зупинився перед ямою, в яку провалилася ексцентрична поетеса і в якій відбув із нею гарячого любовного акта, і йому стало ще сумніше, але не тому, що відбув там гарячого акта, а що побачив біля дірки протоптану землю – в цю дірку, очевидно, взяли звичку лазити інші любителі гарячих почуттів. І він знову меланхолійно подумав: яке воно все ненадійне й плитке: й оці пристрасті з дружиною, і всі оці гарячі акти у склепах, і це повітря в клітинку, і все, все, навіть вірші

його, які хоча й рушили у світ кількома тонюсінькими книжечками, але, здається, нікого по-особливому не зворушили, ані захопили, окрім його самого. І він там, на цвинтарі, сказав голосно:

– Допоможіть мені, душі з вічності! Всі про вас позабували в цьому світі, тільки я пам'ятаю! Тільки я написав про вас цілу книжку, і то була єдина моя книга, яку читачі розкупили. І не тинявся я з нею по вечорах та всіляких зібраннях, щоб якогось розпродати чи порозсовувати. Маєте бути мені хоч трошки вдячні, бо єдиний приятель ваш у цьому світі – це також я!

І пройшов цвинтарем якийсь особливий вітер, ніби натикано в нього гострих голок, і зарипів на близькому пам'ятнику давнєколишній залізний вінок, а по тому вітер знагла пропав і глуха, непорушна тиша зависла зусібіч.

– Дякую, душі із вічності! – патетично сказав співак, поет і краєзнавець Валентин Заклунний. – Тепер мені легше!

5.

Валентина Заклунна на похорони директора школи пішла. Мала дві спонуки: явну й потаємну. Явна: довідатися, чи не виникла в когось підозра, що директор школи помер при акті з нею і чи не ведеться щодо нього якесь слідство. Причина потаємна чисто індивідуальна: побачити законну жінку директора школи, ту, яку він так віддано любив. Адже, зійшовшись із директором школи, провела певні звіди й дізналася: директор мав романи з кількома жінками, але завжди поривав із коханками, а не з жінкою. Знову-таки, коли б на похорони не пішла, це в когось могло б викликати нездоровий інтерес: чому? Які не були стосунки між учителями, але на всілякі okazji: святкування, відзнаки, похорони приходили всі. До речі, ніколи не

бачила вона на людях директора школи із жінкою, тим більше на шкільких okazіях. Загалом Валентина мала чіпкий аналітичний розум і в події, яка з нею трапилася, не хотіла пропустити ані дрібниці. На покійного директора школи намагалася не дивитися, бо коли це пару разів мимохіть сталося, відчула дивне обважніння в усьому тілі, ніби в тіло її вникав особливий вітер, в якого натикано гострих голок, і невідь-чому чула, як третється об кам'яного обеліска залізний вінок. Отже, боялася, та ще й як боялася, хоч із закам'янілої машкари її обличчя цього не міг би добачити ніхто – повипинане костюмашся, затягнуте сірою шкірою та й усе! Але вловила погляда найбільшої пліткарки з-поміж учительок Софії Петрівни, саме тієї, яку мусив утримувати за спідницю чорт, коли директор уперше вимацував Валентинині знадності. То був погляд собаки-шукача: трохи веселий, трохи іронічний, а більше пильно-вивідчий. Але Валентину так просто на гачка взяти нелегко, тож не відвела погляда, не сховалася винувато у юрбі, а рушила просто на Софію Петрівну, як танк, зупинилася біля неї, шморгнула і вдарила поглядом, наче списом:

– Співчуваю вам, Софіє Петрівно, – ніжно й улесливо сказала. – Кажуть, ви були йому другом!

Це вийшло, як удар у недозволене місце, долішня щелепа Софії Петрівни відпала й провисла, адже Софія Петрівна певний час таки справді була в коханках у директора школи, але, здається, давно. Отже, одна небезпека й вельми значна, була локалізована, почержно Валентина вступала в балачки з іншими присутніми, мило цікавлячись причиною смерті директора школи, і всі воднодуш сповістили, що той помер від удару на серце, так показав розтин, що було цілковитою правдою. Побачила й дружину директора школи; маленьку, досить підтоптану, але з прегарними очима – тонула у чорному крепі, і Валентина серцем

пізнала, що смерть невіджалована втрата тільки для цієї жінки. Спостереження заспокоїли її, і вона вирішила не їхати на цвинтаря, але тут з'явилася, ніби з-під землі виросла, Софія Петрівна, взяла її під руку й повела до автобусу, сказавши, що не годиться тікати, адже всі вони один, міцно спаяний організм, і в цьому заслуга передусім директора школи, а в горі їм належить триматися разом. Валентина зрозуміла, що це був удар у відповідь, тому прийняла його покірливо, одне тільки тривожило її мозка: звідкіля ота втикацька Софія Петрівна довідалася, що вона хоче втекти, адже ще й з місця не зрушила. Зрештою, підкорившись волі колежанки, Валентина ніби пішла з нею на мирову, при цьому її погляд знову впав на винесеного в двір директора школи і знову вколов вітер, а тіло ніби налилося важкою водою, бо цього разу здалося, що покійник їй підморгнув.

Отже, на цвинтаря вона поїхала, ясна річ, на того, якого в тоталітарні часи назвали «Дружба народів», але коли ближчі шідходили й цілували покійника в лоба, до речі, серед них і Софія Петрівна, Валентина того не вчинила, бо тут, на цвинтарі, її обійняв той-таки панічний жах, якого відчула, тримаючи на собі залізне тіло померлого директора школи, а з могили не віяв, а дув на неї отой крижаний із колючками вітер, аж стріпувалися крайки її одежі, і це в той час, коли в інших одежа залишалася незрушна. Але всі були надто зайняті актом похорон і не звернули на те уваги, навіть Софія Петрівна, яка в цей момент саме цілувала колишнього коханця, отже, пробувала в стані глибокого сентименту, а не вивідчої служби, і Валентина зібрала всю силу, аби вийти із того розтрусу, що їй, зрештою й удалося.

Ще більша несподіванка чекала її вдома. Валентин Заклунний, коли жінка зайшла до коридору, виступив зі своєї кімнати, здається, ще більш роздутий від

того разу, коли дивилася на нього востаннє, але спокійний, як Бог.

– Мої тобі співчуття, – по-джентельменському сказав він. – То, може, коли твій коханець помер, перестанеш казирися і знову житимемо в мирі?

Тоді-то вона не стрималася й обклала чоловіка такими епітетами, що ті були товщиною в його сальний покрив. Відтак розплакалася, але не кинулася немічно йому на груди, а сказано гримнула дверима; Валентин же Заклунний довго стояв у коридорці, покліпуючи, і туго намагався збагнути: що так розгнівало його жінку? Те, що він знав, хто був її коханцем? Але це всі знали й донесли йому, здається, відразу по тому, як директор школи вивірів місцезнаходження Валентининих знаднющів. То чого, питається, закипати і влаштовувати такі непристойні сцени? Ні, таких речей Валентин Заклунний, як співак, поет і краєзнавець, зрозуміти не міг.

6.

Така перша дія цієї трагікомедії, а що теперішні драми, як правило, складаються із двох дій, то приступимо до другої. Це автор робить спеціально, щоб захопленому цим дійством театральному режисерові (коли такий знайдеться) було легше перемонтувати матеріал на п'єсу, сам автор зі своїми творами не раз таке проробляв. Загалом трагікомедія, як жанрова структура, не має кінчатися смертю когось із героїв, а наша перша дія цим таки закінчилася, однак прошу зважити, що помер другорядний герой, а головні лишаються живі й здорові, і я навіть можу пообіцяти, що такими вони й залишаться – не можу ж я переступати законів жанру. Окрім того смерть директора школи, як переконається читач, була зовсім не викиданням цього героя із дійства, а навпаки, йому простелено килимця для його продовження, тобто можна

сказати, що він умер більше видимо, як фактично. Загалом, це трагедія зумовлює фатальну зав'язку (як це є в нашому випадку), так само й розв'язку (цього не буде), виставляє людей із сильними характерами (те, що Валентина була саме така, читач уже переконався, а щодо Валентина, то може трохи сумніватися, але нехай не поспішає з висновками), і ці сильні характери, прагнучи вищої мети, змагаються (те, що змагаються, факт, а от щодо вищої мети? Але ні, є й вища мета: кожен бік у цьому бою, – нагадаю, що в початках опису я порівняв цю історію до битви на плаці, – намагався взяти гору, отже, вища мета була і є), переборюють усілякі перешкоди і в цій боротьбі гинуть – трагікомедія рішуче відкидає такий понурий плин і останнього постулата (загибель у боротьбі) легковажно перекреслює. Коли ж у драмі автор хоче зробити часову переключку, то в ремарці пише: «Минуло два роки», чи скільки йому треба; у нашому випадку минуло таки два роки. За цей час Валентина, здається, ще більше вихудла, тобто мішок із кістками став ще більше мішком із кістками, окрім того зарплатню останнім часом платили нерегулярно, чоловік грошей їй не давав, оскільки йому не прала, не варила й не прибирала, правда, шляхетно оплачував квартиру, отож Валентина фінансово ледве дихала. Сам Заклунний навпаки, – потовщав майже вдвічі і коли б тепер йому випала нагода знову витягати з провалених склепів ексцентричних поетес, то він би у ту дірку не провалився б, а благополучно у ній би застряг – що б робила при цьому ексцентрична поетеса важко вгадати, бо жінок взагалі важко вгадати, а ексцентричних поетес тим паче; можливо б, вийшло так, що він став би корком для пляшки, в яку загнано біса чи, кажучи східним терміном, джина. Обставина, що Валентин ще більше розбух, не могла не лютити Валентину – це ніби значило, що той має гроші, обжи-

рається й обпивається, а вона пухне з голоду, хоч насправді пух він, а вона всихала. Але іронія долі була в тому, що Валентин зовсім не пух з голоду, а нормально збільшував сальні відклади, ніби укріплював свою фортецю в обороні перед чорними кулями енергетичних пльовків своєї дружини, а коли казати чесно й без насмішок, то він і сам не відав, чому товщав. Заробітки в нього були скромні, правда, напивався й наїдався на фуршетах, які ввійшли тепер у моду, а що був у місті людина знана, та ж бо співак, і поет, і краєзнавець, у кожному культурному заході, що відбувались у місті, обов'язково мав бути присутній, співав на ньому, або ж читав вірші, або ж виступав із лекціями, часом і платними, вів на радіо програму «Пізнай рідний край», одержував децицію як керівник літературної студії, але тепер нерегулярно, писав до газет, їздив із концертними бригадами в райони, часом і на села, і сяк-так у цьому світі крутився, при цьому умудрившись припухати, хоч удома щось нашвидку собі наколочував, в їдальнях ковтав їжу цілком позбавлену поживних речовин, але не раз засідав у чоловічих компаніях місцевої інтелігенції, пив самогон, заїдав салом із хлібом, цибулею та часником (а поки Україна є Україною цих пожитків у ній ніколи не бракуватиме) і часом повертався додому не на двох, а на чотирьох, ніжно похрюкуючи, бо в ті моменти упоєння (слово треба читати в подвійному значенні) йому чомусь здавалося, що це він блукає із черговою поетесою на цвинтарних алеях.

Але тут треба маленьке пояснення: річ у тім, що в його студії поетеси довго не затримувалися, а змінювалися, як хлопці в армії, новим поповненням, бо поезія для певного типу дівчат – ніби вікова хвороба, отож дівчата на неї натхненно хворіли, а перехворівши, легковажно викидали ті дурниці із своїх милих голівок; відтак з-поміж поетес у пізнішому, зрілішому

віці залишаються тільки по-особливому звихнені. Отже, перебування в поетичній студії було для них етапом, як перед цим ясла, садочок, школа, технікум, чи вуз, чи спортивні секції; студія – теж свого роду секція. Ось що вельми пособляло Валентину Заклунному постійно триматися на плаву, тобто він постійно мав у кого закохуватися, а точніше кажучи, мав кого водити по цвинтарних алеях, мав кого садити на надмогильного каменя навпроти себе й читати власні вірші, мав кого, кажучи грубо, лапнути, а це й були живильні джерела його духу, тобто натхнення й творчості, отже, завжди залишався творчо активний і червонощокий, отож, нормально жив – ось, на мою думку, справжня причина того, що він роздирмався. Валентина ж таких переваг не мала, а мусила товктися в обридливому вчительському колективчику, де був тільки один чоловік, який викладав англійську мову, але такий невиразний, плохий, лякливий (до жінок лякливий) і чимось заклопотаний, що Валентина, як і її колежанки, були твердо переконані, що штани він носить символічно (цю символічну моду масово перейняли й жінки, щоб ще більше підкреслити символічність цієї одежі), і його причандалля, мабуть, давно перетворилось у суху ломачку. Новим же директором призначили жінку, яка носила офіційну зачіску колишніх партократис і незмінну уніформу з темного костюма та білої кофтини, глухо застібнутої під горлом. Валентина тепер часто дратувалася й верещала на учнів, а те диявольське плем'я, як тільки їм трапляється вересклива вчителька, найменше її слухається, і зовсім не бажає вчити її уроків.

Випадало, що в тій баталії, яку почала Валентина з Валентином, вона безнадійно програвала – ось чому між її костюмаччя не раз закипала смола, і це тим більше, що в суспільній opinio (адже всі знали, як вона ставиться до чоловіка) симпатії та співчуття були,

навіть у жінок, не на її, а на його боці, бо саме він бачився страждущим. Про це залюбки розповідав усім сам Валентин Заклунний, особливо в чоловічих компаніях або й коли прогулювався з черговою юною потесою на цвинтарних алеях: перших він веселив, подаючи все гротесково-іронічно, а других розжалоблював, через це вони не дуже й сердилися, коли він їх трохи почіпував – треба ж людині поспівчувати! Окрім того, кожна з них набувала своєрідного досвіду, як можна нехтувати своїми майбутніми чоловіками.

Усе це маємо знати, щоб зрозуміти, чому Валентина, сидівши в такому безгрошів'ї, якомсь під літо, одержавши зарплатню за кілька місяців і відпускні, зважилася на путівку до будинку відпочинку: починала відчувати, що коли так триватиме далі, вона, йдучи на роботу в школу, чи тоді, коли надимала жилля, горлаючи на дияволят у класі, раптом не втримає в купі своїх костюмах і ті з грімкотом розсипляться чи на хіднику, чи перед класом. Була ще одна причина, не менш важлива: коханець у середовищі, в якому оберталася, не траплявся, а це, здається, – єдина річ, принаймні жінка свято в те вірила, якою може припекти такому стоїчно-невразливому телепню, як її чоловік, і не тільки припекти, а й порушити потугу його сальної самооборони, тобто те сало, яким обіклався, простромити і якомсь дістати до живого тіла. Чому була так у тому впевнена? А тому, що вважала (цілком хибно, скажемо), що коли в неї був роман із директором школи, то він за нею все-таки стежив, адже знав, хто її коханець, і коли той помер, і так далі – повторюємо, сама вона, сповіщаючи Валентинові про коханця ані імені, ані місця роботи його не подавала, а коли про те сповістила, то він, тобто Валентин Заклунний увіч був тим уражений – це справді так, ми це описували. Виходячи з реальних фактів, Валентин про жінчиного коханця вже знав, а

вразився від іншого: зламалася остання його квола сподіванка – це плітки й нічого серйозного там не відбувалося; перша інформація надійшла про те, що директор школи його жінку тільки обмацав, а той обмацував усіх, кого міг і не дуже те таїв. Про те ж, що Валентина з директором школи злягається, довідався пізніше, вже після жінчиного признання, а що його квола сподіванка була зламана раніш, те його й не вразило, був до того належно підготований. Категоричний читач у цьому місці міг би банально запитати: «А чому вони при таких стосунках не розлучилися?» А тому, поясню від себе, що перебували в стані війни, тобто вели бої з перемінним успіхом одне супроти одного, а коли ведуться бої, то один бік хоче захопити територію другого, а не втекти від нього. Розлучення – це й була б утеча, а поки що про втечу не гадав ані він, ані вона – баталія велася завзята і непримиренна.

Отже, Валентина, кажучи військовим терміном, удалася до військових хитрощів, десь так, як учинили скіфи, коли на них напали перси; покинула плаца і віддалилася, щоб укріпити розхитані костوماхи, які грозилися розпастися, а заодно повиглядати собі коханця, який був їй потрібний не для того, щоб задовольнити власну хіть (такого не бажала), а щоб пропекти тією голкою сальні захистні покрови свого чоловіка. Таким чином експозиція склалася така, що Валентин на цілого місяця дістав у розпорядження власну квартиру і туди занаділися гулящі представники міського світу мистецтв, хворі на зеленого змія, який поселився в їхньому нутрі, і які зовсім не бажали його звідти проганяти. Відтак через тиждень хата Валентина Заклунного перетворилась у розгепаного смітника, в бедлам, розгардіяш, звалище мотлоху й непотребу. Отож, коли одного ясносвітнього ранку, якими отвережує нас Господь, Валентин Заклунний

прокинувся, тобто розплющив одне око, другого ще не розплющував, бо закисло, то те одне око вжахнулося, від чого розплющилося, власне, роздерлося, й друге око, і це друге так само вжахнулося, а може, ще й більше, і він шумко сів на ліжкові, а коли видихнув із себе пари самогону, цибулі й часнику, змішаних із салом, то став бридкий сам собі; а коли спробував видати руладу зі свого солов'їного горла, то почувся риплячий хрип, і це жажнуло його чи не найбільше.

Так завершився отой далеко не духовний бенкет, яким Валентин Заклунний відзначив тимчасове зникнення із дому своєї жінки; після того взявся за розум, тобто обхопив руками голову й спробував того розума обмацати, але його пальці, цього разу духовні, потрапили на саму твань. Валентин ретельно, не без бридливості прибрав у хаті, тобто в своїй кімнаті і на кухні; відтак виявив у жінчиному ліжку якогось невідомого собі, замизганого, обплюваного й неголеного чоловічка і викинув, як бдудящого kota чи пса, за двері, хоч воно щось там скавчало й намагалося пояснити, як у те ліжко потрапило: виявилось, то також був поет, але з особливого прошарку, що віршів не пише, а тільки треться біля поетів справжніх, таких, як він, Валентин Заклунний, котрий має цілком офіційного статусу, тобто є членом Спілки письменників. Потім, коли в двері подзвонило ще кілька подібних типів, жорстко прогнав і тих, з чого типи зрозуміли: жінка Заклунного повертається, спротиву не чинили, а покірно забралися геть, гордо при тому образившись, відтак рушили по місту поширювати про нього брехні та насмішки. Але це вже Заклунного не турбувало, він відчувався хоч і спустошеним, але й воскреслим, отож став біля вікна і лірично почав дивитися на зелені дерева; на стіни із відпалою облицювальною плиткою; на шмат неба із чудової форми бі-

лою хмарою, що нагадувала дім мрії котроїсь із юних поетес; на сміттєві контейнери у дворі, які під тиском цивілізації із незграбно тоталітарних замінились на постмодерністичні; на зграбненьку жіночку в короткій спідниці, яка елегантно перепливала простора двору, поблискуючи трохи заважкими ногами; на відчинене вікно навпроти, з якого висунувся рудоголовий, наче квітка кульбаби, хлопчик і захоплено пускав мильні бульбашки, і ті бульбашки лискуче переливалися барвами, а тоді беззвучно лускали; на шматок вулиці, що звідси проглядався з побитим асфальтом і запружений машинами та людськими постатями, які на цей мент позастигали, – ні, світ був чудовий, вабний, і Валентин Заклунний по-мислительському провів рукою по обличчі. І здригнувся: щоки позаростали щетиною зовсім так само, як у того чоловічка – бродячого пса чи kota, і від огиди співак, поет та краєзнавець зіщулився. Відтак кинувся голитися, пустивши воду й у ванну, а коли увів у неї роздуті тілеса, пізнав блаженство, а з ним тверде переконання, що тепер напевне омиється від скверни, яка клепом наклалася на його плоть.

7.

Не описуватимемо, що відбувалося із Валентиною Заклунною в будинку відпочинку (далеко не поїхала, а тільки за межі міста), бо це для нашої історії зайвий матеріал, тим більше, що джерела авторської інформації, кажучи фігурально, не несуть струмків через території якихось там будинків відпочинку, отже, їхнього сміття не підхоплюють, а вигадувати нічого не бажаю, бо переконаний, що життя досконаліше гри, отже, волю вивіряти правду своїх уявлень таки життям. Досить знати, що Валентина в будинку відпочинку коханця знайшла, а може, знайшов її він, і це друге правдоподібніше, бо в світі так ведеться,

що не тільки жінки дурять чоловіків, але й навпаки – так і втримується гармонія цього розколошконого світу. Валентина чоловікові про нового коханця ще сповістить, але це відбудеться пізніше, а ми маємо до життя матеріал часово раніший, зв'язаний із Валентином і з черговою його небуденною пригодою.

За тиждень після того, як отямився і знову ввійшов у нормальний плин, чортяка, який не терпить одноманітності буднів, узяв за руку миле створіння – ексцентричну поетесу й делікатно вивів її на вулицю саме в той момент, коли по хіднику від філармонії до приміщення філії Спілки письменників добродібно й безклопітно простував Валентин Заклунний, він саме думав про те, що невдовзі має відбутися останнє зібрання літературного гуртка «Проліски» перед літніми вакаціями, хоч вакації вже й почалися, про що свідчило перебування в будинку відпочинку його жінки, отож він перекидав думками, котру із незачеплених його увагою юних поетес запросити прогулятися по цвинтарних алеях. Ексцентрична ж поетеса вже його студії не відвідувала, бо вважала, що виросла з того віку, і цей вихід знаменувався з'явою у світ голубенької книжечки на кільканадцять сторінок під загадковою назвою «Таїни темної плоти», отже, вона перейшла в категорію визнаних поетес, а такі на студії вже не ходять. Завдяки власній ексцентричності і вельми розмитим стримувальним моральним началам, вона без зусиль знайшла на видання книжечки спонсора і в літературних колах хвалилася, що в неї готова друга збірка під назвою «Жіночі екстри» і вже навіть вишукано іншого спонсора, готового ту книжечку фінансувати. Отже, її життя, ба літературна кар'єра, склалися більш як щасливо, і тільки одне зморочувало її душу: не здійснила мрії про вечір, де вона виступила б голою, можливо, разом із голим Валентином Заклунним, а при невдачі цього заходу, то й сама.

Про це сумно й думала, коли її вів, делікатно взявши за руку, чортик.

Валентин був трохи короткозорий, отож ексцентричну поетесу з радістю помітив, а чортяку ні, бо той виступав у розрідженій плоті, отож розцілував поетесу в обидві щоки, а коли пішли обіч, вимовив гостро, що вона йому, вчителю й наставнику, не подарувала книжечки «Таїни темної плоті».

– Але ж я таке соромлюся дарувати вам, Валентине Вальдемаровичу, ви ж людина старша, – блазенно сказала поетеса.

– Соромишся? – зчудувався Валентин. – Навіть після пригод на цвинтарі?

– Але ж тоді було темно, Валентине Вальдемаровичу, – так само блазенно сказала ексцентрична поетеса. – Та й, сказати по правді, я вже про те й забула.

– Хіба можна про таке забути? – ще більше зчудувався Валентин; його не раз вражало, що навіть жінки легкої поведінки вельми полюбляли вряди-годи натягати святенницьку маску.

– Це коли б у мене після того нічого не траплялося, розважно сказала, риючись у сумці, ексцентрична поетеса, – то може, й не забула б, а так...

Вона недбало витягла синеньку книжечку й подала її Заклунному.

– А підписати?

– Вже підписана, – ліниво сказала, дивлячись убік.

І тут чортик, який ніжно тримав за руку ексцентричну поетесу, відпустив її пальці, звів свою передню кінцівку, зробив із перста подобу пістолета, як хлопчачки, котрі граються у війну, і сказав:

– Піф-паф! Га-га-го!

І куля, пущена з чортячого перста, поцілила в скроню Валентину Заклунному, тобто йому, як то кажуть, стрілила в голову думка, а власне, й не думка, а спогад про те, як він мріяв, щоб ця поетична істота, яка ди-

вється оце на нього найневиннішим поглядом, прочитала йому свої вірші гола. Саме тому Валентин Заклунний і сказав:

- Влаштувала б вечора, про якого мріяла?
- Це ж якого? – інфантильно спитала поетеса.
- Ну, щоб читала вірші гола?

– Я ж хотіла разом з вами, Валентине Вальдемаровичу, – так само інфантильно сказала вона, дивлячись голубими, як палітурка її книжечки, очима. – І коли б організувала, ви б знали.

– Зі мною разом не вийде, – мовив строго Валентин. – Я людина поважна і що прощається молоді, не дозволяється людям зрілого віку.

– То чого ж питаєтеся? – байдуже продзвенів нижній голосок.

– Я на того вечора міг би прийти, – мовив невідьчого вкрадливо Валентин.

– У нашому місті народ такий застійний! – мовила гірко поетеса.

Тоді Заклунний, по-змовницькому роззирнувся, чи не підслухує їх хтось і чи не нюжить (сказати правду, мав усі підстави так чинити, отже, не хворів шизофренічною манією переслідування) і, скосивши одне око на співрозмовницю, тихо мовив:

- Моя жінка поїхала!
- То й що? – не зрозуміла ексцентрична поетеса.
- А те, що могла б почитати голою свої вірші переді мною, – він по-девотському стулив вуста, ще й відвернувся.

Від несподіванки вона аж очі розширила, і саме в цей час чортик знову взяв її за руку.

– Направду чи жартуєте? – заблищала очима. – І ви будете голим і теж зі мною читатимете?

Він трохи знітився.

– Можна й так! А ліпше: буду публікою, а ти чтицею!

– Не, я хочу, щоб разом читали й були голими.

– Хай так, – зітхнув Валентин. – Або інакше: я був би співаком, а ти чтицею.

– І можна запросити друзів? – захоплено спитала поетеса.

– Ну, Антоніно! – скривився він. – Поезія любить інтим. А це було б як притон.

– Шарашка, а не вечір! – розчаровано протягла поетеса. – Вечір – це коли багато людей, коли плескають і свистять. І зовсім не був би то притон. На притоні всі голі, а тут будемо голими тільки ми.

– То будемо самі собі плескати і свистіти! – спокійно сказав Валентин. – Хіба в тебе колись таке було? Зрештою, як собі хочеш, інакшого вечора тобі організувати не можу. А приїде жінка, то й такого не зможу.

Вона задумалася, а чортик по-змовницькому Валентину Заклунному підморгнув.

Як бачимо, звинувачувати Валентина Заклунного в моральній нестанечності ніяк не можна, бо адміністратором того вимріяного ексцентричною поетесою вечора (до речі, вона виступала під псевдонімом Антоніна Цеце) був не Валентин Заклунний, а натуральний чорт, а Валентин тільки піддався його волі чи, правильніше сказати б, насильству – хто б тут міг опертися? Однак цього разу з'явилася сила сильніша чортівських забаганок, адже тут замішувалася жінка, а де подібне трапляється, там усе перевертається догори ногами, бо жінка, як утілення хаосу, є щирим поборником і нищителем усіх логічних конструкцій, навіть коли вони придумані чортівським мозком. Отож не дивно, що після хвилини роздуму, продзвенів ніжний голосок ексцентричної поетеси:

– Не, так не інтересно, Валентине Вальдемаровичу, – сказала вона. – Бо це буде, як в оргіях колишніх секретарів райкомів, а я не така! Окрім того, двічі

одному й тому, я не віддаюсь. Отоді на цвинтарі – то був клас! Такого вже ніколи не повторити.

Дивне в тій тираді для Валентина було, як міцно все-таки тримається в умах людських тоталітарна система, аж навіть такі юні істоти, як ексцентрична поетеса, знають, як розважалися колишні секретарі райкомів. Але це дурниця! Коли б не був Заклунний такий короткозорий, то побачив би під ту хвилю фізіономію чортика, і це, можливо б, трохи послабило неприємне враження від тієї відмови: обличчя чортика почало видовжуватися і стало подібне на якийсь чудернацький сорт кабачка чи огірка, та й не дивно: залізна антилогіка Антоніни Цеце вразила і його, і він не встиг дівчину біля Валентина затримати, вона вирвала руку й гінко погнала геть. Відтак Валентин залишився з носом у своєму райдужному проекті, і від того в нього виникли меланхолійні думки, що вже старіє і що між ним і дівчатами глибшає рів чи росте стіна, що те юне покоління й чорт не розбере, бо й живе й мислить інакше. І Заклунний рушив між вулиці, посутенілий і печальний і, здається, вперше згадав свою жінку, зовсім не знаючи, що в цей час біля неї обтирається інший чорт, але переодягнений у жевжика з вусиками й маленькою борідкою і з чорними маслянистими очима, з рота якого сиплються не слова, а цукерки й медові пряники, а руки при тому по-діловому обмацують знадності Валентини Заклунної. Валентин того не знав, але тяжко прочував, тому смутно подивився на небо і подумки помолвився до його вершителів, щоб знову йому допомогли, або ж принаймні дали спокій.

І все відбулося, як і того разу: коли чорт, перевдягнений жевжиком із вусиками й маленькою борідкою, героїчно запраг дістатися до глибин мішка із кістками, щоб відчути блаженство переможця над субстанцією, яка множить людський рід, Валентину Зак-

лунному випало співати на якомусь ювілейному вечорі, цього разу школи, в якій мав щастя чи нещастя сам навчатися, а це значить виступав безплатно, тож пускав рулади, натхненно закотивши очі, а коли їх з-під лоба викочував, його притемнений натхненням зір виривав із мороку перший ряд із безнадійно постарілими його і не його вчительками, а ще ряд, куди примістили до невпізнання змінених часом його однокласників, власне, нікчемні їхні залишки, бо решта чи розбрелися по світу, чи повимирали. І при цьому густий сплін колисав збурену душу співака, бо думав він про марнотну й тлінну течію часу, відтак голос його ріс і ліз угору, як пацан по драбині, котра була настільки гнила, що готова була під ногами навіть такого малого лізуна розпастися, а особливо високі рулади Валентин витягав із себе, як молодиця відро води із криниці (ось вам і рима: молодиця – криниця), саме в той час, коли синхронно до того десь у будинку відпочинку шаленіли коханці, його жінка із жевжиком, а найсмутніше в тій історії, що він про це здогадувався, як і того разу, коли Валентина Заклунна злягалася з директором школи. І Валентинові стало смутно ще і від того, що в світі все таке неоригінальне і все банально повторюється; і це справді було так, а доказом цього й таке: он у першому ряді, в самому центрі, біля директора школи, але не того, з яким крутила шуглі-муглі його жона, той уже перебував у краях ліпших, а тієї школи, яку закінчив і яка відзначала ювілея, сидів в усій своїй ослячій величі інший директор, горілчаного заводу, також випускник його школи, якого тут у виступах честили, як найвидатнішого з видатних, кого ця бідолашна школа випустила у світ; при цьому його, Валентина Заклунного, знаменитість справжню, згадували якось мимохіть і серед другорядних. Але він не мав з того огірченого серця, бо директор горілчаного заводу привіз для

бенкету на честь ювілею школи кілька ящиків горілки, а він, Валентин Заклунний, міг подарувати дорогій рідній школі тільки ці рулади, вишуканої краси яких крім самого співака, не міг по-справжньому оцінити ніхто. А повтор у випадку із директором горілчаного заводу, трунки якого сподобав якийсь зачуханий президент зачуханої країни, був у тому, як пригадує читач, що в час першого морального падіння Валентини Заклунної були задіяні ті ж таки смислові ряди: школа, горілчаний завод, директори обох закладів, його спів і акт її – ні, без містики тут не обходилося, а диригентом цієї містерії (слово вживається у первісному значенні: таємничий культ богів, при якому присутні тільки посвячені) був, можливо, Той, котрий ніжно тримав передоцим за руку ексцентричну поетесу; до речі, ексцентрична поетеса також була тут, як випускниця цієї ж школи, але розшукати її милого личка в масі дівочих, присутніх тут, Валентин не зміг.

Потім до нього, коли концертна частина ювілею закінчилася, підійшла зворушена вчителька із перлиною сльози на оці, саме та, яка найбільше поставила йому, Валентину Заклунному, колів і двійок й не раз ніжно називала баранячою головою, і сказала розчулено:

– Ти, Валю, красиво співав, дуже красиво, але чого не вибрав веселішої пісні?

Бідна проста душа, ота вчителька! Де їй було, сердешній, знати, що зміст відбутих дійств має свого підтекста; до речі, вона, бідаха, могла навіть не відати й що воно таке, отой капосний підтекст. Ближче до розуміння його тонкої душі підступила ексцентрична поетеса, яка також підійшла до нього після концерту і пильно його обдивилася:

– Ніколи не подумала б, Валентине Вальдемаровичу, – сказала вона цілком серйозним голосом, – що ви можете бути такий сексуальний. Я ще подумаю про нашого вечора на двох!

Її брова якось дивно рухнулася, і вона відійшла від нього, увіч демонструючи тильну частину своєї цілком достатньої постаті.

8.

Тут завершується преамбула до другої дії. Як бачить читач, я твора будую згідно класичних канонів сюжету. Сама дія кладеться після цього. А почалася вона з енергійного стуку закаблучків, які несли омолоділого, збадьореного, насиченого емоціями від злуки (нове модне слово) із черговим коханцем мішка з кістками, котрий офіційно позначався табличкою з висіченим написом: «Валентина Заклунна» – Валентин же пізнав і почув цей прихід чи повернення всіма фібрами розпростороного тіла. Енергійно завуркотів замок, гвалтований ключем, енергійно потупотіли кроки, а за мить двері розчахнулися і в тих дверях навстіж він, котрий і досі втримував у душі їдкі меланхолійні корінці, побачив струнку, ділову жінку з обличчям худим, але й надихнутим, із палючими, наче зіроньки в небі, як пишуть поетеси з його студії, очима, але в тому зірчастому вогні увіч покипувала знайома смола, ще й видавала із себе димові пасемка, тобто Валентинині очі були мрійно затуманені.

– Добре, що застала, – сказала вона. – Серйозна розмова.

З розгону сіла на стільця супроти нього, а він розвалився у фотелі, тримаючи ручку й рукописа однієї з поетес, чергової кандидатки на прогулянку цвинтарними алеями.

– Отак зразу! – здивувався.

– А чого тягнуть? – мовила коротко Валентина. – Так от...

– У тебе з'явився новий коханець, і ти хочеш мені про те чесно звідомити? – спитав цілком спокійно Валентин Заклунний.

– А ти звідки знаєш? – зчудувалася Валентина.

– Як бачиш, небагато тра, – мовив тим-таки невиносним тоном Валентин і додав із притиском на кожному слові. – Від тебе... тхне... коханцем!

– Вибирай вислови! – сказала строго Валентина.

– Гаразд! – згодився Вадентин. – Від тебе ніжно пахне коханцем... Але ж, Валь, я не можу брехати, від нього смердить, як од блудячого пса!..

– Такий тонкий маєш нюх? – їдко сказала Валентина.

– На жаль! – зітхнув він. – Ця біда в мене від матінки! Вона була дивовижно вразлива на запахи!

– А ти пахнеш ліпше? – зімружила по-рисячому очі Валентина, мрійний димок із них пропав, залишилася сама смола. Жінка й справді почала невдоволитися, адже сталося, як завжди: він трошив її рішучість і настроєність із делікатністю слона, єдине, що втримувало її – відчуття символічного шприца в руці, а отже, знає він про її нового коханця чи не знає, а заштрика собі в зад дістав. Недаремно так застигла і знерухоміла широка, розплила його фізіономія.

– Хочеш сказати щось іще? – спитав роблено спокійний голос.

– Так! Костя запропонував мені одружитися, – мовила вона, пильно вимацуючи поглядом сальні складки на його лиці.

– Вітаю! – вплив голос з-за тих складок. – Хочеш розлучитися зі мною і вибратися з моєї квартири?

– Розлучитися так, але хочу, щоб з квартири вибрався ти! – тоном залізної леді сказала Валентина.

І тут відчула, що заштрик, якого всадила в сальні оборонні товщини, тільки тепер дістався міцно захованого нерва і гостренько вразив. Пауза після її залізних слів виявилася затяжна.

– Отже твій новий коханець квартири не має? – нарешті прозвучав глухий голос.

– Він живе в іншому місті, квартири там не має, а хотів би перебраться у наше.

– Отже квартирний авантюрист? – спитав Валентин.

– Вибирай вирази! – прикрикнула Валентина. – Це порядна, чесна й мила людина, і я його люблю! Коли подумати, то саме він моя перша любов!

– Можливо, – сказав якимсь крученим голосом Валентин Заклунний. – Але, по-перше, квартира моя, тобто її дали мені, а не тобі; по-друге, я згоден із тобою розвестися, але при умові, що ти нікого іншого сюди не приведеш. По-третє, мені йти нікуди, а ти можеш повернутися до своєї коханої мамусі.

– А коли приведу сюди, що зробиш? – з викликом спитала Валентина.

І тут Валентин Заклунний іще раз відчув, що все й справді відбувається при дивному уподібненому зв'язку подій, адже два тижні тому, викидаючи з жіничного ліжка і зі своєї квартири мізерного, зарослого волоссям чоловічка, він ніби проробив «тренування дійством», яке має вчинити ще раз, по-справжньому, можливо, з агресивнішим супротивником, отже, сила, яка сплітала цю сітку, ніби готувала його до певних випробувань.

– Коли це вчиниш, – уже не байдужим, а також залізним чи чавунним голосом прорік він, – викину його, як шолудивого пса, або вчиню це при допомозі міліції. Не забувай, що серед міліціонерів є Андрій, мій шкільний друг і однокласник.

– Гаразд, побачимо! – сказала Валентина рішуче. Так само рішуче встала і поривно пішла геть – смола клекотіла в ній на повну силу і ледве не вихлюпувалась із мішка з кістками, але Валентин, героїчно збуджений своїм залізним учинком та й власною непоступливістю, був до того байдужий – смола цього разу кипіла і в ньому.

9.

Таке сталося перед знаменитою ніччю, коли Валентині Заклунній приснився сон, який зіграв в її житті вирішальну роль і який можна вважати кульмінацією цієї трохи незвичайної історії, режисером якої важко сказати хто був. А привиділося їй із яскравою чіткістю, що в своїй квартирі (яка складалася із прозорих кубів, густо налитих світлом, що перламутрово гра-ло, і в яку вона ввійшла так само рішуче, як удень після повернення з будинку відпочинку, при цьому всі двері квартири стояли навстіж), на ліжку в своїй кімнаті, по пупа вкритого ковдрою, в напівсидячому стані, вона застала не кого іншого, як покійного директора школи, свого першого коханця, і це так її вразило, що застигла на вступі до кімнати в розчинених навстіж дверях, і її серденько злякано й гудливо почало битися поміж стулених костюмах, вигупуючи якусь тривожну барабанну мелодію.

– Не чекала? – спитав директор школи. – А я за тобою заскучив!..

– Але ж... але ж, – забекала Валентина, як злякане ягня.

– Знаю, – владно, як це вміє робити кожен директор, сказав її покійний коханець. – Маєш нового хабала. Сідай, проведемо педагогічну нараду.

І тут побачила в своїй кімнаті довгого стола, за яким сиділи самі жінки, при чому не тільки вчительки її школи, серед них Софія і Галина Петрівни, але й чужі, яких уперше бачила.

– Це все мої коханки, – сказав директор школи, – з тамтешнього життя, і всі вони по-батькові Петрівни, бо за цим принципом я їх і добирав. Отже, скликав усіх на педагогічну раду; правда, на відміну від правил тамтешнього життя, пробуватиму у ліжку, а не на чолі столу, а це тому, що жодна з вас не відда-

лася мені в ліжку, а чи на канапі, чи таки на столі. Сідайте, Валентино Петрівно, ваше місце останнє, бо була в мене остання, на тобі я й околів, найбільше тебе й кохаю.

Валентина подибала негнучкими ногами до столу й сіла на стільця, єдиного тут не зайнятого, відтак у неї з лютою ненавистю вперлися погляди інших коханок директора школи.

– Отже, маєш нового хабаля, – сказав владно, як це чинив завжди, проводячи педагогічні ради, директор школи. – Як його звать?

– Ко-ко-костя! – пролебеділа Валентина.

– Це, мабуть, такого вибрала, бо сама костя, го-го-го! – зареготав директор школи, але миттю обірвав сміх. – Але без жартів! Я написав наказа, і ми його затвердимо на цьому зібранні: мусиш хабаля негайно покинути, бо це квартирний авантюрист. Це перше питання повістки дня. Голосуємо, хто за?

Піднеслися одностайні руки: проти не було, тих, що утрималися, також.

– Але ж... але ж... – знову забекала Валентина.

– Жодних але ж!.. – ревнув директор школи. – Це наказ! Мушу охороняти моральний статус нестійких своїх коханок, бо добре знаю, що їх чекає в цьому моєму теперішньому світі за моральні переступи. Друге питання повістки дня! Маю когось забрати до себе, бо тут мені без жінки тяжко, звичка! – директор школи ніяково всміхнувся. – Як правило, забирають ту, котру найбільше люблять, а найбільша любов, це, як знаєте, коханка остання. Але не хочу бути несправедливим: кожна має на це право. Чи є добровольці?

Глуха тиша зависла за столом – добровольців увіч не було.

– Чи є пропозиції?

– Може б ви... ти, – сказала тремким голосом Софія Петрівна. – Забрав... забрали... свою жінку?

– Не годиться! – категорично мовив директор школи. – У неї троє дітей, і я був би паскудою, залишивши їх як сиріт.

– Про... пропоную... Валентину... Петрівну, – переривисто мовила Софія Петрівна й затравлено озирнулася. – Ви... ти... сказав... сказали – остання?

– Ця підходить, – владно кинув директор школи. – Але усі інші також. Пропоную жеребкування.

– Але ж... але ж... – пробекала змертвілими вустами Валентина.

– Ніяких але ж! – ревноу директор школи. – Софійко, нарізуй папірчики, ти тут старша, а на одному намалюй хреста. Хто його витягне – мій! Тягнути по порядку, в якому ставали моїми коханками. Остання – Валентина Петрівна.

Валентина полегшено зітхнула, хоч тут діставала сяку-таку пільгу. Софія Петрівна взяла шкільного зошита, вирвала з середини два аркушки і величезними, явно не з цього світу ножицями, почала старанно розрізати папірчики на рівні смужки. На одному так само старанно, ніби була не вчителька, а учениця, величезним, також не з цього світу, олівцем намалювала хреста із поперечкою навкосину, тобто православної конфесії, і почала скручувати папірці в рурочки – всі дивилися на дійство напруженими очима. Скрутивши папірчики, Софія Петрівна зняла із уже сивої голови старомодного капелюшка, кинула туди рурочки й завзято потрусила. Відтак поклала капелюшка посеред столу, і до нього почержно почали витягуватися руки, довшаючи в ту міру, якою визначалася віддаль кожної до капелюшка. Це супроводжувалося полегшеними зітханнями і бубонінням тих, котрим діставалися порожні папірчики. Зрештою залишився один, і всі аж звелися зі своїх стільців, адже напевне знали, що саме на ньому намальовано хреста, врешті саме така була воля директора школи.

– Тягни, лапочко! – солодко примружила очі Софія Петрівна.

– Не хочу! Не хочу! Не хочу! – розпачливо закричала Валентина, скочила з місця й кинулася у двері, що й досі стояли навстіж. Але в двері вискочити не встигла, бо до неї раптом витяглися дивно продовжені мацаки-руки коханок директора школи, і кожна по-своєму схопила її за одержу, тож за мить знову сиділа на своєму стільці, тільки дивилася на всіх вираченими очима.

– Тягни! – наказав директор школи.

І її рука, незалежно від її волі, потяглася до папірчика, і вже дві руки, також незалежно від її волі, того папірчика розгорнули. Хрест, звичайно, був тут, на що директор школи радісно ошкірився, а колишні його коханки загалготали, ніби гуси.

– Вона залишається, а решта вимітайтесь! – грубо наказав директор школи. – Геть! Геть! Геть! Розмовлятиму відтепер тільки з нею, а вас щоб очі мої не бачили!

І всі його коханки не так виміталися, як викочувалися, але повільно, ніби перебували в космічному кораблі і втратили земне тяжіння, отож подобали на скручених у колеса, за мить порозпрямляли тіла й поперетворювались у риб – неквапно одна за одною випливали з кімнати й віддалялись, маліючи.

Валентина ж сиділа за столом, тужно обхопивши руками голову, отож могла не так бачити те чудо, як уявляти, в той час, як директор школи, й досі лежачи в її ліжку, колупався шпичкою у зубах, надумуючи, що чинити далі.

– Відпустіть мене, прошу! – тужно сказала Валентина.

Директор школи недбало віджбурнув шпичку і здивовано видивився на коханку.

– Не хочеш, щоб забрав тебе? – зчудовано спитав. – Я ж тобі виказав величезну честь, ті інші аж скавчали, щоб їх вибрати, а я вибрав тебе. Не мели дурниць і отямся! – додав директорським голосом. – І будь певна, зараз ще тебе не візьму. Маю деякі завади і справи!

І хоч Валентина була вельми уражена тим, що дісталася мертв'якові, жінкою залишалася, відтак делікатно поцікавилася, які ще в нього, директора школи, завади і справи!

– Справи такі! – мовив по-діловому директор школи. – Перша: відігнати від тебе шлюбного авантюриста. До речі, як його звуть?

– Я вже казала, – інфантильно мовила Валентина. – Костя!

– А-а, костя вибрала Костю, го-го-го! – зареготав директор школи, але і як того разу миттю став серйозний. – Прізвище?

– Смердяков!

– Фу! Валю! – скривився директор школи. – Ніяк не можу збагнути цих жінок, – загарячився він. – Та за одне прізвище від нього треба тікати світ за очі. Смердяков! Фу!

– Іншого не траплялося! – кволо озвалася Валентина.

– Гаразд! – кинув поглядом директор школи. – Справа друга: Прибрати зі світу Валентина Заклунного!

– Але ж навіщо?! – здивовано вигукнула Валентина.

– А тому, кохана, – вкрадливо і єхидно заговорив директор школи, – що він стоїть мені на дорозі. А ще тому, люба, – вже цілком єхидно сказав директор, – що це умова, аби міг узяти тебе. І втретє, тому, мила моя, – його голос був насичений елеєм, але більш отрутним, як масним, – що пекельна розвідка мені сповістила, що ти й досі його, вибач мені, любиш. Бо

коли б не захотіла його смерті, то я не зміг би ані його забрати, ані тебе. А ще пекельна розвідка донесла мені, що зі мною ти зв'язалася не з любові, а щоб допекти йому. Оце мені й заважає, дуже заважає! Бо коли б ти мене любила, я б тебе без проблеми сюди забрав.

– Зрозуміло, – самими вустами сказала Валентина, і в її голові, наче в тісному просторі, куди позалітали, чи їх позаганяли птахи, почали мотатися, битися об стінки, верещати, а радше квікати, якісь півдумки чи й чвертьдумки – уламки мислительної енергії. Але ні до чого путнього не додумалася; не забуваймо, що це був сон, а в снах люди ніколи не можуть ні до чого путнього додуматися, а ще й потрапивши в екстримальну ситуацію. Отож відклала обдумати все на потім, а тимчасом мала потурбуватися, як би вислизнути чи вискочити з цього сну, тобто перехитрити клятого директора школи, котрий так безцеремонно заліз до її ліжка. І очі її зупинилися на ножицях, що сталеві блищали серед столу, де й досі валявся покинутий старомодний капелюшок Софії Петрівни, біля нього – зошит, порозрізувані папірчики, всі порожні і тільки на одному, ближчому до неї, намальовано хреста. І їй прийшла до мозку проста й реальна думка, що можна взяти ножиці й перерізати пуповину сну, тоді він і обірветься, директор школи пропаде, а вона вигулькне, як риба з ополонки, в нормальний білий світ.

– Ти це учиниш, – спокійно сказав директор школи, світлячи білосніжними зубами. – Але спершу маєш мені віддатися, бо я тут жахливо на баб зголоднів.

– Ні! – істерично заверещала Валентина Заклунна. – Не хочу!

– Жіноче «ні», – по-менторському сказав директор школи, – це більше «так», хоч часом справді значить і «ні» – це по-перше, кохана. Другий артикул.

Вас, жінок, завжди тягне на екзотику: під якогось Смердякова, наприклад, негра, товстуна, почвару і теде, то чому б тобі не полюбитися з мертв'яком, тим більше, що в нас усі підготовчі акти перейдено. Роздягайся!

І, хоч вона й справді того не хотіла, ще й кричала: «Ні!» – не для того, щоб партнера збудити, а таки справді жахалася, руки її мимоволі підхопили краї сукні і стягли її через голову, в той час очі директора школи почали розгорятися, як живе полум'я. Відтак незалежно від власної волі скинула майку, бо жіночих сорочок та й стаників не носила, й опинилася у мереживних цілком символічних трусиках, яких і скидати не треба, бо почали на тілі опливатися, а коли Заклунна дійшла до ліжка, вони зникли самі від себе. Лягла біля нього, скрушно видихла повітря, заплющила очі й приречено подумала, що коли віддасться йому, то може й не прокинутися. Тому зібралась у грудку, зціпилася, а коли в неї почав заходити крижаний стрижень, уявила, що її права рука – це і є ножиці, якими розрізають пуповину сну, відтак витягла ту руку й клацнула лезами. І пуповина сну перерізала, а вона опинилася на дні річки чи ставка, відштовхнулася ногами і, ніби гарматний набій, стрімко помчала по довгому холодному тунелеві-стволі, скеровуючись до малого круглячка отвору, густо осяяного сонцем. Відтак вибухла свідомістю у білий світ, тобто опинилася у власному ліжку, покрита потом, і перше, що вчинила: покосувала очима. Ні, біля неї в постелі жодного директора школи не було, чути тільки легкий запах розтопленої смоли, а на столі, куди метнула другого погляда, швидко танули, перетворюючись у димові хмарки, забутий капелюшок Софії Петрівни, зошит, олівець, ножиці і недбало розкидані помережені в кліточку папірці.

10.

Сон був жахливий і настільки реальний, що пам'ятала з нього кожную деталь. Тільки тепер збагнула, що ж по-справжньому її збудило: Валентин Заклунний у своїй кімнаті виводив тренувальні рулади – це значило, що сьогодні в нього мав бути концерт (нагадаємо від себе, автора: у Валентина Заклунного у якийсь дивний, а може, містичний спосіб статеві акти його жінки з іншими чоловіками співпадали із актом його співу, даремно деякі цинічні вчені й дослідники прийшли до думки про майже спільну природу творчого і статевого процесів); але цього разу співні рулади чоловіка, які, відверто кажучи, немало раніше її дратували, аж часом, щоб заспокоїтися, билася головою об стінку, тепер чарівливо врятували, бо вирвали із того жахіття, а отже, не її права рука, а саме цей спів виявився тими ножицями, що й перерізували пуповину сну. Вона ж і досі відчувала в лоні... ну, ніби розталу кригу. Отож уперше за довгий час слухала чоловікові верески (визначення її) навіть замиловано; їй здалося, що у Валентина Заклунного чудовий голос, а може, він так старається в честь її повернення? Ні, то була надто безглузда думка; можливо, мав кудись їхати, адже почав вправи так зарані. Загалом, вони жили останнім часом, не звітуючись, куди ходять і що роблять, але одне в їхніх стосунках залишилося: коли хто куди їхав (хоч би вона в будинок відпочинку), то звіщали про те одне одному, точно вказуючи, скільки та поїздка триватиме; отже, коли кудись має поїхати, то напевне сповістить. З другого боку, те одноманітне виття їй і тепер долягало, адже конче треба було передумати отой жахкий сон, хоча ми всі добре знаємо, що сні – інерційні ігри втомленого мозку, але немає, здається, жодної жінки, котра б у сні не вірила, адже, як сказав авторові цього

опусу один молодий письменник, його земляк, котрий із жінками має фатально-важкі стосунки аж до такої міри, що київські феміністки навіть організували пошукового загона, аби його зловити і зробити пластичну операцію, не на обличчі звичайно; так от цей молодий письменник сказав понуро-фаталізованим голосом не без зітхання: «Жінка – це продукт інерційної гри втомленого Божого розуму» – ось звідки в мене природа цієї метафори. Відтак рулади, що їх натхненно творив того ранку Валентин Заклунний, аж ніяк не сприяли мозковому зосередженню Валентини Заклунної, тож не дивно, що вона й дратувалася попри своє мимовільне захоплення талантом чоловіка. Але він, здається, верески припинив, і в квартирі почувся м'ятий поступ слона – здається, ішов сповістити, що в нього сьогодні виїздний концерт. І от у дверях врозтіж промалювалася монументальна постань, ніби створена несамовитим бароковим пензлем.

– Перепрощую, – сказав зовсім не бароково-монументальним голосом, а отим звичним, півжіночим, – може, розбудив, але в мене сьогодні концертний виїзд.

І тут вона відчула жах, бо ще гаразд не вийшла з фантазмагоричної дії сну, бо їй здалося, що ця поїздка якось пов'язана із похмурими нахвалками директора школи прибрати зі світу її чоловіка, а тоді... а тоді... гм...

– А може б, ти не їхав? – сказала вона, і ця фраза прозвучала при їхніх стосунках цілком невідповідно.

– Це ж чому? – підозріло спитав Валентин Заклунний. – Боїшся, що заявиться квартирний авантюрист?

– Що ти мелеш? – обурилася Валентина. – Хотіла б з тобою поговорити.

– Ну, ми, здається, – нещадно прорік Валентин, – вчора достатньо поговорили. Попереджаю ще раз: хай ліпше сюди не потикається!

І тут у ній знову заговорив біс спротиву.

– А коли явиться, то що?

І зависла мовчанка, бо Валентин стояв, ніби гора, складена із сальних полтів (ця образність цілком барокова, там із сала любили складати цілі будинки, а сало, як відомо, сталий елемент української ментальності), і лив у її бік холодну із сталевим вилиском воду погляду.

– Дивись, – бовкнув несподівано для себе, – один твій коханець уже здох!

Відтак повернувся й пішов, забувши зачинити двері. І ті двері навстіж раптом залилися дивним світлом, хоч виходили в темного коридорця, і цьому світлу ніде було взятися; Валентині ж увіч здалося, що у звільнений Валентином Заклунним простір почала впливати знову-таки, як вода, якась світла енергія, яка на мент згустилася в постать іншу, худшу, вищу – десь таку, як колись у директора школи. Жінка лежала в ліжку заціпеніла, але це тривало коротку мить, зрештою, все зникло, пропало й світло.

Валентин Заклунний ходив своєю кімнатою, злегка наспівуючи, – це значило, що вдягався й готувався до виїзду. Вона ж продовжувала лежати, ніби правець узяв, бо те, що він, Валентин, сказав, еге ж, те, що сказав її дивно приголомшило: «А що, – кво-ло подумала, – коли мав якийсь стосунок до директорової смерті?» І тут згадала цвинтарні захоплення чоловіка і про його прогулянки про цвинтарних алеях із юними поетесами, і про книгу, яку написав з історії того цвинтаря, і про його замиловані розмови про тамтешніх покійників – ще коли поміж себе розмовляли – чи і усе це з нічого й даремне? А ще Валентина згадала того епізода, ну, того... Прийшла тоді з похорон директора школи, і він несподівано висловив їй співчуття, але якимсь єхидним тоном, отже, знав, що покійний був її коханцем, а може знав... еге ж, як

він помер? А звідки міг те відати, коли вона в таких справах винятково сторожка, а директор школи тут був також досвідчений стратег. І в її стривожену й розшарпану душу засіялася жахлива підозра, що в тій бодні сала, якою досі сприймала чоловіка, засів немалий чортяка, і що саме отой чортяка усього цього й наколотив, бо коли людина так уже приятелює з мерцями, то напевне з ними має якісь стосунки, а це вже річ, може, й жахкіша, ніж оцей дурноверхий сон, який їй привидівся, бо сон – це нереальне, а Валентин Заклунний, з яким живе вже десять років бік-обіч, реальний таки достеменно. А може, цей сон, з жахом подумала бідолашна жінка, теж його чортівські витівки? Зрештою, він реально пригрозив, що її новий коханець може «здохнути» так само, як директор школи, а подібного пережити вдруге вона б не змогла, бо коли б і Костя випустив дух, злучаючись із нею, то це вже було б справдешне чорті-шо. Зрештою, чи не ув'язалася вона в якісь незбагненні потойбічні із сьогобічними справунки, де точиться затята й непримиренна боротьба – чи ж не тому директор школи має дві насущні справи: відшити Костю і прибрати зі світу Валентина Заклунного? Крижані мурашки поповзли їй тілом, ото ж під ковдрою в її кімнаті лежала не вона, Валентина Заклунна, а перелякана, тремтлива мишка, яка тільки й чекала, щоб гримнули входні двері, щоб чоловік нарешті пішов, бо інакше не зможе належно перевести подиха й задихнеться.

Двері гримнули, він пішов. І злякана мишка перестала тремтіти, перевела подиха, а відтак знову стала нормальним мішком із кістями. Тяжко зітхнула із стогінливим придином і почала збирати розтріпані і поскручувані думенята, як оті папірчики, що їх у сні нарізала Софія Петрівна для химерного жеребкування, в якому жереб і жертва були зазделегідь намічені.

Присутність у домі чоловіка, тобто Валентина Заклунного, очевидно справді зле на неї діяла, бо як тільки із хати пішов, в голові їй почало світати, як це буває щодня на землі, і провиднюватися, думки впорядкувалися, наскільки могли в жіночому естві, і сама собі почудувалася із того диму, що на неї наплив. Та й справді: сон – це сон і не більше, очевидно, лежала на лівому боці, от їй і примарилося. Пригадала: прокинувшись, лежала таки на лівому боці. Отже, тут було все в порядку. Сказавши про те, що Костя може «здохнути» так само, як це вчинив директор школи, Валентин просто її прилякав, адже добре віддав: мусить їхати, коханець ще міста не покинув, отже, жінка напевне його вдома прийме, а він, Валентин, міг закономірно боятися за свою квартиру; до речі, прилякував у певних okazіях і раніше, тож перестала звертати на те увагу. Все це речі елементарні, подумала Валентина, значно серйозніше інше: а що, коли Костя й справді квартирний авантюрист? І вона докладно пригадала, як і в яких ситуаціях той заговорював з нею про квартиру. Те, що його назвав так Валентин, до уваги можна було б не брати: учиняв те зі зла. Але так само назвав Костю, ще й наказав порвати з ним, уві сні й директор школи. Оцей збіг Валентину й непокоїв, адже випадковість – річ виключна, а повтореність – дійсна, хай повторюваність прийшла й через сон. Коли ж розуміти сонне видження, як відбиття реальності в кривому дзеркалі, міркувала Валентина, це значило, що подібна підозра після таки відвертих Костиних розпитувань про її квартиру, а він те чинив у хвилини її розчулення, виникла не тільки від ревнощів у Валентина, але передусім у ній самій, а в сні це проявилось. І вона вирішила, коли Костя їй потелефонує, його прийме, адже він конче хотів подивитися квартиру, відтак проведе делікатні звіді, можливо, й через ряд словесних провокацій, щоб ос-

таточно переконатися, а вже тоді прийме рішення – найпевніше із Костею їй доведеться розпрощатися незалежно від погроз і наказів чоловіка та директора школи; тут належить бути дуже й дуже обережною. Те, що побачила раптом у Валентині містичне начало, отой зв'язок його з мерцями і те-де, звісно дурниця – це сталося під впливом щойно пережитого. До речі, він міг довідатися про директора школи, як її коханця, у простіший спосіб: їхнє місто мале, пліткарів достатньо, вивідників не менше, отже, можливо, хтось із учительок, хоч би й та Софія Петрівна, йому про те могли й нашептати. Софія Петрівна, між іншим, завжди відгукувалася про Валентина Заклунного з улесливим пошанівком, ніби була така дурна, що не розуміла й не знала, як вони поміж себе живуть, а, можливо, саме й тому.

У такий спосіб Валентина Заклунна впорядкувала думки й пішла приготувати ванну, щоб змити із себе отой піт, що густо зросив її костюмашшя після страшного сну, а також усі дурні й марновірні навадження.

II.

Бригада, яка їхала до районного містечка на відзначення колись щасливо народженої там знаменитості, складалася з представника обласного чиновництва, котрий відав культурою, хоч сам навряд чи знав, що таке культура, голови філії Спілки письменників (обоє поїхали чорним легковим авто), Валентина Заклунного, ексцентричної поетеси, яка сама впросилась у цю поїздку, але голова філії взяв у неї урочисту клятву не читати непристойних віршів, бо район – це район; і нарешті сірого і вилинялого поетика, цілком лисого, із сірим-таки прізвищем Сірокапка, який писав цілком незрозумілі вірші, бо вважав, що найсучасніша поезія має бути незрозуміла навіть її автору – в цьому її вища ознака та й уписаність у світо-

вий літературний процес. При цьому Сірокапка настирливо читав свої страшилища скрізь, де випадало; бай-дуже, в яку аудиторію потрапляв, – чи міських снобів, чи свинарок; сноби при цьому робили розумні обличчя, а свинарки по-материнському жаліли неборачка, вважаючи, що він, бідолаха, від тих наук надвередився, і саме тому часом пускали сльозу, з чого Сірокапка взяв тверде переконання, що його вірші універсально впливають на публіку, а на простий народ особливо, бо простий народ не є зіпсований цивілізацією.

Між головою філії та ексцентричною поетесою, ще коли формувалася бригада, відбулася характерна розмова, яка, певню мірою, відбиває будні літературного середовища.

– Антоніно! – строго сказав голова. – Я тебе візьму, коли даси слово, що не читатимеш безсоромних творів.

Поетеса зітхнула, закотила очі під лоба, даруючи заскорузлість своєму шефу, і спитала янголячим голосом:

– А про любов можна?

– Про любов можна, – сказав тим-таки тоном голова. – Але не про злягання!

– А хіба любов не веде до злягання і народження дітей? – наївно спитала ексцентрична поетеса, і це також було сказано таким янголячим голосом, що голова аж язика в роті забув. Але йому треба було зберегти величність свого становища, тож сказав:

– Антоніно! Ти чудово знаєш, про що я кажу. Не забувай: район – це район і там звикли дивитись на ці речі інакше.

– Хіба на районі, – по-великоміському сказала поетеса, – не злягаються й не народжують дітей? І взагалі, не розумію, який смисл у любові без злягання?

– Тоді я тебе не візьму, поки не зрозумієш, – уже жорсткіше сказав голова філії.

– По-моєму, ви мене вже взяли, – манірно смикнула плечиком ексцентрична поетеса. – Але більше і в голову собі не кладіть!

Голова філії затравлено роззирнувся, чи ніхто не почув того одкриття і зашипів цілком грубо:

– Заткни губу, Тоню! Заткни, бо я тебе на гарматний постріл не допущу до літератури!

– По-моєму, я вже допущена, – сказала манірно поетеса. – Готую до видання другу книжку.

– Але в Спілку не потрапиш, – грізно сказав голова філії.

Ексцентрична поетеса знову закотила очка під лоба і тяжко зітхнула.

– Отже, можна читати тільки про першу стадію любові? – покірно спитала вона.

– Тільки про першу! – категорично прорік голова філії.

– Гаразд! – сказала, скрививши губку, поетеса. – Хай буде по-вашому, хоча по-моєму...

– Буде не по-твоєму, а як скажу я! – майже викрикнув голова філії.

Отже, між ними також була своя історія, але автор цього опусу її не розслідуватиме, принаймні тут, бо основної теми вона не стосується, адже основна тема й герой – це те, що діялося із Валентином Заклунним та й сам Валентин. Решта – актори другорядних ролей, навіть сам його величність голова філії.

Вони троє, Валентин, Антоніна Цеце і Сірокапка їхали в мікроавтобусу і вели всілякі дорожні теревені, коли ж рапаом мікроавтобусика завело, щось у передньому склі мигнуло, шофер зробив героїчне зусилля вивернутися, завищали гальма, і мікроавтобусик з'їхав у кювет, на щастя, тут невисокий. Ними сильно струснуло, а Валентином підкинуло так, що він гримнув маківкою об дах. Ексцентрична поетеса, як їй і належало, дико заверещала, а Сірокапка на

своєму сидінні ані зворухнувся, ніби був до нього прикований, а його сіре обличчя залишилося безпристрасне. Вони повилазили із машини, і тільки тут шофер оповів, що винувата в цьому якась іномарка, котра із жінкою-шофером мчалася назустріч, і що він ледве від неї вивернувся. В шофера тремтіли руки й голос, а Валентин Заклунний обмацував черепа, на тім'ї почала виростати гуля.

– Сильно вдарилися? – співчутливо спитала поетеса.

– Та нічо! Заживе, як на собаці! – героїчно сказав Валентин Заклунний, але голос його також тремтів.

– Покажіть голову! – сказала повелительно ексцентрична поетеса. І це була зворушлива сцена, яку пізніше поетеса опише у вірші, додавши до неї еротичних ексцез; адже він був величезний, а вона маленька і, щоб обдивилася голову, мусив ставати на коліна, а її пальці ніжно поблукали по його тімені, як у піаністки по клавішах. І збоку це виглядало б і справді еротично: ніби лантух із салом сповідався у гріхах перед горобеням, а горобеня йому лагідно гріхи пробачало, звільняючи його душу для набуття нових.

– Гуля є! – сказала ексцентрична поетеса і чмокнула в ту гулю, як дитину. – Тепер легше?

– О, тепер моя гуля набралася еротичного соку! – сказав Валентин, і вони засміялися. Не сміявся при цьому Сірокапка, бо він взагалі ніколи не сміявся, а також шофер, якому було не до жартів: обходив машину й пильно її обзиравав.

– Здається, обійшлося! – сказав нарешті. – Що, викотимо!

І вони дружно на автобусика налягли й на дорогу викотили, власне це зробив сам Заклунний, бо Сірокапка тільки тримався, а шофер був утлий. Після того

згаяли з півгодини, бо машина не хотіла заводитися: шофер вискакував вряди-годи назовні; копавсь у моторі, і від тих маніпуляцій і руки, й обличчя стали в нього, як у негра; поетеса при цьому сіла біля Валентина і ніжно гладила йому коліно; і Валентин не був би співаком та поетом, коли б сказав, що це йому неприємно; до речі, він ніколи не сподівався, що в Антоніни Цеце заховано стільки ніжності, бо власна Валентинова жінка ніколи його так не балувала.

– Все гаразд! – сказав нарешті шофер, і мотор завівся. Витер брудні руки об не менш брудну шмату, а обличчя так і не витирав, через що їх дорогою ще й зупинив інспектор ДАІ, бо йому здалося, що за кермом негр, а в інспекторів цієї інституції прищеплено нездорового інтереса до іноземців, з яких можна злупити куди більше, як із бідашних своїх. Але тому довелося розчаруватися, особливо, коли шофер оповів йому плаксивим голосом про іномарку й жінку за кермом, негречно вилаявши всіх жінок на світі; ексцентрична поетеса при цьому вклала губки в широке Валентинове вухо і сказала тихо: «Цей шофер – жоножер! Я б йому із задоволенням відрізала...», – але закінчити фразу не встигла, бо шофер ускочив ув авто, звів мотора й вони рушили.

– Оце як починає нещастити, так і буде, – сказав фатально шофер-жоножер, в якого фатально посмикувалася цока.

Однак до районного містечка доїхали щасливо. Ми недаремно так докладно описуємо цю поїздку; зрештою, вищезгадане резюме шофера-жоножера, в якого зібралася щось відрізати ексцентрична поетеса, про щастя й нещастя в дорозі, стало ніби печаткою до того, що в той день відбулося – це й справді була *дорога випробувань* для Валентина Заклунного, що увіч сталося не без участі нечистої сили, але поки що він нічого лихого не думав, хоч гуля йому ще й досі

набрякала, незважаючи на психо-терапічні заходи ексцентричної поетеси.

Їх привезли до облупленого будинку культури, який чомусь пах не культурою, а скипидаром, ще до того, як зібралася публіка. Директор цього закладу пояснив, що грошей нема й будинок майже в аварійному стані, при чому трагічно заявив, що надій поліпшити цей стан жодних (очевидно з горя і вживав замість самогону скипидар); Валентин Заклунний при цьому попросив показати йому залу й сцену, бо, коли співав, завжди оглядав місце виступу – мав забобона, якого поділяють деякі співаки: на сцені треба знайти точку, з якої звук іде в залу найліпше. Отож директор дому культури, від якого невиносно несло скипидаром, повів його до обшарпаної зали, стільці тут були пообдирані, поламані, пописані, а підлога не милася, мабуть, років з десять. Але на такі дрібниці Валентин Заклунний мало зважав, йому випадало виступати в місцях гірших. Тож вийшов на сцену, залишивши директора (й того скипидарного запаха) в залі, як слухача, піднявся на сцену, але спершу зацікавився вікном, яке стриміло з лівого боку – щоб зосередитись, у те вікно й зирнув. І йому раптом увіч здалося, що саме в цей час до дверей його квартири в рідному місті підходить чорт, одягнений у жевжика з вусиками й малою борідкою і що цей чорт підняв руку, щоб натиснути на кнопку дзвінка. Почулися кроки, двері відчинилися і в них постала усміхнена Валентина Заклунна, а чорт, ніби вода, прослизнув у двері навстіж і почав із Валентиною палко обніматися, обцілюючи її кощаве лице:

– Як я за тобою заскучив! – улесливо шептав жевжик. – Не розказати, як за тобою заскучив! То що, покажеш свою квартиру?

І це так різко привиділося й причулося Валентину Заклунному, що він аж головою замотав, ніби кінь.

– У дворі в нас також нелад, – сказав із залу директор будинку культури, і скипидарна хвиля долетіла аж до Валентина. – Щось там побачили? – спитав із інтересом.

– Нічого! – буркнув Заклунний і рушив на сцену.

Потрібне собі місце він вимітив одразу, бо відчував такі місця нутром, рушив туди, похитався на ногах, але тільки пустив руладу, як підлога під ним раптом розверзлася, і та рулада прозвучала, як розпачливий зойк. Затріщали дошки, і співак та ще й поет почав падати в чорну отхлань. І десь там, унизу, в темені, звалив усі свої сто двадцять кілограмів на якийсь зігнилий і потрощений мотлох, заревівши з тієї отхлани на всю силу могутніх легень. Здається, на хвилю втратив тямку, а коли опам'ятався, в отвора згори зазирали до нього якісь обличчя, щось кричали чи гукали перелякано, він же лежав на спині і лупав очима, бо все сталося надто раптово й блискавично.

– Ви там живі? – горлопанів директор будинку культури, наливаючи яму тим-таки запахом скипидару.

– Живий! – сказав Валентин цілком розважливо.

– Нічого не поламали? – горлав директор, ніби був певний, що Валентин не тільки все поламав, а передусім позабивав вуха.

– Зараз побачимо, – сказав Валентин і став рачки.

Руки його спирались у якесь шмаття, тож тільки тепер збагнув, що йому пощастило, бо впав, здається, на протрухлі спортивні мати, які бозна для чого склав саме тут якийсь невідомий Валентиновий доброчинник, ніби передчував цю оказію.

– Нічого не поламали? – знову заверещав директор, видуваючи з себе неможливі хвилі скипидарного паху, бо поки що Валентин мовчав.

Заклунний, пихтячи, звівся на ноги, похитався, щось десь боліло, але поламаний не був.

– Все гаразд, – сказав. – Але як звідси вибратися?

– Посидіть, я мотнусь за драбиною! – крикнув директор і зник.

І тільки тепер Валентин утямив, що там, у дірці, було тільки одне бличчя, хоча коли розплющився після падіння увіч бачив принаймні зо три.

Затупотіли спішні кроки, і поки притупотіли сюди, сповіщені директором, ексцентрична поетеса, поет Сірокапка і якісь працівники цього закладу (голови філії та керівника обласного відділу культури не було, вони в цей час засідали, тобто випивали і під'їдали, в районного начальства) Валентин Заклунний устиг зміркувати, що це падіння чимось нагадує те, коли на його улюбленому цвинтарі провалилася ексцентрична поетеса, а за нею й він; зрештою, тут і там пахло однаково: стервом та цвіллю із скипидарним віддихом, але відчуття були неоднакі, там значно приємніші. А ще він приречено подумав, що навряд чи сьогодні добре співатиме й декламуватиме власні вірші – настрої у нього став аж зовсім неліричний, бо в душу почало заповзати якесь мряковиння.

Першою прибігла, власне примчала, ексцентрична поетеса.

– Нічого не побили й не поламали, Валентине Вальдемаровичу? – спитала, звисивши в дірку миле личко.

– Здається, ні! – буркнув він.

– Ну, це так прикольно! – зойкнула поетеса, – Хочете, стрибну до вас? Буде лучче, як на тому цвинтарі!

– Та ти що! – ревнув Валентин. – Заспокойся!

– Ваша правда! – швиденько затараторила поетеса. – Та й двічі я не віддаюсь! Але поки вони бігають за драбиною, ми б встигли! Не, ви справді не побилися?

– Дай мені спокій! – понуро сказав Валентин, сідаючи на трухляві мати.

– Я б вас там пожаліла! – ніжно сказала поетеса. – Але не, ви приставатимете! Це так прикольно! Збалдіти можна!

– То й балдій! – понуро проказав Валентин, і його голос у ямі зазвучав воістину трагічно.

– Я б сказала, що також провалилася! – защебетала поетеса. – О, Сірокапка плентає!

Невдовзі в дірку зазирнула цілком лиса голова.

– Ви там? – спитала спокійно лиса голова.

– Я тут! – люто відказав Валентин.

– Да-м, не пощастило! – сказала лиса голова. – Вони побігли по драбину.

– Знаю! – буркнув Валентин.

У цей час у дірку зазирнуло ще одне обличчя, очевидно, когось із працівників будинку культури.

– Це ви провалилися, – розважно сказало воно, – бо хиталися на ногах. Ми забули вас попередити, що цю підлогу розхитувати не можна. Все гаразд?

– Хіба може бути гаразд, коли сиджу в якійсь ямі, – сердито сказав Валентин.

– Це тому, що ви розхитувалися на ногах, – сказало обличчя. – Але ми вас у два щота витягнемо. Он уже Іван Полікарпович драбину пруть.

Очевидно, Іван Полікарпович і був директором цього закладу, бо знову почав поширюватися запах скипидару. Обличчя якийсь час стрирчали в дірці нерушно, і було їх рівно стільки, скільки побачив, коли розплющив очі після падіння. За мить вони зникли, і в дірку почали всовуватися лапи драбини.

– Вона трохи того, старенька! – сказав Іван Полікарпович. – То ви осторожненько, не кваплячись! Лізьте! Драбина вперлася біля нього в мати.

– А знаєте, скільки я важу? – спитав понуро Валентин.

– А скільки?

– Сто двадцять кіло!

– Да, може не видержать, – сказав Іван Полікарпович. – А ви спробуйте...

Перша приступка обламалася, коли Валентин спробував одірвати від мата другу ногу. Тоді він наліг на драбину всім тілом, і вона слухняно тріснула в стопах.

– Да, не видержала! – сказав скрушно Іван Полікарпович. – Це мене Павло за неї і сваритиме! Що б його й придумать?

– А залізної у вас нема? – спитав Валентин.

– Ну, ми люди не з області, – сказав директор. – У нас такого нема. Але слава Богу, що чогось собі й цього разу не поламали.

– То що мені тут вік сидіти? – роз'ятрився Валентин.

– Я вам носитиму їсти, – цілком без гумору сказала ексцентрична поетеса, – і на вірьовочці спустактиму.

Але на це Валентин не відповів, тільки засопів, як ковальський міх. І тут йому прийшла в голову думка: як же потрапили під сцену спортивні мати, коли звідсіля не було виходу?

– Ну, знаєте, – спокійно пояснив Іван Полікарпович. – Ми їх туди закинули як зношені й непотрібні, коли ця сцена будувалася. Раньше тут був спортзал. І що б його придумать?

Очевидно, Іван Полікарпович чухав собі потицилю.

– А ви попросіть Петра, – сказав сторонній голос, здається, із тих, котрі ще не зазирали в дірку. – Він оно пригнав крана додому, шось йому тра. В оце вікно встромить стрілу, то мо' й витягне.

– А за що ж чіплять? – спитав Іван Полікарпович.

– Спитайте, чи пасок у них на штанях є, – порадив той-таки розсудливий голос.

– Пасок у вас на штанях є? – спитав Іван Полікарпович.

– Є! – буркнув Валентин Заклунний.

– Ну, то за паска гачком і зачепить, – мовив місцевий мудрець.

– Звинить уже нас, як вас там звать? – сказав Іван Полікарпович.

– Валентин Вальдемарович, – з готовністю підказала ексцентрична поетеса.

– Да, я й кажу! Посидьте там трохи, а я побіжу до Петра. А пасок на вас не гнилий? Може транспарантом обв'язать, тут у мене лишилися ще старі транспаранти.

– А вірьовки у вас нема? – спитав Валентин. – Пасок не витримає.

– Вірьовка є, та боюся, що, може, теж не витримає. Гнилувата.

– Позичу ще свого паска, – сказав поет Сірокапка.

– Ну, ваш пасок їм навряд чи підійде, – мовив місцевий мудрагель, котрий у дірку ще не зазірав. – Може, в Петра трос який є...

– Спитаю, – згодився Іван Полікарпович. – То я побіг...

– Стійте, – мовив місцевий мудрець. – Трос не годиться, бо може, затягтись, їх і зачавить.

– То як же їх витягать!? – плеснув руками об боки директор.

– По-моєму, тут залізна бочка підійшла б, та, що під ринвою, – сказав місцевий мудрагель, – там і гачки є. Вони б у бочку влізли, коли б помістилися, і ми їх нагору б витарабанили...

Пізніше, розмірковуючи над цим випадком, смішним, коли дивитися збоку і печальним, коли в нього потрапити самому, Валентин Заклунний утвердився в думці, яку й до цього любив зголошувати при okazіях: наш народ, який не є, але мудрий і знайде завжди засоби, щоб щасливо вибратися з будь-якого нещастя та неладів. В кожній кутині землі нашої, думає:

розчулено Валентин Заклунний (це також пізніше), неодмінно знаходиться місцевий мудрагель, котрий дасть пораду, до якої не додумається жоден інтелігент (згадаймо, як тоді зреагував поет Сірокапка, до більшого, ніж запропонувати власного паска, який би зійшов хіба за ошийника Валентину Заклунному, він таки не додумався). А невидимий народний мудрагель, якого побачити Валентині так і не вдалося, все розкусив, як горішка, а ще й зернину розжував – саме в такий спосіб Заклунного з ями й витягли, і коли він з'явився з дірки, забитий у залізну бочку, з вуст усіх, що спостерігали за дійством, вирвався радісний рев, а ексцентрична поетеса ще й у долоньки заплескала, а тоді й прорекла, дивлячись на відомого співака й поета сяючими бісеринками оченят:

– Що не кажіть, а це прикольно! Дуже рада, що поїхала сюди, Валентине Вальдемаровичу, бо з вами з нудьги не пропадеш! Ви – це клас, Валентине Вальдемаровичу, я всім це кажу!

12.

Співав і декламував цього разу Заклунний зле. Може, через те, що дірку спішно заклали неструганими дошками, і вони гриміли й рипіли під ногами, тож побоювався провалитись удруге, хоч цей страх був безпідставний, бо, як сам признався, цей провал дублював того, на цвинтарі, а тричі такі речі не трапляються – кожен може підтвердити. Мені ж, авторові цього опусу, здається, що причина тут емоційно-психологічна, а щоб її збагнути, треба повернутися до головної героїні дійства Валентини Заклунної і трохи розказати, як та приймала отого загадкового Костю з будинку відпочинку.

А приймала вона його не дуже, бо перше, що сказав їй, обіймаючи: «То що, покажеш свою квартиру?», – тобто прийшов не так до неї, як на оглядини

квартири; до речі сказати, те видіння, яке мав Валентин перед тим, як провалитись у сцену, зовсім не було «шаленим маренням рогатого безумця» – фраза, яка кружляла в його мистецькому середовищі, правда, вона вже встигла згубити свого автора, тобто перейшла в сучасну «народну творчість», а цілком відповідала дійсності, і Валентин у цьому був твердо переконаний – очевидячки, містичне начало, яке несподівано (з переляку) відкрила в цьому власна жінка, в ньому таки до певної міри існувало – згадаймо, з яким патетичним вітхненням він звертався до мерців улюбленого свого цвинтаря, благаючи в них помочі, але й він, як помітив уважливий читач, звертався не тільки до безодні, але й до неба...

Отже, необережна фраза про квартиру остудила Валентину, вона вивернулась із обіймів, а коли жевжик знову кинувся до неї, щоб імітувати перевірку знадностей, Валентина зажила банальної хитрості всіх жінок, коли намагаються конче залицяльника здихатися на певний час, тобто заявила, що до неї, мовляв, сьогодні не можна, бо в неї ТЕ, при цьому робився багатозначний натиск очима. А що було бідному коханцеві робити, коли кохатися із фізіологічних, хай і облудних, причин, бо насправді ТЕ в неї ще не почалося, не було змоги? Костя не належав до тих (з інтелігентного кодла), котрі велемовно забивають баки своїм обраницям речами їм цілком незбагненими, а інтелігентні дівчата від неінтелігентних відрізняються тим, що пильно, із інтересом і з рядом навідних питань усю ту мороч смиренно вислуховують, тоді як неінтелігентні від таких базікал просто тікають, як від бідолашок. Отож Костя інтелектуально забивати баки жінкам не вмів, навіть не підозрював, що така штука (інтелект) у світі існує, був людина активна й ділова, про власні ділові махінації мав звичку з жінками не балакати, отже, у Валентині його вабили два інтере-

си: її знадності та квартира, а будучи насильно відстороненим од знадностей (перший інтерес), рушив негайно оглядати квартиру, як практична істота, по дорозі відзначаючи вади, нелади і те, що варто було б замінити на сучасніше, при цьому діловито щось бубонів під носа.

– Що це ти шукаєш? – підозріливо спитала Валентина, пильно за ним стежачи, бо міг би щось і вкрати.

– Нічого не шукаю, люба, – мирно сказав Костя, – а розглядаю квартиру. – Це ж ми тут житимемо після одруження? – спитав невинно. – До речі, квартирка в тебе занедбана, тут треба добре прикласти рук. А я це вмію!

І тут мав необережність зирнути на свою чергову вибранцю. І раптом побачив супроти себе очі рисі, котра готується до смертоносного стрибка. І не встиг він, бідолашка, й отямитися, як над головою плеснув бич, а може, тріснула стеля, а може, почався землетрус, бо стеля захиталася і плафон із трьома лампочками почав розмахувати тими лампочками, і в його, Костині, вуха було ввігнуто по цвяху жіночого вереску, отож він, Костя, будучи з природи тугодумний, не зміг відразу збагнути, чого це Валентина розрепетувалася, а його мозок, який цупко хапав насушні й практичні справи, тут ніби розпадався.

– Стой! – сказав і поставив перед собою пальця, від чого Валентина, ніби загіпнотизована, замовкла. – Не можу пойняти, чого ти жилаїш і чому верещиш? По-моєму, нічо поганого не роблю, а оглядаю твою квартиру.

А що він видався такий «непойнятливий», то з Валентининою горла знову почали вириватися ті ж таки звуки, які він ніяк не міг з'єднати в слова; отож, коли кощава рука схопила його за коміра і почала виштовхувати з квартири, не дуже й опирався, бо миттю

змикитив: треба звідси давати драла, бо та малахольна, здається, із тих скажених, з якими нормальному чоловікові ліпше не зв'язуватися, а зв'язуватися з такими можуть тільки ті козли, котрі шукають собі мороки на голову, а він такого аж ніяк не шукав. Саме такі тверезі думки шугали в його голівці, коли Валентина рішуче виперала його геть, зрештою двері рішуче розчинилися і так само рішуче зачинилися перед його носом.

Постояв перед ними, ніби намагався запам'ятати номери цієї квартири і ніяк не міг, а може, щоб думки, так нещадимо розігнані по його малолітражній голові, хоч якось упорядкувалися, а коли такий момент настав, подзвонив, натисши на гудзика, від чого в квартирі приємно заграло.

Двері з таким розмахом розчинилися, ніби були на потужних пружинах.

– Чого ще? – рубнула Валентина.

– Я пунімаю, – сказав Костя, – в тебе тепера місячні і ти нервенна, а я твою квартирку до кінця й не оглянув. То може, прийти за пару днів?

– Ти дурний чи придурюєшся? – спитала Валентина, знову роблячи рисячі очі.

– Чого дурний? – сказав Костя. – Мені ж треба знать: стоїть на тобі женитися чи ні? По-моєму, це понятні речі. А квартирка в тебе...

Цього разу двері гримнули так, що зі стелі полетіли на Костю лусочки глини. Він засміявся, покрутив головою і сказав, бо мав погану звичку в екстремальних ситуаціях говорити з собою вголос:

– Да, цих баб не поймаєш. Чи може, вона подумала, шо я тешу клинця на її красіві глаза? Більшого каша безсмертного в житні не стрічав! – Адю, кицька!

І він помахав у бік запечатаних дверей, в той час, як рот його скрививсь у мефістофельському оскалі.

У читача в цьому місці можуть виникнути сумніви: як це вчителька, більше, жінка знаного співака, поета й краєзнавця, яка напевне мала б мати свою інтелігентність, а отже, певний цивілізований рівень, зв'язалася з таким бовдуром, яким тут змальований Костя. І тут я, автор цього опусу, хочу знову нагадати, що бовдуром Костя не був, а тільки оболонкою чорта, який тимчасово в Костю вдягся, а чорти, по-перше, великі жартівники та й працюють не раз не за своєю волею, а ніби агенти вищої чорної сили. Хто ж був Костиною вищою темною силою? Відверто кажучи: не знаю – може, директор школи, а може, коли повірити підозрам у містичних здатностях самого Валентина Заклунного, то й він, але в останнє я не вірю, і то тому, що в цей день із ним діялися неймовірні речі, які напевне були не без утручання тієї темної сили: раз ледве не загинув в автомобільній катастрофі з іномаркою (результат – гуля на голові), а друге – провалився, як ми докладно описали, при тому, обидва випадки з винятковим щасливим закінченням – чи ж вища темна сила може дозволити собі такі проколи? Одне певне: наявна тут якась вельми тонка, навіть вишукана гра. Одного можна зробити безапеляційного висновка: Валентин Заклунний сам не був темною силою, а темна сила гралася з ним, при тому вельми активно, бо й на тих двох випадках не зупинилася – Заклунному в той день випало пережити ще й третього, нещасливого, а там, де в одному ряді вилаштується потрійна низка повторів, про випадковість може говорити тільки по-дурному раціоналістична людина. Саме тому ми останній випадок того дня із Валентином Заклунним переносимо в тринадцятий розділок – для нещастя нещасливе число.

ІІ.

Дощ почався під вечір, принаймні після вечері, якою їх тут пригостили, де Валентин не так хотів, як мусив випити, щоб зняти стресову ситуацію, а окрім того став мимовільним героєм дня і кожен із місцевих бажав конче з ним кружлянути, відтак він наковтався немало, та й інші не відставали, навіть ексцентрична поетеса, яка сьогодні читала такі наївно-зворушливі любовні вірші (з раннього періоду), що й сама дивувалася, як по-ідіотичному вони звучать. Але публіка її віршами була захоплена й нагородила поетесу щедрими аплодисментами; вона ж після того відчула сплін, бо увіч пізнала, в яке архаїчне середовище потрапила. І їй стало так нецікаво, що завела за кулісами співчутливу розмову з Валентином Заклунним, поцікавившись, чи після падіння йому нічого не відходить?

– Помітила, що погано співав? – запитав Валентин.

– Нічого дивного, – сказала Антоніна Цеце. – Коли б я так гехнулась! Шкодую, Валентине Вальдемаровичу, що тоді до вас не стрибнула.

– Але ж ти двічі не віддаєшся? – зімружився Валентин.

– Щодо вас мене беруть сумніви, – печально сказала поетеса. – І через те, що відмовилася від того голого вечора з вами. Нє, то могло б бути прикольно!

– Моя жінка вже повернулася! – сказав добродушно Валентин. – Отже, поїзд пішов!

– Знаю, – поетеса звела на нього посивілі від спліну очиці. – Щось останнім часом мені тошно. Чули, які ідіотські вірші читала?

– По-моєму, хороші вірші, – сказав Валентин.

– То по-вашому я регресую? – напружилася поетеса. – То мої ранні вірші.

– Бачиш, Антоніно, – сказав Валентин Заклунний тоном керівника літературної студії, тобто з усією педагогічною величністю. – Хорошими можуть бути вірші й раннього, й пізнього періодів.

– Ну, порівняли! – фуркнула Цеце. – Там же зовсім нема сексу!

– А що, хіба сексом вимірюється рівень поезії? – спитав Валентин.

– Аякже! Інакше для чого вони потрібні?! – категорично відказала поетеса...

Оце й була причина того, що вона напилася. Сірокапка напився з причини іншої: поета раптом заїло, що його незрозумілі вірші публіка не зрозуміла, бо навіть освистала його й реготала в найпатетичніших місцях. До речі й раніше траплялося не раз, що публіка його гостро не сприймала, але брав це за знак особливої вивищеності своєї поезії, недоступної юрбі, отже, та нещасна, простацька публіка своїм осудом ніби підіймала його на крилах власної величі.

– Вони всі тут викопні, – сказав зневажливо Сірокапка і з суму за тим, що всі тут викопні, на кошти тих викопних обпився, а коли це з ним траплялося, то ставав сірий, як земля, вирячував очі і дико ними поводив: при цьому язика йому заклинювало і не міг зв'язати й двох слів, а на лисині, як на чудотворній, з'являлися великі краплі, які більшали, більшали, а тоді стікали по гладкій поверхні за вуха, за шию й на лоба до брів, через що Сірокапка мусив весь час свою мироточиву голову втирати, при тому, як казали лихі довкола літературні язики (очевидно, хтось це пере-віряв), ті краплі на Сірокапчиній лисині склалися з 96-відсоткового спирту, відтак поет являв собою викінчений зразок вічного самогонного апарата: міг, сп'янівши, зібрати з черепа краплі (треба було тільки придумати як: наприклад, поклавши голову в мисочку), розвести наполовину водою, випити і знову стати п'я-

ним, а з того з'явилися б нові краплі і так далі до повного алкогольного задоволення.

У такому стані вони вихилиталися з якоїсь ідальної інституції, де було спеціальне приміщення для начальства та прийому гостей, і на них звалився дощ, який ішов уже, здається, давненько, бо довкола зібралися ситі та схидні калюжі, схожі на розплесканих жаб, готових на них стрибнути, хоч і були розплескані.

– Ой, що діється? – зойкнула поетеса. – Можна, Валентине Вальдемаровичу, до вас під пахву?

І тут уперше за свою історію перебування в поетах Сірокапка виявив еротичну ініціативу, зважмо, випивши, мав, як правило, нерухомого язика:

– А під мою пахву не хочеш? – спитав, ошкірившись.

– Нє, – спокійно озвалася поетеса. – А знаєте чому? Сірокапка вирячився і страшно крутнув очима.

– Бо у вас, Сірокапчику, пахви нема. От!

Сірокапка миттю згасив еротичний пал і знову став сірий, як земля, а Валентин Заклунний, узявши під пахву Антоніну Цеце, голосно й лунко зареготав, тоді як поетеса під його пахвою тоненько, як цвіркун підхихикувала.

Ввалилися до мікроавтобусика, голова філії з начальником відділу культури вже чмухнули начальницьким легковиком; Сірокапка скромно сів за шофером, випростався і його очі погасли, як гаснуть фари – в такий спосіб западав у напівсонний, напівпоетичний транс, в якому, здається, й народжував незрозумілі вірші – вони складалися, як дрова в кринички, в його лисій мироточивій голові; голова при цьому мироточити продовжувала, а цінний вар із неї нераціонально пропадав. Валентин Заклунний з Антоніною Цеце під пахвою, поетеса звідти й не вилазила, сіли в глибині авта, і коли машина рушила, поетеса

сакраментально сповістила, висунувши милого носика з-під пахви, що мала б охоту віддатися йому тут, просто в машині, бо Сірокапка непритомний, а шофер зайнятий, але цього не зробить, бо чим більше думає, тим певніше переконується, що організувати із ним інтимного вечора голими з читанням віршів – не так уже й банально, як їй здалося першого разу. А що подібна практика була в комуністичного начальства, їй на те начхати, бо тоталітарна епоха минула, а тепер часи інші. Окрім того їй цвяшком в'їлась у голову думка: чи не є архаїчним забобою віддаватися чоловікові лише раз, чому, зрештою, не двічі, коли це прикольно? Вона ж, ексцентрична поетеса, не терпить тільки банальності, а зараз тут, у машині, йому не віддасться, бо хоче зберегти себе для нього на того чудового голого вечора.

– Хороша назва, правда? Голий вечір. Я так назву свою третю книжку!

– Якщо її напишеш, – сказав Валентин Заклунний.

– Напишу! – переконано сказала Антоніна Цеце. – Я вирішила стати великою поетесою, а великі поетеси пишуть багато книжок.

– Ну, це сумнівний висновок, – мовив Валентин Заклунний й почав легенько пощипувати пиптика лівої грудки поетеси, від чого та важко задихала.

А за вікном ішов дощ, ляпав і тарабанив у шибки, так само ляпали й тарабанили об шибки лисої голови поета Сірокапки мертві й мокрі слова, що стулялися у незрозумілі вірші; асфальт мокро блищав, а де були калюжі, гостро спалахував, ніби з них на мить виростала загадкова чорна постать, одягнена у костюма для підводного плавання; з мороку виривалися фари, осліплюючи, й пропадали; інколи фари били в задне скло – і вони ніби на корабля потрапили, який мотається у штормових хвилях. Антоніна Цеце ніжно лас-

кала Валентина Заклунного маленькою ручкою, і вони розхитувалися в любасній розкоші.

І саме тоді щось і сталося з машиною, здається, й іномарок із чортицею за кермом їм не трапилося; здається, і шофер був тверезий, але машину раптом занесло, при тому в той мент, коли в'їхала на якогось малого містка, і автобусик ударивсь об перила того містка і звалився у рівчака під ним, відтак і перекинувся. Щось хряснуло, заскреготало, дико заверещала ексцентрична поетеса, і на цьому пам'ять Валентина Заклунного перестала записувати події, бо запав у чорного морока. Коли ж отямився, обличчя його омивав дощ, а може, сльози Антоніни Цеце, бо низько нахилилася над ним і смикала, весь час перепитуючи, чи він її чує. Збоку нерушно стовбичив голомозий Сірокапка, звів до неба обличчя, але не видавав жодного звуку. Десь у мороку дико лаявся шофер, і це було як музика до беззвучної пієти Сірокапки, В цей час над'їхала й зупинилася, не вимикаючи фар, машина ДАІ і до них, яскраво світлячи ліхтариками, почали спускатися міліціонери.

Аварія була дивна, – за народними повір'ями, нечиста сила любить ховатися під містками. Ані шофер, ані Сірокапка, ані поетеса не постраждали, хіба подряпалися. Постраждав лишень Валентин Заклунний, він зламав руку і поранив обличчя при тому так, ніби подряпала його кішка чи роз'ятрена ревнющами жінка. Його, в супроводі Антоніни Цеце, яка виявляла до Валентина весь час найніжнішу увагу, завезли до лікарні, де на руку наклали гіпса, а обличчя, як могли, причепурили наліпками й зеленкою. А оскільки ноги в нього виявилися цілі, то й відпустили з лікарні, сказавши, що він народився в сорочці.

Тролейбуси ще ходили, і він, у супроводі ексцентричної поетеси, – Сірокапка десь загадково зник, – дістався до будинку, в якому мешкав.

– До побачення, Валентине Вальдемаровичу, – тепло сказала поетеса. – Я вас доставила до вашої жінки. Гадаю, ми ще організуємо голого вечора!

І вона звелася навшпиньки й поцілувала його в побиті губи. Вуста її були солодкі й гарячі, Антоніна хихикнула двозначно й сказала:

– А все-таки це було прикольно! Вищий клас!

Так Валентин Заклунний щасливо дістався до рідного дому і першою його думкою, коли опинився на самоті, було: а що, коли зараз застане в жінчиному ліжку її коханця? Чи вистачить у нього сили викинути його за двері, чи, може, коханець викине за двері його?

Потоптався трохи біля під'їзду, посопів, а тоді рішуче, відважно, звівши, як тур, голову, рушив під сходи, роздмухуючи в собі жар пригаслої потуги. Хай там що, а власне гніздо від небажаних прибульців він ще здолає захистити!

14.

Але сталося несподіване. Раніше, коли повертався пізно додому, жінка навіть не виходила до нього, тож тихцем пробирався до себе в кімнату, та й по всьому, при тому світла в коридорці не запалював. Зараз же, коли підозрював, що в домі може бути прибулець, вирішив світло запалити. Але воно запалилося саме, тільки переступив порога. І побачив поблідлу, як сніг, свою половину, з нажаханими очима і неймовірно розтуленим ротом.

– Що з тобою? – видихла вона.

– О, в мене сьогодні день пригод! – весело сказав. – Але все гаразд, коли не зважати на оце, – і він звів загіпсовану руку.

– Господи, Господи! – зажебоніла жінка. – Це все-таки сталося! Не, я повинна тобі про все розказати.

– Що ти мелеш? – не зовсім чемно озвався Валентин Заклунний.

– Це ВІН! – неймовірно дивлячись на нього, прошептала Валентина.

– Хто він? – звисив голоса Заклунний.

– ВІН! Директор школи! Але я зараз тобі все розкажу! Тільки розігрію поїсти!

І вона кинулася, як була, в нічній сорочці, на кухню.

І це ще більше здалося дивним, бо жінка бозна від якого часу не тільки не розігрівала, але й не варила йому їсти. Валентин зовсім не був голодний, добре натовкся на прийнятті, але випадок був такий незвичайний, та й вела себе жінка так дивно, що вирішив упокоритися, а ще його заїла маленька, може, й недостойна цікавість: а чи не навчилася його жінка за цей час смачніше готувати? Отож спокійнісінько пройшов на кухню, зрештою, невідь-чому йому й самому захотілося розповісти про неймовірні сьогоднішні пригоди.

– Що це верзла про директора школи? – спитав він, зручно всідаючись. – По-моєму, він уже давно помер.

– В тому то й річ! – тривожно озвалася Валентина. – Минулої ночі він страшно мені приснився.

І от саме тоді, коли Валентин Заклунний не без задоволення вминав досить смачного, треба признати, борща, вона, ковтаючи слова і хвилюючись, оповіла якнайдокладніше про той сон, і про педагогічну раду директора школи зі своїми коханками, і про жеребкування, і про похвалку прибрати зі світу спершу Валентина, бо тільки тоді зможе забрати до себе її, адже жеребок випав, а точніше він сам його наклав, таки на неї. Розповіла навіть про те, що директор школи наказав їй рішуче прогнати авантюриста Костю, бо того цікавила не вона, а її квартира.

– Ну, квартира не твоя, а моя, – поправив Валентин. – І ти його прогнала?

– Прогнала, – зізналася Валентина. – При тому так, що й носа сюди більше не покаже. Що ти про це думаєш?

Валентин Заклунний замислився. Відверто кажучи, марновірним не був і в ніяку нечисту силу, ожилых мертв'яків, чортів, навіть відьом чи готичні історії не вірив, але відразу ж зметикував, що цим можна незле скористатися – може, це поставить його жінку в належні рамці, і він нарешті здобуде собі домашній спокій, а прилякати жінку, ми вже про це згадували, таки любив.

– Коли признатися чесно, – сакраментально мовив, – то в цій історії винуватий я.

І він довірливим голосом розповів жінці про те, як, печально блукаючи улюбленим своїм цвинтарем, звернувся до мертв'яків із пристрасним закликом, щоб вони йому, Валентину Заклунному, допомогли.

– Отож вони, очевидно, й послали від себе того директора школи, – переконано сказав Валентин, – а він і увійшов у твій сон.

– І ти посмів насилати на мене мертв'яків? – обурено спитала Валентина.

– Хто ж знав, що так вийде, – відказав Заклунний. – Учинив те спонтанно, не дуже в те вірячи.

– Розкажи, що з тобою було? – наказала Валентина.

І він розважно, в певних місцях прибріхуючи, адже був поетом, і зв'язуючи свої пригоди із подіями жіночого сну, розповів як усе було. Першого випадка описав, як то кажуть, реалістично, додавши тільки, що тоді, як іномарка мала наскочити на них, побачив візійно в її ліжку директора школи (ця історія сфантазувалася алюзійно до бездомного поета, котрого вигнав із жіночого ліжка), але дивовижа була в тому, що Валентина, оповідаючи про директора школи, соромливо опустила, що той лежав у її ліжку, а в роз-

повіді посадила його на чолі столу, за яким проходила педагогічна рада. Отож ця маленька деталь знову її вразила, аж поблідла й вирячилася. Розповів Валентин і про друге видження: перед тим, як провалився у сцену (так і справді було; і він тут не брехав, як знає читач), що ввело Валентину Заклунну в справжній містичний жах, який вельми виразно відбився на її лиці, від чого, треба признати, Валентин пізнав глибоке внутрішнє задоволення. До третього випадку він ані подумав розказати, що перед пригодою його пальці торкалися лівої пипки грудки ексцентричної поетеси, а її ніжна ручка пестила його, бо не був такий дурний, а повільним і щирим голосом розповів, що, випивши, задрімав; спершу йому здалося, що з калюж вигулькують якісь чорні постаті, а тоді з'явилося страшне видиво його улюбленого цвинтаря, котрий раптом заворушився, могильні плити почали зсозуватися, а з них полізли мертв'яки, але директора школи поміж них не було, бо його на тому цвинтарі, здається, не ховали.

– До речі, де його поховали? – спитав Валентин, ніби й не знав.

– Там, де й усіх, – відказала жінка. – На «Дружбі народів».

– Ні, я бачив у видженні старого цвинтаря, того, що його досліджую. А там його точно не було!

Отак сердечно вони гомоніли, дивуючись із чудоглядних збігів, бо коли навіть прибрати Валентинові брехні, ті й справді були, при тому разючі, що все більше й більше укріплювало містичний Валентинин настрій, а Валентина наливало ще глибшим внутрішнім задоволенням, адже він зовсім не бажав розлучатися зі своєю жінкою, а тільки хотів, щоб дур вийшов із її голови. І йому здалося, що дур з її голови почав виходити, навіть легеньку, хитливу пару уздрів, а в тій парі весело усміхненого бісика, котрий корчив йому

grimаси; до речі, цей бісик чомусь був вельми схожий на ексцентричну поетесу, від чого аж головою струснув і зміркував, що хміль із нього ще не вивітрився до решти. А з жінкою сталося також щось неймовірне, бо коли Валентин зі смаком дожирав котлету із макаронами і вельми тим захопився, Валентині раптом стало тривожно, і вона повернулася в бік дверей, які до цього були прихилені (сама прихилила, чоловік же сидів до них спиною), і побачила їх навстіж, а прочіла тих дверей було залито густим, міражним світлом, в якому поколихувалася невиразна людська постать, задається-таки, директора школи, та постать підняла вгору пальця, потримала, а тоді зникла.

– Він знову був тут! – скрикнула Валентина.

– Хто? – здивувався Валентин.

– Та ж директор школи! – скрикнула жінка.

– Ну, це ти перехвилювалася! – спокійно озвався, запиваючи їжу пивом, Валентин. – При мені він прийти не посмів би!

Валентина глянула на чоловіка із співчуттям і раптом помітила, що в нього з лоба, там, де починається волосся, стриміли маленькі, світляні, осріблені ріжки. Тоді вона ще більше поспівчувала оцьому великому, товстому, самовпевненому рогоностю, відтак відчула не менше задоволення, як передоцим відчував і він, дурячи її, по тому, зітхнувши, прорекла:

– Як собі хоч, а лишатися сама наніч боюся!

– А чого залишатися самій? – спокійно мовив Валентин. – У тебе ж є законний чоловік. Тільки як я з тобою впораюсь із поламаною рукою?

– А я допоможу! – м'яко сказала Валентина і скромно опустила очі.

Був особливим сьогоднішній день, але не менш особливою стала й ніч. Не подаватимемо натуралістичних описів, як Валентин Заклунний захищав свою жінку

від нечистої сили, скажемо тільки, що, не зважаючи на травми (його, а не її), обоє залишилися глибоко задоволені, отож, повтомлювані від пристрастей та пригод, запали відразу не так у сон, як у маревний транс, при цьому знову здобувши свою неподільність, а отже, бачили все однаково.

А привидівся їм снігопад, хоч стояло літо, а ще привиділося, що сильний вихор вимітав із дворів сміття, старі газети, викинуті речі, картопляні лушпайки, залишену наніч білизну, яка летіла, ніби велетенські птахи, махаючи крильми; вихор підхопив із під'їздів та лавок бомжів, і вони також полетіли, розкарячивши руки й ноги. І в тому летячому накопиську блимали, як спалахи, обличчя: коханок директора школи, учительок, яких він ще не встиг чи не захотів зробити своїми коханками, голови філії Спілки письменників, ексцентричної поетеси, поета Сірокапки, аванюриста Кості та всілякі інші, яких вони мали щастя бачити чи зустрічати останнім часом у цьому сколоченому світі. І все це зліталось й сідало біля цвинтаря, власне тільки живі істоти з летючого місива, бо сміття й підхоплені речі полетіли далі. Живі ж істоти склали юрбу, яку й було зігнано вихором, щоб стали слухачами незвичайного хору із мерців, в число хористів директор школи, керівник цього хору, суворо відібрав тільки тих, які дістали честь бути описаними в меморіальній книжечці Валентина Заклунного під назвою «Таємниці старого цвинтаря»; при цьому навіки залишиться в таємниці, в який спосіб у цю компанію потрапив сам директор школи, адже був похований на іншому цвинтарі. Але як там не було, саме він вручив кожному із мерв'яків по примірнику тієї книжци, наказавши тримати в тому місці, де в тлінному житті в них билося серця. Відтак вилаштувалися, стали урочисті і на вимашний знак директора школи, який перед цим вийняв камертона і вивірив мелодію, друж-

но заспівали «Де лад у сімействі, там мир і тишина», – а зігнана юрба у такт заплескала в долоні, від чого в сонних Валентина та Валентини Заклунних з'явилось по зворушеній крапельці: в нього біля правого, а в неї біля лівого ока. І саме в цю мить вони подумали індивідуальні думки: вона про те, що вже ніколи не заводитиме коханців, хіба при особливій okazji, бо крім прикроців це нічого не приносить; а він про те, що одна із запланованих акцій, якщо зберігатиметься в його домі такий ідеальний мир, таки не відбудеться – отой голий вечір, про якого вони майже твердо домовилися із ексцентричною поетесою. А може, й відбудеться, меланхолійно подумав Валентин Заклунний, бо жінка подібна до вина: щоб бути добрим, і смачним, і поживним йому треба належно бути приготованим, але ще ретельніше збереженим, і має воно втримуватися в чистоті й ладі, без сторонніх домішок, бо коли такі сторонні домішки у вино потрапляють, воно починає грати й киснути, а скисле вино, скільки б не додавав до нього цукру, вже ніколи кислим бути не перестане. Отож, печальний вітерець завіявся в сонну душу Валентина Заклунного і він помислив: хіба можна виміряти настроєм сьогodнішнього дня настрої завтрашні, не кажучи вже про позавтрашні? Адже ми нічогісінько в цьому світі не знаємо й не розуміємо, бо коли гадаємо, що це не так, нас і справді треба пожаліти, бо всі ми, бідолашки, гідні жалю. А ще більше гідні жалю через те, що шукаємо співчуття не в добрих і милих жінок, а в ексцентричних поетес, а що останнім може спасти в голову і як вони поведуться наступної години, не зможе нам, бідолашним, сказати навіть покійний директор школи, який зумів організувати із мертв'яків старого цвинтаря такого досконалого хора. Відтак мусимо тяжко задуматися: а хто керує тим хором, співаками якого мусимо бути й ми, коли не тепер, то колись?

ПАВЛО-ДИЯКОН

1.

Цілий день парило. В повітрі стояла задуха, і це могло б віщувати дощ, коли ж небо не мало на собі ані хмарини. Але не було й ясне, блакитна його товщ ніби збурилася чи звурдилася, як це буває в молоці чи соці, котрий починає грати. Відповідно, й нижчі сфери так само наповнилися важким повітрям, якого бракувало для дихання, отож пси, кури, півні та гуси ходили з розтуленими пащеками чи дзьобами. Люди, зрештою, так само, а серед них і двадцятип'ятирічний проповідник, який пробував при преосвященному пані отці Лазарю Барановичу, архієпископові чернігівському й поету, Дмитро Туптало, котрий у миру звався Данилом. Ще вийшовши після заутрені, відчув оту задуху, відтак уздрів, що трава сіра й майже висохла, бо вже півтора місяці не було дощу, дерева там і там світили жовтим листом, хоча літо ще в розпалі, а те, що опало, миттю висихало й валялося під деревами скрученими брунатними кавалками, схожими на присохлий послід – ніби ці дерева напаскудили. Отож, з самого ранку Дмитрову душу омивали брудні хвилі чи важкого передчуття чи лихого настрою, хоча намагався те в собі долати тим більше, що для цього не мав жодної поважної причини. В його житті все було гаразд і нічим житейським не був неприємно сколошканий. Але тіло під темною мантиєю немилосердно прило, а обличчя обклалося липкою машкарою, аж зда-

валосся: коли б під цю хвилю позирнув у зеркадло, побачив би не власну добре знану парсуну, а таки страшну машкару, бо, може, воно так і було. Сьогодні в соборі мала бути служба, на якій побажав служити сам преосвященний – треба приготуватися. Отож Дмитро з цією метою й рушив до келії, але дихати й справді не було чим – сапав, а ще йому трохи млоїло в серці. Келейник преосвященного при нагоді йому сповістив, що преосвященний терпить зараз безсоння, тому цілу ніч сьогодні писав вірші, а коли таке з ним трапляється, наступного дня обов'язково править службу, ніби в такий спосіб сповідує свого гріха, хоч і Дмитро Туптало, сам бувши не раз мучений віршописною гарячкою, не бачив у тому гріха, особливо, коли вірші писалися богонатхненні, а преосвященний здебільшого такі й творив. Дмитро цю ніч спав достатньо, хоча вряди-годи прокидався, не маючи чим дихати і відчуваючи, що від пітного тіла під ним зволожіла постіль, а може, й стіни, й підлога, й стеля, але вільги це не приносило ніякої. Тому й зараз, не так ідучи, як бредучи в сухому гарячому, схожому на попіл, поросі дороги, відчував сонливість, а може, це йому набилося до голови отієї сивої і збродженої задухи. Тому очі млоїло від втоми, і він подумав, що не зле було б зараз передімати, аби покріпити зв'яле-не тіло.

Отож, прийшовши до келії, замість готуватися до служби, трохи покрився тонким сном, а тонким тому, що видива, які попливли перед його зором дістали змішані форми: видовжені, ніби витягнуті, з напрочуд тонкими вудами, розплесканими обличчями і бляшаними очима, що тупо жаріли. Але це спочатку: тонкі істоти, що оточували його звідусіль, почали розпливатися, і світ, зрештою, здобув звичайних зарисів. Перед ним просвітилася середина церкви, де він, Дмитро, стояв перед престолом, але не сам, а знову в

оточенні істот. Мали ті ж подобенства клопіт: всі разом із Дмитром стояли довкола престола, готуючись до служіння і щось читаючи, а преосвященний сидів у кріслі й тихо скаржився, що йому через ковтун страшенно болить голова, тому й спати нагаразд не може.

– І все було б нічого, – роздратовано сказав преосвященний, – коли б мав я добрих помічників.

І тут Дмитро Туптало відчув, що важкі, старечі, випиті і зчервонілі через безсоння очі владики вперлися позиром у нього, від чого по Дмитровому тілі пройшов дріж, бо ті очі палили його, мов жарини, свердлили, як свердла, і кололи ніби списи.

– А ти, Дмитре, мабуть спиш і бачиш на голові своїй митру? – продовжив рипуче старий. – Вона, та митра, може, колись ляже чи впаде на твою голову, згадаєш старого, але радості з того не чекай, та й нешвидко це станеться. А поки що маєш бути моїм помічником, а чи ним є? Чи ж не я тебе вибрав, чи не я тобі ім'я нарік, а брата Павла-диякона полишив, адже він також тоді приходив! Але вибрав тебе, тебе, хоч, може, брат Павло був би ліпший за тебе, бо про митру не мріяв би! А чи думаєш ти, що сталося з тим Павлом-дияконом, упослідженим через тебе? І чому маєш бути ліпший за нього, адже добре відаєш, що брат Павло перший прийшов і подав прохання? Оце так мені віддячуєш?

Дмитро низько вклонився преосвященному.

– Вибачте, панотче, видить Бог, справлюся й буду достойний вашої ласки. Але що я чинив не так?

– Все чиниш не так, як хочу, а як сам бажаєш, – роздратовано мовив преосвященний. – А мені потрібно, щоб чинив за мою волю, а не своєю!

І Дмитро подумав, що преосвященний має рацію, бо не йшлося тут про непослух чи про невдало виконане доручення, чи про несправність у службі – все це намагався чинити безвідмовно і в міру спромо-

жності. Але преосвященний вимагав більшого: щоб його служба не був собою, а тільки тінню його величнього ества чи звання, а саме цьому Дмитро, мусив те признати, наскільки міг, опирався.

– Грішний я, преосвященний отче, і гріха свого усвідомлюю та визнаю. Хочу сподобитися прощення од вашої руки.

Тоді Дмитро знову відчув на собі важкого, що пропікав його наскрізь, погляда.

– Чи ж тямш, у чому звинувачую? – спитав Лазар.

– Так, ваша милість. – Хочете, щоб не був самим собою. Гординя й справді мій гріх!

– Гординя – важкий гріх, юначе, – м'якше сказав Баранович.

– Виправлюся, преосвященний отче, – ще нижче вклонився Дмитро.

– Гаразд, прощаю тобі, – мовив Лазар. – Але одного боюся: каєшся видимо, а не душею. А Гординя...

– Один із найбільших людських гріхів, – прохопився Туптало.

– Отож утям і збагни, – Лазар на мить задумався, а тоді простяг руку, дозволивши її поцілувати, а другою Дмитра благословив. І очі його погасли, вогонь зник, свердла притулилися, а списи розчинилися у сірій товщі – були то очі старої, втомленої від довгого неспання людини.

– Не бери глибоко до серця мого гніву, – м'яко сказав Лазар. – Можливо, ним і я супроти тебе грішу – зовсім змучило мене безсоння.

І він знову запав у мовчанку, ніби поринув у глибини своєї ветхості. За мент заворушився, і простяг указуючого перста:

– Але й твій гріх од того не знімається, бо маєш знати: ти черв'як чи хробак земний, хоча, коли помислити, то й хробак не є нічим, а таки черв'яком. Готуйся до служби!

І він розтулив рота, показуючи кілька збережених жовтих зубних пеньків і важко втягуючи в себе густе, задушне, зовсім обезводнене повітря.

Дмитро став на своє місце і розгорнув Службеника, щоб таки приготуватися до служби. І здригнувся – побачив у Службенику не звичний розпис великими літерами, а викарбувані слова:

«ЧИ НЕ Я ТЕБЕ ВИБРАВ, ЧИ НЕ Я ТОБІ ІМ'Я НАРІК, А БРАТА ПАВЛА-ДИЯКОНА ПОЛИШИВ, АДЖЕ ВІН ТАКОЖ ТОДІ ПРИХОДИВ, ТА Я ТЕБЕ ВИБРАВ».

І ці слова, власне літери, в які складалися, в дивний спосіб нагадували Дмитру істот, котрі мали зміщені форми: видовжені, ніби витягнуті, з напрочуд тонкими вудами, розплесканими обличчями та пласкими очима; кожна літера – окрема постать, а всіх разом дев'яносто чотири, і всі туго сплетені у словесну в'язь. І Дмитро Туптало, дивлячись на те речення, відчув невідомий жах, який почав витікати з нього з потом, покриваючи тіло липкою плівкою, ніби вкривався болотом чи іншою в'язкою речовиною; тобто здалося, що тіло від спеки розкладається й розтікається, і тільки голова і зв'язані поміж себе у плетиво думки, чи слова, чи літери, чи істоти не зазнавали зміни, а стали стверділі й важкі, нерухомо застигнувши у кавалки.

Із цим відчуттям Дмитро прокинувся, не перестаючи, одначе, відчувати липкий жах.

В келії – нестерпно парко, здається, більше, як надворі. І він почав міркувати, чи ж довго спав і чи не проспав, не доведи Господи, Божої служби? Дзигар у монастирі був, але до нього належало дістатися, а цього вчинити зараз не міг, бо не володів тілом – і справді ніби розтеклося в болото. Тоді спогадав: може, спека не в повітрі, а в ньому, і може, це початок важкої хвороби, адже саме тепер заговорили про мор,

що почався хоч у порівняно віддалених місцях, але міг бути перенесений і сюди, в Чернігів. Принаймні про мор у Києві говорили напевне, через що місто зачинили і не впускали в нього подорожніх. Але Дмитро згадав, що задуху і спеку відчували усі в церкві і сам преосвященний владика, і ті люди, яких бачив, коли йшов сюди, і тварини й домашня птиця. Тому спробував упорядкувати думки й зібратися на силі.

Те, що привиділося, стояло перед ним чітким мревом і не покидало його, ніби якийсь маляр намалював картину й повісив на сірій стіні просто перед очима. І він, Дмитро Туптало, подумав, що, можливо, в цьому видінні через особу преосвященного отця сам Творитель напоумлював його про щось конче важливе, що необхідно йому пізнати й збагнути, а передусім: хто отой Павло-диякон, адже жодного знайомого диякона під цим іменем не відав, хоча ім'я Павло поширене, та й апостол його носив. І в голові його спливли дивні слова, мовлені апостолом Павлом до Филимона: «Я віддам, щоб тобі не казати, що ти навіть самого себе мені винен». Отже, якийсь Павло, йому й справді незвісний, щось через преосвященного віддав йому, Дмитрові, своє, щоб не бути винним йому самого себе.

Ні, очевидно, в голові в нього ще цілковита каша чи кваша, і він ще нездатний тверезо мислити, бо в тому всьому провідчував якесь казна-що. Казна що, яке, однак, турбувало.

2.

Увечері Дмитро завітав до свого приятеля, з яким училися разом у Київській академії, Івана Величковського, той так само служив у преосвященного, але постригу взяти не побажав, бо мав наміра одружитися, навіть наречену пригледів – полтавську протопопівну, а ще відзначався тим, що творив фігурні, особливо складені вірші, уклавши їх у збірки «Молоко» та

«Дзигар з напівдзигарком», які не тільки читалися однаково спереду і ззаду, а були із всілякими викрутасами та загадками і з прихованим змістом, над яким читач, на переконання поета, мав добре поламати собі голову, аби вірші збагнути.

– Я, – казав Іван, – складаю, бува, одного вірша цілий місяць і хочу, щоб читальник цілий місяць його розгадував, – при цьому в нього захоплено й цілком по-дитячому блищали очі.

Дмитро вважав ці заняття приятеля діввацькими, але після того сну захотів покористуватися вправністю Величковського творити й розгадувати загадки.

– Сни, – мовив, вислухавши його, Іван, – це також фігурні вірші, що їх складає в нашій сонній свідомості сам Господь, отож вони є формою його присутності в нас. Саме тому ніколи їх не розгадую, бо то загадки сокровенні. Не вірю і в Сонники, бо снами Господь пише свої вірші в нашій свідомості для кожної людини окремо, а не подібні для багатьох. Інакше мали б сумніватися у безмежності Божого розуму та в його всюдисущому поселенні у просторі. А це значить, що кожна людина має розгадувати свої сни сама й для себе.

Дмитро не міг не признати приятелю рації, очевидячки, й справді: ту загадку, яка не перестає його непокоїти, мав розв'язати таки самотужки.

– Гаразд, – сказав згідливо. – Але чи не знаєш часом, адже ти писар і маєш доступа до паперів пресвященного, якогось до архієпископа наближеного, хай не тепер, а кілька років тому, Павла-диякона?

– Наскільки пам'ятаю, – задумався Іван, – ні! Про жодного Павла-диякона в паперах преосвященного читати не доводилося, і це можу стверджував напевне.

Сумніватися не випадало: Іван Величковський ще у школах дивував усіх пам'яттю, а ще й був тренований ребусними віршами.

– Коли це тебе так турбує, Дмитре, – мовив, – то чи не простіше запитати про це в самого преосвященного?

– Ми не на такому рівні, щоб оповідав йому свої сни, – сухо сказав Туптало.

– І це правда, – згодився Іван. – Хочеш прочитаю нового вірша, щойно складеного. Чи збагнеш його заховану суть?

Але Дмитрові зараз було не до віршів. Цілий день ходив знчений і ніби зварений у неймовірно задушливій спеці. Тому й сказав цілком одверто:

– Така жаринь, Іване, що мозок у мене скоро скипиться: не посилю твоїх мудроців.

– І це правда, – засміявся Іван. – Мене ж спека бадьорить. Але чому так стурбував той сон?

– *Ulcera animi sananda magis, quam corporis**, Іване, – сказав тихо Дмитро.

– А по-моєму, казна чим переймаєшся. – легковажно зауважив Величковський.

Але це було не так. Саме про те й думав Дмитро Туптало, повертаючись до монастиря. Увечері спека не спала, сірості в повітрі побільшало, а небо не було барвисто-яскраве, як це трапляється при заході, а вицвіле, ніби запорошене. Так само неживе й запорошене висіло близько овиду сонце; зрештою, й барви не грали – ані хмаринки на небі, а саме вони яскраво розсвічують кольори. Собаки, які зустрічалися, не бігли, а плелися, висолопивши червоні язики, ніби попивалися звурженою квашею повітря, і не звертали на нього уваги, хоча загалом пси його завжди чомусь ярісно оббріхували; де-не-де на лавицях сиділи старі й дивилися на ченця невидючими очима, залишаючись цілком непорушними, наче давно повмирили й висохли тілом, перетворившись в опудала.

---

*Рани душі треба лікувати більше, ніж тілесні (лат.).

Він же згадував Кирилівського монастиря у Києві та Мелетія Дзика, котрий постригав його, ще зовсім юнака, в ченці. Перед актом постригу ігумен, з яким товаришував Дмитрович, тоді ще Данилович, батько, сотник Сава Туптало, запропонував хлопцеві пройти Кирилівською горою, відтак заповів, як духовному синові своєму, кілька повчань, які Дмитро взяв тоді собі в душу і відтоді намагався пильно їх дотримуватися.

– Не повчатиму багато, хлопче, – сказав той мудрий муж, – але кілька речей хочу вивісти, а ти подумай над ними перш, ніж пострижу. Чернець тільки тоді справжній, коли має до чернечого життя поклонання, бо він – людина заповіту. Отож перша заповідь: нікому не маєш заздрити. Глянь на світ – всі в ньому ніби на ристалищі* мчать, гублячи й коней, і себе тільки для того, аби іншого перегнати, а себе вивисити, а це чи не через заздрість чинять? Чернець же має бути завжди переможений, а не переможцем, бо його мета перемогти себе, не іншого. Бо коли перемагаєш іншого, сієш у переможеного зло й ненависть, а зло й ненависть – початок душевного заколоту. Отож ніколи нікого не перемагай, а здійснюйся в собі. Переможець, синку, має одного клопота: утриматися при своєму успіху, отже, має і далі сіяти зло. Переможеному важче жити в світі, але він має коли помислити про власну душу. Тому, якщо тебе захочуть вивисити в світі – хай інші, не ти сам, поміркуй: чи не створиш цим іншому зла? Чи не перегнав ти когось на ристалищі і чи не зробив цим самим когось іншого нещасним? Бо коли так, шеляг ціна твоїй перемозі і твоєму вивищенню.

Здається тоді, в час пам'ятної проходки Кирилівською горою, він свого наставника не зовсім зрозумів.

---

*Ристалище – кінні перегони.

Закипів думками, бо ті слова видалися трохи дивні: хіба перемагати в світі – не з'являти свою силу, якою наділений від Бога? А коли та сила є, то чи треба її гамувати і чи не суперечить це Ісусовій притчі про закопаного таланта?

Але він тоді не посмів перечити старшій і мудрішій за нього людині, а мовчки прийняв повчання, сподіваючись, що те зерно колись у ньому проросте. Чи ж заздрих він комусь у світі пізніше? Трохи заздрих, але відразу гасив чорну хвилю, бо тямив – то скверна. Але притча про ристалище, переможця та переможеного тоді до його серця таки не дійшла, хоча ніколи про неї не забував. Через те, повертаючись після розмови з Іваном Величковським і не дістаючи досить повітря, щоб надихатися, він раптом подумав: «А чи не був його сон пророком зерна, кинутого йому в душу Мелетієм Дзиком? Адже коли й справді існує десь отой Павло-диякон, яким погребував преосвященний, вибираючи з-поміж них двох таки Дмитра, а Павла упосліджуючи, то чи не грав тоді конем він, Дмитро, на ристалищі, адже Павла-диякона в гонитві таки перемиг, хоч і не зі своєї волі? І тим самим, – натужно міркував він, звівши голову й дивлячись, як орють курявний пил його патинки, – відкопавши свого таланта, чи не закопав я таланта іншого, хай гіршого за мого, але так само живого й неповторного в світі? Бо що сталося із тим Павлом-дияконом далі, адже про нього не відає тепер ніхто?»

Оце й турбувало Дмитра Туптала – цим увіч порушував заповіта свого навчителя Мелетія Дзика: почав вивишатися не за рахунок себе самого, а за рахунок іншого, може, й не гіршого за нього, а тільки видимо гіршого.

З другого боку, його сон може нічого не означати, бо хто зна, чи наші сни – це вірші, що їх пише в

наших душах Господь, як це виповів Іван Величковський, а отже, хто зна, чи той Павло-диякон десь справді існує!

Ж.

Але заспокоїтися не міг. І то тому, що снів людина за життя бачить багато; вони як збурена каламутна вода, яка хоча й захоплює своїм течивом, але надто швидко й безповоротно спливає, часом залишаючи брудні сліди, а часом і ні. Але з-поміж усього химерного й наколоченого – уривків чи видив, змінених та зміщених вражень чи марев, приходять сни чіткі, яскраві, витримані, які ніколи не забуваються, як будь-яке гостре передчуття. А це значить, що вони не просто мрево, а зерцальний відбиток справжнього, та ж бо те, що відбито в зерцалі, так само справжнє, як і дійсне, тільки примарно-справжнє. Отже, існують сни, думав він, які таки можна назвати фігурними віршами Господа, і вони недаремно посилаються людині – це одна із форм її спілкування з Богом. Саме такі сни й не забуваються, і від них годі відмахнутися, як від чогось несуттєвого, бо вони можуть бути найсуттєвішим із суттєвого. Коли ж так, то він конче має довідатися, чи Павло-диякон справді існував і чи існує тепер у реальному світі, як істота, що відбилась у дзеркалі його сну, а отже, має бути відбиттям якоїсь непізної реальності.

І Дмитро Туптало у вільний час почав обходити ченців, передусім тих, котрі були наближені до пресвященного, а біля нього пробувало немало люду. Неквапно входив у розмови, намагаючись утягти співбесідника у спогади. Серед них траплялися всякі: одні любили згадувати, а інші ні. Треті насторожувалися і конче намагалися випитати: навіщо це йому потрібно? Зрештою, не про давній час ішлося, а про кілька

років перед цим, відколи преосвященний наблизив Дмитра до себе.

У 1675 році він висвятив у день Зшестя Святого Духа, – 23 травня – Дмитра в ієромонахи, а перед цим той був дияконом, в дияконство ж його святив київський митрополит Йосип Нелюбович-Тукальський, але було то в Каневі. Що ж до часу, коли Лазар Баранович запросив його до себе, пам'ять чомусь покривалася димом, може тому, що прибувши сюди, до Чернігова, крім Івана Величковського і ще двох-трох, нікого не знав. Наближених архієпископ змінював часто: одні приходили, інші відходили, тож розпитував Туптало саме тих, котрі затрималися надовше. Але жоден із них про Павла-диякона не згадав, більшість твердила, що такого при архієпископі ніколи не було. І лише отець Спиридон, старіший інших, який чи не найдовше затримався при преосвященному, сповістив, що, здається, до Лазаря Барановича якийсь Павло-диякон приїжджав, але не відає звідкіля, пробув недовго, одначе отець Спиридон (до речі, він пильно й найдокладніше розпитався, для чого Дмитрові той Павло-диякон потрібний, і Дмитро змушений чесно йому признатися про свого сна, оповівши і що його турбує) сумнівався, чи той диякон звався Павло чи Памво, можливо – таки, Памво. При цьому отець Спиридон сказав, що Дмитрові пошуки марні, бо сні – система символічна, отже, є знаками дійсності, а не нею самою, відтак імення Павла-диякона може бути одним із таких знаків, а коли це його, Дмитра, так непокоїть (хоч сам отець Спиридон не розумів чому, йшлося, на його думку про речі прості), то найліпше попросити в преосвященного сповідної розмови і той цю небилицю (він так і сказав «небилицю») зробить билицею, отже, загадку розв'яже. Але з преосвященим, застеріг отець Спиридон, про такі небиличні речі треба говорити обережно, бо той може розгніватися,

а він часом гнівається невідь од чого, передусім тому, що часто болить голова.

При цьому отець Спиридон, який сам трохи кохавсь у поезії, прочитав Дмитрові вірша Лазаря Барановича із «Аполлонової лютні», в якому йдеться про головний біль. Вірш звався «Як вітер гуляє, то комиш ламає». Дмитро того вірша для себе переписав:

*Як вітер комиш у полі хитає,
Так голову біль мою розриває.
За що не візьмусь – нічому не радий,
Болить голова – не дам собі ради!
Той, хто на морях вітрами керує,
Нехай на землі цей вітер вгамує.
Комиш польовий нехай не ламає,
Мене хай у гріб цей біль не вганяє.
О Боже, мені, щоб віку дожити,
Цей біль нависний дай силу стерпіти!
Комиш не покинь, що зміг ізростити,
Од вітру того ти мусиш прикрити.
Опершись на хрест, мене підіпри ним,
Не дай, аби чорт мене брав на кпини.
Від духу твого нехай утікає,
Нехай і слуги твого не чіпає.*

Вірш здався Дмитрові дивним, особливо вкінці, де йдеться про те, що незносний біль преосвященний бачить як витівки, власне, кпини над ним чорта, тобто чорт в такий спосіб хоче осмішити старого архієпископа. Чому? Можливо, тому, що при головнім болі Лазар таки не міг дати собі ради, а отже, в собі преосвященний відчував не лад, а хаос, через що уподібнив біль вітру. Щодо комишу, то це алюзія на слова Ісаї: «Людина гне свою голову, як комиш» (Ісая, вірш – 5), і це чинить тоді, як сказано в того-таки Ісаї, «коли морить людина душу свою» – ось чому в вірші старого поета з'явився той скарбезний чорт.

Більше Дмитро не розпитував. Було ясно, що Павло-диякон – це, найочевидніше, не реальна істота, а *fictio personae*^{*}, зрештою, уві сні він того Павла-диякона також не бачив, той був тільки згаданий, отже, не став навіть утіленням, а тільки фікцією. Коли ж так, то найліпше, що міг учинити – викинути ці небиліці з голови, як і порадив йому розсудливий отець Спиридон.

Але виявилось, що це найскладніше, бо з голови Павло-диякон не викидався, а сидів там міцно забитим цвяхом, і хоча після розмови із Спиридоном Дмитро намагався не думати про те *fictio personae*, вряди-годи думки про Павла-диякона знову з'являлися, через що його не забував. А ще, можливо, тому, що, прокинувшись після того сну, першою думкою його стало: у видінні через преосвященного отця архієпископа напоумлював його, Дмитра, не хто як Творитель – от чому злегковажити свою фікцію не міг. Через це вирішив надчікувати нагоди, коли випадє можливість перебалакати з головною персоною його сну, явною та реальною – самим архієпископом.

4.

І нагода ця трапилася наступного дня: Лазар Баранович через служку покликав його в свої покої. Застав владика в домашньому вбранні, той сидів у кріслі з блідим і випитим обличчям, яке білістю своєю майже зливалося із сивим волоссям, а коли Дмитро прийняв благословення, Лазар кволим голосом попросив, щоб молодик допоміг йому в переписі його «Книги смерті», яку щойно завершив і хоче, щоб вона, як і раніше написана «Книга молитов», побачила світ у Новгород-Сіверську ще цього року – обидві складають, можна сказати, цілість, і він не хотів би їх часо-во розривати. І Баранович почав докладно оповідати,

^{*} Особиста фікція, персональне утворення (лат.).

який концепт кладеться в основу однієї й другої книги і чому йому важливо приспішити з виданням – біль голови став йому такий нестерпний, що боїться, чи витримає. Отже хай його «Книга смерті» стане ніби персональним для нього *ars moriendi*^{*}, якщо на те зволить Господь.

– Це не зволення до послухання, – м'яко сказав Лазар, – а прохання, від якого можеш, юначе, й відмовитися.

Але Дмитро знав, що це лише формула, яку любив уживати Баранович, бо хто, з дурної голови, осмілився б відмовитися від такого прохання, більше допущений до преосвященного не бував.

– З радістю допоможу у вашій праці, преосвящений отче, – покірливо сказав Дмитро. – Це буде не лише поміч, але й наука мені, за яку буду завжди вашій милості вдячний.

І тут він побачив, що на нього зорять важкі, старечі, випиті й почервонілі через безсоння очі владики, які зовсім так само, як у тому пам'ятному сні, вперлися об нього, од чого по Дмитровому тілі пройшов дріж.

– Щось тебе непокоїть, хлопче? – спитав Лазар, не відриваючи од нього очей, які палили, мов жарини, свердлили, як свердла, і кололи, наче списи.

– Не смію турбувати вашу милість своїми дрібними гризотами, – тихо проказав Дмитро Туптало.

– Турбота овечок для пастиря, – повів Баранович, – його турбота. А коли це його турбота, то розтуляй, юначе, рота!

Це було сказано жартівливо, зрештою, на уста преосвященного лягла легка усмішка, хоча очі не переставали виїдати Дмитрове нутро. Однак знав інше: коли Лазар починає говорити приказками, то він у гуморі, отже, можливо, це саме той момент, коли зможе повести з владикою розмову, якої праг.

---

^{*}Мистецтво вмирання (лат.).

І він смиренно опустив голову та й сказав:

– Хотів би попросити в преосвященного отця маленької сповіді. Хочу очистити душу перш, ніж засісти до богоодуховленої роботи.

– Добре чиниш, хлопче! – хитнув архієпископ. – Бо коли на душі щось важке, то все, що робитимеш, буде не таке.

І Дмитро Туптало оповів Лазарю Барановичу свого сна, намагаючись говорити повільно й розважно і прикладаючи пояснення, чому це його стурбувало. У цей час на співбесідника не дививсь, але добре відчував, що той продовжував його пильно розглядати, ніби й справді пропікаючи, і тільки коли завершив, зітхнув скрушно, відтак звів очі й уздрів, що Лазареві очі вже цілком не такі, як раніше, а напрочуд сині й теплі, сказати б, прочищені і ніби трохи звеселілі. Оповів Дмитро при тому й про заповітні слова ігумена кирилівського Мелетія Дзика, і про те, що першою думкою його було, коли прокинувся: у видінні через преосвященного сам Господь його напоумлює.

– Отож після того сну, – сказав Дмитро, – одне мене непокоїть: чи справді ваша милість наблизив мене до себе, відтрутивши при цьому якогось Павла-диякона?

Старий задумався, ніби поринув у себе, його очі перестали бути ясні й сині, а ніби скаламутилися, однак ані колючі, ані важкі не стали.

– Важливі речі турбують твою душу, юначе, – нарешті проказав глухим і трохи тремтливим через неміч свою голосом Лазар. – У кожного з нас існує свій Павло-диякон, зветься він так чи, може, й інакше. Знаю добре й Мелетія Дзика, боговгодного й добро-розумного мужа, а ще й дбалого пастиря. Але його правда – це тільки половина правди.

Лазар Баранович замовк і впустив зір перед собою, дивлячись поверх Дмитрової голови, а він вра-звився з потужного світла, якими ті очі заструмили.

– Життя, юначе, – сказав далі, – хочемо того, чи ні, все одно залишається і завжди буде ристалищем, і в ньому маємо когось переганяти, когось вивишувати, а когось упосліджувати. І може, це не ми переганяємо й упосліджуємо ближнього, а саме життя, тобто Господь, бо Господь він і є – життя. Чи не вивисив Христос у притчі про таланти того, хто таланта примножив над тим, хто таланта свого закопав? А коли так, то обидва раби були на ристалищі і переможця вивисив Бог, а переможеного упослідив. Чи маємо його за це звинувачувати? Бо коли б не зрощували ми свої таланти, а закопували, життя морочилося б, а не ояснювалося. Отож кожен талант, як сказав інший мій приятель Іоаникій Галятовський, ти й сам добре його знаєш, мусить мати свого Зоїла-заздросника, адже заздросник – це і є переможений на ристалищі.

Преосвященний знову замовк і на хвилю приплющив очі. Решту доказав, не розплющуючись:

– Але правду сказав і Мелетій: переможець не тільки вибирається Богом, а береться ним для опитування. Бо існує перемога на добро, а поруч – перемога на зло. Є переможений у добрі, а є переможений у злі. Тоді переможений у злі стає ліпшим переможця. Ось чому я сказав, що в кожного з нас є свій Павло-диякон, і ми не повинні того ніколи забувати, бо він, переможений нами, завжди з нами: у снах і в діях, а може, він наша тінь, яка завжди плестиметься за нами, поки світить на небі сонце. Згасне сонце – пропаде й тінь, але це не значить, що вона нас покинула, а тільки сховалась у нас, щоб при новому сонці знову випірнути. Але не воюймо з нею, ліпше воюймо за себе в собі вчинками й ділами нашими, бо тільки вони й є нашими вивірниками і вимірниками.

5.

Вони домовилися, куди й коли Дмитро має приходити для перепису «Книги смерті» – на сьогодні архієпископ від роботи Дмитра увільнив, бачив-бо його схвильованість. І справді, Туптало вийшов од преосвященного не тільки зворушений, а й уражений. Ще хотів перепитати: чи існує в житті реальний Павло-диякон, але краєчком мозку втямив, що таке запитання після сказаного не тільки зайве, але й смішне чи наївне.

Отже, що його вразило? Передусім те, що подібні речі турбували не тільки його: ними переймався і Мелетій Дзик, і сам преосвященний, а ще Іоаникій Галятовський, також мудрий муж, отже, колись це поставало й перед ними, наймудрішими з розумних. І вони також мали, як виразно сповістив Лазар, свого Павла-диякона. При цьому кожен розв'язав цю фігуру по-своєму, певною мірою, одмінно. Має розв'язати її і Дмитро, але чи одмінно до цих двох позицій? Цього не відав, а може, поки що й не мав знати – з'ясує це пізніше, а може, й не змоглядно, а через житейське пережиття.

Друге, що вразило: покріпився в думці, що сон не був порожнім маревом, а що це справді напоумлення йому.

І третє, що його вразило на останок, коли виходив од преосвященного: той повторив слова, які перед цим почув Дмитро уві сні: «Дмитрій матиме митру». І не було б то дивне, коли б не одна обставина: саме це місце в своїй розповіді про сон Дмитро опустив, можливо, зі скромності. Це ще раз свідчило, що сон був у свій спосіб тісно зв'язаний із дійсністю, а отже, значення для нього діставав особливе.

Так замислився, що не помічав нічого довкола: ані задухи, ані будівель, ані речей, собак, курей, людей

довкола. Одначе щось його стурбувало. Немислénно звів очі і здригнувся. Повз нього проходив незнайомий чернець. Напівобернувся і раптом пронизав Дмитра гострим позиром, обдавши такою хвилею зненависті, що молодик сторопів.

І ніби блискавка яскраво освітила йому голову:

– Господи, – прошепотів зблідлими вустами. –
Адже це і є Павло-диякон.

І він раптом пізнав у собі те, на що ніколи не сподівався – солодкий і гордий спалах – відчуття переможця. А водночас і злякався, адже перебував у спитванні.

2001 р.

Зміст

Дзеркало	3
Вони завжди були разом	15
Я дуже хочу подивитись...	24
Хмари	31
Сутінки	44
Хованець	54
Вулиця (<i>Житомирські оповіді під сурдинку довгого дощу</i>)	70
Сивий	164
Зелений тесля	176
Під синичий подзвін	190
Поглинач запахів	223
Смуга нещастя	244
Жінка-змія	256
Сон сподіваної віри	284
Хтось із дитинства	293
Двері навстіж (<i>Іронічно-готична повість</i>)	315
Павло-диякон	396

Шевчук Валерій

СОН СПОДІВАНОЇ ВІРИ

Готично-притчева проза

Видавець *Василь Гутковський*

Редактор *Божена Іваницька*

Оригінал-макет ЛА «Піраміда»

Художнє оформлення *Дмитра Конюхова*

Комп'ютерне верстання *Ярини Новосад*

Директор із виробництва *Андрій Василик*

Відповідальний за випуск *Орест Бакайчук*

Директор зі збуту *Божена Ковальська*

Літературна агенція «ПІРАМІДА»

Україна, 79006 а/с 10989

м. Львів, вул. Промислова, 45, тел. 242-31-31

E-mail: piramida@utel.net.ua

www.piramidabook.com

Задано на складання 10. 04. 2007

Підписано до друку 25. 05. 2007

Формат 84x108/32

Гарнітура Times

Папір офсетний. Друк офсетний

Умовн. друк. арк. 21,84

Обл. вид. арк. 22,02

Віддруковано з готових діапозитивів
у друкарні ЛА «ПІРАМІДА»

Свідоцтво державного реєстру: серія ДК №356

Шевчук В. Сон сподіваної віри: готично-притчева проза. – Ш 37 Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – 416 с.

Нова книга Валерія Шевчука – тематичний збірник оповідань та повістей, написаних із використанням притчевої та готичної поетики, часом ужитих у класичному вигляді, а часом модельованої в алегоричні твори з поглибленим мислительним наповненням. Особливістю книги є те, що вона писалася автором, починаючи з початків літературної творчості, проздовж усього її часового простору дотепер. Оповідання та повісті цього типу ніколи досі не виходили книжковим виданням (за винятком «Жінки-змії») і складають окремих блок у творчості письменника.

ISBN 978-966-441-007-3

ББК 84.4 УКР

